

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

revue hellénique de droit européen

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

3/2018

Τόμος 38
Ιούλιος - Σεπτέμβριος

Άρθρα

Α. Γκιζάρη

Η εξαίρεση στην αρχή της μη επαναπροώθησης και σχέση με ανάκληση άδειας παραμονής

Μ. Κρότση

Η έννοια του «περιβαλλοντικού πρόσφυγα»

Σ. Παυλακούδης

Το καθεστώς προστασίας των ασυνόδευτων ανηλίκων, αιτούντων άσυλο: οι νέοι ν. 4540/2018 και 4554/2018

Επισκόπηση Νομολογίας

- ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Ιούνιος – Αύγουστος 2018)

- ΕΔΔΑ (Μάιος – Ιούλιος 2018)

Σχολιασμένη Νομολογία

- Υποκειμενικά όρια ρήτηρας παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας
- Το κριτήριο του ιδιώτη επενδυτή υπό συνθήκες οικονομίας της αγοράς
- Άμεση φορολογία και ενωσιακό δίκαιο
- Προστασία εγκύων, λεχώνων και γαλουχουσών μητέρων έναντι απολύσεων
- Αρχή της απαγόρευσης διακρίσεων σε βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου
- Άδεια διαμονής πολίτη τρίτης χώρας για λόγους οικογενειακής επανένωσης
- Δικαίωμα διαμονής πολίτη τρίτης χώρας που έχει συνάψει γάμο με ευρωπαϊό πολίτη
- Προσφυγή στο ΕΔΔΑ για παραβίαση του δικαιώματος σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα
- Προστασία της ιδιωτικής ζωής και ελευθερία της έκφρασης – Χρήση κρυφής κάμερας
- Έννομη προστασία κατά τη σύναψη δημοσίων συμβάσεων – Αρμοδιότητες της ΑΕΠΠ

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Καθηγ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)
ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΚΟΥΤΣΟΧΗΝΑΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ (26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Καθηγητής Β. ΣΚΟΥΡΗΣ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογγίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Prof. CHRISTINA DELIYANNI - DIMITRAKOU, Directrice du CIEEL (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)
EFSTATHIOS KOUTSOHINAS, Président du Barreau de Thessalonique (rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique)

DIRECTEUR: Prof. V. SKOURIS (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Δ.Ν., Σ. ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Χειρόγραφα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κ. ΕΥΤΥΧΙΑ ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Διευθύντρια Ερευνών ΚΔΕΟΔ (eny.mouameletzi@cieel.gr) – Ταχ. Θυρίδα 14, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310 486 940

Εγγραφές συνδρομητών, παραγγελίες παλαιών τόμων, ανατύπων εξόφληση συνδρομών: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης
κ. ΣΤΕΛΛΑ ΔΟΔΟΥΡΑ
sdodoura@gmail.com
Δικαστικό Μέγαρο
26^{ης} Οκτωβρίου 3
546 26, Θεσσαλονίκη
τηλ.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ΕΤΗΣΙΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ - ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
Φυσικά Πρόσωπα	€ 36
Νομικά Πρόσωπα	€ 42
Φοιτητές - ασκούμενοι δικηγόροι	€ 18
Τιμή παλαιών τόμων από 1981 έως 1990	€ 10
από 1991 έως 1993	€ 13
1994 και 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 έως 2000	€ 30
2001 έως 2005	€ 36
Τιμή εκάστου τεύχους	€ 9

Εκτύπωση - Σελιδοποίηση: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογγίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη, Τηλ. 2310 925768)

© 2018 Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

SECRETARIAT: E. MOUAMELETZI, Docteur en Droit, S. MAVRIDIS

Tous les manuscrits ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme E. MOUAMELETZI, Directrice de Recherches du CIEEL, responsable pour la rédaction (evy.mouameletzi@cieel.gr) – Boîte Postale 14, 551 02 Kalamaria - Thessalonique, tel: 2310 486 940

Souscriptions, paiements, commandes des anciens volumes, extraits: Barreau de Thessalonique
Mme STELLA DODOURA
sdodoura@gmail.com
Palais de Justice
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique
tél.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ABONNEMENTS ANNUELS	GRÈCE - ÉTRANGER
Personnes physiques	€ 36
Personnes morales	€ 42
Étudiants - Avocats stagiaires	€ 18
Prix des anciens volumes	
de 1981 à 1990	€ 10
de 1991 à 1993	€ 13
1994 et 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 à 2000	€ 30
2001 à 2005	€ 36
Prix de fascicule	€ 9

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγενή, ο οποίος διετέλεσε και Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής της Επιθεώρησης διετέλεσε επίσης από το 1986 μέχρι το 1999 και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου. Στην Γραμματεία της Επιθεώρησης συμμετείχαν από την αρχή της κυκλοφορίας της ο Αλκιβιάδης Παναγόπουλος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, η επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ κ. Στέλλα Ιωαννίδου, δικηγόρος, και η κ. Σοφία Μεγγλίδου, Δ.Ν., δικηγόρος, που είχε και την ευθύνη της ύλης της Επιθεώρησης από το 1981 μέχρι το 2007.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Καθηγήτρια Χρ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ

ΕΥ. ΚΟΥΤΣΟΧΗΝΑ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Φ. ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ, εκπρόσωπο του ΥΠΟΙΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Βασιλειάδου Γεωργία, M2 Recherche, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δημητρίου Ευρυγενή» ΚΔΕΟΔ

Βασιλείου Δημήτριος, Δικηγόρος

Γαϊτενίδης Νικόλαος, Δρ. Διεθνών και Ευρωπαϊκών σπουδών, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

Γαμπά Δήμητρα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Γκιζάρη Άννα, Αν. Καθηγήτρια Νομικής ΑΠΘ

Γούλας Δημήτριος, Δ.Ν., Δικηγόρος, Ερευνητής ΚΔΕΟΔ

Θεοδωρίδης Κωνσταντίνος, LL.M., Δικηγόρος

Καλλίδου Αναστασία, LL.M., M.A., Δικηγόρος

Κιουρκτσή Ευφροσύνη, ΜΔΕ, Νομικός, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Κόνιαρης Βασίλειος, Δρ. Διεθνών και Ευρωπαϊκών σπουδών, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

Κρότση Μαρία, LL.M., M.Sc., Νομικός

Κώστογλου Ευστρατία, Ασκ. Δικηγόρος

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M., Δικηγόρος

Νικολή Κρυσταλλένια-Αικατερίνη, ΜΔΕ, Νομικός, Ασκούμενη ΚΔΕΟΔ

Παπακωνσταντής Μάρκος, Δ.Ν., Δικηγόρος

Παυλακούδης Αν. Σταύρος, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Ροδόπουλος Μιχαήλ, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Σγουρίδου Αικατερίνη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος MoKE

Σώμη Σοφία, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Τζάκας Δημήτριος-Παναγιώτης, Δ.Ν., Δικηγόρος

Τζώρτζη Βιργινία, Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμων Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Γραμματέας ΚΔΕΟΔ

Τσιφοπούλου Ειρήνη, LL.M., ΜΔΕ, Δικηγόρος

Φωτιάδου Ελένη, ΜΔΕ, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Χαδιού Βαΐα, LL.M., ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δημητρίου Ευρυγενή» ΚΔΕΟΔ

Περιεχόμενα 3/2018

ΑΡΘΡΑ

Α. Γκιζάρη

Η εξαίρεση στην αρχή της μη επαναπροώθησης και η σχέση της με την ανάκληση της άδειας παραμονής 321

Μ. Κρότση

Η έννοια του «περιβαλλοντικού πρόσφυγα» 327

Σ. Παυλακούδης

Το καθεστώς προστασίας των ασυνόδευτων ανηλίκων, αιτούντων άσυλο: οι νέοι νόμοι 4540/2018 και 4554/2018 335

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ 347

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής 357

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Ιούνιος – Αύγουστος 2018) 361

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ C-436/16, Leventis και Vafias, 28.06.2017 (Υποκειμενικά όρια ρήτηρας παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας) – Παρατηρήσεις Γ. Βασιλειάδου 387

ΔΕΕ C-579/16 P, Επιτροπή/FIH Holding και FIH Erhvervsbank, 06.03.2018 (Το κριτήριο του ιδιώτη επενδυτή υπό συνθήκες οικονομίας της αγοράς) – Παρατηρήσεις Μ. Ροδόπουλος 391

ΔΕΕ C-650/16, Bevola και Jens W. Trock, 12.06.2018 (Άμεση φορολογία και ενωσιακό δίκαιο) – Παρατηρήσεις Ε. Φωτιάδου 397

ΔΕΕ C-103/16, Porras Guisado, 22.02.2018 (Προστασία εγκύων, λεχώνων και γαλουχουσών μητέρων έναντι απολύσεων) – Παρατηρήσεις Δ. Βασιλείου 402

ΔΕΕ C-574/16, Grupo Norte Facility, 05.06.2018 (Αρχή της απαγόρευσης διακρίσεων σε βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου) – Παρατηρήσεις Ε. Κώστογλου 407

ΔΕΕ C-82/16, Κ.Α. κ.λπ., 08.05.2018 (Άδεια διαμονής πολίτη τρίτης χώρας για λόγους οικογενειακής επανένωσης με πολίτη της Ένωσης που δεν άσκησε ποτέ το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας) – Παρατηρήσεις Κ.-Α. Νικολή 414

ΔΕΕ C-673/16, Coman κ.λπ., 05.06.2018 (Δικαίωμα διαμονής πολίτη τρίτης χώρας που έχει συνάψει γάμο με ευρωπαϊό πολίτη) – Παρατηρήσεις Ν. Γαϊτενίδης, Β. Κόνιαρης 418

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Μάιος – Ιούλιος 2018) 425

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Προσφυγή No 30030/2015, Υπόθεση Κουρέας και λοιποί κατά Ελλάδα, 18.01.2018 (Προσφυγή στο ΕΔΔΑ για παραβίαση του δικαιώματος σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα) – Παρατηρήσεις Β. Χαδιού 435

ΕΔΔΑ, Προσφυγή No 72562/2010, Υπόθεση Άλφα Δορυφορική Τηλεόραση Ανώνυμη Εταιρία κατά Ελλάδα, 22.02.2018 (Προστασία της ιδιωτικής ζωής και ελευθερία της έκφρασης – Πότε είναι επιτρεπτή η χρήση κρυφής κάμερας;) – Παρατηρήσεις Β. Χαδιού* 439

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

ΣτΕ (ΕΑ Τμ. Β'), απόφαση αριθμ. 54/2018, 20.02.2018 (Έννομη προστασία κατά τη σύναψη δημοσίων συμβάσεων – Διευκρινίσεις ως προς τις αρμοδιότητες της ΑΕΠΠ) – Παρατηρήσεις Ε. Κιουρκτοή 445

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

Πρόγραμμα "JUSTICE": Σεμινάριο για τα δικαιώματα των προσφύγων, των μεταναστών και των αιτούντων άσυλο 453

Συνέδριο με θέμα «Επανεξετάζοντας την έννοια της αλληλεγγύης στην Ευρωπαϊκή Ένωση» 453

Σεμινάριο με θέμα «Σύγχρονα θέματα ευρωπαϊκού εργατικού δικαίου» 454

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις 455

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά: Β' Τρίμηνο 2018 459

* Το παρόν σχόλιο εκ παραδρομής δεν συμπεριλήφθηκε στο τεύχος 2/2018, παρά την αναγραφή του στο εξώφυλλο και τα περιεχόμενα αυτού.

Table of contents 3/2018

ARTICLES

A. Gizari

The exception to the principle of non-refoulement and its relation to the withdrawal of the residence permit 321

M. Krotsi

The concept of “environmental refugee” 327

S. Pavlakoudis

Protection of unaccompanied minors asylum seekers: the new laws 4540/2018 and 4554/2018 335

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News 347

II. Information Technology e-news 357

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF EU

A. Review of Jurisprudence (June – August 2018) 361

B. Annotations

ECJ C-436/16, Leventis and Vafias, 28.06.2017 (*Subjective limits of a jurisdiction clause*) – Annotation G. Vasileiadou 387

ECJ C-579/16 P, Commission/FIH Holding and FIH Erhvervsbank, 06.03.2018 (*Market economy operator principle*) – Annotation M. Rodopoulos 391

ECJ C-650/16, Bevola and Jens W. Trock, 12.06.2018 (*Direct taxation and EU law*) – Annotation E. Fotiadou 397

ECJ C-103/16, Porras Guisado, 22.02.2018 (*Safety and health of pregnant workers and workers who have recently given birth or are breastfeeding*) – Annotation D. Vasileiou 402

ECJ C-574/16, Grupo Norte Facility, 05.06.2018 (*Principle of non-discrimination against fixed-term workers*) – Annotation E. Kostoglou 407

ECJ C-82/16, K.A. and Others, 08.05.2018 (*Application for residence for the purposes of family reunification with a Union citizen who has not exercised freedom of movement*) – Annotation K.-A. Nikoli 414

ECJ C-673/16, Coman and Others, 05.06.2018 (*Right of residence for a third-country national married to a European citizen*) – Annotation N. Gaitenides, V. Koniaris 418

II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	
A. Review of Jurisprudence (May – July 2018)	4425
B. Annotations	
ECHR, Application No 30030/2015, Case Koureas and Others v. Greece, 18.01.2018 (<i>Recourse to the ECtHR based on infringement of the right to an effective remedy</i>) – Annotation V. Chadiou	435
ECHR, Application No 72562/2010, Case Alpha Satellite Television Public Limited Company v. Greece, 22.02.2018 (<i>Protection of private life and freedom of expression – When is the use of a secret camera allowed?</i>) – Annotation V. Chadiou*	439
III. NATIONAL COURTS	
Council of State (SC Section B), Judgment No 54/2018, 20.02.2018 (<i>Legal protection in public procurement – Clarification of the competences of AEPP</i>) – Annotation E. Kiourktsi	445
CONFERENCES – RESEARCH	
“JUSTICE” Programme: Seminar on the Rights of Refugees, Immigrants and Asylum Seekers	453
Conference on “Reconsidering the concept of solidarity in the European Union”	453
Seminar on “Contemporary Issues of European Labor Law”	454
BIBLIOGRAPHY	
I. Book reviews	455
II. The EU Law in Hellenic Legal Reviews: 2nd Trimester 2018	459

* This annotation was not included in the issue 2/2018 due to clerical error, despite the relevant reference in its cover and contents.

Table des matières 3/2018

DOCTRINE

A. Gizari

L'exception au principe de non-refoulement et sa relation à la révocation du permis de séjour 321

M. Krotsi

La notion du "réfugié climatique" 327

S. Pavlakoudis

Le régime de protection des mineurs non accompagnés, demandeurs d'asile: les nouvelles Lois 4540/2018 et 4554/2018 335

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes 347

II. @-ctualités d'informatique juridique 357

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE

A. Revue de Jurisprudence (Juin – Août 2018) 361

B. Notes

CJUE C-436/16, Leventis et Vafias, 28.06.2017 (*Le champ d'application personnel de la clause attributive de compétence internationale*) – Notes G. Vasileiadou 387

CJUE C-579/16 P, Commission/FIH Holding et FIH Erhvervsbank, 06.03.2018 (*Le critère de l'investisseur privé en économie de marché*) – Notes M. Rodopoulos 391

CJUE C-650/16, Bevola et Jens W. Trock, 12.06.2018 (*Fiscalité directe et droit de l'Union Européenne*) – Notes E. Fotiadou 397

CJUE C-103/16, Porras Guisado, 22.02.2018 (*La protection des travailleuses enceintes, accouchées ou allaitantes contre le licenciement*) – Notes D. Vasileiou 402

CJUE C-574/16, Grupo Norte Facility, 05.06.2018 (*Le principe de non-discrimination au détriment des travailleurs de contrat à durée déterminée*) – Notes E. Kostoglou 407

CJUE C-82/16, K.A. e.a. 08.05.2018 (*Permis de séjour du ressortissant d'un pays tiers aux fins de regroupement familial avec un citoyen de l'Union n'ayant jamais exercé sa liberté de circulation*) – Notes K.-A. Nikoli 414

CJUE C-673/16, Coman e.a. 05.06.2018 (*Droit de séjour du ressortissant d'un pays tiers ayant été marié au citoyen européen*) – Notes N. Gaitenidis, V. Koniaris 418

II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME	425
A. Revue de Jurisprudence (Mai – Juillet 2018)	
B. Notes	
CEDH, Requête No 30030/2015, Affaire Koureas et autres c. Grèce, 18.01.2018 (<i>Requête devant la CEDH en cas de violation du droit à un recours efficace</i>) – Notes V. Chadiou	435
CEDH, Requête No 72562/2010, Requête Alpha Doryforiki Tileorasi Anonymi Etairia c. Grèce, 22.02.2018 (<i>Protection de la vie privée et de la liberté d'expression- Quand est-il permis d'utiliser une caméra cachée?</i>) – Notes V. Chadiou*	439
III. JURIDICTIONS NATIONALES	
Conseil d'État (CS Section B), Arrêt No 54/2018, 20.02.2018 (<i>La protection juridique en matière de passation des marchés publics – Clarifications par rapport aux compétences de l'AERP</i>) – Notes E. Kiourktsi	445

ÉDUCATION – RECHERCHE

Programme "JUSTICE": Séminaire sur les droits des réfugiés, des immigrants et des demandeurs de protection internationale	453
Colloque sous le titre: "En réexaminant la notion de solidarité au sein de l'Union Européenne"	453
Séminaire sous le titre: "Questions contemporaines du droit du travail européen"	454

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Revue bibliographique	455
II. Le droit de l'UE dans les revues juridiques helléniques: 2ème Trimestre 2018	459

* Ce commentaire n'a pas été inclut par erreur dans le numéro 2/2018, malgré son inclusion sur la couverture et au contenu.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

<i>ΣΛΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
<i>Συλλ.</i>	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΣυλλΥπ</i>	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
<i>ΣυνθΕΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣυνθΕΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
<i>ΣυνθΕΚΑΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
<i>ΣυνθΕΚΑΧ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
<i>ΣυνθΕΟΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
<i>ΤεΣ</i>	: Τεύχος εκτός σειράς
<i>ΤοΣ</i>	: Σύνταγμα (Το)
<i>Υπερ</i>	: Υπεράσπιση
<i>ΦΠΑ</i>	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
<i>ΧρηΔικ</i>	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
<i>ΧρΙΔ</i>	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
<i>ΑcP</i>	: Archiv für civilische Praxis
<i>AFDI</i>	: Annuaire Français de Droit International
<i>AJCL</i>	: American Journal of Comparative Law (The)
<i>AJDA</i>	: Actualité Juridique du Droit Administratif
<i>AJIL</i>	: American Journal of International Law
<i>AöR</i>	: Archiv des öffentlichen Rechts
<i>ASL</i>	: Air and Space Law
<i>BB</i>	: Der Betriebs - Berater
<i>CDE</i>	: Cahiers de Droit Européen
<i>Clunet</i>	: Journal du Droit International (J.D.I.)
<i>C.M.L.R.</i>	: Common Market Law Reports
<i>CML Rev.</i>	: Common Market Law Review
<i>CommLP</i>	: Commercial Law Practitioner
<i>CONSUM.L.J.</i>	: Consumer Law Journal
<i>DZWir</i>	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EA</i>	: Europa-Archiv
<i>EBRL</i>	: European Business Law Review
<i>ECHR</i>	: European Convention on Human Rights
<i>ECJ</i>	: European Court of Justice
<i>E.C.L.R.</i>	: European Competition Law Review
<i>EELR</i>	: European Environmental Law Review
<i>EGC</i>	: European General Court
<i>E.H.R.L.R.</i>	: European Human Rights Law Review
<i>E.H.R.R.</i>	: European Human Rights Reports
<i>EIPR</i>	: European Intellectual Property Review
<i>EJIL</i>	: European Journal of International Law
<i>ELJ</i>	: European Law Journal
<i>E.L.Rev.</i>	: European Law Review
<i>Elrev./HR</i>	: European Law Review / Human Rights Survey
<i>EPL</i>	: European Public Law
<i>ERPL</i>	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - <i>Europäische Zeitschrift für Privatrecht</i>
<i>EStAL</i>	: European State Aid Law Quarterly
<i>ETL</i>	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - <i>Europäisches Transportrecht</i>
<i>EuGRZ</i>	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
<i>EuR</i>	: Europarecht
<i>EuZW</i>	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EWS</i>	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
<i>GATT</i>	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
<i>GATS</i>	: General Agreement on Trade Services
<i>GRUR Int.</i>	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
<i>HRLJ</i>	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

Η εξαίρεση στην αρχή της μη επαναπροώθησης και η σχέση της με την ανάκληση της άδειας παραμονής

Άννα Γκιζάρη*

Η νομολογία του ΔΕΕ, συμπλέοντας με τη λογική της Σύμβασης της Γενεύης, αναγνωρίζει εξαιρέσεις στην αρχή της μη επαναπροώθησης, σε αντίθεση με την τάση της απόλυτης προστασίας που υιοθετεί το διεθνές δίκαιο των θεμελιωδών δικαιωμάτων και η νομολογία του ΕΔΔΑ. Προτείνει βέβαια και εναλλακτικές της επαναπροώθησης επιλογές, που είναι η απέλαση σε τρίτο κράτος ή η παραμονή του ενδιαφερομένου στο έδαφος του συγκεκριμένου κράτους μέλους. Παράλληλα, το ΔΕΕ φρόντισε να οριοθετήσει τη διακριτική εκτίμηση των κρατών μελών σε σχέση με το τι συνιστά «δημόσια ασφάλεια» και «προσβολή των βασικών συμφερόντων μιας κοινωνίας». Ο ενδιαφερόμενος εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής των εξαιρέσεων στην αρχή της μη επαναπροώθησης (άρθρο 21 παρ. 2), όταν υφίστανται «εύλογοι λόγοι» ιδιαίτερης σοβαρότητας. Έτσι, στην περίπτωση που δεν στοιχειοθετείται ο αυξημένος βαθμός σοβαρότητας, ώστε να εμπέσει στο πεδίο εφαρμογής του ανωτέρω άρθρου, το κράτος μέλος μπορεί να στερήσει από τον ενδιαφερόμενο απλά τον τίτλο παραμονής του σύμφωνα με το άρθρο 24 παρ. 1 της ίδιας Οδηγίας όπως ερμηνεύθηκε από το ΔΕΕ. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο πρόσφυγας στερείται των δικαιωμάτων που του αναγνωρίζει η σχετική Οδηγία 2004/83/ΕΚ.

αρχή της μη επαναπροώθησης – ανάκληση της άδειας παραμονής – επιτακτικοί λόγοι εθνικής ασφάλειας και δημόσιας τάξης – εύλογοι λόγοι εθνικής ασφάλειας και δημόσιας τάξης – βασικές εγγυήσεις του καθεστώτος πρόσφυγα

Εισαγωγή

Το άρθρο 24 της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ¹ επιβάλλει στα κράτη μέλη, υπό την επιφύλαξη του άρθρου 21 παρ. 3 της ίδιας Οδηγίας και εφόσον δεν υφίστανται επιτακτικοί λόγοι εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης, να χορηγούν άδεια παραμονής σε πρόσφυγα το συντομότερο δυνατό μετά τη χορήγηση του σχετικού καθεστώτος.

Σύμφωνα με το άρθρο 21 παρ. 2 της ως άνω Οδηγίας, ένα κράτος μέλος μπορεί να επαναπροωθήσει πρόσφυγα, εφόσον δεν απαγορεύεται αυτό από τις διεθνείς του υποχρεώσεις, στην περίπτωση που στοιχειοθετούνται οι προβλεπόμενες εκεί εξαιρέσεις στην αρχή της μη επαναπροώθησης. Επί πλέον, σύμφωνα με την παρ. 3 του ανωτέρω άρθρου, το κράτος μέλος δύναται να ανακαλέσει την άδεια παραμονής του πρόσφυγα επί του οποίου εφαρμόζεται μία από τις ως άνω εξαιρέσεις.

Η σύγκριση των ανωτέρω άρθρων καταδεικνύει ότι η ανάκληση του τίτλου παραμονής ενός πρόσφυγα μπορεί να λάβει χώρα, εφόσον ο πρόσφυγας εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής των εξαιρέσεων στην αρχή της μη επαναπροώθησης. Το ΔΕΕ, ωστόσο, έχει διαφορετική γνώμη και «ξαναγράφει» το άρθρο 24 της επίμαχης Οδηγίας.

I. Η εξαίρεση στην αρχή της μη επαναπροώθησης

Η αρχή της μη επαναπροώθησης² έχει υιοθετηθεί από

πολλές Συμβάσεις σε παγκόσμιο επίπεδο και ιδιαίτερα από τη Σύμβαση ενάντια στα βασανιστήρια, στην οποία συμμετέχουν τα κράτη μέλη της Ένωσης και η οποία απαγορεύει ρητά την επαναπροώθηση ενός προσώπου, όταν υπάρχουν σοβαροί πειστικοί λόγοι ότι το συγκεκριμένο πρόσωπο διακινδυνεύει να υποστεί βασανιστήρια. Η αρχή αυτή περιλαμβάνεται επίσης στο άρθρο 19 του ΧΘΔΕ και το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ. Η νομολογία του ΕΔΔΑ εκλαμβάνει την έννοια της αρχής της μη επαναπροώθησης ως μία σιωπηρή έκφραση της απαγόρευσης των βασανιστηρίων και της ταπεινωτικής και απάνθρωπης συμπεριφοράς. Η προστασία που εξασφαλίζεται μέσω του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ είναι πιο ευρεία³ από εκείνη που προβλέπουν τα άρθρα 32 και 33 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών αναφορικά με το καθεστώς των προσφύγων⁴. Σύμφωνα με τη νομο-

des réfugiés 50 ans après: bilan et perspectives, Publication de l'Institut International pour les Droits de l'Homme et du Haut Commissariat des Nations Unies pour les Réfugiés, Bruylant, Bruxelles, 2001, σσ. 3-61 και 40-41. Βλ. επίσης Α. ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ, Η αρχή του non-refoulement: θεωρητικές όψεις και ελληνική πρακτική, ΝΒ, 1990, σσ. 561-580.

3. Βλ. ΕΔΔΑ *Ιρλανδία κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 19.01.1978, Rec 1978 A.25, 163. ΕΔΔΑ *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 22414/93), απόφαση της 15.11.1996.

4. Η αρχή της μη επαναπροώθησης του άρθρου 33 παρ. 1 της Σύμβασης της Γενεύης δεν έχει απόλυτο χαρακτήρα, αλλά υπόκειται στις εξαιρέσεις της παρ. 2 του ίδιου του άρθρου, βάσει του οποίου το απορρέον από τη διάταξη 33 παρ. 1 ευεργέτημα δεν μπορεί να το επικαλεσθεί πρόσφυγας, ο οποίος, λόγω σοβαρής αιτίας, θεωρείται επικίνδυνος για την ασφάλεια της χώρας όπου βρίσκεται, ή εκείνος, ο οποίος καταδικασθεί τελεσιδικώς για ιδιαίτερα σοβαρό αδίκημα, αποτελεί κίνδυνο για τη Χώρα. Πρόκειται για εξαίρεση που αποτυπώνει την κλασική, στη διεθνή και εσωτερική έννομη τάξη, επιφύλαξη για λόγους εθνικής ασφάλειας

* Αν. Καθηγήτρια, Νομική Σχολή ΑΠΘ

1. ΕΕ 2004 L 304/12.

2. Για την αρχή αυτή βλ. V. CHETAİL, Le principe de non-refoulement et le statut de réfugié en droit international, σε V. Chetail (επιμ.), La Convention de Genève du 28 juillet 1951 relative au statut

λογία του ΕΔΔΑ, η πιθανότητα να επαναπροωθηθεί ένας πρόσφυγας για λόγους εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης δεν υφίσταται, όταν υπάρχουν σοβαροί πειστικοί λόγοι ότι ο ενδιαφερόμενος διατρέχει στη χώρα προορισμού του πραγματικό κίνδυνο να υποστεί βασανιστήρια ή απάνθρωπη και ταπεινωτική συμπεριφορά. Το ίδιο ισχύει, ακόμη κι αν ο πληγείς με ένα μέτρο απέλασης ή επαναπροώθησης διώκεται για τρομοκρατική συμπεριφορά⁵.

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου αρνείται συστηματικά ότι η αρχή της μη επαναπροώθησης μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο παρέκκλισης ή περιορισμού για οποιονδήποτε λόγο, όταν υπάρχει κίνδυνος αντίθετης προς το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ συμπεριφοράς. Σύμφωνα επομένως με αυτήν τη νομολογία, τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν επιτρέπεται να εφαρμόσουν τις κατ' άρθρο 21 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ εξαιρέσεις στην αρχή της μη επαναπροώθησης, εάν υφίσταται πραγματικός κίνδυνος συμπεριφοράς αντίθετης στο άρθρο 3 της ΕΣΔΑ. Διαφορετικά, θα παρεκκλίνουν από τις διεθνείς τους υποχρεώσεις όπως προκύπτουν από την ΕΣΔΑ, γεγονός για το οποίο το ανωτέρω άρθρο της Οδηγίας είναι σαφές, καθώς αναγνωρίζει ρητά τη δυνατότητα των κρατών μελών να επαναπροωθήσουν πρόσφυγα «οσάκις δεν απαγορεύεται από τις διεθνείς τους υποχρεώσεις». Από την άλλη πλευρά, όμως, το ΔΕΕ δεν φαίνεται να εναρμονίζεται με τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Για το ΔΕΕ «το άρθρο 21, παρ. 2, της εν λόγω Οδηγίας, το οποίο ταυτίζεται κατ' ουσία με το άρθρο 33 παρ. 2, της Σύμβασης της Γενεύης, εισάγει μια εξαίρεση από την ως άνω αρχή, προβλέποντας ότι η επαναπροώθηση πρόσφυγα, ανεξαρτήτως αν χαρακτηρίζεται επισήμως ως τέτοιος, επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών στις περιπτώσεις όπου, αφενός, δεν απαγορεύεται από τις διεθνείς τους υποχρεώσεις και, αφετέρου, είτε επειδή υπάρχουν εύλογοι λόγοι να θεωρηθεί ο συγκεκριμένος πρόσφυγας επικίνδυνος για την ασφάλεια του οικείου κράτους μέλους είτε, επειδή αυτός έχει καταδικαστεί τελεσίδικα για ιδιαιτέρως σοβαρό έγκλημα και θεωρείται ότι συνιστά απειλή για την κοινωνία του συγκεκρι-

κριμένου κράτους μέλους»⁶. Στο πνεύμα αυτό, το ΔΕΕ επισημαίνει ότι, όταν στοιχειοθετείται μία από τις εξαιρέσεις στην αρχή αυτή, κατ' άρθρο 21 παρ. 2, η επαναπροώθηση του συγκεκριμένου πρόσφυγα εξαρτάται από τη διακριτική ευχέρεια του κράτους μέλους, το οποίο, ωστόσο, μπορεί ακόμη να επιλέξει άλλες λύσεις λιγότερο αυστηρές⁷.

Η θέση αυτή του ΔΕΕ, πέραν του ότι εγγράφεται στη λογική της εξασφάλισης της αυτονομίας του δικαίου της ΕΕ⁸, συντάσσεται με την ερμηνεία εκείνη της Σύμβασης της Γενεύης η οποία υποστηρίζει ότι η εν λόγω Σύμβαση δεν απαγορεύει ρητά εξαιρέσεις στην αρχή της μη επαναπροώθησης και ούτε υφίσταται μία σαφής συναίνεση να αγνοηθούν οι προβλεπόμενες σε αυτήν εξαιρέσεις⁹. Παραβλέπει, επίσης, την τάση εξάλειψης των εξαιρέσεων στην αρχή της μη επαναπροώθησης που υπάρχει στο πλαίσιο της Σύμβασης της Γενεύης υπό το φως της μεταγενέστερης κρατικής πρακτικής και του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹⁰. Η τάση αυτή εμπνέεται από το δικαίο των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο οποίο η αρχή της μη επαναπροώθησης δεν προβλέπει εξαιρέσεις και αφορά τις περιπτώσεις επαναπροώθησης σε βάσιμο κίνδυνο βασανιστηρίων ή άλλων μορφών μη επανορθώσιμης βλάβης. Υπό αυτήν την έννοια, ακόμη και στις περιπτώσεις που συντρέχουν οι προϋποθέσεις για την ενεργοποίηση της ρήτρας εξαίρεσης του άρθρου 33 παρ. 2 της Σύμβασης, η κρατική δράση στο πεδίο της έκδοσης ή απέλασης αλλοδαπών δεν είναι ανέλεγκτη, αλλά περιορίζεται από «τον απόλυτο χαρακτήρα της διατύπωσης του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ και την έμμεσα απορρέουσα από αυτό υποχρέωση να μην παραδίδονται πρόσωπα σε χώρες όπου υφίσταται κίνδυνος να υποβληθούν σε απαγορευμένη μεταχείριση». Η διευρυμένη αυτή υποχρέωση μη επαναπροώθησης που δεσμεύει το κράτος υποδοχής καθιστά αδύνατη την επιστροφή του ενδιαφερομένου.

II. Οι εναλλακτικές επιλογές αντί της επαναπροώθησης

Το ΔΕΕ θεωρεί ότι, όταν πληρούνται οι όροι του άρθρου

και δημόσιας τάξης. Η εφαρμογή της εξαίρεσης, που προβλέπει η παρ. 2 του άρθρου 33 της Σύμβασης της Γενεύης συνεπάγεται ότι ο ενδιαφερόμενος παύει να επωφελείται της προστασίας από την επαναπροώθηση, ακόμη και εάν πληροί τις προϋποθέσεις υπαγωγής στο καθεστώς του πρόσφυγα

5. Συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε για τις περιπτώσεις της τρομοκρατικής απειλής ότι, παρά τον διαφανόμενο κίνδυνο για την εθνική ασφάλεια του κράτους υποδοχής, η εμπλοκή κάποιου προσώπου σε τρομοκρατική δράση δεν μπορεί να συνιστά λόγο αποστέρησης αυτού από το καθεστώς απόλυτης προστασίας που καθιερώνει το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ. Βλ. ΕΔΔΑ *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., σκ. 74-81, ΕΔΔΑ *Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 14038/88), απόφαση της 07.07.1989, σκ. 88, ΕΔΔΑ *Saadi κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 37201/06), απόφαση της 28.02.2008, και Επιτροπή κατά των βασανιστηρίων, *Ahmed Hussein Mustafa Kamil Agiza κατά Σουηδίας* (Προσφυγή No 233/03), απόφαση της 24.05.2005, παρ. 13.8.

6. Βλ. ΔΕΕ C-373/13, Τ., 24.06.2015, ECLI:EU:C:2015:413, σκ.42.

7. Ibid, σκ.72

8. Γνωμοδότηση 2/13 σχετικά με τη συμβατότητα του σχεδίου συμφωνίας προσχώρησης της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, 18.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2454.

9. E. LAUTERPACHT / D. BETHLEHEM, *Avis sur la portée et le contenu du principe de non refoulement* στο E. Feller / V. Turk / F. Nicholson (επιμ.), *La protection des réfugiés en droit international*, Larcier, Bruxelles, 2008, σ. 165.

10. Βλ. J.-Y. CARLIER, *Droit d'asile et des réfugiés – De la protection aux droits*, Cours à l'Académie de droit international de la Haye, vol. 332(2007), Leiden/Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, σσ.181-183.

21 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ, ένα κράτος μέλος, καθώς έχει διακριτική ευχέρεια να αποφασίσει σχετικά με την επαναπροώθηση ενός πρόσφυγα, διαθέτει τρεις επιλογές. Πρώτον, να προχωρήσει στην επαναπροώθηση του συγκεκριμένου πρόσφυγα. Δεύτερον, να προχωρήσει στην απέλασή του προς τρίτη χώρα και, τρίτον, να του επιτρέψει να παραμείνει στο έδαφος του¹¹. Προσφέρεται, επομένως, η δυνατότητα σε ένα κράτος μέλος, αντί να επαναπροωθήσει έναν πρόσφυγα στη χώρα όπου κινδυνεύει να διωχθεί και να υποστεί σκληρή και απάνθρωπη συμπεριφορά, κατά την έννοια του άρθρου 15 της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ, να τον απελάσει προς μία τρίτη χώρα όπου δεν διατρέχει τέτοιο κίνδυνο. Η δυνατότητα αυτή δεν προβλέπεται από την ανωτέρω Οδηγία, γίνεται όμως δεκτή από τη Σύμβαση της Γενεύης και είναι αποτέλεσμα της «λειτουργικής» ερμηνείας του ΔΕΕ, το οποίο, ωστόσο, δεν έχει προβεί σε διευκρινίσεις σχετικά με τη διαδικασία απέλασης. Θα πρέπει, ωστόσο, τα κράτη μέλη, σεβόμενα τις υποχρεώσεις τους που απορρέουν από τη Σύμβαση της Γενεύης, να προβλέψουν κάποιες διαδικαστικές εγγυήσεις υπέρ του πρόσφυγα και να του διαθέσουν μία εύλογη προθεσμία για να ζητήσει την αποδοχή του σε ένα τρίτο κράτος¹². Η τρίτη επιλογή, δηλαδή η δυνατότητα ενός κράτους μέλους να επιτρέψει στον πρόσφυγα να παραμείνει στο έδαφός του εξηγείται για λόγους προσωπικούς και οικογενειακούς, οι οποίοι εμποδίζουν την απομάκρυνση. Η λύση αυτή, ωστόσο, δημιουργεί το εξής παράδοξο: καθώς η περίπτωση του συγκεκριμένου πρόσφυγα μπαίνει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 21 παρ. 2 της Οδηγίας, είναι δυνατή, με βάση την παρ. 3 του ίδιου άρθρου, η ανάκληση της άδειας παραμονής του, γεγονός το οποίο καταλήγει να του επιτραπεί να παραμείνει στο έδαφος του κράτους μέλους που ανακάλεσε την άδειά του. Μάλιστα, η ανάκληση της άδειας παραμονής λαμβάνει χώρα υπό την προϋπόθεση ότι ο ενδιαφερόμενος δεν στερείται των βασικών εγγυήσεων που συνδέονται με το καθεστώς του πρόσφυγα, εκτός κι αν το καθεστώς αυτό τερματισθεί κατά τους όρους του άρθρου 14 της ανωτέρω Οδηγίας.

III. Η ανάκληση της άδειας παραμονής

Όπως ήδη αναφέρθηκε ανωτέρω, η εφαρμογή των εξαιρέσεων στην αρχή της μη επαναπροώθησης επιτρέπει στα κράτη μέλη να ανακαλέσουν τη χορηγηθείσα άδεια παραμονής¹³. Πρόκειται, δηλαδή, για μία δυνατότητα που αναγνωρίζεται στα κράτη μέλη, στην περίπτωση που ο ενδιαφερόμενος εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής των εξαιρέσεων στην αρχή της μη επαναπροώθησης κατά τα

άρθρα 21 παρ. 2 και παρ. 3 της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ. Κατά το ΔΕΕ, από τη στιγμή που ένα κράτος μέλος αποφασίζει την επαναπροώθηση ενός πρόσφυγα, είναι πλέον ανώφελη η κατοχή της άδειας παραμονής του ή η ανανέωσή της. Ωστόσο, ο ενδιαφερόμενος, ακόμη κι αν στερηθεί της άδειας παραμονής, εφόσον διατηρεί το καθεστώς του πρόσφυγα¹⁴, διατηρεί λόγω αυτού του τίτλου και όλα τα οφέλη που το κεφάλαιο VII της επίμαχης Οδηγίας εξασφαλίζει σε κάθε πρόσφυγα, κυρίως το δικαίωμα στην προστασία εναντίον της επαναπροώθησης, στη διατήρηση της οικογενειακής ενότητας, τη χορήγηση ταξιδιωτικών εγγράφων, την πρόσβαση σε εργασία και εκπαίδευση, στην κοινωνική προστασία, σε φροντίδες υγείας και στέγασης, στην ελεύθερη κυκλοφορία στο εσωτερικό του κράτους μέλους υποδοχής και στην πρόσβαση σε διαδικασίες κοινωνικής ένταξης¹⁵. Στην ουσία, το κράτος μέλος δεν έχει καμία διακριτική ευχέρεια ως προς το αν θα εξακολουθεί να του παρέχει αυτά τα οφέλη ή θα του τα αρνηθεί. Η νομολογία του ΔΕΕ είναι σαφής σχετικά με το αν πρόσφυγας χωρίς άδεια παραμονής, είτε επειδή δεν του έχει ακόμη χορηγηθεί είτε του την έχουν αρνηθεί, ανακαλέσει ή τερματίσει, μπορεί να στερηθεί των βασικών δικαιωμάτων που προβλέπει η επίμαχη Οδηγία. Διέλυσε έτσι οποιαδήποτε επιφύλαξη είχε προκύψει με αφορμή το σκεπτικό 30 της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ¹⁶, το οποίο επιτρέπει στα κράτη μέλη, στο πλαίσιο των διεθνών τους υποχρεώσεων, να προβλέψουν ότι η παροχή των δικαιωμάτων στον τομέα της εργασίας, της υγείας και της κοινωνικής ένταξης προϋποθέτει την προηγούμενη κατοχή ενός τίτλου παραμονής. Ο λόγος είναι ότι η αναγνώριση του καθεστώτος του πρόσφυγα έχει δηλωτικό χαρακτήρα και όχι συστατικό, στοιχείο το οποίο δεν επιτρέπει στα κράτη μέλη να στερήσουν στους δικαιούχους αυτού του καθεστώτος τα οφέλη που τους εξασφαλίζει η Οδηγία. Τα οφέλη αυτά δεν μπορούν να περιορισθούν, παρά μόνο σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που ορίζει το κεφάλαιο VII αυτής της Οδηγίας, ενώ τα κράτη μέλη δεν μπορούν να προσθέσουν περιορισμούς που δεν περιλαμβάνονται εκεί. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση της επικουρικής προστασίας που χρίζουν κάποιοι υπήκοοι τρίτων χωρών, στην οποία επίσης αναφέρεται η Οδηγία 2004/83/ΕΚ. Αν και ο δηλωτικός χαρακτήρας της παροχής επικουρικής προστασίας δεν είναι σαφής, οι ευεργετούμενοι αυτής της προστασίας αντλούν άμεσα από το

11. ΔΕΕ C-373/83, ό.π., σκ.43.

12. Άρθρο 3 παρ. 3 της Σύμβασης της Γενεύης.

13. Άρθρο 21 παρ. 3 της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ.

14. Για την ανάκληση, τερματισμό ή άρνηση ανανέωσης του καθεστώτος του πρόσφυγα βλ. α.14 της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ.

15. ΔΕΕ,C-373/13, ό.π., σκ.95

16. Το ΔΕΕ επισήμανε, στην απόφαση C-373/13, σκ. 96-97, ότι το σχετικό σκεπτικό της Οδηγίας, καθώς δεν βρίσκει ανταπόκριση στις διατάξεις της οδηγίας δεν θα μπορούσε να συνιστά μία νομική βάση που να επιτρέπει στα κράτη μέλη να μειώσουν τα οφέλη που εγγυάται το κεφάλαιο VII, όταν ο τίτλος παραμονής ενός πρόσφυγα ανακαλείται.

παράγωγο δίκαιο το δικαίωμα παραμονής τους και όχι από τη χορήγηση ενός τίτλου παραμονής.

IV. Ανάκληση της άδειας παραμονής χωρίς τη συνδρομή της εξαιρέσεως στην αρχή της μη επαναπροώθησης

Σύμφωνα με το άρθρο 24 της Οδηγίας 2004/83/EK, τα κράτη μέλη χορηγούν στους δικαιούχους του καθεστώτος πρόσφυγα άδεια παραμονής, το συντομότερο μετά τη χορήγηση του σχετικού καθεστώτος και εφόσον δεν υφίστανται επιτακτικοί λόγοι εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης περί του αντιθέτου. Το ίδιο το άρθρο 24 της Οδηγίας δεν προβλέπει την ανάκληση ή τον τερματισμό της άδειας¹⁷. Απλά προβλέπει τη μη χορήγηση της άδειας εφόσον υφίστανται επιτακτικοί λόγοι εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης. Σύμφωνα, επομένως, με το άρθρο 24, άπαξ και χορηγηθεί η άδεια, ανακαλείται, τερματίζεται ή δεν ανανεώνεται, μόνον εφόσον το συγκεκριμένο πρόσωπο μπαίνει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 21 παρ. 2, δηλαδή εφόσον πληροί μία από τις εξαιρέσεις στην αρχή της μη επαναπροώθησης. Λογικά, επομένως, εφόσον ένας πρόσφυγας δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 21 παρ. 2, εξακολουθεί να προστατεύεται από την αρχή της μη επαναπροώθησης και η άδεια παραμονής του δεν μπορεί να ανακληθεί. Η νομολογία του ΔΕΕ, ωστόσο, έχει προχωρήσει σε μία διαφορετική ερμηνεία. Αναγνωρίζει τη δυνατότητα ανάκλησης της άδειας παραμονής, ακόμη κι αν το ενδιαφερόμενο πρόσωπο, μη καλύπτοντας τις προϋποθέσεις εξαιρέσεως, δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 21 παρ. 2. Η αιτιολογία για αυτήν την «ακτιβιστική» ερμηνεία του άρθρου 24 εστιάζεται στα εξής επιχειρήματα. Πρώτον, στο γεγονός ότι το εν λόγω άρθρο δεν αποκλείει ρητά τη δυνατότητα ανάκλησης της άδειας, δεύτερον, στο ότι το μέτρο αυτό συνάδει με το σκοπό της διάταξης και τρίτον, στο ότι συνάδει με τον σκοπό όλης της Οδηγίας 2004/83/EK¹⁸. Η εξήγηση, ωστόσο, βρίσκεται για μια ακόμη φορά στις ανησυχίες των κρατών μελών μετά το τρομοκρατικό χτύπημα στις 11.09.2001 που έπληξε τις ΗΠΑ¹⁹. Έτσι, η ερμηνεία αυτή του άρθρου 24 της Οδηγίας 2004/83/EK δίνει τη δυνατότητα σιωπηρώς στα κράτη μέλη να ανακαλούν ήδη χορηγηθείσα άδεια παραμονής, εφόσον πληρούνται

οι προϋποθέσεις τις οποίες ορίζει και να περιορίζουν, σε ορισμένες περιπτώσεις, την κυκλοφορία των υπηκόων τρίτων κρατών εντός του χώρου Σένγκεν, ώστε να περιστελλεται αποτελεσματικότερα η τρομοκρατία και να ελέγχονται έτσι καλύτερα οι απειλές κατά της εθνικής ασφάλειας και της δημόσιας τάξης. Με τον τρόπο αυτόν, κάποιες περιπτώσεις που δεν παρουσιάζουν υψηλό βαθμό σοβαρότητας που να επιτρέπουν σε ένα κράτος να εφαρμόσει το άρθρο 21 παρ. 2 και να λάβει μία απόφαση επαναπροώθησης μπορούν, ωστόσο, να επιτρέψουν στο συγκεκριμένο κράτος μέλος να στερήσει τον ενδιαφερόμενο από τον τίτλο παραμονής του. Η έννοια, επομένως, των «εύλογων λόγων» του άρθρου 21 παρ. 2, οι οποίοι μπορεί να οδηγήσουν στο μέτρο της επαναπροώθησης, έχει πιο περιορισμένο πεδίο εφαρμογής από την έννοια των «επιτακτικών λόγων» του άρθρου 24, οι οποίοι μπορούν απλά να οδηγήσουν στην ανάκληση της άδειας παραμονής.

V. Σχετικά με τον προσδιορισμό της έννοιας «εθνική ασφάλεια» και «δημόσια τάξη»

Τόσο στο άρθρο 21 παρ. 2 όσο και το άρθρο 24 της επίμαχης Οδηγίας υπάρχουν οι όροι «ασφάλεια του κράτους», «εθνική ασφάλεια» και «δημόσια τάξη» χωρίς να προσδιορίζεται το περιεχόμενό τους. Η ερμηνεία πάντως των όρων αυτών δεν είναι διαφορετική από εκείνη των άρθρων 27 και 28 της Οδηγίας 2004/38/EK²⁰, η οποία αναφέρεται στο νομικό καθεστώς των πολιτών της Ένωσης²¹. Η προσέγγιση του νομικού καθεστώτος των πολιτών της Ένωσης και εκείνου των προσφύγων προφανώς εξηγείται από την ανάγκη συνοχής της νομολογίας του ΔΕΕ ως προς το τι συνιστούν οι ανωτέρω έννοιες και γενικά η «προσβολή των βασικών συμφερόντων ενός κράτους μέλους»²². Το σκεπτικό είναι ότι οι βασικές αρχές που εφαρμόζονται για την προστασία των βασικών συμφερόντων ενός κράτους δεν μπορεί να διαφέρουν ανάλογα με το νομικό καθεστώς του προσώπου που θίγει τα θεμελιώδη αυτά συμφέροντα²³. Με τον τρόπο αυτόν άλλωστε οριοθετείται και η διακριτική εκτίμηση των κρατών μελών

17. Ανάκληση του καθεστώτος του πρόσφυγα προβλέπεται στο άρθρο 14 της Οδηγίας 2004/83/EK.

18. Βλ. ΔΕΕ C-373/83, ό.π., σκ. 47-51.

19. Όπως επισήμανε η Γενική Εισαγγελέας στο σημείο 68 των Προτάσεών της, η ερμηνεία αυτή επιβεβαιώνεται από τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Οδηγίας 2004/83/EK, από τις οποίες προκύπτει ότι το άρθρο 24 παρ. 1, προστέθηκε μετά από πρόταση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας κατόπιν των τρομοκρατικών χτυπημάτων που έπληξαν τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής στις 11 Σεπτεμβρίου 2001.

20. Οδηγία 2004/38/EK της 29^{ης} Απριλίου 2004 σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 1612/68 και την κατάργηση των Οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ, ΕΕ 2004 L 158/77.

21. ΔΕΕ C-373/13, ό.π., σκ. 77-78.

22. Σχετικά με τις επιφυλάξεις για αυτήν την προσέγγιση, βλ. P. DUMAS, L'arret H.T.: La Cour de justice entre protection et déconstruction des droits garantis aux réfugiés, RTDE, 2016, σσ. 61-75, σ. 71

23. ΔΕΕ C-373/13, ό.π., σκ. 77.

στο τι συνιστά «δημόσια ασφάλεια» και «δημόσια τάξη». Η διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών οριοθετείται επίσης και από τη σαφή διάκριση, η οποία επισημαίνεται ιδιαίτερα από τη νομολογία του ΔΕΕ, μεταξύ των «εύλογων λόγων» του άρθρου 21 παρ. 2, οι οποίοι μπορεί να οδηγήσουν στην επαναπροώθηση, και των «επιτακτικών λόγων» του άρθρου 24 παρ. 1, οι οποίοι μπορεί να οδηγήσουν απλά στην ανάκληση του τίτλου παραμονής. Οι πρώτοι, λόγω των «δραστικών» συνεπειών που συνεπάγονται, απαιτούν έναν αυξημένο βαθμό σοβαρότητας σε σχέση με τους δεύτερους, οι οποίοι λόγω των λιγότερο επαχθών συνεπειών που προκαλούν δεν προϋποθέτουν την ύπαρξη ιδιαίτερα σοβαρού εγκλήματος²⁴. Πέραν αυτού, δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία για τον προσδιορισμό του όρου «εύλογοι λόγοι». Υπάρχουν, ωστόσο, στοιχεία για τον προσδιορισμό του όρου «επιτακτικοί λόγοι». Πράξεις διεθνούς τρομοκρατίας, ανεξαρτήτως της συμμετοχής κάποιου κράτους, αντιβαίνουν εν γένει στους σκοπούς και τις αρχές των Ηνωμένων Εθνών²⁵ και, επομένως, τα κράτη μέλη μπορούν κάλλιστα, εφόσον έχουν τελεσθεί τέτοιες πράξεις, να επικαλεσθούν την ύπαρξη επιτακτικών λόγων εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης κατά την έννοια του άρθρου 24 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ προκειμένου να εφαρμόσουν την εξαίρεση την οποία προβλέπει η διάταξη αυτή²⁶. Ως πράξεις τρομοκρατικής φύσης ορίζονται αυτές οι οποίες χαρακτηρίζονται από την άσκηση βίας σε άμαχο πληθυσμό, έστω κι αν τελούνται προς εξυπηρέτηση κάποιου σκοπού που προβάλλεται ως πολιτικός²⁷. Η συμμετοχή ή η στήριξη οργάνωσης που προβαίνει σε πράξεις αυτού του είδους αποτελεί στοιχείο στο οποίο μπορεί να θεμελιωθεί η συνδρομή των προϋποθέσεων εφαρμογής της εξαίρεσης που προβλέπεται στο άρθρο 24 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ²⁸. Η εκτίμηση πάντως για το αν μία οργάνωση προβαίνει στην τέλεση τέτοιου είδους πράξεων γίνεται από την αρμόδια αρχή και δεν προκύπτει, τουλάχιστον αυτομάτως, από το γεγονός της συμπερίληψης της ως τρομοκρατικής σε κατάλογο²⁹ εκτός του πλαισίου της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ τηρουμένης της Σύμβασης της Γενεύης³⁰. Από εκεί και πέρα θα πρέπει να αξιολογηθεί η προσωπική συμπεριφορά του πρόσφυγα. Ο εθνικός δικαστής, δηλαδή, θα πρέπει να προβεί σε μία εξατομικευμένη εκτίμηση του ρόλου

που παίζει ο πρόσφυγας στο πλαίσιο της στήριξης μιας τρομοκρατικής οργάνωσης, αναζητώντας κυρίως εάν ο ίδιος προέβη σε τρομοκρατικές πράξεις, εάν και σε ποιο βαθμό έχει εμπλακεί στο σχεδιασμό των αποφάσεων ή την καθοδήγηση άλλων προσώπων με σκοπό τη διάπραξη τέτοιων πράξεων και εάν και σε ποιο βαθμό χρηματοδότησε τέτοιες πράξεις. Στην εκτίμησή του αυτή, ο εθνικός δικαστής θα πρέπει να λάβει υπόψη του όχι μόνο την απειλή που ο συγκεκριμένος πρόσφυγας προκάλεσε ενδεχομένως στο παρελθόν, αλλά να επαληθεύσει εάν μία τέτοια απειλή εξακολουθούσε να υφίσταται κατά τον χρόνο έκδοσης της επίμαχης εν προκειμένω διοικητικής πράξης. Πάντως, η απλή συμμετοχή σε νόμιμες συναντήσεις και εκδηλώσεις μιας οργάνωσης και η συνδρομή στη συγκέντρωση δωρεών υπέρ αυτής, ακόμη κι αν η εν λόγω οργάνωση περιλαμβάνεται στον κατάλογο της Κοινής Θέσης 2001/931/ΚΕΠΠΑ³¹ δεν μπορούν χαρακτηρισθούν ως καθαυτές τρομοκρατικές ούτε σημαίνουν ότι το πρόσωπο που τις τέλεσε θα υπερασπιζόταν τη νομιμότητα τυχόν τρομοκρατικών δραστηριοτήτων³².

Επίλογος

Η νομολογία του ΔΕΕ, συμπλέοντας με τη λογική της Σύμβασης της Γενεύης, αναγνωρίζει εξαιρέσεις στην αρχή της μη επαναπροώθησης, σε αντίθεση με την τάση της απόλυτης προστασίας που υιοθετεί το διεθνές δίκαιο των θεμελιωδών δικαιωμάτων και η νομολογία του ΕΔΔΑ. Προτείνει βέβαια και εναλλακτικές της επαναπροώθησης επιλογές που είναι η απέλαση σε τρίτο κράτος ή η παραμονή του ενδιαφερομένου στο έδαφος του συγκεκριμένου κράτους μέλους. Παράλληλα, το ΔΕΕ φρόντισε να οριοθετήσει τη διακριτική εκτίμηση των κρατών μελών σε σχέση με το τι συνιστά «δημόσια ασφάλεια» και «προσβολή των βασικών συμφερόντων μιας κοινωνίας». Ο ενδιαφερόμενος εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής των εξαιρέσεων στην αρχή της μη επαναπροώθησης (ά. 21 παρ. 2), όταν υφίστανται «εύλογοι λόγοι» ιδιαίτερης σοβαρότητας. Έτσι, στην περίπτωση που δεν στοιχειοθετείται ο αυξημένος βαθμός σοβαρότητας ώστε να εμπέσει στο πεδίο εφαρμογής του ανωτέρω άρθρου, το κράτος μέλος μπορεί να στερήσει από τον ενδιαφερόμενο απλά τον τίτλο παραμονής του σύμφωνα με το άρθρο 24 παρ. 1 της ίδιας Οδηγίας όπως ερμηνεύθηκε από το ΔΕΕ. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο πρόσφυγας στερείται των δικαιωμά-

24. Ibid, σκ. 73.

25. ΔΕΕ C-57/09 και C-101/09, *Β και D*, 09.11.2010, ECLI:EU:C:2010:661, σκ. 83 επ.

26. ΔΕΕ C-373/13, ό.π., σκ. 85.

27. ΔΕΕ C-57/09 και C-101/09, ό.π., σκ. 81. Βλ. επίσης άρθρο 1 παρ. 3 της κοινής θέσης 2001/931/ΚΕΠΠΑ για την εφαρμογή ειδικών μέτρων για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας (ΕΕ 2001 L 344).

28. ΔΕΕ C-373/13, ό.π., σκ. 80.

29. Πρόκειται για τον κατάλογο της Κοινής Θέσης 2001/931/ΚΕΠΠΑ, ό.π.

30. Βλ. ΔΕΕ C-373/83 ό.π., σκ. 83.

31. Δεν υφίσταται άμεση σχέση μεταξύ της κοινής θέσης 2001/931/ΚΕΠΠΑ και της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ ως προς τους επιδιωκόμενους από την καθεμία σκοπούς και, ως εκ τούτου, δεν επιτρέπεται η αρμόδια αρχή, όταν προτίθεται να αφαιρέσει, δυνάμει του άρθρου 24 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ, από πρόσφυγα την άδεια παραμονής του, να βασίζεται αποκλειστικώς στην εκ μέρους του υποστήριξη της επίμαχης οργάνωσης.

32. Βλ. ΔΕΕ C-373/83, ό.π., σκ. 91.

των που του αναγνωρίζει η σχετική 2004/83/ΕΚ. Ωστόσο, η ερμηνεία αυτή του ΔΕΕ δίνει σιωπηρώς τη δυνατότητα στα κράτη μέλη, με την ανάκληση της άδειας, να περιορίζουν σε ορισμένες περιπτώσεις την κυκλοφορία των υπηκόων των κρατών μελών εντός του χώρου Σένγκεν,

ώστε να περιστέλλεται αποτελεσματικότερα η τρομοκρατία και να ελέγχονται καλύτερα οι απειλές κατά της εθνικής ασφάλειας και της δημόσιας τάξης.

Η έννοια του «περιβαλλοντικού πρόσφυγα»

Μαρία Κρότση*

Η μετακίνηση πληθυσμών λόγω ακραίων κλιματικών φαινομένων και εν γένει περιβαλλοντικών αλλαγών αποτελεί μία από τις συχνές μορφές μετανάστευσης που συναντάται τα τελευταία έτη σε μεγαλύτερη ένταση σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο. Πολλοί ακαδημαϊκοί και ερευνητές προσπάθησαν να ορίσουν τον όρο «περιβαλλοντικός πρόσφυγας», με την πρώτη επίσημη αναφορά του όρου να τοποθετείται τη δεκαετία του 1980. Ακολούθησαν ορισμοί από τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και πληθώρα ακαδημαϊκών/ερευνητών, οι οποίοι αποδίδουν στον ορισμό του «περιβαλλοντικού πρόσφυγα» χαρακτηριστικά του όρου «οικονομικός μετανάστης». Παρατηρείται διαφωνία ως προς τον ορισμό του «περιβαλλοντικού πρόσφυγα», γεγονός που δημιουργεί εμπόδια στη νομική προστασία αυτής της κατηγορίας προσώπων. Ένα από τα ερωτήματα που αποπειράται να απαντήσει η παρούσα μελέτη αφορά τη δυνατότητα διεθνούς νομικής προστασίας των προσώπων που πλήττονται από τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις και εξαναγκάζονται σε μετακίνηση/εκτοπισμό. Θα μπορούσε η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 «περί της Νομικής Καταστάσεως των Προσφύγων», όπως τροποποιήθηκε με το Πρωτόκολλο της Ν. Υόρκης του 1967, να χωρέσει τον όρο «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» ή απαιτείται η θεσμοθέτηση ενός νέου νομοθετικού πλαισίου προστασίας αυτής της ομάδας προσώπων;

περιβαλλοντικός πρόσφυγας – πρόσφυγας – Σύμβαση της Γενεύης του 1951 – περιβάλλον – μετανάστευση

I. Εισαγωγή

Οι παγκόσμιες τάσεις αποτυπώνουν μία αύξηση των εκτοπισμών και των αναγκαστικών μετακινήσεων εξαιτίας περιβαλλοντικών διαταράξεων. Τα επόμενα χρόνια, οι μεταναστευτικές ροές που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή αναμένεται να αυξηθούν, ιδίως στις φτωχότερες χώρες του κόσμου. Όπως αναφέρεται σε Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τη σχέση μεταξύ μετανάστευσης και κλιματικής αλλαγής (2015), αυτό συμβαίνει επειδή η αλλαγή του κλίματος αναμένεται να αυξήσει τη συχνότητα και τη σοβαρότητα των ακραίων περιβαλλοντικών συμβάντων, όπως η ξηρασία, η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, οι πλημμύρες και οι τυφώνες¹. Οι εξαναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών λόγω κλιματικών αλλαγών και φυσικών καταστροφών σε μεγάλες πόλεις χωρών όπως της Αφρικής και της Ασίας, οι οποίες επηρεάζονται ήδη από υπερπληθυσμό και κακές οικονομικές συνθήκες, θα οδηγήσουν σε ραγδαία αστικοποίηση, συνακόλουθη αύξηση αναγκών στέγασης και εργασίας, αύξησης των τιμών των τροφίμων εξαιτίας της μείωσης της γεωργικής παραγωγής και κοινωνικές συγκρούσεις για την εκμετάλλευση των λιγοστών φυσικών πόρων². Αυτό με τη σειρά του θα έχει αντίκτυπο στην ανθρώπινη κινητικότητα, γεγονός που θα οδηγήσει πιθανώς σε σημαντική αύξηση των μεταναστευτικών ροών και της μετατόπισης πληθυσμών μέσα στα επόμενα έτη. Για παράδειγμα, το Μπαγκλαντές έχει επηρεασθεί σε μεγάλο βαθμό από τις

κλιματικές αλλαγές, παρουσιάζει έντονη αστικοποίηση και τα τελευταία έτη ένας μεγάλος αριθμός υπηκόων της χώρας έχει εισέλθει στην Ευρώπη³. Κατά τους πρώτους δέκα μήνες του 2017, οι υπήκοοι του Μπαγκλαντές υπέβαλαν περισσότερες από 18.000 αιτήσεις διεθνούς προστασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (εφεξής ΕΕ), κατατάσσοντας τη χώρα στην όγδοη θέση μεταξύ των ιθαγενειών προέλευσης των αιτούντων διεθνούς προστασίας σε χώρες της ΕΕ. Επιπλέον, ο αριθμός των αιτήσεων ασύλου των πολιτών του Μπαγκλαντές που βρίσκονται σε πρώτο βαθμό, αυξήθηκε κατά 44% τους τελευταίους 12 μήνες, φθάνοντας τις 18.000 αιτήσεις τον Οκτώβριο του 2017⁴.

Το 1988, η Jacobson ανέφερε ότι «οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες αποτελούν το μεγαλύτερο κομμάτι προσφύγων στον κόσμο»⁵. Ακολούθησε ο Myers, ο οποίος προβλέπει ότι «το 2050, οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες θα φθάσουν τους 150 με 200 εκατομμύρια πρόσφυγες»⁶. Αυτοί οι αριθμοί είναι αξιολογούμενοι, λαμβάνοντας υπόψη ότι 200

* LLM, MSc, Νομικός

1. EUROPEAN COMMISSION, Migration and environmental change: examining the relationship, September 2015, http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/migration_in_response_to_environmental_change_51si_en.pdf.

2. Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, Οι πρόσφυγες του κόσμου: Σε αναζήτηση αλληλεγγύης, Σύνοψη, 2012.

3. International Organization for Migration, Assessing the Climate Change Environmental Degradation and Migration Nexus in South Asia, December 2016, https://publications.iom.int/system/files/pdf/environmental_degradation_nexus_in_south_asia.pdf, σ. 42 και βλ. ακόμη UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), As sea levels rise, Bangladeshis seek higher ground, 15.12.2015, <http://www.refworld.org/docid/569363044.html>.

4. EUROPEAN UNION: European Asylum Support Office (EASO), EASO Country of Origin Information Report, Bangladesh Country Overview, December 2017, <http://www.refworld.org/docid/5a3ba6004.html>.

5. Όπως παρατίθεται σε S. NEUTELEERS, Environmental Refugees, A misleading Notion for a genuine problem, Ethical perspectives, 2011, σσ. 229-248, και βλ. R. BLACK, Environmental refugees: myth or reality?, University of Sussex, New Issues In Refugee Research, Working Paper No. 34, 2001.

6. Ibid.

εκατ. πρόσφυγες θα αποτελέσουν το 2,2% του προβλεπόμενου παγκόσμιου πληθυσμού για το έτος 2050. Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την καταπολέμηση της ερημοποίησης εκτιμά ότι 135 εκατ. άνθρωποι θα εκτοπισθούν το 2045, ως αποτέλεσμα της ερημοποίησης⁷.

Μέσα από το παρόν κείμενο θα γίνει μια προσπάθεια θεωρητικής προσέγγισης της έννοιας «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» και θα διερευνηθεί η ύπαρξη ή μη καθεστώς προστασίας των πληθυσμών που εξαναγκάζονται σε μετακίνηση λόγω περιβαλλοντικών διαταραχών. Ειδικότερα, θα αναλυθεί η θεωρητική εξέλιξη του ορισμού του «περιβαλλοντικού πρόσφυγα», και θα εξεταστεί κατά πόσον ο εκτοπισμός προσώπων εξαιτίας περιβαλλοντικών διαταραχών θα μπορούσε να ενσωματωθεί στον παραδοσιακό ορισμό του «πρόσφυγα», όπως δίδεται από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951. Θα μπορούσε να εφαρμοστεί ο ορισμός του «πρόσφυγα» σε κατηγορίες προσώπων που έχουν εκτοπισθεί σε διεθνή σύνορα εξαιτίας περιβαλλοντικών/κλιματικών αλλαγών;

II. Περιβαλλοντικός πρόσφυγας: ορισμοί και εννοιολογικό περιεχόμενο

Η χρήση του όρου «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» τοποθετείται χρονικά στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Πρώτη επίκληση του όρου έγινε από τον Lester Brown του World Watch Institute το 1970⁸, όμως ο ορισμός που έχει γίνει ευρέως αποδεκτός και χρησιμοποιείται από την ακαδημαϊκή κοινότητα περιλαμβάνεται στο έγγραφο εργασίας του Περιβαλλοντικού Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών του 1985 και αποδίδεται στον ερευνητή Essam El-Hinnawi. Σύμφωνα με τον El-Hinnawi, ως «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» ορίζονται «εκείνοι που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την παραδοσιακή τους κατοικία, προσωρινά ή μόνιμα, εξαιτίας μιας σημειούμενης περιβαλλοντικής διαταραχής (φυσικής ή/και προκαλούμενης από τον άνθρωπο), η οποία θέτει σε κίνδυνο την ύπαρξή τους ή/και έχει σοβαρές επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής τους»⁹. Ο ίδιος προσθέτει ότι

«με τον όρο περιβαλλοντική διατάραξη νοείται κάθε φυσική, χημική ή/και βιολογική αλλαγή στο οικοσύστημα (ή στους βασικούς πόρους), η οποία το καθιστά, προσωρινά ή μόνιμα ακατάλληλο προς υποστήριξη της ανθρώπινης ζωής»¹⁰. Ο El-Hinnawi έφερε σε δημόσια συζήτηση την έννοια «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» και άνοιξε τον δρόμο σε νέες μελέτες και ορισμούς πάνω στην έννοια «περιβαλλοντικός πρόσφυγας». Ο ίδιος περιγράφει τρεις τύπους περιβαλλοντικών προσφύγων στο άνωθεν αναφερόμενο έγγραφο εργασίας: εκείνοι που έχουν εκτοπισθεί λόγω προσωρινών περιβαλλοντικών καταστροφών (είτε φυσικών είτε προκαλούμενων από ανθρώπινο παράγοντα), εκείνοι που έχουν εκτοπισθεί λόγω δραστηκών περιβαλλοντικών αλλαγών και εκείνοι που μεταναστεύουν βάσει της σταδιακής επιδείνωσης των περιβαλλοντικών συνθηκών¹¹. Σύμφωνα με την Johnson, ο τελευταίος (τρίτος) τύπος περιβαλλοντικού πρόσφυγα (από την κατηγοριοποίηση του El-Hinnawi) ομοιάζει με την έννοια του οικονομικού μετανάστη¹². Η Johnson υποστηρίζει ότι οι έννοιες «οικονομικός μετανάστης» και «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» συνδέονται και σημειώνει ότι, όταν η περιβαλλοντική υποβάθμιση οδηγεί σε υποβάθμιση της ανθρώπινης διαβίωσης, ένα άτομο μπορεί να θεωρηθεί παράλληλα «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» και «οικονομικός μετανάστης», αφού ο τελευταίος μπορεί να εξαναγκασθεί, εξαιτίας της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της συνακόλουθης υποβάθμισης της ποιότητας της διαβίωσής του, να εγκαταλείψει τον τόπο κατοικίας του προς αναζήτηση καλύτερης ζωής¹³.

Σύμφωνα με τον ορισμό του El-Hinnawi, «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» είναι εκείνο το πρόσωπο που εξαναγκάζεται να μετακινηθεί/εκτοπισθεί (από την κατοικία του) μόνιμα ή προσωρινά εξαιτίας περιβαλλοντικών διαταράξεων, χωρίς να γίνεται επιμέρους εξειδίκευση αυτών των περιβαλλοντικών διαταραχών με βάση το είδος και την ένταση της αλλαγής, ούτε ενδιαφέρει εάν ο εκτοπισμός ή η μετακίνηση πληθυσμού λαμβάνει χώρα μέσα στα σύνορα της χώρας ή εκτός συνόρων σε γείτονες ή τρίτες χώρες. Συνήθως, όσοι μετακινούνται λόγω περιβαλλοντικών/κλιματικών αλλαγών εκτοπίζονται σε διάφορα τμήματα στο εσωτερικό των χωρών που πλήττονται, όμως έχουν καταγραφεί και μετακινήσεις ανθρώπων που διέσχισαν διεθνή σύνορα λόγω περιβαλλοντικής υποβάθμισης.

Το επόμενο βήμα στην εξέλιξη του ορισμού του «περιβαλλοντικού πρόσφυγα» έγινε από την ερευνητριά Jacobson του Worldwatch Institute, σε κείμενο εργασίας της, το

chemical and/or biological changes in the ecosystem (or resource base) that render it, temporarily or permanently, unstable to support human life.

10. Ibid, σ. 232.

11. Ibid.

12. Ibid, σ. 235

13. Ibid.

7. Όπως παρατίθεται σε B. KAMAL, Climate Migrants Might Reach One Billion by 2050, 21.08.2017, <https://reliefweb.int/report/world/climate-migrants-might-reach-one-billion-2050>.

8. J. MORRISSEY, Rethinking the 'debate on environmental refugees': from 'maximalists and minimalists' to 'proponents and critics', Journal of Political Ecology, 2012, σσ. 36-49.

9. Όπως παρατίθεται σε L.S. JOHNSON, Environment, Security and Environmental Refugees, Journal of Animal & Environmental Law, 2010, σσ. 231-232, μετάφραση του ορισμού στην ελληνική "those people who have been forced to leave their traditional habitat, temporarily or permanently, because of a marked environmental disruption (natural and/or triggered by people) that jeopardized their existence and/or seriously affected the quality of their life. By 'environmental disruption' in this definition is meant any physical,

1988. Σύμφωνα με την Jacobson, οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες αποτελούσαν, κατά τη δεκαετία συγγραφής του έργου της, τον μεγαλύτερο αριθμό εκτοπισμένων ανθρώπων σε παγκόσμιο επίπεδο και διέκρινε, στην προσπάθεια ορισμού της έννοιας, τρεις ευρείες κατηγορίες περιβαλλοντικών προσφύγων: «εκείνους που εκτοπίστηκαν προσωρινά λόγω μιας τοπικής διαταραχής όπως μία χιονοστιβάδας ή ενός σεισμού, σε εκείνους οι οποίοι μεταναστεύουν επειδή η περιβαλλοντική καταστροφή υπονομεύει την επιβίωση τους ή θέτει σε σοβαρό κίνδυνο τη ζωή τους, και σε εκείνους που εγκαταστάθηκαν εκ νέου σε άλλη περιοχή είτε εξαιτίας της υποβάθμισης του εδάφους, η οποία οδήγησε σε ερημοποίηση, είτε εξαιτίας άλλων μόνιμων και μη βιώσιμων αλλαγών στο οικιστικό τους περιβάλλον»¹⁴. Με βάση τον ορισμό της Jacobson για την απονομή του όρου «περιβαλλοντικός πρόσφυγας», απαιτείται εκτοπισμός προσωρινός ή μόνιμος, χωρίς να γίνεται, όπως και στον ορισμό του El-Hinnawi, διάκριση μεταξύ εσωτερικού ή εξωτερικού (εντός ή εκτός συνόρων), ενώ μεγάλη σημασία δίδεται στην ένταση, το είδος και στη διάρκεια της περιβαλλοντικής διαταραχής.

Τη δεκαετία του 1990, πολλοί ακαδημαϊκοί και ερευνητές ασχολήθηκαν με τις κλιματικές αλλαγές και νέοι ορισμοί δόθηκαν στην έννοια του «περιβαλλοντικού πρόσφυγα». Ο καθηγητής Norman Myers, το 1995, προσπάθησε να δώσει νέο περιεχόμενο, βασιζόμενος στις περιβαλλοντικές εξελίξεις της δεκαετίας του 1990. Σύμφωνα με τον Myers, ως περιβαλλοντικοί πρόσφυγες ορίζονται «εκείνοι που δεν μπορούν να εξασφαλίσουν ασφαλή διαβίωση στις παραδοσιακές τους πατρίδες λόγω περιβαλλοντικών παραγόντων ασυνήθιστης έκτασης»¹⁵. Ως περιβαλλοντικοί παράγοντες ασυνήθιστης έκτασης μπορούν να χαρακτηρισθούν η ερημοποίηση, η ξηρασία, η αποψίλωση, η διάβρωση του εδάφους και άλλες μορφές υποβάθμισης του εδάφους¹⁶.

Από την άλλη πλευρά, πολλοί έχουν αμφισβητήσει τον όρο «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» και αναφέρονται σε «περιβαλλοντικούς μετανάστες». Για παράδειγμα, ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης και η Ύπατη Αρμο-

στεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες έχουν προτείνει και χρησιμοποιούν τον όρο «περιβαλλοντικός μετανάστης». Με βάση τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης, ως «περιβαλλοντικοί μετανάστες» ορίζονται «εκείνοι οι άνθρωποι ή ομάδες προσώπων, οι οποίοι για επιτακτικούς λόγους έκτακτων ή σταδιακών αλλαγών στο περιβάλλον που επηρεάζουν δυσμενώς τις ζωές τους ή τις συνθήκες διαβίωσης τους, είναι αναγκασμένοι ή κατ' επιλογήν να εγκαταλείψουν τον τόπο διαβίωσής τους, προσωρινά ή μόνιμα, και οι οποίοι εκτοπίζονται είτε ενδοσυνοριακά είτε διασυνοριακά»¹⁷. Ο ορισμός του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης αναγνωρίζει τόσο την εσωτερική όσο και την εξωτερική μετακίνηση και εκτοπισμό πληθυσμών, αναφέρεται, ομοίως, σε μόνιμη ή προσωρινή μετακίνηση/μετεγκατάσταση και περιλαμβάνει τον εκτοπισμό πληθυσμών εξαιτίας φυσικών καταστροφών, αλλά και την επιλογή των ανθρώπων να μετακινηθούν εξαιτίας επιδεινούμενων συνθηκών.

Πολλοί ερευνητές έχουν χαρακτηρίσει την έννοια «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» ως «όρο χωρίς νομική βάση, ο οποίος δημιουργεί παρερμηνείες και σύγχυση»¹⁸. Κάποιοι θεωρούν ότι είναι δύσκολο να θεμελιωθεί άμεσος αιτιακός δεσμός μεταξύ περιβαλλοντικής υποβάθμισης και μετανάστευσης. Για παράδειγμα, σε περιπτώσεις πλημμύρας, σεισμού και άλλων περιβαλλοντικών φαινομένων, προβλέπονται αρκετοί τρόποι απόκρισης με τη μετανάστευση να αποτελεί μία από τις προτεινόμενες λύσεις¹⁹.

Επίσης, σε άλλα κείμενα γίνεται διάκριση μεταξύ των αιτιών που οδηγούν σε περιβαλλοντική μετανάστευση δηλαδή μεταξύ κινδύνων σχετιζόμενων με κλιματικές αλλαγές και μεταξύ παραδοσιακών περιβαλλοντικών κινδύνων²⁰. Ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι η ιδιότητα του πρόσφυγα πρέπει να παρέχεται μόνο στα άτομα που αναγκάζονται να μεταναστεύσουν εξαιτίας των κλιματικών αλλαγών. Οι κίνδυνοι, οι σχετιζόμενοι με τις κλιματικές αλλαγές διαφέρουν από τους παραδοσιακούς περιβαλλοντικούς κινδύνους, επειδή οφείλονται σε ανθρωπογενείς δραστηριότητες²¹.

14. J.L. JACOBSON, Environmental Refugees: A yardstick of habitability, Worldwatch Paper 86, Worldwatch Institute, Washington D.C., 1988, σσ. 37-8, μετάφραση στην ελληνική του κάτωθι "1) those displaced temporarily because of a local disruption such as an earthquake or avalanche, 2) those who migrate because of environmental degradation that undermines their livelihood or threatens their health, or 3) those who resettle because land degradation has resulted in desertification or because of other permanent and untenable changes in their habitat".

15. Όπως παρατίθεται σε R. RAMLOGAN, The developing world and the environment, Lanham, MD, University Press of America, 2004, μετάφραση στην ελληνική του κάτωθι "Environmental refugees have been defined as persons who can no longer gain a secure livelihood in their traditional homelands because of what are primarily environmental factors of unusual scope".

16. Ibid.

17. Discussion Note: Migration and the Environment, Ninety-Fourth Session, MC/INF/288, σ. 2, μετάφραση στην ελληνική του "Environmental migrants are persons or groups of persons who, for compelling reasons of sudden or progressive changes in the environment that adversely affect their lives or living conditions, are obliged to leave their habitual homes, or choose to do so, either temporarily or permanently, and who move either within their country or abroad".

18. D. KEANE, The Environmental Causes and Consequences of Migration: A Search for the Meaning of Environmental Refugees, The Georgetown International Environmental Law Review, 2004, σ. 217.

19. Βλ. J. MORRISSEY, ό.π., υποσημ. 8.

20. B.J. BUSH, Redefining Environmental Refugees, Georgetown Immigration Law Journal, 2013, σσ. 553-577.

21. Ibid.

Σύμφωνα με τους Giannini και Docherty, έρευνες εκτιμούν «ότι ο αριθμός των προσφύγων εξαιτίας κλιματικών αλλαγών θα ξεπεράσει, μέχρι το 2050, τον αριθμό των «παράδοσιακών προσφύγων», δηλαδή όσων δικαιούνται προστασίας σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951, και το πρωτόκολλο του 1967»²². Συνεχίζουν δε ότι «οι κλιματικές αλλαγές αποτελούν περιβαλλοντικό φαινόμενο μείζονος σημασίας, στο οποίο έχει συμβάλει η ανθρώπινη δραστηριότητα»²³. Αυτό είναι μάλιστα και το πιο διαδεδομένο επιχείρημα όσων υποστηρίζουν τη διεύρυνση της έννοιας του πρόσφυγα και σε όσους μεταναστεύουν εξαιτίας κλιματικών αλλαγών, ότι ο ανθρώπινος παράγοντας συμβάλλει καθοριστικά στην επιδείνωση των κλιματικών αλλαγών και στη συνακόλουθη μετακίνηση των πληθυσμών. Ο Bell θεωρεί ότι «η κλιματική αλλαγή μπορεί ήδη να δημιουργεί περιβαλλοντικούς πρόσφυγες», και ότι είναι πιθανό η κλιματική αλλαγή να αποτελέσει τη πιο σημαντική αιτία περιβαλλοντικών διαταραχών στα επόμενα χρόνια²⁴. Για την κατανόηση της έννοιας «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» είναι απαραίτητο να εξετασθεί το διεθνές πλαίσιο προστασίας των προσφύγων και να αναλυθεί το ερώτημα εάν θα μπορούσε να ενταχθεί ο περιβαλλοντικός πρόσφυγας στον ορισμό του πρόσφυγα, όπως αποδίδεται από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951. Το ερώτημα που θα πρέπει να διερευνηθεί είναι κατά πόσον ο περιβαλλοντικός/κλιματικός πρόσφυγας μπορεί να ενταχθεί στα πλαίσια προστασίας του διεθνούς δικαίου.

III. Διεθνές Προσφυγικό Δίκαιο και «Περιβαλλοντικός πρόσφυγας»

Σύμφωνα με το άρθρο 1Α(2) της Σύμβασης της Γενεύης του 1951 «περί της Νομικής Καταστάσεως των Προσφύγων», όπως τροποποιήθηκε με το Πρωτόκολλο της Ν. Υόρκης του 1967, πρόσφυγας, «είναι το πρόσωπο, το οποίο, συνεπεία βάσιμου φόβου δίωξης λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικών πεποιθήσεων ή συμμετοχής σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα, βρίσκεται εκτός της χώρας ιθαγένειάς του και δεν μπορεί, ή λόγω του φόβου αυτού δεν επιθυμεί, να θέσει εαυτόν υπό την προστασία της εν λόγω χώρας ή ο ανιθαγενής ο οποίος, βρισκόμενος εκτός της χώρας της προηγούμενης συνήθους διαμονής του για τους ίδιους προαναφερθέντες λόγους, δεν μπορεί ή λόγω του φόβου αυτού δεν επιθυμεί να επιστρέψει σε αυτήν»²⁵.

Το πρώτο κριτήριο υπαγωγής στη Σύμβαση της Γενεύης του 1951 είναι η ύπαρξη βάσιμου και δικαιολογημένου φόβου δίωξης. Το δεύτερο κριτήριο αποτελεί η δίωξη λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικών πεποιθήσεων ή συμμετοχής σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα. Για την απόδοση της ιδιότητας του πρόσφυγα απαιτείται το πρόσωπο που αιτείται διεθνή προστασία να επικαλεσθεί δικαιολογημένο φόβο δίωξης για κάποιον από τους περιοριστικά αναφερόμενους παραπάνω λόγους. Το τρίτο κριτήριο της σύμβασης απαιτεί το πρόσωπο να βρίσκεται εκτός της χώρας της ιθαγένειάς του και το τέταρτο κριτήριο είναι το πρόσωπο να μην μπορεί, ή λόγω του φόβου αυτού να μην επιθυμεί, να θέσει εαυτόν υπό την προστασία της εν λόγω χώρας.

Σύμφωνα με αυτά τα κριτήρια, παρατηρείται ότι η μετακίνηση προσώπων λόγω περιβαλλοντικών/κλιματικών αιτιών δεν εμπίπτει στον ορισμό του πρόσφυγα, όπως ορίζεται από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951. Ακόμη και αν θεωρήσουμε ότι κάποια άτομα έχουν μετακινηθεί έξω από τα σύνορα της χώρας εξαιτίας περιβαλλοντικών λόγων, τότε μόνο δύο από τα παραπάνω κριτήρια πληρούνται, και πιο συγκεκριμένα αυτό που απαιτεί το πρόσωπο να βρίσκεται εκτός της χώρας της ιθαγένειάς του και αυτό που αφορά τη μη επιθυμία του προσώπου να θέσει τον εαυτό του υπό την προστασία της χώρας ιθαγένειάς του. Πολλοί θεωρούν ότι είναι δύσκολο ένας περιβαλλοντικός πρόσφυγας να εδραιώσει την ύπαρξη βάσιμου και δικαιολογημένου φόβου δίωξης²⁶.

Ελλείπει ενός παγκόσμια αποδεκτού ορισμού της έννοιας «δίωξης», ως δίωξη πρέπει να θεωρείται με βάση το Εγχειρίδιο για τις Διαδικασίες και τα Κριτήρια Καθορισμού του Καθεστώτος του Πρόσφυγα, η απειλή κατά της ζωής ή της ελευθερίας για λόγους φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικών πεποιθήσεων ή συμμετοχής σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα²⁷. Είναι δύσκολο να θεωρηθεί μια κλιματική αλλαγή ή φυσική καταστροφή ως «δίωξη». Ως πράξεις δίωξης θα μπορούσαν να ερμηνευθούν όσες περιλαμβάνουν «παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων

ση στην ελληνική του κάτωθι κειμένου «Article One of the 1951 Geneva Convention defines a refugee as an individual who: «owing to a well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself of the protection of that country; or who, not having a nationality and being outside the country of his former habitual residence as a result of such events, is unable or, owing to such fear, is unwilling to return to it».

22. T. GIANNINI / B. DOCHERTY, *Confronting a Rising Tide: A Proposal for a Convention on Climate Change Refugees*, Harvard Environmental Law Review, 2009, σ. 349.

23. Ibid.

24. R.D. BELL, *Environmental Refugees: What Rights? Which Duties?*, Res Publica, Vol:10.2 (OADAD), 2004, σσ. 135-152.

25. UN General Assembly, *Convention Relating to the Status of Refugees*, 28.07.1951, United Nations, Treaty Series, vol. 189, σ. 137, <http://www.refworld.org/docid/3be01b964.html>, μετάφραση

26. B.J. BUSH, *Redefining Environmental Refugees*, Georgetown Immigration Law Journal, 2013, σσ. 553-577.

27. Γραφείο του Υπατού Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, *Εγχειρίδιο για τις Διαδικασίες και τα Κριτήρια Καθορισμού του Καθεστώτος του Πρόσφυγα*, 6^η έκδ., 2009, πάρ. 51, σ. 20.

επαρκώς σοβαρές εξαιτίας της φύσης τους ή της επανάληψής τους²⁸. Επίσης, η «δίωξη» ερμηνεύεται παραδοσιακά, στο πλαίσιο του προσφυγικού δικαίου, ως «πράξη της κυβέρνησης ή μη κρατικών ομάδων κατά των ατόμων»²⁹. Προς υποστήριξη της παραπάνω άποψης, οι Kälin και Schrepfer έχουν υποστηρίξει ότι, σε περίπτωση διασυνοριακού εκτοπισμού προσώπων που προκαλείται από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, «η χώρα καταγωγής συνήθως δεν στρέφεται εναντίον των ατόμων που έχουν επηρεαστεί από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, αλλά παραμένει πρόθυμη να τους βοηθήσει και να τους προστατεύσει, ακόμη δε, και όταν οι αρχές δεν είναι σε θέση να παράσχουν βοήθεια λόγω έλλειψης πόρων και ικανότητας, συνήθως θα προσπαθήσει η χώρα να λάβει υποστήριξη από τη διεθνή κοινότητα»³⁰.

Η McAdam θεωρεί ότι, ακόμη και αν κάποιες δυσμενείς κλιματικές αλλαγές, όπως η αύξηση των επιπέδων της θάλασσας ή ακραία καιρικά φαινόμενα, είναι επιζήμιες, δεν φθάνουν το όριο της «δίωξης», όπως ακριβώς νοείται η δίωξη από τη διεθνή νομοθεσία. Το πρόβλημα βρίσκεται στην αναγνώριση του «διώκτη», καθώς στην περίπτωση κλιματικών αλλαγών δεν είναι σαφές εάν ως διώκτης θεωρείται η κυβέρνηση, η διεθνής κοινότητα ή οι πολιτικές των κυβερνήσεων αναφορικά με ακραία καιρικά φαινόμενα ή φυσικές καταστροφές³¹.

Από την άλλη πλευρά, ο Kolmannskog αναφέρει ότι, «όταν οι κυβερνήσεις αυξάνουν με πρόθεση τις ευάλωτες ομάδες και συνεισφέρουν στην περιβαλλοντική καταστροφή, αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ως δίωξη»³². Ο ίδιος δηλώνει ότι «μπορεί επίσης να υπάρχουν περιπτώσεις «περιβαλλοντικών διώξεων» όπως όταν μια κυβέρνηση προκαλεί πείνα, μειώνοντας τη ροή του νερού, δηλητηριάζοντας το νερό ή καταστρέφοντας τις καλλιέργειες»³³. Θα μπορούσε ακόμη να αναφερθεί ότι σύμφωνα με κατευθύνσεις του Γραφείου του Υπατού Αρμοστή για τους Πρόσφυγες, όταν φυσικές καταστροφές και γεγονότα που επρόκειτο

να εμφανισθούν στο εγγύς μέλλον συνδέονται με περιπτώσεις ένοπλης σύρραξης και γενικευμένης βίας, τότε θα μπορούσε κάποιος να πληροί τα κριτήρια της Σύμβασης της Γενεύης του 1951³⁴.

Παρόλα αυτά, ακόμη και εάν οι επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών ή των φυσικών καταστροφών χαρακτηρισθούν ως «δίωξη», η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 απαιτεί η «δίωξη» να συνδέεται με έναν από τους περιοριστικά αναφερόμενους στη Σύμβαση λόγους δίωξης (φυλή, θρησκεία, συμμετοχή σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα, πολιτικές πεποιθήσεις και εθνικότητα). Η δίωξη αυτή καθεαυτή δεν αρκεί, και εδώ οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις δεν μπορούν να συνδεθούν με πεποιθήσεις (πολιτικές ή θρησκευτικές) ή με κοινά εγγενή χαρακτηριστικά που ενυπάρχουν σε μια ομάδα ανθρώπων/ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα.

Χαρακτηριστική είναι η απόφαση δικαστηρίου της Νέα Ζηλανδίας, η οποία έλαβε μεγάλες διαστάσεις στον τύπο και αναφέρεται σε περίπτωση αίτησης για χορήγηση καθεστώτος πρόσφυγα υπηκόου του Κιριμπάτι, νήσου του Ειρηνικού, και της οικογένειάς του, βάσει περιβαλλοντικών και κλιματικών λόγων. Το δικαστήριο σε αυτή την απόφαση³⁵ επιβεβαίωσε την περιπλοκότητα της σχέσης μεταξύ φυσικών καταστροφών, περιβαλλοντικής υποβάθμισης και ευαλωτότητας/τρωτότητας των ανθρώπων απέναντι σε φυσικές καταστροφές και περιβαλλοντική υποβάθμιση. Ανέφερε δε ότι «στα πλαίσια αυτής της περίπλοκης σχέσης και υπό συγκεκριμένες περιστάσεις θα μπορούσαν να εφαρμοσθούν μηχανισμοί διεθνούς προστασίας συμπεριλαμβανομένης και της αναγνώρισης που περιλαμβάνεται στη Συνθήκη της Γενεύης του 1951. Μία από αυ-

28. J. MCADAM, Climate Change Displacement and International Law: Complementary Protection Standards, Legal and protection policy research series, Division of international protection united Nations High Commissioner for refugees (UNHCR), 2011, σ. 12.

29. J.B. COOPER, Environmental Refugees: Meeting the Requirements of the Refugee Definition, N.Y.U. Environmental Law Journal, 1998, σσ. 480-529.

30. W. KALIN / N. SCHREPFER, Protecting People Crossing Borders the Context of Climate Change Normative Gaps and Possible Approaches, Legal and protection policy research series, Division of international protection united Nations High Commissioner for refugees (UNHCR), 2012, σσ. 31-32.

31. Βλ. J. MCADAM, ό.π., υποσημ. 28.

32. V. KOLMANSKOG, Climate Change, Environmental Displacement and International Law, Journal of International Development, 2012, σ. 1076.

33. Ibid.

34. UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), Climate Change and Disaster Displacement: An Overview of UNHCR's role, 2017, <http://www.refworld.org/docid/5975a7960.html>, σ. 1.

35. Σε αυτήν υπόθεση ο κ. Ioane Teitiota και η γυναίκα του μετακόμισαν από το Κιριμπάτι στη Νέα Ζηλανδία το 2007, όπου και διέμειναν μέχρι τη λήξη της βίζας τους το 2010. Στο διάστημα παραμονής τους στη Νέα Ζηλανδία απέκτησαν τρία τέκνα, το οποίο δεν δικαιούνται την ιθαγένεια της χώρας με βάση το Δίκαιο Ιθαγένειας της Νέα Ζηλανδίας. Ενόψει της απέλασής τους από τη χώρα, ο κ. Teitiota κατέθεσε αίτηση διεθνούς προστασίας και συνακόλουθα αιτήθηκε απόδοση καθεστώτος πρόσφυγα εξαιτίας περιβαλλοντολογικών αλλαγών στο Κιριμπάτι προκαλούμενων από την αύξηση της στάθμης της θάλασσας η οποία σχετίζεται με την κλιματική αλλαγή. Η αίτηση του απορρίφθηκε σε πρώτο βαθμό. Στη συνέχεια, η απόφαση αυτή προσβλήθηκε στο Δικαστήριο Προστασίας και Μετανάστευσης όπου και απορρίφθηκε. Ο κ. Teitiota ζήτησε άδεια από το Ανώτερο Δικαστήριο ώστε να εφεσιβάλλει κατά της απόφασης του Δικαστηρίου βάσει του τμήματος 245 της Πράξης Μετανάστευσης του 2009, και η αίτηση του απορρίφθηκε από το Ανώτερο Δικαστήριο και το Εφετείο με αποφάσεις του 2013 και 2014 αντίστοιχα. Το 2015 το Ανώτατο Δικαστήριο επιβεβαίωσε με απόφαση του τις προηγούμενες αποφάσεις των κατώτερων δικαστηρίων.

τές τις συνθήκες θα μπορούσε να είναι ο δεσμός μεταξύ περιβαλλοντικών ζητημάτων και ένοπλων συγκρούσεων και ασφάλειας. Υπάρχει κάποια γενική αποδοχή από τους μελετητές ότι τα περιβαλλοντικά ζητήματα μπορούν να θέσουν απειλές στην ασφάλεια και να προκαλέσουν βίαιες συγκρούσεις και μετακινήσεις, αν και με εξαιρετικά αβέβαιο τρόπο και υπό πολύπλοκες κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες»³⁶. Στη συνέχεια, το δικαστήριο έκρινε ότι «τα αποδεικτικά στοιχεία δεν έδειξαν ότι οι περιβαλλοντικές συνθήκες που αντιμετώπισαν και είναι πιθανό να αντιμετωπίσουν οι προσφεύγοντες σε περίπτωση επιστροφής τους στο Κιριμπάτι είναι τόσο επισφαλείς ώστε να θέσουν σε κίνδυνο τη ζωή ή ότι αυτός και η οικογένειά του δεν θα είναι σε θέση να συνεχίσουν τη πρότερη ζωή τους με αξιοπρέπεια. Σε κάθε περίπτωση, οι επιπτώσεις της περιβαλλοντικής υποβάθμισης στο επίπεδο διαβίωσης είναι μία κατάσταση που αντιμετωπίζεται από το λαό του Κιριμπάτι γενικά. Ομοίως, δεν προκύπτει ότι η κυβέρνηση του Κιριμπάτι απέτυχε να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για να προστατέψει τον προσφεύγοντα από αυτή τη βλάβη...»³⁷.

Εκτός από τη Σύμβαση του 1951, το Πρωτόκολλο του 1967 και το Καταστατικό του Γραφείου του Ύπατου Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες υπάρχουν και κείμενα περιφερειακής ισχύος, τα οποία διευρύνουν τον ορισμό του πρόσφυγα και παρέχουν επιπρόσθετη προστασία σε κάποιες κατηγορίες προσώπων. Για παράδειγμα, η Διακήρυξη της Καρταχένα (Cartagena Declaration), η οποία υιοθετήθηκε το 1984, διευρύνει τον ορισμό του πρόσφυγα, και αναγνωρίζει ως πρόσφυγες και «όσους (πέρα από τα πρόσωπα που πληρούν τα χαρακτηριστικά της Σύμβασης της Γενεύης του 1951) έχουν εγκαταλείψει τη χώρα τους, επειδή οι ζωές τους, η ασφάλεια και η ελευθερία τους έχει απειληθεί από γενικευμένη βία, εξωτερική επίθεση, εσωτερικές διαμάχες, μαζική παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή άλλες περιστάσεις οι οποίες

έχουν διαταράξει σοβαρά τη δημόσια τάξη»³⁸. Επίσης, και η Σύμβαση που αφορά τα Ειδικά Θέματα των Προβλημάτων των Προσφύγων στην Αφρική, η οποία υιοθετήθηκε από τη Συνέλευση των Αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας, την 10η Σεπτεμβρίου 1969, στο δεύτερο μέρος της υπάγει στην έννοια του «πρόσφυγα»: «Κάθε πρόσωπο που, λόγω εξωτερικής επιδρομής, κατοχής, ξένης κυριαρχίας, γεγονότων που διαταράσσουν σοβαρά τη δημόσια τάξη είτε σε τμήμα είτε ολόκληρη τη χώρα καταγωγής ή ιθαγένειάς του, εξαναγκάζεται να εγκαταλείψει τον τόπο της συνήθους διαμονής του, με σκοπό να αναζητήσει καταφύγιο αλλού έξω από τη χώρα της καταγωγής ή της ιθαγένειάς του»³⁹. Παρατηρείται ότι στα άνωθεν αναφερόμενα κείμενα περιφερειακής ισχύος δεν περιλαμβάνεται στον ορισμό του πρόσφυγα η κατηγορία των προσώπων που έχουν εκτοπιστεί λόγω περιβαλλοντικών καταστροφών. Τα κείμενα αυτά διευρύνουν τον ορισμό του πρόσφυγα, εντάσσοντας και άλλες κατηγορίες προσώπων ως δικαιούχων προστασίας. Άρα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι θα μπορούσε στο μέλλον να ενσωματωθεί σε αυτόν τον διευρυμένο ορισμό μέσα από τη νομολογία και με διασταλτική ερμηνεία του όρου η κατηγορία των εκτοπισμένων προσώπων λόγω κλιματικών αλλαγών/φυσικών καταστροφών. Σε αυτό συνδράμει και η ελευθερία που προσφέρει η ανυπαρξία διεθνώς αποδεκτού όρου της έννοιας «δίωξης», ομοίως και η δυνατότητα διεύρυνσης, του λόγου δίωξης της Σύμβασης της Γενεύης του 1951 που αναφέρεται στη «συμμετοχή σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα», ώστε να συμπεριλάβει ομάδες ατόμων που απομονώθηκαν κοινωνικά εξαιτίας περιβαλλοντικών επιπτώσεων.

Τέλος, ο Kolmannskog σημειώνει ότι: «μια βασική πρόκληση στον τομέα του προσφυγικού δικαίου είναι το γενικά κακό πολιτικό κλίμα που επικρατεί για τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες. Δεν υπάρχει παγκόσμιο δικαστήριο εκδίκασης υποθέσεων προσφυγικού δικαίου, ακόμη και αν υπάρχουν όλο και περισσότεροι αποτελεσματικοί περιφερειακοί μηχανισμοί προστασίας, οι χώρες διατηρούν με-

36. AF (Kiribati) [2013] NZIPT 800413 (25.06.2013), <http://www.nzlii.org/nz/cases/NZIPT/2013/800413.html>, παρ. 56-59.

37. Ibid, παρ.74-75 μετάφραση του κάτωθι κειμένου «There is no evidence establishing that the environmental conditions that he faced or is likely to face on return are so parlous that his life will be placed in jeopardy, or that he and his family will not be able to resume their prior subsistence life with dignity [...] In any event, the appellant's claim under the Refugee Convention must necessarily fail because the effects of environmental degradation on his standard of living were, by his own admission, faced by the population generally. The sad reality is that the environmental degradation caused by both slow and sudden-onset natural disasters is one which is faced by the Kiribati population generally. The photographic evidence produced by Mr Corcoran in the hearing graphically demonstrated that the underlying environmental events and processes favour no civil or political status. Nor has it been suggested that the Government of Kiribati has in some way failed to take adequate steps to protect him from such harm as it is able to for any applicable Convention ground».

38. Regional Refugee Instruments & Related, Cartagena Declaration on Refugees, Colloquium on the International Protection of Refugees, Central America, Mexico and Panama, 22.11.1984, <http://www.refworld.org/docid/3ae6b36ec.html>, μετάφραση του κάτωθι κειμένου «Hence the definition or concept of a refugee to be recommended for use in the region is one which, in addition to containing the elements of the 1951 Convention and the 1967 Protocol, includes among refugees persons who have fled their country because their lives, safety or freedom have been threatened by generalized violence, foreign aggression, internal conflicts, massive violation of human rights or other circumstances which have seriously disturbed public order».

39. Βλ. όπως παρατίθεται από Γραφείο του Ύπατου Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, Εγχειρίδιο για τις Διαδικασίες και τα Κριτήρια Καθορισμού του Καθεστώτος του Πρόσφυγα, ό.π., υποσημ. 27.

γάλη διακριτική ευχέρεια στην ερμηνεία του προσφυγικού δικαίου»⁴⁰.

VI. Καταληκτικά συμπεράσματα

Η μετατόπιση πληθυσμού εξαρτάται από έναν συνδυασμό μεταξύ των κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων και των συνεπειών που έχουν επιφέρει οι περιβαλλοντικές διαταραχές. Η αλλαγή του κλίματος ως έκφανση της περιβαλλοντικής διαταραχής, θεωρήθηκε ως «πολλαπλασιαστής απειλών, ο οποίος μεγεθύνει τα υπάρχοντα κοινωνικοοικονομικά και περιβαλλοντικά τρωτά σημεία»⁴¹. Τις περισσότερες φορές παρατηρείται ότι η μετακίνηση πληθυσμού δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τις καταστροφές που έχουν επιφέρει οι κλιματικές/περιβαλλοντικές διαταραχές στις χώρες. Η κινητήρια δύναμη είναι η φυσική καταστροφή, όμως δεν είναι αυτή καθαυτή η αιτία που οδηγεί σε αναγκαστική μετανάστευση, αλλά ο συνδυασμός παραγόντων/συνθηκών.

Ένα από τα σημαντικά ερωτήματα που τίθεται είναι το κατά πόσον τα πρόσωπα που πλήττονται από τις περιβαλλοντικές συνέπειες μπορούν να τύχουν νομικής προστασίας διεθνώς. Σημειώθηκε παραπάνω ότι η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 δεν περιλαμβάνει την κατηγορία των προσώπων που αιτούνται διεθνή προστασία εξαιτίας περιβαλλοντικών/κλιματικών διαταραχών. Η έλλειψη ενός αποδεκτού ορισμού σε παγκόσμιο επίπεδο της έννοιας «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» δημιουργεί εμπόδια στην προσπάθεια προστασίας, αφού δεν διακρίνονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτής της ομάδας, με αποτέλεσμα να καθίσταται δύσκολη η εφαρμογή υφιστάμενης νομοθεσίας για την προστασία της.

Κάποιοι θεωρητικοί εναντιώνονται στην ιδέα της διασταλτικής ερμηνείας της Σύμβασης της Γενεύης του 1951, ώστε να εφαρμοσθεί ο ορισμός του «πρόσφυγα» σε περιπτώσεις εκτοπισμού προσώπων λόγω περιβαλλοντικών αιτιών και, στον αντίποδα, προτείνουν τη δημιουργία νέου νομικού πλαισίου προστασίας, συγκεκριμένα για κατηγορίες προσώπων που μετακινούνται βιαίως

λόγω περιβαλλοντικών διαταραχών⁴². Επιπρόσθετα, έχει προταθεί ως λύση η απόδοση επικουρικής προστασίας, καθώς η συμπληρωματική προστασία – μέσα από τις αποφάσεις των αρχών απόδοσης καθεστώτος ασύλου – έχει διευρύνει τις κατηγορίες προσώπων που δικαιούνται διεθνούς προστασίας, με αποτέλεσμα τη χορήγηση ασύλου σε άτομα, των οποίων οι ισχυρισμοί δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της σύμβασης της Γενεύης του 1951⁴³. Η συμπληρωματική προστασία μπορεί ενδεχομένως να ανταποκριθεί πιο αποτελεσματικά στις σημερινές αυξημένες απαιτήσεις διεθνούς προστασίας και στις σύγχρονες κοινωνικές εξελίξεις, καθώς επεκτείνει τη διεθνή νομική ευθύνη των κρατών σε κατηγορίες μεταναστών πέραν των «κλασικών» των προσφύγων.

Ο ορισμός του περιβαλλοντικού πρόσφυγα εξελίσσεται διαρκώς, καθώς οι περιβαλλοντικές αλλαγές γίνονται ορατές, ομοίως και τα αποτελέσματα αυτών. Όπως διαφαίνεται και παραπάνω, η πρώτη επίκληση του ορισμού έγινε τη δεκαετία του 1970, και μέχρι σήμερα υπάρχει διαμάχη μεταξύ ερευνητών και αμφισβήτηση περί της ορθότητας του όρου. Σύμφωνα με στατιστικά του Ύπατου Αρμοστή του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, μεταξύ 2008 και 2015, 203 εκατ. άνθρωποι εκτοπίστηκαν λόγω φυσικών καταστροφών⁴⁴. Περιβαλλοντικές αλλαγές διαταράσσουν την κινητικότητα του πληθυσμού στις χώρες της Αφρικής και της Ασίας. Οι περιβαλλοντικές διαταραχές αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα της σύγχρονης κοινωνίας, με ραγδαίες επιπτώσεις στη γεωγραφική κατανομή του ανθρώπινου πληθυσμού. Οι μέλλουσες προσφυγικές κρίσεις προβλέπεται ότι θα λάβουν τη μορφή της μαζικής εισροής προσώπων εξαιτίας επιπτώσεων από περιβαλλοντικές διαταραχές και αυτό προϋποθέτει ένα διεθνές πλαίσιο προστασίας, είτε με τη διεύρυνση της ήδη υφιστάμενης νομοθεσίας είτε με την εδραίωση ενός νέου διεθνούς και ευρωπαϊκού νομοθετικού πλαισίου.

40. Βλ. V. KOLMANNSSKOG, *Climate Change, Environmental Displacement and International Law*, ό.π., υποσημ. 32, σ. 1076.

41. J. MCADAM, *Climate Change, Forced Migration, and International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2012.

42. F. BIERMANN / I. BOAS, *Preparing for a warmer world: towards a global governance system to protect climate refugees*, *Global Environmental Politics* 10 (1), 2010, σσ. 60-88.

43. E. FELLER / V. TURK / F. NICHOLSON (eds), *Refugee protection in international law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

44. UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Climate Change and Disaster Displacement: An Overview of UNHCR's role*, 2017, <http://www.refworld.org/docid/5975a7960.html>, σ. 1.

Το καθεστώς προστασίας των ασυνόδευτων ανηλίκων, αιτούντων άσυλο: οι νέοι νόμοι 4540/2018 και 4554/2018

Σταύρος Αν. Παυλακούδης*

Η σημερινή κατάσταση των ασυνόδευτων αλλοδαπών ανηλίκων που ζητούν άσυλο στην Ελλάδα, το νοτιοανατολικό σύνορο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το νομικό οπλοστάσιο προστασίας τους και η εφαρμογή του στην πράξη αποτελούν το αντικείμενο της παρούσας επιστημονικής μελέτης. Πέρα από το διεθνές, ευρωπαϊκό και εγχώριο νομοθετικό πλαίσιο, ερευνάται ιδιαίτερα ο νέος νόμος 4540/18 ως προς τις διατάξεις του για την κατηγορία αυτών των προσώπων, ο θεσμός του νομικού εκπροσώπου (επιτρόπου) των ασυνόδευτων ανηλίκων, η κράτησή τους από τις αστυνομικές αρχές και η διαδικασία προστασίας τους, μέχρι την υπαγωγή τους σε καθεστώς διεθνούς προστασίας ή της επιστροφής τους στην οικογένειά τους ή στην χώρα καταγωγής, υπό ασφαλείς συνθήκες. Γίνεται ακόμη μνεία του νόμου 4554/18, ο οποίος μολονότι ψηφίσθηκε, μένει η εφαρμογή του σε εκκρεμότητα, ως προς τις διατάξεις της νομικής εκπροσώπησης των ασυνόδευτων ανηλίκων (επιτροπεία).

ανήλικοι πρόσφυγες – ασυνόδευτοι ανήλικοι – παιδιά πρόσφυγες – ανήλικοι μετανάστες – δίκαιο ανήλικων προσφύγων – επιτροπεία ασυνόδευτων ανηλίκων – κράτηση ασυνόδευτων ανηλίκων – οικογενειακή επανένωση ανήλικων προσφύγων – επαναπατρισμός ασυνόδευτων ανηλίκων

A. Εισαγωγή – Η σημερινή κατάσταση των ασυνόδευτων ανηλίκων στα σύνορα της Ευρώπης

Είναι αλήθεια πως το προσφυγικό ζήτημα δοκιμάζει τα τελευταία χρόνια τόσο τη χώρα μας όσο και την Ευρωπαϊκή Ένωση, σε επίπεδο θεσμών, υποδομών, πολιτικής απόφασης, νομικής προστασίας και γενικότερα νομικού και ανθρωπιστικού πολιτισμού. Η δοκιμασία αυτή λαμβάνει τραγικότερες διαστάσεις, όταν αφορά παιδιά. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, το οργανωμένο κράτος και οι ευρωπαϊκοί θεσμοί για την προστασία των διωγμένων, φοβισμένων, ασυνόδευτων ανηλίκων, όπως ονομάζονται τα παιδιά που φθάνουν στα σύνορα τρίτης χώρας, χωρίς την οικογένειά τους, ή άλλων ενήλικα που ασκεί νόμιμη εποπτεία σ' αυτά, καλούνται να αποδείξουν τόσο την επάρκεια του νομικού οπλοστασίου που έχει θεσπισθεί γι' αυτές τις περιπτώσεις όσο και την εν τοις πράγμασι αποτελεσματική εφαρμογή όσων ο ευρωπαϊκός νομικός πολιτισμός του 20ου αιώνα θεσμοθέτησε για την ασφάλεια και θαλπωρή των παιδιών που ταλαιπωρούνται, μακριά από τις εστίες και τους δικούς τους ανθρώπους.

Ποια είναι όμως η πραγματικότητα σήμερα; Πώς εφαρμόζονται και λειτουργούν οι διεθνείς συνθήκες για την προστασία του ανθρώπου και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, οι διεθνείς συμβάσεις για την προστασία των προσφύγων και την προστασία των παιδιών; Ποια είναι η σχετική ευρωπαϊκή νομοθεσία και η αντίστοιχη ελληνική και πώς εφαρμόζονται οι διατάξεις αυτές, δηλαδή η βούληση της οργανωμένης πολιτείας, στο τεράστιο αυτό πρόβλημα των προσφύγων και ειδικά των ανηλικων προσφύγων που ζητούν την προστασία της Πολιτείας; «Η Ευρώπη σήμερα παραβιάζει τις θεμελιώδεις αρχές των δικαιωμάτων των παιδιών και αδυνατεί να προστατεύσει τα παιδιά που ταξιδεύουν στην Ευρώπη. Τα παιδιά πεθαίνουν στη θάλασ-

σα και στις ακτές της Ευρώπης και βρίσκονται σε κίνδυνο εμπορίας/παράνομης διακίνησης, εκμετάλλευσης, ανιθαγένειας, ασθeneιών και αποχωρισμού από την οικογένεια. Τα κέντρα υποδοχής και διέλευσης δεν είναι εξοπλισμένα για να φιλοξενήσουν ανθρώπους σε συνθήκες χειμώνα. Ακόμη κι όταν έχουν φτάσει στη χώρα προορισμού, δεν διασφαλίζεται η πρόσβασή τους σε ένα ασφαλές περιβάλλον διαβίωσης, στην εκπαίδευση και σε ψυχολογική υποστήριξη. Σε ορισμένες χώρες δεν υφίσταται θεσμικά η επιτροπεία των ασυνόδευτων, ενώ εξακολουθούν να εφαρμόζονται διαφορετικές μορφές κράτησης ανηλίκων που μετακινούνται»¹.

Η Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους πρόσφυγες επισημαίνει σε έκκλησή της² προς την Ελληνική Κυβέρνηση, την αύξηση των αφίξεων στον Έβρο μέσω των χερσαίων συνόρων της χώρας με την Τουρκία, με αποτέλεσμα το μοναδικό Κέντρο Υποδοχής και Ταυτοποίησης (Κ.Υ.Τ) της περιοχής, που βρίσκεται στο Φυλάκιο Έβρου, να έχει ξεπεράσει κατά πολύ την χωρητικότητά του, 240 ατόμων, συμπεριλαμβανομένων 120 ασυνόδευτων και χωρισμένων από τις οικογένειές τους παιδιών. «Οι νεοαφιχθέντες», σημειώνει, «ανάμεσά τους και πολλά παιδιά, οδηγούνται αρχικά σε ακατάλληλους αστυνομικούς χώρους κράτησης στην περιοχή, αναμένοντας να αδειάσουν θέσεις στο Κέντρο Υποδοχής και Ταυτοποίησης. Κάποιοι από αυτούς που βρίσκονται σε αστυνομικούς χώρους κράτησης

* ΜΔΕ, Δικηγόρος

1. Επιστολή του Ευρωπαϊκού Δικτύου Συνηγόρων του παιδιού (ENOC) προς τους προέδρους του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, 25.01.2016, σε: www.synigoros.gr/resources/160211/-epistoli.pdf.
2. Βλ. www.unhcr.org/gr/6895-έκκληση-της-Υπατης-Αρμοστείας-για-την-κατάσταση-στον-Έβρο, 27.04.2018.

είναι ήδη εκεί για πάνω από τρεις μήνες». Τα μέλη της Ύπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε. διαπίστωσαν κατά τον έλεγχο τους πολύ κακές συνθήκες διαμονής και διαβίωσης των προσφύγων. Οικογένειες να κοιμούνται στο πάτωμα, δίπλα σε κελιά. Ανυπαρξία ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού για την κάλυψη αναγκών μεγάλου πλήθους ανθρώπων και την ύπαρξη ανάμεσα σε εκατοντάδες ανθρώπων που διαβιώνουν υπ' αυτές τις συνθήκες και εγκύων, πολύ μικρών παιδιών και ανθρώπων που χρήζουν ιατρικής και ψυχο-κοινωνικής φροντίδας.

Από τον Ιανουάριο μέχρι τα μέσα Απριλίου 2018 στην Κεντρική Μακεδονία βρέθηκαν³ σε «προστατευτική φύλαξη», (όπως λέγεται κατ' ευφημισμόν η κράτηση), 212 ανήλικοι πρόσφυγες, ενώ καθ' όλη τη διάρκεια του 2017 ο αντίστοιχος αριθμός ήταν 353. «Κατά την κράτησή τους, που διαρκεί από δύο εβδομάδες μέχρι και ένα μήνα, τα ανήλικα παιδιά συνωστίζονται σε κελιά με ανεπαρκή φωτισμό και θέρμανση, χωρίς κρεβάτια, προβληματικές συνθήκες υγιεινής στις τουαλέτες και έλλειψη ζεστού νερού. Απαγορεύεται ο προαυλισμός τους και δεν έχουν καμία πρόσβαση σε εκπαιδευτικές ή δημιουργικές δραστηριότητες».

Το ίδιο το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο παραδέχεται πως «οι ασυνόδευτοι ανήλικοι στην Ε.Ε. συχνά αντιμετωπίζονται από τις αρχές ως εγκληματίες που έχουν παραβιάσει νόμους για την μετανάστευση και όχι ως άτομα που έχουν δικαιώματα, λόγω της ηλικίας τους και των ιδιαίτερων συνθηκών»⁴. Εν τούτοις μια σειρά από διατάξεις, τόσο του διεθνούς, όσο και του ευρωπαϊκού αλλά και εγχώριου δικαίου θεσπίζουν αυξημένη προστασία των ανήλικων ασυνόδευτων παιδιών, που αιτούνται άσυλο, η δε νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και το ελληνικό Συμβούλιο της Επικρατείας, επισημαίνουν την αυξημένη προσοχή και προτεραιότητα που πρέπει να δίνεται στους ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες, καθώς αποτελούν μια ιδιαίτερη, ευάλωτη κατηγορία προσφύγων, εκτεθειμένη σε πλείστους κινδύνους, επιπρόσθετους σε εκείνους των ενήλικων μεταναστών.

Β. Η νομοθεσία που διέπει το καθεστώς των ασυνόδευτων ανήλικων προσφύγων σε ΕΕ και Ελλάδα

Θα πρέπει εξ αρχής να αναφερθεί πως η νομοθεσία που διέπει τη διαδικασία χορήγησης διεθνούς προστασίας στους ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες⁵, δεν δια-

φέρει από εκείνη που ισχύει για τους ενήλικες. Ωστόσο, στην περίπτωση των ανήλικων υπάρχουν και επιπλέον διατάξεις, οι οποίες ενισχύουν το πλαίσιο προστασίας αυτής της κατηγορίας προσφύγων, καθώς και ειδικές διαδικασίες, που συνάδουν με τη φύση των αιτούντων, όπως για παράδειγμα ο διορισμός ειδικού επιτρόπου, που εκπροσωπεί τον ανήλικο ενώπιον των εθνικών αρχών.

Κατ' αρχήν η Σύμβαση της Γενεύης του 1951, η οποία διέπει το καθεστώς των προσφύγων εν γένει, εφαρμόζεται και στους ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες που ζητούν άσυλο. Όμως, στην περίπτωση αυτή έχει επίσης πεδίο εφαρμογής η διεθνής Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού⁶, που υιοθετήθηκε στις 20 Νοεμβρίου 1989 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον νόμο 2101/1992. Η Σύμβαση αυτή θεσπίζει την κατευθυντήρια αρχή που πρέπει να αποτελεί πάντοτε γνώμονα και κριτήριο για οποιαδήποτε απόφαση λαμβάνεται και αφορά σε ανήλικο, το συμφέρον του παιδιού⁷. Η επιταγή αυτή απευθύνεται σε κάθε δημόσιο ή ιδιωτικό οργανισμό κοινωνικής προστασίας, σε κάθε δικαστήριο, διοικητική αρχή ή νομοθετικό όργανο.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο επισημαίνει ότι «ένας ασυνόδευτος ανήλικος είναι πρωτίστως ένα παιδί, που πιθανόν να κινδυνεύει και ότι καθοδηγητική αρχή των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να είναι η προστασία των παιδιών κι όχι οι μεταναστευτικές πολιτικές, με σεβασμό της βασικής αρχής του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού»⁸.

Η ως άνω διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού επιτάσσει τα συμβαλλόμενα κράτη (όπως είναι και η Ελλάδα) να παίρνουν τα κατάλληλα μέτρα, ώστε ένας ανήλικος που επιδιώκει να υπαχθεί στο καθεστώς του πρόσφυγα να τυγχάνει της κατάλληλης προστασίας και

σποπο κάτω από την ηλικία των δεκαοχτώ ετών (ή της ηλικίας ενηλικίωσης κατά το δίκαιο της χώρας ασύλου), το οποίο δεν συνοδεύεται από τους γονείς του, από επίτροπο ή από άλλον ενήλικο, που σύμφωνα με το νόμο ή το έθιμο είναι υπεύθυνος για την επιμέλειά του και αιτείται να υπαχθεί στο καθεστώς του πρόσφυγα στην χώρα ασύλου. Παρόμοια διατύπωση ακολουθεί και η ελληνική νομοθεσία, βλ. Ι. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Ασυνόδευτοι ανήλικοι αιτούντες άσυλο στην Ελλάδα, ΕΕΕυρΔ, 2009, σ. 154.

6. Για την προστασία που παρέχουν οι δύο διεθνείς συνθήκες στους ανήλικους πρόσφυγες βλ. Ρ. JASON, *The Child in International Refugee Law*, Cambridge University Press, 2017.

7. Η προτεραιότητα του βέλτιστου συμφέροντος των παιδιών (άρθρο 3 της Σύμβασης) κατοχυρώνεται και στην ελληνική και ευρωπαϊκή νομοθεσία (Οδηγία 2013/33/ΕΕ άρθρο 25 παρ. 6, άρθρα 18 παρ. 1 του Π.Δ. 220/2007, 12 παρ. 7 του Π.Δ. 114/2010, 11 παρ. 7 του Π.Δ. 113/2013, 20 παρ. 4 του Π.Δ. 141/2013, 20 του ν. 3907/2011, 45 παρ.8 του ν. 4375/2016, 21 παρ. 1 ν. 4045/2018), βλ. και Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΑΚΗ / Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ / ΧΡ. ΜΠΑΞΕΒΑΝΗ, *Πρόσφυγες και Αιτούντες Άσυλο*, 2017.

8. Βλ. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, 12.09.2013, ό.π., σκ. 1.

3. Βλ. Δελτίο Τύπου της ΜΚΟ Αρσις, της 25.04.2018, δημοσιευμένο στην ιστοσελίδα της Οργάνωσης, www.arsis.gr.

4. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 12ης Σεπτεμβρίου 2013 σχετικά με την κατάσταση των ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ε.Ε., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content>, σκ. 1.

5. Σύμφωνα με την Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους πρόσφυγες, ως ασυνόδευτος ανήλικος αιτών άσυλο, ορίζεται ένα πρό-

ανθρωπιστικής βοήθειας, που θα του επιτρέψουν να απολαμβάνει τα δικαιώματα που του αναγνωρίζει η Σύμβαση, καθώς επίσης και τα δικαιώματα του ανθρώπου ή ανθρωπιστικού χαρακτήρα⁹. Επιπλέον, επιβάλλει την συνεργασία των κρατών με τον Ο.Η.Ε. και άλλους διακυβερνητικούς ή μη κυβερνητικούς οργανισμούς, προκειμένου να βοηθήσουν τα παιδιά που βρίσκονται σε παρόμοια κατάσταση, στην αναζήτηση γονέων ή άλλων μελών της οικογένειάς τους.

Τις ως άνω κατευθυντήριες αρχές της διεθνούς συμβάσεως για τα δικαιώματα του παιδιού επικαλείται στη μείζονα σκέψη της η υπ' αριθ. 4055/2008 απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, όπου αναγνωρίζεται η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης κατηγορίας αιτούντων άσυλο, δηλαδή των ασυνόδευτων ανηλίκων, για την οποία θεσπίζονται ειδικές διαδικαστικές εγγυήσεις και η οποία, βάσει και των Οδηγιών της Ε.Ε., έχει ανάγκη ειδικής μεταχείρισεως¹⁰. Η ειδική αυτή μεταχείριση συνίσταται, σύμφωνα με την ως άνω απόφαση, πέραν της φροντίδας για την εξασφάλιση της προσήκουσας εκπροσώπησης και καθοδήγησης του ανήλικου κατά τη διαδικασία του ασύλου, επί πλέον και στην τήρηση των ανωτέρω κατευθυντήριων αρχών κατά την εξέταση της βασιμότητας του αιτήματος.

Προτεραιότητα στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού επιτάσσει και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. Το κείμενο αυτό, που εντάσσεται στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, προβλέπει το δικαίωμα του ασύλου και την απαγόρευση απέλασης, απομάκρυνσης ή έκδοσης ενός προσώπου σε κράτος όπου διατρέχει σοβαρό κίνδυνο να υποβληθεί σε βασανιστήρια ή άλλη απάνθρωπη και εξευτελιστική ποινή ή μεταχείριση (αρχή της μη επαναπρώθησης).

Λεπτομερέστερες διατάξεις για την προστασία των ανηλίκων προσφύγων και των ασυνόδευτων ανηλίκων περιέχουν οι ευρωπαϊκές Οδηγίες, οι οποίες, προϊόντος του χρόνου, όπως και οι αντίστοιχες ελληνικές διατάξεις προσαρμογής σ' αυτές, περιέχουν όλο και περισσότερες και πιο λεπτομερείς διατάξεις για την προστασία των ευάλωτων ομάδων που ζητούν διεθνή προστασία, ανάμεσα σε αυτές και οι ασυνόδευτοι ανήλικοι.

Βασική Οδηγία για τις ελάχιστες προδιαγραφές και διαδικασίες για την αναγνώριση της προσφυγικής ιδιότητας και της παροχής ασύλου είναι η Οδηγία 2013/32/ΕΕ.

9. Για ανάλυση των άρθρων 20 και 22 της Σύμβασης βλ. D. STEINBOCK, Unaccompanied Refugee Children in Host Country Foster Families, *International Journal of Refugee Law*, 1996, σσ. 6-48.

10. Βλ. ΣτΕ 4055/2008, ΝΟΜΟΣ, σκ. 5. Το άρθρο 3 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού επικαλείται και η απόφαση του ΕΔΔΑ *Rahimi κατά Ελλάδος*, της 5ης Απριλίου 2011, όπως και οι περισσότερες σχετικές ελληνικές και ευρωπαϊκές δικαστικές αποφάσεις.

Η Οδηγία αυτή αναφέρεται ειδικά στις εγγυήσεις για τους ασυνόδευτους ανηλίκους. Το περιεχόμενό της αφορά στην εκπροσώπηση του ανηλίκου και την υποχρέωση ενημέρωσής του, τόσο για τον διορισμό εκπροσώπου του, όσο και για την επικείμενη συνέντευξή του, τη δωρεάν νομική συνδρομή, την ιατρική εξέταση για τον προσδιορισμό της ηλικίας του, τη δυνατότητα επιτάχυνσης ή εξέτασης του αιτήματος ασύλου στα σύνορα ή σε ζώνες διέλευσης, τις προϋποθέσεις κράτησής του.

Η Οδηγία 2011/95/ΕΕ, πέραν του ορισμού του ασυνόδευτου ανήλικου, ορισμό που περιείχε και η προαναφερόμενη Οδηγία, περιλαμβάνει διατάξεις για την εκπροσώπηση του ανηλίκου κατά τη διαδικασία χορήγησης διεθνούς προστασίας, για την κάλυψη των αναγκών και την ευημερία του ασυνόδευτου παιδιού, τη διαμονή του, την αναζήτηση της οικογένειάς του.

Η Οδηγία 2003/86/ΕΚ περιέχει διατάξεις σχετικά με τις δυνατότητες επανένωσης του ασυνόδευτου ανήλικου με μέλη της οικογένειάς του, ενώ η Οδηγία 2013/33/ΕΕ αναφέρεται στην κράτηση των ανηλίκων αιτούντων άσυλο, καθώς και στην πρόσβαση των παιδιών αυτών στην εκπαίδευση, την πρόσβασή τους σε δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου και κατάλληλη ψυχολογική υποστήριξη, την απασχόληση εξειδικευμένου προσωπικού σε θέματα ανηλίκων.

Διατάξεις για τους ασυνόδευτους ανηλίκους περιέχει και ο Κανονισμός Δουβλίνο ΙΙΙ, 604/2013, που αφορά στον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι αρμόδιο να εξετάσει αίτηση ασύλου που υποβάλλεται από υπήκοο τρίτης χώρας¹¹. Ο Κανονισμός αυτός προβλέπει τη σύνταξη ειδικού φυλλαδίου πληροφοριών από την Επιτροπή για τους ασυνόδευτους ανηλίκους με πληροφορίες σχετικά με τις συνέπειες υποβολής άλλης αίτησης ασύλου σε διαφορετικό κράτος μέλος, τις συνέπειες μεταφοράς από ένα κράτος μέλος σε άλλο κατά τη διάρκεια των σταδίων προσδιορισμού του υπεύθυνου για την εξέταση του αιτήματος ασύλου κράτους μέλους, τα κριτήρια και την ιεράρχηση αυτών για τον καθορισμό του υπεύθυνου κράτους μέλους, την προσωπική συνέντευξη και την δυνατότητα υποβολής πληροφοριών σχετικά με την παρουσία στα κράτη μέλη, μελών της οικογένειας του αιτούντος, την δυνατότητα προσβολής της απόφασης μεταφοράς, το δικαίωμα πρόσβασης σε δεδομένα που τον αφορούν.

Οι ανωτέρω διατάξεις και κατευθυντήριες αρχές μεταφέρονται στην εγχώρια έννομη τάξη με το Π.Δ. 220/2007, το οποίο αναφέρεται στην πρόσβαση των ανηλίκων αιτούντων άσυλο σε εκπαιδευτικό σύστημα, ενώ ορίζει τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης ως υπεύθυνους για την ειδική μεταχείριση των αιτούντων που

11. Για το υπεύθυνο κράτος εξέτασης της αίτησης διεθνούς προστασίας, βλ. ΔΕΕ C-670/16, *Mengesteab*, 26.07.2017, ECLI:EU:C:2017:587 και ΔΕΕ C-648/11, *Μ.Α. κ.λπ.*, 06.06.2013, ECLI:EU:C:2013:367.

ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες, όπως οι ανήλικοι και οι ασυνόδευτοι ανήλικοι. Το ως άνω Προεδρικό Διάταγμα προτάσσει το απώτερο συμφέρον του παιδιού και την πρόσβαση σε μονάδες κοινωνικής φροντίδας των ανηλίκων που είναι θύματα εκμετάλλευσης, βασανιστηρίων ή σκληρής, απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης, ενώ αναφέρεται και στην αναγκαία εκπροσώπηση του ασυνόδευτου ανηλίκου, με άμεση ενημέρωση του εισαγγελέα ανηλίκων, ή τον κατά τόπο αρμόδιο εισαγγελέα, ο οποίος λειτουργεί ως προσωρινός επίτροπος, τις ανάγκες στέγασης και εντοπισμού των μελών της οικογένειας του ασυνόδευτου παιδιού και την απασχόληση εξειδικευμένου προσωπικού με το ζήτημα.

Στο Π.Δ. 114/2010 όπως επίσης και στο Π.Δ. 113/2013 ορίζεται ότι ο ασυνόδευτος ανήλικος άνω των 14 ετών μπορεί να υποβάλλει αυτοτελώς αίτηση ή δι' αντιπροσώπου, αναλόγως την ωριμότητά του. Περαιτέρω, γίνεται αναφορά στην εξειδίκευση που πρέπει να έχουν οι χειριστές των συνεντεύξεων με τους ανηλίκους, τις εξετάσεις που μπορούν να διενεργηθούν για τον προσδιορισμό της ηλικίας του ασυνόδευτου, και το τεκμήριο υπέρ της ανηλικότητας, εφόσον από τις εξετάσεις δεν μπορεί να προκύψει με ασφάλεια ότι ο αιτών είναι ενήλικος.

Στα ίδια ως άνω Π.Δ. ρυθμίζεται το θέμα της κράτησης των ανηλίκων με την καταρχήν απαγόρευση της κράτησής τους, επιτρέπεται δε αυτή μόνο μέχρι την ασφαλή παραπομπή τους σε κατάλληλες δομές φιλοξενίας. Ζητήματα παρόμοια με τα προαναφερθέντα ρύθμισε και το Π.Δ. 141/2013 (άρθρο 32, εκπροσώπηση, διαμονή, εντοπισμός μελών της οικογένειας κ.λ.π).

Ο νόμος 3907/2011, ο οποίος καταργήθηκε εν μέρει από τον νόμο που σήμερα ισχύει και εφαρμόζεται (Ν. 4375/2016), περιέχει διατάξεις για τους ασυνόδευτους ανηλίκους που δεν έχουν υποβάλει αίτημα ασύλου ή αυτό έχει απορριφθεί, όπου επισημαίνεται η αρχή της μη επαναπροώθησης, του βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού και της λήψης υπ' όψη της οικογενειακής του κατάστασης και υγείας, εν όψει της οποιας απόφασης των αρχών ασύλου.

Ο νόμος αυτός προβλέπει τη χορήγηση συνδρομής από τους κατάλληλους φορείς για την ασφαλή επιστροφή του ασυνόδευτου ανηλίκου και την εξακρίβωση ότι αυτός θα επιστραφεί σε μέλος της οικογένειάς του, σε ορισθέντα κηδεμόνα ή σε κατάλληλες εγκαταστάσεις στο κράτος επιστροφής. Τέλος, ο νόμος 4375/2016 τονίζει και πάλι την αποφυγή της κράτησης των ανηλίκων, ενώ σε όλως εξαιρετικές περιπτώσεις αυτοί κρατούνται μέχρι την ασφαλή παραπομπή τους σε δομές φιλοξενίας ανηλίκων, η κράτηση όμως δεν μπορεί να υπερβαίνει τις 25 ημέρες. Ακόμη, ο ανήλικος άνω των δεκαπέντε ετών μπορεί να υποβάλλει την αίτηση ασύλου αυτοπροσώπως, ενώ ο ανήλικος κάτω των δεκαπέντε δια εκπροσώπου.

Γ. Η πρόσβαση στη διαδικασία ασύλου – Ο νέος νόμος 4540/2018

Η αρχή της μη επαναπροώθησης απαγορεύει την επιστροφή των προσφύγων και «απαιτεί από τα κράτη να εξετάζουν τις αιτήσεις ασύλου, πριν προβούν σε οποιαδήποτε απέλαση»¹². Εν όψει τούτου είναι σαφώς παράνομες οι άμεσες επαναπροωθήσεις προσφύγων στα σύνορα, για τις οποίες συχνά έχουν κατηγορηθεί οι ελληνικές αστυνομικές αρχές. «Κανένα παιδί δεν μπορεί να στερηθεί την πρόσβαση στο έδαφος της Ε.Ε. ούτε μπορεί να απελαθεί με συνοπτικές διαδικασίες στα σύνορα ενός κράτους μέλους»¹³. Αυτό σημαίνει ότι τα κράτη πρέπει να εξασφαλίζουν την πρόσβαση για τους ενδιαφερόμενους στη διαδικασία ασύλου ειδικά δε όταν διαπιστώνεται η ύπαρξη ασυνόδευτου ανηλίκου πρόσφυγα από τις ελληνικές αρχές θα πρέπει άμεσα να εφαρμόζεται η διαδικασία προστασίας, αναγνώρισης και περίθαλψης σύμφωνα με τις διατάξεις των σχετικών νόμων.

Ήδη ο νέος νόμος 4540/2018 με σαφέστερες και κατηγορηματικές διατάξεις σε σχέση με τον προηγούμενο νόμο 4375/2016 αξιώνει από κάθε αρμόδια αρχή που διαπιστώνει την είσοδο στην Ελληνική Επικράτεια ασυνόδευτου ανηλίκου, να ενημερώνει «αμελλητί» την πλησιέστερη εισαγγελική αρχή. Ανάγεται, επομένως, η διαπίστωση ασυνόδευτου ανηλίκου στα σύνορα της χώρας σε υπόθεση δημόσιας τάξης, που αφορά άμεσα της χώρας σε υπόθεση εποπτεία εφαρμογής της δικαστικής Αρχής, η οποία θα πρέπει να ενημερώνεται άμεσα, δηλαδή πριν την εκτέλεση οποιασδήποτε άλλης ενέργειας. Κατόπιν, το ίδιο άρθρο επιτάσσει την ενημέρωση της αρμόδιας αρχής για την προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων, η οποία ορίζεται ως η Γενική Διεύθυνση Κοινωνικής Αλληλεγγύης του Υπουργείου Εργασίας. Η υποδοχή και ταυτοποίηση των ασυνόδευτων ανηλίκων γίνεται από την Υπηρεσία Υποδοχής και Ταυτοποίησης¹⁴ στα ομώνυμα κέντρα

12. Δικαίωμα στο Άσυλο για τους Ασυνόδευτους Ανηλίκους στην Ευρωπαϊκή Ένωση, συγκριτική μελέτη σε 27 χώρες, σε: www.france-terre-asile.org/image/stories/mineurs-isoles-entrangers/dam27-grec.pdf. Αρχή της μη επαναπροώθησης, άρθρο 33 της Σύμβασης της Γενεύης του 1951.

13. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 12.09.2013, ό.π., σκ. 12.

14. Σύμφωνα με το Υπουργείο Δικαιοσύνης, με τα Κέντρα Πρώτης Υποδοχής και τα Κέντρα Ταυτοποίησης Υψηλότητας Αλλοδαπών (εντός των οποίων δραστηριοποιούνται κινητές μονάδες πρώτης υποδοχής) εγκαινιάζεται ένα νέο σύστημα καταγραφής, και έγκυρης πιστοποίησης της ταυτότητας και της προέλευσης στους υποκείμενους σε διαδικασία πρώτης υποδοχής υπηκόους τρίτων χωρών, μέσω ειδικής τεχνολογίας και εξειδικευμένου προσωπικού, ενώ παράλληλα διασφαλίζεται ο ιατρικός τους έλεγχος, αλλά και η ψυχολογική υποστήριξη των ευπαθών ομάδων. Οι αλλοδαποί που ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες, π.χ. ασυνόδευτοι ανήλικοι, διαχωρίζονται και διαμένουν σε ξεχωριστή

(Κ.Υ.Τ.). Η Γενική Διεύθυνση Κοινωνικής Αλληλεγγύης μεριμνά, δια του αρμόδιου κατά τόπο και ύλη εισαγγελέα για τον διορισμό εκπροσώπου του ασυνόδευτου ανηλίκου, ο οποίος, στην περίπτωση ανηλίκου κάτω των δεκαπέντε ετών, είναι και ο μόνος αρμόδιος να υποβάλλει αίτηση διεθνούς προστασίας, δεδομένου ότι ο ανήλικος δεν έχει πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα.

Ο ανήλικος υποβάλλεται κατ' αρχήν σε γενικές ιατρικές εξετάσεις για να διαπιστωθεί ότι δεν πάσχει από ασθένεια που εγκυμονεί κίνδυνο πανδημίας, ο δε ιατρικός έλεγχος πραγματοποιείται με σεβασμό στην ανθρωπινή αξιοπρέπεια και με ενημέρωση του ανηλίκου για τους λόγους της εξέτασης. Διαφορετική είναι η ιατρική εξέταση για τον προσδιορισμό της ηλικίας του ασυνόδευτου, η οποία διενεργείται υπό τις προϋποθέσεις που ορίζει ο νόμος¹⁵.

Ο ασυνόδευτος ανήλικος πρέπει να ενημερώνεται σε γλώσσα που κατανοεί και πριν από την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας σχετικά με τη δυνατότητα προσδιορισμού της ηλικίας του με ιατρική εξέταση, τη μέθοδο εξέτασης και τον αντίκτυπο της άρνησής του να υποβληθεί στην εξέταση αυτή. Για την εξέταση απαιτείται η συναίνεσή του ή του εκπροσώπου του. Η απόρριψη αίτησης διεθνούς προστασίας δεν μπορεί να στηρίζεται μόνο στην άρνηση του ανηλίκου να υποβληθεί στην εξέταση. Λόγω της έλλειψης, συνήθως, νομιμοποιητικών εγγράφων των ανηλίκων, στην πράξη η καταγραφή τους από τις αστυνομικές αρχές γίνεται με βάση τη δήλωση των ιδίων των ανηλίκων και ανάλογα με την κρίση του αστυνομικού οργάνου¹⁶.

Πέραν των ανωτέρω, η αρμόδια αρχή για την προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων μεριμνά για την αναζήτηση μελών της οικογένειάς του, καθώς και για την παραπομπή του με συνοδεία σε κέντρα φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων και για την περαιτέρω στέγασή του. Ο νόμος 4045/18 μιλά και για ανάδοχες οικογένειες, οι οποίες εποπτεύονται από την ως άνω αρχή. Σε όλες τις Οδηγίες και τους νόμους σχετικά με την υποδοχή, ταυτοποίηση και φροντίδα των ασυνόδευτων παιδιών γίνεται μνεία για τη χρησιμοποίηση εξειδικευμένου προσωπικού από την πλευρά της πολιτείας, κατάλληλου να χειρίζεται τα άτομα αυτής της κατηγορίας. Ίδια απαίτηση υπάρχει και για τα

άτομα που παίρνουν συνεντεύξεις από τους ασυνόδευτους ανήλικους εν όψει της υπαγωγής τους σε καθεστώς διεθνούς προστασίας.

1. Ο διορισμός επιτρόπου του ασυνόδευτου ανηλίκου βάσει του καθεστώτος του ν. 4045/2018

Όπως διαφάνηκε από τα παραπάνω, ο διορισμός εκπροσώπου του ασυνόδευτου ανηλίκου αποτελεί την πρώτη και πλέον σημαντική διαδικαστική εγγύηση για την ουσιαστική άσκηση των δικαιωμάτων του, αλλά και την συμμόρφωσή του στις τυχόν υποχρεώσεις του. Ο νέος νόμος 4045/2018 ορίζει πως ειδικές συνθήκες υποδοχής εφαρμόζονται στους ασυνόδευτους ανήλικους αμέσως μετά την ταυτοποίησή τους (άρθρο 20 παρ. 3) και αν η ειδική κατάσταση, δηλαδή εν προκειμένω η ανηλικότητα, καταστεί εμφανής σε μεταγενέστερο στάδιο της διαδικασίας εξέτασης αίτησης διεθνούς προστασίας, λαμβάνεται υπόψη καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας αυτής. Σύμφωνα με το άρθρο 2 περ. ιβ' του ν. 4540/18, αιτούντες με ειδικές ανάγκες υποδοχής είναι τα ευάλωτα πρόσωπα, ανάμεσα σ' αυτά και οι ανήλικοι, ασυνόδευτοι ή μη, οι οποίοι χρήζουν ειδικών διαδικαστικών εγγυήσεων, προκειμένου να ασκήσουν τα δικαιώματα και να συμμορφωθούν με τις υποχρεώσεις τους.

Από τις δύο διατάξεις των άρθρων 20 παρ. 3 και 2 περ. ιβ' συνάγεται ότι οι ασυνόδευτοι ή χωρισμένοι ανήλικοι, αμέσως μετά την ταυτοποίησή τους, απολαμβάνουν των ειδικών διαδικαστικών εγγυήσεων που τους παρέχει ο νόμος (ελληνικός, ευρωπαϊκή Οδηγία ή διεθνής κανόνας) ή εάν η ανηλικότητα διαπιστωθεί αργότερα, από εκείνο το σημείο, ανεξάρτητα του αν έχουν καταθέσει αίτηση διεθνούς προστασίας ή έχουν υποβάλλει, έστω και προφορικά, τέτοιο αίτημα.

Αυτή η ερμηνεία είναι σύμφωνη με την αρχή της προστασίας του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού, και της προστασίας της ανηλικότητας, που είναι εκτεθειμένη σε άπειρους κινδύνους. Προς τούτο συνηγορεί και η αλλαγή του άρθρου 45 παρ. 1 του ν. 4375/2016, το οποίο όριζε πως οι αρμόδιες αρχές ενεργούν για τον διορισμό επιτρόπου του ανηλίκου όταν υποβάλλεται αίτηση, με το άρθρο 22 παρ. 3 α' του ν. 4540/2018, που δεν αναφέρει την υποβολή αίτησης κατά τον διορισμό επιτρόπου. Τέλος, το ίδιο το άρθρο 4 παρ. 1 του ν. 4540/18 ορίζει ότι οι διατάξεις του νόμου αυτού εφαρμόζονται και στους ανήλικους, ασυνόδευτους ή μη, ανεξάρτητα εάν έχουν υποβάλλει αίτηση παροχής διεθνούς προστασίας¹⁷.

Κατά συνέπεια των ανωτέρω, αμέσως μετά την ταυτοποίηση του ανηλίκου και την παραχρήμα ειδοποίηση του αρμόδιου καθ' ύλη και τόπο εισαγγελέα, διορίζεται

πτέρυγα για λόγους ασφαλείας αυτών. Α.-Μ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι ως Πρόσφυγες και Μετανάστες, 2016, σσ. 173-174. Βλ. αναλυτικά Σχέδιο Δράσης για τα δικαιώματα του παιδιού 2015-2020 του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Γενική Γραμματεία Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σε: www.opengov.gr/ministryofjustice/wp-content/uploads/downloads/2014/11/DIKAIOSYNHSPAIDI.pdf.

15. Βλ. Οδηγία 2013/33/ΕΕ άρθρο 25 παρ. 5, το άρθρο 45 παρ. 4 του ν. 4375/2016 και την ΚΥΑ 1982/16.02.2016.

16. Βλ. Α.-Μ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 185 επ. και Ι. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ό.π. σ. 161.

17. Ήδη ο διορισμός επιτρόπου του ασυνόδευτου ανηλίκου πριν την υποβολή αιτήματος άσυλου, είχε επιτευχθεί υπό το καθεστώς του Π.Δ. 220/2007, βλ. Ι. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ό.π., σ. 164.

εκπρόσωπος, ανεξάρτητα του αν έχει υποβληθεί αίτημα διεθνούς προστασίας, δεδομένου ότι αυτή είναι η σπουδαιότερη διαδικαστική εγγύηση που επιβάλλεται για την προστασία του ανηλίκου. Άλλωστε στην περίπτωση ανηλίκων κάτω των δεκαπέντε ετών αρμόδιος για την υποβολή μιας τέτοιας αίτησης είναι ο εκπρόσωπος του ανηλίκου. Όμως, για τους παραπάνω λόγους και στην περίπτωση των ανηλίκων δεκαπέντε έως δεκαοκτώ ετών, θα πρέπει να ισχύσει η ίδια διαδικαστική εγγύηση, δηλαδή ο διορισμός εκπροσώπου, πριν από την υποβολή αιτήματος διεθνούς προστασίας.

Όπως είδαμε, για τον διορισμό του εκπροσώπου του ανηλίκου μεριμνά η Γενική Διεύθυνση Κοινωνικής Αλληλεγγύης, ως αρμόδια αρχή, μέσω του καθ' ύλην και τόπο αρμόδιου εισαγγελέα, πράγμα για το οποίο ενημερώνεται αμέσως ο ανήλικος. Ο εκπρόσωπος του ασυνόδευτου ανηλίκου πρέπει να έχει τις αναγκαίες γνώσεις και εμπειρία, ώστε να διασφαλίζει κατά την άσκηση των καθηκόντων του το βέλτιστο συμφέρον και την ευημερία του ανηλίκου. Η ως άνω αρμόδια αρχή πραγματοποιεί σε τακτά χρονικά διαστήματα αξιολόγηση της καταλληλότητας του εκπροσώπου του ασυνόδευτου ανηλίκου.

Με το ισχύον σύστημα διορισμού ως προσωρινού επιτρόπου του εισαγγελέα ανηλίκων, υπό το Π.Δ. 220/2007, παρατηρήθηκε δυσλειτουργία του θεσμού στην πράξη, χωρίς εξέλιξη για τον διορισμό μόνιμου επιτρόπου, αλλά και τη μη ουσιαστική σύμπραξη του επιτρόπου κατά την εξέταση του αιτήματος διεθνούς προστασίας του ανηλίκου¹⁸.

Ο νέος νόμος 4540/2018 εισάγει μια καινοτομία στον θεσμό του εκπροσώπου του ασυνόδευτου ανηλίκου, ορίζοντας στο άρθρο 2 περ. ια' ότι ως εκπρόσωπος μπορεί να οριστεί και ο νόμιμος εκπρόσωπος νομικού προσώπου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Επιπλέον, στην περίπτωση αυτή ο εκπρόσωπος του νομικού προσώπου μπορεί να εξουσιοδοτήσει άλλο πρόσωπο για την εκπροσώπηση του ανηλίκου κατά τις διαδικασίες παροχής διεθνούς προστασίας.

Ανοίγεται έτσι ένας δρόμος για την ουσιαστική εκπροσώπηση των ασυνόδευτων ανηλίκων, και αναγνωρίζεται από τον νομοθέτη ο ενεργός ρόλος των ανθρωπιστικών, μη κερδοσκοπικών ή μη κυβερνητικών οργανώσεων στην μέχρι τώρα προστασία και συνδρομή στους ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες.

2. Η επιτροπεία των ασυνόδευτων ανηλίκων με το επικείμενο καθεστώς του νόμου 4554/2018

Πριν προλάβει να στεγνώσει το μελάνι του νόμου 4540/2018, που όπως προαναφέρθηκε διέλαβε σαφέστερες, σε σχέση με τους προηγούμενους νόμους, διατά-

ξεις για την υποδοχή και ταυτοποίηση των ασυνόδευτων ανηλίκων προσφύγων, ψηφίσθηκε, μόλις δύο μήνες μετά, ο νέος νόμος 4554/2018, ο οποίος στο τρίτο μέρος του, υπό τον τίτλο «Ρυθμιστικό πλαίσιο για την επιτροπεία ασυνόδευτων ανηλίκων» και με 20 άρθρα, διαγράφει ένα νέο, αναλυτικό πλαίσιο για τον θεσμό του επιτρόπου και την εκπροσώπηση των ασυνόδευτων ανηλίκων, εισάγοντας μια σειρά καινοτομιών, εξαρτώντας όμως την έναρξη ισχύος του από την έκδοση απόφασης σύστασης Εποπτικού Συμβουλίου Επιτροπείας Ασυνόδευτων Ανηλίκων στο Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης.

Το ως άνω Εποπτικό Συμβούλιο, μαζί με τον επίτροπο του ανηλίκου και τον αρμόδιο εισαγγελέα ανηλίκων ή όπου δεν υπάρχει τον εισαγγελέα πρωτοδικών, ορίζονται ως τα όργανα επιτροπείας των ασυνόδευτων ανηλίκων. Άλλη καινοτομία, πέρα από το Εποπτικό Συμβούλιο, είναι αυτή του επαγγελματία επιτρόπου.

Ο επαγγελματίας επίτροπος είναι πρόσωπο με γνώσεις ή εμπειρία σε ζητήματα σχετικά με την προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων. Εγγράφεται στο Μητρώο Επαγγελματιών Επιτρόπων

Καινοτομία αποτελεί επίσης η σύσταση Μητρώου Ασυνόδευτων Ανηλίκων, που τηρεί το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΚΚΑ), στο οποίο καταχωρούνται τα στοιχεία όλων των ασυνόδευτων ανηλίκων, τα οποία του διαβιβάζουν οι αρμόδιες αρχές, ή οποιοσδήποτε τρίτος. Ακόμη, συνίσταται Μητρώο Κέντρων Φιλοξενίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων, το οποίο επίσης τηρείται στο ΕΚΚΑ, για την πλήρη καταγραφή και αποτελεσματικότερο έλεγχο των κέντρων αυτών, όπου διαβιούν οι ασυνόδευτοι ανήλικοι. Τέλος συνίσταται Διεύθυνση Προστασίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων, επίσης στο ΕΚΚΑ, με Τμήματα συντονισμού, υποστήριξης και αξιολόγησης των επαγγελματιών επιτρόπων, διαχείρισης αιτημάτων στέγασης ασυνόδευτων ανηλίκων και αξιολόγησης και εποπτείας κέντρων φιλοξενίας.

Είναι φανερό η βούληση του νομοθέτη για τον έλεγχο και αποτελεσματικότερη λειτουργία του θεσμού της επιτροπείας των ασυνόδευτων ανηλίκων, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ότι βρίσκεται στη σωστή κατεύθυνση, πλην όμως, ήδη με τη σύσταση τόσων συν-υπεύθυνων αρχών, μητρώων και ενδεδειγμένων διαδικασιών, κινδυνεύει να γίνει γραφειοκρατικά αφόρητη, αναποτελεσματική και δυσκίνητη. Μόνο για την εφαρμογή του ανωτέρω πλαισίου προβλέπει ο νέος νόμος την έκδοση τεσσάρων (4) κανονιστικών αποφάσεων του Υπουργού Εργασίας και μίας (1) Κ.Υ.Α. του ιδίου με τον Υπουργό Οικονομίας και Ανάπτυξης.

3. Η κράτηση των ασυνόδευτων ανηλίκων

Με το από 12 Σεπτεμβρίου 2013 Ψήφισμά του σχετικά με την κατάσταση των ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ε.Ε., το

18. Βλ. για το ζήτημα και Α.-Μ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π. σ. 182 επ., και κατωτέρω, υποσημ. 28, σ. 13.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο «καλεί τα κράτη μέλη να τηρούν αυστηρά και απαρέγκλιτα τη βασική τους υποχρέωση, σύμφωνα με την οποία δεν πρέπει να θέτουν ποτέ υπό κράτηση ανήλικο»¹⁹. Σύμφωνα με τη Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού των Ηνωμένων Εθνών, «κανένα παιδί δεν πρέπει να στερείται την ελευθερία του κατά τρόπο παράνομο ή αυθαίρετο», η δε Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους πρόσφυγες εξέδωσε κατευθυντήριες οδηγίες για την κατάσταση των ασυνόδευτων παιδιών που ζητούν άσυλο, τονίζοντας ότι «τα παιδιά αιτούντα άσυλο δεν πρέπει να τελούν υπό κράτηση, ιδίως όταν πρόκειται για ασυνόδευτα παιδιά»²⁰. Στο πλαίσιο αυτό, το μέτρο της κράτησης δεν πρέπει να εφαρμόζεται στα ασυνόδευτα παιδιά που ζητούν άσυλο, εξαιτίας αυτής και μόνο της ιδιότητάς τους²¹. Παρ' όλα αυτά, η Ευρωπαϊκή νομοθεσία δεν απαγόρευσε μέχρι σήμερα ρητά την κράτηση των ανήλικων παιδιών.

Ο νόμος 4375/2016, όπως ίσχυε πριν την τροποποίησή του από τον νόμο 4045/2018 όριζε ότι οι αρμόδιες αρχές αποφεύγουν την κράτηση των ανήλικων, οι δε ασυνόδευτοι ανήλικοι, όπως και οι χωρισμένοι από τις οικογένειές τους, κατά κανόνα δεν υπόκειντο σε κράτηση. Σε όλως εξαιρετικές περιπτώσεις, παρέμεναν υπό κράτηση ως έσχατη λύση και μόνο για την ασφαλή παραπομπή τους σε κατάλληλες δομές φιλοξενίας ανηλίκων. Όριο σε αυτή την κράτηση ήταν οι είκοσι πέντε ημέρες, με δυνατότητα παράτασης για άλλες είκοσι, όταν δεν καθίστατο δυνατή η ασφαλής παραπομπή τους σε κατάλληλες δομές φιλοξενίας. Οριζόταν ότι κρατούνται χωριστά από τους ενήλικους κρατούμενους, με δυνατότητα απασχόλησης με δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, παιχνιδιών και ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων και απρόσκοπτη πρόσβαση στην εκπαίδευση. Προβλέπονταν ακόμα η παροχή ιατρικής φροντίδας και νομικής υποστήριξης για όλους τους κρατούμενους.

Το νέο άρθρο 10Α του ίδιου νόμου, όπως προστέθηκε με τον νόμο 4045/2018, αξιώνει να μην κρατούνται οι ανήλικοι, παρά μόνο σε έσχατη ανάγκη κι εφόσον δεν μπορούν να εφαρμοστούν εναλλακτικά και λιγότερο περιοριστικά μέτρα. Η κράτηση είναι η συντομότερη δυνατή και ποτέ σε σωφρονιστικά ιδρύματα. Το χρονικό όριο παραμένει το ίδιο, έως 25 ημέρες με δυνατότητα παράτασης της κράτησης για άλλες 20 ημέρες. Οι λοιπές πρόνοιες για πε-

ρίθαλψη, ψυχαγωγία κ.λ.π. παραμένουν ίδιες. Παρατηρείται ότι η αλλαγή που επέφερε ο νέος νόμος δεν είναι ουσιαστικά διαφορετική από τις προηγούμενες διατάξεις.

Όμως, η νέα διατύπωση του νόμου αξιώνει την έρευνα από την πλευρά των αρμόδιων αρχών εναλλακτικών μέτρων²² σχετικά με την παραμονή των ασυνόδευτων ανηλίκων ή λιγότερο περιοριστικών και μόνο εφόσον δεν είναι δυνατή η άμεση εξεύρεση τέτοιων τόπων, κάτι που απαιτεί σαφή και συγκεκριμένη αιτιολογία από την πλευρά της Διοίκησης, είναι επιτρεπτή η παραμονή του ανηλίκου σε κατάσταση κράτησης για το ελάχιστο δυνατό χρονικό διάστημα, πάντοτε ξεχωριστά από ενηλίκους και υπό ανθρώπινες συνθήκες διαβίωσης.

Δυστυχώς όμως το ιδανικό τοπίο που περιγράφει ο νομοθέτης απέχει και σήμερα από την πραγματικότητα, όπως διαφάνηκε ήδη στην εισαγωγή αυτού του κειμένου. Το μόλις προ δύο ετών θεσπισμένο νομοθετικό πλαίσιο του ν. 4375/2016 δεν επέφερε καμία ουσιαστική βελτίωση στη θέση των ασυνόδευτων ανηλίκων κατά τη διαδικασία ασύλου²³, ούτε απαγόρευσε την κράτηση ανηλίκων.

Ενδεικτικές είναι οι διαπιστώσεις του Συνηγόρου του Πολίτη, έναν μόλις χρόνο πριν, τον Ιούλιο του 2017, για τις συνθήκες κράτησης στο Τμήμα Δίωξης Παράνομης Μετανάστευσης Μυγδονίας. Σε επίσκεψη κλιμακίου του Συνηγόρου στο Τμήμα αυτό, βρέθηκαν δεκαεπτά ανήλικοι, οι περισσότεροι περίπου δεκαπέντε ετών, σε ένα κελί περί τα 25 τμ. όπου είχαν τοποθετηθεί παρατεταγμένα στρώματα χωρίς σεντόνια, καλύπτοντας σχεδόν όλη την επιφάνεια του δαπέδου. Σύμφωνα με τα στοιχεία που έδωσε η Αστυνομία στον Συνήγορο του Πολίτη, από αρχές Ιουνίου 2017 ως την ημέρα της επίσκεψης του κλιμακίου ελέγχου του Συνηγόρου (περίπου ενάμιση μήνας), στην Αστυνομική Διεύθυνση Θεσσαλονίκης τέθηκαν σε «προστατευτική φύλαξη» εβδομήντα επτά ανήλικοι, ενώ μόνο για τους δέκα τρεις εξ αυτών υπήρξε δυνατότητα τοποθέτησης και μεταφοράς σε χώρους φιλοξενίας²⁴.

Κατόπιν των ελέγχων του σε κέντρα φιλοξενίας ανηλίκων σε πολλές πόλεις της Β. Ελλάδας, ο Συνήγορος του Πολίτη επανέλαβε ότι «η παραμονή των ασυνόδευτων παιδιών σε χώρους κράτησης, όπως αστυνομικά τμήματα και προαναχωρησιακά κέντρα, αποτελεί κατάφωρη παραβίαση των δικαιωμάτων τους και θέτει σε άμεσο κίνδυνο την ομαλή ανάπτυξή τους». Κατόπιν των ανωτέρω γίνεται φανερό πως η απευθείας, μετά την ταυτοποίηση των ανηλίκων, παραπομπή τους σε δομές φιλοξενίας θα ήταν η ιδανική λύση. Απαραίτητη βέβαια προϋπόθεση είναι η

19. Βλ. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, 12.09.2013, ό.π., σκ. 13.

20. Κατευθυντήριες Οδηγίες για τις Πολιτικές και τις Διαδικασίες στην Αντιμετώπιση των Ασυνόδευτων Παιδιών που Ζητούν Άσυλο, 1997, σε: www.unhcr.org/3d4f91cf4.pdf

21. Δικαίωμα στο Άσυλο για τους Ασυνόδευτους Ανηλίκους στην Ευρώπη, ό.π., σ. 27. Για την κράτηση ασυνόδευτων ανηλίκων βλ. ενδεικτικά: ΕΔΔΑ *Housein κατά Ελλάδα*, απόφαση της 24^{ης} Οκτωβρίου 2013, ΕΔΔΑ *Mohamad κατά Ελλάδα*, απόφαση της 11^{ης} Δεκεμβρίου 2014, ΕΔΔΑ *Abdullahi Elmi and Aweys Abubakar κατά Μάλτα*, απόφαση της 22ας Νοεμβρίου 2016.

22. Στο ίδιο πνεύμα και η Δ.Πρ.Ναυπλίου 28/2017 (Πρ. Διαδ.) σε www.imigration.gr.

23. Έτσι και. Α.-Μ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π. σ. 176.

24. Βλ. Δελτίο Τύπου του Συνηγόρου του Πολίτη, 31.07.2017, σε: www.synigoros.gr/?i=childrens-rights.el.

δημιουργία επαρκών δομών φιλοξενίας, όπου τα παιδιά θα τοποθετούνται με ασφάλεια, αμέσως μετά τον εντοπισμό τους, ώστε να μην υποβάλλονται σε πολυήμερη κράτηση σε αστυνομικά τμήματα.

4. Η διαδικασία της συνέντευξης – Η εξέταση της αίτησης διεθνούς προστασίας – Βάρος απόδειξης

Οι εθνικές αρχές πρέπει να εξετάζουν κατά προτεραιότητα τις αιτήσεις παροχής διεθνούς προστασίας που έχουν υποβάλει ασυνόδευτοι ανήλικοι πρόσφυγες²⁵. «Η κατά προτεραιότητα εξέταση σημαίνει μικρότερη περίοδο αναμονής σε κάθε στάδιο της διαδικασίας καθορισμού του σταθού που αφορά στην έκδοση απόφασης επί του αιτήματος ασύλου»²⁶. Οι αιτήσεις αυτές εξετάζονται πάντοτε με την κανονική διαδικασία. Αυτό σημαίνει ότι δεν εφαρμόζεται στους ασυνόδευτους ανήλικους η ταχύρρυθμη διαδικασία εξέτασης του αιτήματος ασύλου στα σύνορα.

Μείζονος σημασίας για την τύχη της αίτησης παροχής διεθνούς προστασίας αποτελεί η συνέντευξη του ανηλίκου στους υπαλλήλους των περιφερειακών γραφείων ασύλου, ή των κλιμακίων ασύλου. Σύμφωνα με την Οδηγία 2013/32/ΕΕ, τα κράτη μέλη πρέπει να μεριμνούν ώστε να παρέχεται η ευκαιρία στον εκπρόσωπο του ασυνόδευτου ανηλίκου να τον ενημερώνει σχετικά με το νόημα και τις πιθανές συνέπειες της προσωπικής συνέντευξης, και εφόσον ενδείκνυται, σχετικά με τον τρόπο που θα πρέπει να προετοιμασθεί για την προσωπική συνέντευξη. Πρέπει επίσης να μεριμνούν για τη δυνατότητα παράστασης κατά τη συνέντευξη του εκπροσώπου του ανηλίκου ή του νομικού του παραστάτη, με δικαίωμα ερωτήσεων ή παρατηρήσεων.

Για να διασφαλισθούν οι εγγυήσεις της ανωτέρω Οδηγίας, θα πρέπει, όπως προαναφέρθηκε, να έχει ορισθεί εκπρόσωπος του ανηλίκου, πριν την διεξαγωγή της συνέντευξης. Δεδομένου ότι ο ορισμός εκπροσώπου του ανηλίκου είναι η σημαντικότερη διαδικαστική εγγύηση για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων αλλά και την τήρηση των υποχρεώσεων του ασυνόδευτου ανηλίκου κι, από την άλλη, η συνέντευξη αποτελεί το ουσιαστικότερο κομμάτι της διαδικασίας χορήγησης διεθνούς προστασίας, γίνεται αντιληπτό πως ο ορισμός ως προσωρινού επιτρόπου του ανηλίκου του αρμόδιου εισαγγελέα, ο οποίος στην πράξη ούτε βλέπει τον ανήλικο, ούτε συμβάλλει στην ενημέρωση και την προετοιμασία του, ούτε παρίσταται στη διαδικασία της συνέντευξης, καθιστά κενό γράμμα όλες τις διατάξεις των ευρωπαϊκών Οδηγιών και των εθνικών νόμων, που θεσπίζουν την προαναφερόμενη δέσμη μέτρων για την προστασία του ασυνόδευτου ανηλίκου.

Παρίσταται λοιπόν για τους λόγους αυτούς πλημμελής η

υπ' αριθ. 548/2018 απόφαση του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών που έκρινε πως μόνη η αποστολή εγγράφου του Περιφερειακού Γραφείου Ασύλου, με θέμα τον διορισμό επιτρόπου του αιτούντος, προς τον Προϊστάμενο της Εισαγγελίας Ανηλίκων, εκπλήρωσε την υποχρέωσή της και η μη συμμετοχή της διορισθείσας προσωρινής Επιτρόπου, Αντιεισαγγελέως Πρωτοδικών κατά την προφορική συνέντευξη, δεν καθιστά ακυρωτέα την προσβαλλόμενη απόφαση²⁷.

Οι διενεργούντες τη συνέντευξη πρέπει να είναι πρόσωπα που έχουν τις απαραίτητες γνώσεις για τις ειδικές ανάγκες των ανηλίκων. Επίσης θα πρέπει να παρέχεται η δυνατότητα για δωρεάν νομική συνδρομή. «Κατά την εξέταση της αίτησης ασυνόδευτου ανηλίκου λαμβάνονται υπ' όψη, πέρα από αντικειμενικά γεγονότα και περιστάσεις, και η ωριμότητα, η ηλικία και η πνευματική ανάπτυξη του ανηλίκου, καθώς και η ενδεχομένως περιορισμένη γνώση του για την κατάσταση στη χώρα καταγωγής»²⁸. «Λόγω της νεαρής ηλικίας, της εξάρτησης και της σχετικής ανωριμότητάς τους, τα παιδιά πρέπει να απολαμβάνουν ειδικές διαδικαστικές εγγυήσεις, συμπεριλαμβανομένης της απόδειξης, ώστε να διασφαλιστεί η δίκαιη κρίση του αιτήματός τους για άσυλο. Δεν μπορεί να αναμένεται από τα παιδιά να εκφράσουν τις εμπειρίες τους όπως οι ενήλικες. Μπορεί να δυσκολεύονται να εξωτερικεύσουν το φόβο τους για διάφορους λόγους, συμπεριλαμβανομένων των τραυματικών εμπειριών που έχουν βιώσει, των οδηγιών των γονέων τους, του φόβου που τους αποπνέουν οι κρατικές αρχές ή πρόσωπα που κατέχουν θέσεις εξουσίας, των «κατασκευασμένων» καταθέσεων των διακινητών ή του φόβου των αντιπoiώνων»²⁹. «Παρότι στις περιπτώσεις των ανηλίκων το βάρος απόδειξης μοιράζεται συνήθως ανάμεσα στον αιτούντα άσυλο και στον εξεταστή, ενδέχεται ο κριτής του αιτήματος ασύλου ενός παιδιού, ειδικά αν είναι ασυνόδευτο, να υποχρεωθεί να τεκμηριώσει τους ισχυρισμούς που αυτό προβάλλει»³⁰.

27. Βλ. Δ.Εφ.Αθ.548/2018, σκ.6, σε: www.imigration.gr/2018/04/5482018.html.

28. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 26ης Ιουνίου 1997 σχετικά με τους ασυνόδευτους ανήλικους υπηκόους τρίτων χωρών, άρθρο 4 παρ. 6, σε: www.eur-lex.eu/legal_content/EL/TXT/?uri=uniserv.OJ.C_1997.221.01.0023.01.E11&toc.

29. Κατευθυντήριες Οδηγίες για την Εξέταση των Αιτημάτων Ασύλου των Παιδιών στο πλαίσιο των άρθρων 1 (Α) και 1 (ΣΤ) της Σύμβασης του 1951 και/ή του Πρωτοκόλλου του 1967 για το καθεστώς των προσφύγων σε: www.unhcr.org/gr/wp-content/uploads/sites/10/2017/05/children-Asylum-Seekers-UNHCR-2009.pdf, σ. 30.

30. Εκτελεστική Επιτροπή του Προγράμματος του Ύπατου Αρμοστή του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, Πόρισμα Νο 107 παρ. (g) (iii), που συστήνει στα κράτη να υιοθετήσουν αποδεικτικά μέσα προσαρμοσμένα στις ανάγκες των παιδιών, σε: www.unhcr.org/refworld/docid/471897232.html.

25. Άρθρο 31 παρ. 7 στοιχείο β' της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ.

26. Α.-Μ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 22.

Κατόπιν των ανωτέρω πρέπει να αναθεωρηθεί η άποψη³¹ των διοικητικών δικαστηρίων που ορίζουν ότι «ο αλλοδαπός ο οποίος επιθυμεί την υπαγωγή του στο ειδικό προστατευτικό καθεστώς της Διεθνούς Συμβάσεως της Γενεύης, οφείλει να εκθέσει στη Διοίκηση με στοιχειώδη σαφήνεια τα συγκεκριμένα περιστατικά που του προκαλούν, κατά τρόπο αντικειμενικώς δικαιολογημένο, φόβο δίωξης, ήτοι οφείλει να εκθέσει στην Διοίκηση πραγματικά περιστατικά, ικανά να στοιχειοθετήσουν τη συνδρομή των προϋποθέσεων υπαγωγής του στο ανωτέρω προστατευτικό καθεστώς» όταν πρόκειται για ασυνόδευτο ανήλικο, δηλαδή να μην αναλαμβάνει το διαδικαστικό βάρος απόδειξης ο ανήλικος.

Στο πλαίσιο της εξέτασης του αιτήματος ασύλου, έχει ιδιαίτερη σημασία το δικαίωμα των παιδιών να εκφράσουν τις απόψεις τους και να συμμετέχουν με ουσιαστικό τρόπο στη διαδικασία που τα αφορά. Τούτο προβλέπει ρητά το άρθρο 12 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989. Σύμφωνα με το άρθρο αυτό, θα πρέπει να δίνεται στο παιδί η δυνατότητα να ακούγεται³² σε οποιαδήποτε διοικητική ή δικαστική διαδικασία που το αφορά. Εν όψει αυτών παρίσταται ως εσφαλμένο το σκεπτικό³³ της μη κλήσης σε ακρόαση του ανηλίκου, επειδή η έκδοση της προσβαλλόμενης πράξης (Απόφαση Γ.Γ. του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης) εκδόθηκε κατόπιν υποβολής σχετικής αιτήσεώς του.

Η αναφορά, κατά τη διαδικασία της συνέντευξης, των εμπειριών των παιδιών είναι μεγάλης σπουδαιότητας για την εξεύρεση των ιδιαίτερων αναγκών προστασίας όπως και των περιστατικών που συνιστούν δίωξη³⁴, προκειμένου να γίνει σωστή υπαγωγή στο καθεστώς του άρθρου 1 της Σύμβασης της Γενεύης. Στις περισσότερες περιπτώσεις ο ανήλικος είναι η μοναδική πηγή αυτών των πληροφοριών. Για να του δοθεί η ευκαιρία να εκφράσει αυτά τα γεγονότα και τις απόψεις του, είναι απαραίτητο να αναπτυχθούν οι σωστές διαδικασίες και να δημιουργηθεί περιβάλλον ασφάλειας και εμπιστοσύνης, δεδομένου ότι μιλάμε ουσιαστικά για παιδιά. Μεγάλης επίσης σπουδαιότητας είναι η ολοκληρωμένη και έγκαιρη ενημέρωση των ανηλίκων για τις υφιστάμενες επιλογές και τις συνέπειές τους, με τρόπο και σε γλώσσα που κατανοούν. Ως εκ τούτου συνάγεται ότι η σωστή διερμηνεία είναι απαραίτητη για την ορθή και ολοκληρωμένη προσέγγιση του αιτήματος ασύλου από τις αρμόδιες υπηρεσίες.

31. Δ.Εφ.Αθ. 2145/2015 (Ακυρ.), ΝΟΜΟΣ, σκ. 6.

32. Βλ. C. SMYTH, *European asylum law and the rights of the child*, Routledge, 2014, σ. 96 επ.

33. Δ.Εφ.Αθ. 175/2015 (Αναστ.), ΝΟΜΟΣ, σκ. 5.

34. Για τις περιπτώσεις που συνιστούν δίωξη των ανηλίκων κατά το άρθρο 1 της σύμβασης της Γενεύης και την εν γένει προστασία τους βλ. S. ARNOLD, *Children Rights and Refugee Law*, Routledge, 2017.

Δ. Η επικουρική προστασία – Δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης – Επαναπατρισμός

Όπως και με την προστασία της Σύμβασης της Γενεύης για τους πρόσφυγες, έτσι και η επικουρική προστασία που θεσπίζεται γι' αυτούς από την Ευρωπαϊκή Ένωση αφορά τόσο στους ενήλικες όσο και τους (ασυνόδευτους) ανήλικους πρόσφυγες εξ ίσου. Δικαιούχος επικουρικής προστασίας³⁵ είναι το πρόσωπο το οποίο έχει υποστεί ή κινδυνεύει να υποστεί σοβαρή βλάβη, που συνίσταται σε θανατική ποινή ή εκτέλεση, ή βασανιστήρια ή απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία του αιτούντος στη χώρα καταγωγής του ή σοβαρή προσωπική απειλή κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας αμάχου, λόγω βίας ασκούμενης αδιακρίτως σε καταστάσεις διεθνούς ή εσωτερικής ένοπλης σύρραξης.

Επιπροσθέτως, οι Επιτροπές Προσφυγών (ή ο Γ.Γ. Δημόσιας Τάξης του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη, όσον αφορά αιτήσεις που έχουν υποβληθεί ως 07/06/2013), εφόσον απορρίπτουν την προσφυγή και κρίνουν ότι συντρέχουν μία ή περισσότερες προϋποθέσεις χορήγησης άδειας διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους, παραπέμπουν την υπόθεση στον Υπουργό Εσωτερικών, ο οποίος αποφασίζει για τη χορήγησή της³⁶.

Για τη χορήγηση τέτοιας άδειας παραμονής λαμβάνονται υπ' όψη η αντικειμενική αδυναμία απομάκρυνσης ή επιστροφής στη χώρα καταγωγής ή συνήθους διαμονής για λόγους ανωτέρας βίας, όπως σοβαροί λόγοι υγείας του ιδίου του αιτούντος ή της οικογένειάς του, διεθνής αποκλεισμός της χώρας του, εμφύλιες συρράξεις συνοδευόμενες από μαζικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή συντρέχει στο πρόσωπο του ενδιαφερόμενου η εφαρμογή της ρήτρας μη επαναπροώθησης.

Σύμφωνα με τον Κανονισμό της Ε.Ε. 604/2013 (Δουβλίνο III), εάν ο αιτών διεθνούς προστασίας είναι ασυνόδευτος ανήλικος, υπεύθυνο για την εξέταση του αιτήματός του είναι το κράτος μέλος στο οποίο βρίσκεται νομίμως ένα μέλος της οικογένειάς του, εφόσον αυτό είναι προς το μείζον συμφέρον του ανηλίκου. Εάν δεν υπάρχει μέλος της οικογένειάς του σε κράτος – μέλος της Ε.Ε. και ο ασυνόδευτος ανήλικος έχει υποβάλει αίτηση ασύλου σε περισσότερα κράτη – μέλη, υπεύθυνο είναι το κράτος στο οποίο βρίσκεται ο ανήλικος μετά την υποβολή του σχετικού αιτήματος σε αυτό³⁷.

35. Άρθρα 18 και 15 του Π.Δ. 141/2013 και αντίστοιχα άρθρα της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ. Για τις ελάχιστες απαιτήσεις σχετικά με τις προϋποθέσεις υπαγωγής στο καθεστώς επικουρικής προστασίας βλ. ΔΕΕ C-604/12, Ν., 08.05.2014, ECLI:EU:C:2014:302 και ΔΕΕ C-277/11, Μ., 22.11.2012, ECLI:EU:C:2012:744.

36. Άρθρο 28 παρ. 1 β' του Π.Δ. 114/2010 όπως ισχύει.

37. Για το ζήτημα του αρμόδιου κράτους προς εξέταση της αίτησης διεθνούς προστασίας βλ., Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΑΚΗ / Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡ-

Η Οδηγία 2003/86/ΕΚ αναφέρεται στο δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης³⁸. Σύμφωνα με το άρθρο 10 της Οδηγίας αυτής αν ο πρόσφυγας είναι μη συνοδευόμενος ανήλικος, τα κράτη μέλη επιτρέπουν την είσοδο και διαμονή, για λόγους οικογενειακής επανένωσης, των εξ αίματος πρώτου βαθμού ανιόντων του ή μπορούν να επιτρέπουν την είσοδο και διαμονή του νόμιμου επιτρόπου του, ή άλλου μέλους της οικογένειας, εφόσον ο πρόσφυγας δεν έχει εξ αίματος ανιόντες ή αυτοί δεν μπορούν να εντοπισθούν. Η υποχρέωση προσπάθειας του κράτους, εντός του οποίου βρίσκεται ο ανήλικος, για την ανεύρεση της οικογένειάς του, εφόσον βέβαια, αυτό είναι προς το συμφέρον του, προβλέπεται τόσο στο άρθρο 22 παρ. 2 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού των Η.Ε., στο άρθρο 6 παρ. 4 του Κανονισμού Δουβλίνο III (604/2013) και όπως είδαμε, σε όλες τις Οδηγίες και όλους τους νόμους που αφορούν στους ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες.

Αξίζει να μνημονευθεί ότι με πρόσφατη απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης³⁹, κρίθηκε πως για τις ανάγκες εφαρμογής του άρθρου 10 της Οδηγίας 2003/86/ΕΚ, πρέπει να θεωρείται ως «ανήλικος» ο υπήκοος τρίτης χώρας ή ανιθαγενής ο οποίος ήταν ηλικίας μικρότερης των δεκαοκτώ ετών κατά την είσοδό του στο έδαφος κράτους μέλους και κατά τον χρόνο καταθέσεως της αίτησης παροχής ασύλου, εντός του κράτους αυτού, πλην όμως κατά τη διάρκεια της διαδικασίας παροχής ασύλου ενηλικιώθηκε και υπήχθη στη συνέχεια στο καθεστώς του πρόσφυγα. Έτσι, η δυνατότητα οικογενειακής επανένωσης υφίσταται και για τον ανήλικο που, ενώ εισήλθε πριν τα δεκαοκτώ και υπέβαλε αίτηση διεθνούς προστασίας ενώ ήταν ανήλικος, κατά τη διάρκεια εξέτασης της αίτησής του ενηλικιώθηκε. «Καμία απόφαση για την επιστροφή ανηλίκου δεν πρέπει να λαμβάνεται, εάν δεν είναι προς το συμφέρον του παιδιού, εάν υφίσταται κίνδυνος για τη ζωή, τη σωματική και ψυχική του υγεία, την ευημερία, την ασφάλεια και τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανηλίκου ή της οικογένειάς του. Οι ατομικές περιστάσεις κάθε ανηλίκου και της οικογένειάς του (σε περίπτωση οικογενειακής επανένωσης) πρέπει να συνεκτιμώνται και να αξιολογούνται πλήρως»⁴⁰.

Αν και η επιστροφή του ασυνόδευτου ανηλίκου στη

χώρα καταγωγής του, εφόσον δεν πληροί τις προϋποθέσεις υπαγωγής σε καθεστώς διεθνούς προστασίας, δεν απαγορεύεται, τίθενται συγκεκριμένες εγγυήσεις που πρέπει να τηρούνται κατά τη διαδικασία επιστροφής. «Μία απόφαση περί επιστροφής μπορεί να ληφθεί μόνον εφόσον έχει διακριβωθεί ότι ο ανήλικος θα απολαύει, στη χώρα επιστροφής, της εφαρμογής σαφών, συγκεκριμένων και προσαρμοσμένων διατάξεων, που θα σέβονται τα δικαιώματά του, συνοδευόμενων από τη λήψη μέτρων για την επανένταξή του στη χώρα επιστροφής»⁴¹.

Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού⁴² του ΟΗΕ έχει επισημάνει ότι «η επιστροφή ασυνόδευτου ανηλίκου δεν αποτελεί επιλογή, εφόσον δημιουργείται ευλόγως κίνδυνος βλάβης για τα δικαιώματά του ή παραβίαση της αρχής της μη επαναπροώθησης». Πριν απομακρυνθεί, ασυνόδευτος ανήλικος από το έδαφος κράτους μέλους οι αρχές του οφείλουν να εξακριβώσουν ότι ο ανήλικος θα επιστραφεί σε μέλος της οικογένειάς του, ή σε ορισθέντα κηδεμόνα ή σε κατάλληλες εγκαταστάσεις υποδοχής στο κράτος επιστροφής.

Σύμφωνα με παλαιότερη μελέτη του Συνηγόρου του Πολίτη⁴³ για τους ασυνόδευτους ανήλικους, που είτε έχουν βρεθεί στη χώρα έχοντας διακινήσει παράνομα ή μετά από προτροπή των οικείων τους, είτε ως θύματα εκμετάλλευσης και προώθησης σε παράνομες δραστηριότητες, το μέτρο της απέλασης κατ' αυτών, έρχεται σε αντίθεση με τα δικαιώματα του παιδιού, δεδομένου ότι πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας είναι η αναζήτηση της οικογένειας του ανηλίκου και ο έλεγχος της δυνατότητας ασφαλούς επιστροφής του και επανένταξης στην κοινωνία όπου ανήκει.

Στην περίπτωση πάλι που έχει απορριφθεί η αίτησή τους για άσυλο και εκκρεμεί απόφαση διοικητικής απέλασής τους, οπότε κατά πάσα πιθανότητα η απέλασή τους δεν είναι εφικτή (π.χ. λόγω έλλειψης εγγράφων) με αποτέλεσμα να παραμένουν υπό κράτηση μέχρι την παρέλευση του ανώτατου ορίου κράτησης, οπότε αφήνονται ελεύθεροι, με υποχρέωση αυτόνομης αναχώρησης από τη χώρα, παραμένοντας έτσι ασυνόδευτοι και απροστάτευτοι, περίπτωση κατά την οποία συνήθως συμμετέχουν στην μαύρη αγορά εργασίας, οπότε γίνονται θύματα εργασιακής εκμετάλλευσης. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις το μέτρο της απέλασης καταλήγει να οδηγεί σε περαιτέρω παραβίαση των δικαιωμάτων του ασυνόδευτου ανηλίκου, ενώ το ζητούμενο είναι η προστασία τους και η δι-

ΓΙΟΥ / ΧΡ. ΜΠΑΞΕΒΑΝΗΣ, ό.π., σ. 218. και ΧΡ. ΜΠΑΞΕΒΑΝΗΣ, Ασυνόδευτος ανήλικος & προσδιορισμός του «υπεύθυνου» κράτους. Πρόσφατες εξελίξεις σε επίπεδο ευρωπαϊκής νομοθεσίας, Επετηρίδα Δικαίου Προσφύγων και Αλλοδαπών, 2013, σ. 369. Βλ. και ΔΕΕ υπόθεση C-648/11, ό.π.

38. Βλ. ΕΔΔΑ *Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga κατά Βελγίου*, απόφαση της 12^{ης} Ιανουαρίου 2007. Για το ίδιο θέμα και C. SMYTH, ό.π., σ. 140 επ.

39. ΔΕΕ C-550/16, *A και S*, 12.04.2018, ECLI:EU:C:2018:248.

40. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, 12.09.2013, ό.π. σ. 25.

41. Ibid.

42. UN Committee on the Rights of the Child, CRC General Comment their Country of Origin, Σεπτέμβριος 2005, σε: www.refworld.org/docid/42dd174b4.html (παρ. 84).

43. ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ, Διοικητική κράτηση και απέλαση αλλοδαπών ανηλίκων, Οκτώβριος 2005, σε: www.synigoros.gr/resources/docs/203224.pdf.

ασφάλιση της πλήρους άσκησης των δικαιωμάτων τους.

Ε. Συμπέρασμα

Είναι αλήθεια ότι τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα κλήθηκε να αντιμετωπίσει ένα τεράστιο και δυσανάλογο για τις δυνάμεις της βάρος, αυτό της υποδοχής και φροντίδας ενός τεράστιου όγκου προσφύγων, προερχόμενων κυρίως από τις χώρες του Αφγανιστάν, Πακιστάν και Συρίας. Είναι επίσης αλήθεια ότι μέσα στην τελευταία δεκαετία έχουν αλλάξει πολλά προς το καλύτερο στις σχετικές υπηρεσίες. Οι συνεχείς αλλαγές της νομοθεσίας, τόσο σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά κυρίως σε επίπεδο Ελλάδας, δείχνουν τις εναγωνίες προσπάθειες για να προσαρμοσθεί το κράτος καλύτερα στις αυξανόμενες ανάγκες.

Αντίστοιχες προσπάθειες έγιναν και στο επίπεδο προστασίας των ασυνόδευτων ανήλικων παιδιών που φθάνουν ως πρόσφυγες στα ανατολικά σύνορά μας. Δεν μπορεί βέβαια κανείς να ισχυρισθεί πως τα πράγματα έχουν γίνει ιδανικά. Θα πρέπει να γίνει αντιληπτό πως μόνη η συνεχής αλλαγή νομοθεσίας δεν επαρκεί. Χρειάζεται σαφώς η πολιτική βούληση, μεγαλύτερη οικονομική βοήθεια,

αλλά και ενεργός συμμετοχή της Ευρώπης στην αντιμετώπιση του προβλήματος, όχι κλείνοντας τα σύνορά της, αλλά αναλαμβάνοντας μέρος του προβλήματος, αντίστοιχο με τις δυνάμεις κάθε κράτους μέλους.

Όπως διαφάνηκε είναι αναγκαία η βελτίωση και αύξηση της υλικοτεχνικής υποδομής, των χώρων φιλοξενίας και διαβίωσης των ασυνόδευτων ανηλίκων, η ουσιαστική εφαρμογή του θεσμού του επιτρόπου του ανηλίκου, η πλήρης κατάργηση της κράτησης των ασυνόδευτων παιδιών, η εξειδίκευση των αρμόδιων υπαλλήλων στον χειρισμό παιδιών που έχουν πέσει θύματα εκμετάλλευσης, σεξουαλικής κακοποίησης ή ενδοοικογενειακής βίας, που έχουν υποστεί βλάβη, ψυχική και σωματική.

Πρέπει πάντοτε να έχουμε όλοι κατά νου, προπάντων οι αρμόδιες αρχές, δικαστικοί λειτουργοί, υπάλληλοι των υπηρεσιών ασύλου και αστυνομικά όργανα, ότι ένας ασυνόδευτος ανήλικος είναι πρωτίστως ένα παιδί που αντιμετώπισε καταστάσεις ασύμβατες με την ηλικία του και πιθανόν να ξαναβρεθεί σε κίνδυνο, αν δεν τύχει της κατάλληλης προστασίας και ότι καθοδηγητική αρχή των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να είναι η προστασία των παιδιών.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Αναστασία Καλλίδου, Ελένη Φωτιάδου

I. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

► Brexit – Ενημέρωση για την πορεία των διαπραγματεύσεων στο Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων (20.07.2018)

Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων – τελωνειακά ζητήματα – Β. Ιρλανδία – κατευθυντήριες γραμμές – μελλοντικές σχέσεις

Το Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων της 20ής Ιουλίου 2018, σε σύνθεση ΕΕ27, ενημερώθηκε από τον επικεφαλής διαπραγματευτή της ΕΕ για το Brexit, κ. Michel Barnier, σχετικά με την πορεία των διαπραγματεύσεων. Συγκεκριμένα, ο επικεφαλής των διαπραγματεύσεων ενημέρωσε τους υπουργούς σχετικά με τις εξελίξεις όσον αφορά: α) τις εργασίες για την οριστικοποίηση της συμφωνίας αποχώρησης, συμπεριλαμβανομένης της λύσης ανάγκης για τα σύνορα μεταξύ Ιρλανδίας και Βορείου Ιρλανδίας και β) τις συζητήσεις σχετικά με τις μελλοντικές σχέσεις ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου.

Όπως δήλωσε ο Gernot Blümel, υπουργός της Αυστρίας και πρόεδρος της συνόδου, «σε συμφωνία αποχώρησης θα καταλήξουμε μόνον εάν υπάρξει συμφωνία ως προς όλες τις πτυχές του νομικού κειμένου, συμπεριλαμβανομένης της λύσης ανάγκης για τη Βόρεια Ιρλανδία. Στο πλαίσιο αυτό, οφείλουμε να υπενθυμίσουμε ότι όλες οι μέχρι σήμερα αναληφθείσες δεσμεύσεις πρέπει να γίνουν πλήρως σεβαστές. Η συμφωνία αποχώρησης πρέπει να συναφθεί το συντομότερο δυνατόν. Πρέπει επίσης να επιταχυνθούν οι εργασίες για τη σύνταξη μιας πολιτικής δήλωσης σχετικά με το πλαίσιο της μελλοντικής σχέσης. Επιπλέον, πρέπει να εντείνουμε τις εργασίες μας ώστε να είμαστε σε ετοιμότητα σε περίπτωση που δεν καταλήξουμε σε συμφωνία. Η ενότητα της ΕΕ των 27 παραμένει καίρια».

Όσον αφορά στις μελλοντικές σχέσεις, συζητήθηκε με ποιον τρόπο θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στις συζητήσεις το έγγραφο πολιτικής που δημοσίευσε η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου στις 12 Ιουλίου 2018. Σημειώθηκε ότι η διευθέτηση των μελλοντικών σχέσεων αποτέλεσε αντικείμενο βαθιάς διαφωνίας εντός του υπουργικού συμβουλίου το προηγούμενο διάστημα και η Τ. Μεί δέχθηκε έντονες πιέσεις. Συγκεκριμένα, λίγο μετά την παραίτηση του Ντέιβιντ Ντέιβις και την παραίτηση του υφυπουργού που είναι αρμόδιος για το Brexit, Στιβ Μπέικερ, ακολούθησε η παραίτηση του υπουργού εξωτερικών, Μπόρις Τζόνσον. Νέος υπουργός για το Brexit διορίστηκε ο Ντομνίκ Ράμπ. Η Τ. Μεί πάντως υπεραμύνθηκε του σχεδίου της για το Brexit λέγοντας ότι κάνει πράξη την

απόφαση των πολιτών να αποχωρήσει η χώρα από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Έτσι, στο πλαίσιο του από 12.07.2018 εγγράφου πολιτικής, προτείνεται το Ηνωμένο Βασίλειο να εγκαταλείψει την τελωνειακή ένωση με την ΕΕ και την ενιαία αγορά, εισάγοντας παράλληλα ένα «προνομιακό τελωνειακό καθεστώς» υπό το οποίο, το Ηνωμένο Βασίλειο θα υιοθετήσει μία συνδυαστική τελωνειακή πολιτική: θα εφαρμόζει τη δασμολογική και εμπορική πολιτική της ΕΕ στα προϊόντα που προορίζονται για την ΕΕ και μία δική της δασμολογική και εμπορική πολιτική στα προϊόντα που προορίζονται για κατανάλωση εντός των συνόρων της.

Υπό το φως των αρχών που έχει ορίσει το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, ο διαπραγματευτής θα αναζητήσει κοινό έδαφος μεταξύ των θέσεων της ΕΕ και του Ηνωμένου Βασιλείου σχετικά με το πλαίσιο των μελλοντικών σχέσεων. Στόχος είναι να συμφωνηθεί κοινή πολιτική δήλωση που θα συνοδεύει τη συμφωνία αποχώρησης και θα παραπέμπει σε αυτήν. Ο διαπραγματευτής της ΕΕ θα υποβάλει εκ νέου αναφορά σχετικά με το θέμα αυτό κατά την επόμενη σύνοδο του Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων (άρθρο 50) τον Σεπτέμβριο του 2018.

Περαιτέρω, στο Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων παρουσιάστηκε η πρόσφατη ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με την ετοιμότητα της ΕΕ για το Brexit. Οι υπουργοί επανέλαβαν ότι οι εργασίες για την ετοιμότητα πρέπει να ενταθούν σε όλα τα επίπεδα προκειμένου η ΕΕ των 27 να είναι προετοιμασμένη για κάθε ενδεχόμενο ακόμα δηλαδή και για την περίπτωση μη επίτευξης συμφωνίας.

Κατά τη δεύτερη συνάντηση των Μ. Barnier και D. Raab στις 26.07.2018, ο επικεφαλής διαπραγματευτής της ΕΕ επισήμανε ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση ούτε μπορεί ούτε πρόκειται να παραχωρήσει την εφαρμογή της τελωνειακής πολιτικής και νομοθεσίας της, την είσπραξη του ΦΠΑ και του ειδικού φόρου κατανάλωσης σε μία τρίτη χώρα που δεν υπόκειται στους ενωσιακούς κανόνες, ενώ υπενθύμισε ότι η ενιαία αγορά και οι τέσσερις βασικές ελευθερίες, η ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, των κεφαλαίων, των υπηρεσιών και των εργαζομένων, είναι αδιαίρετες και μη διαπραγματεύσιμες, υπογραμμίζοντας ότι η ΕΕ δεν θα εκχωρήσει τον έλεγχο των χρημάτων, της νομοθεσίας και των συνόρων στο Ηνωμένο Βασίλειο, εάν αυτό δεν δεσμευθεί έναντι της Ένωσης.

http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-18-4704_en.htm

► **Έκθεση για τη συμμόρφωση των κρατών μελών με το δίκαιο της ΕΕ: υπάρχουν περιθώρια βελτίωσης (12.07.2018)**

δίκαιο ΕΕ – ιδιώτες – επιχειρήσεις – νομοθετική διαδικασία – ενιαία αγορά – μεταφορά Οδηγιών – διαδικασίες παράβασης – εφαρμογή ενωσιακού δικαίου – συμμόρφωση κρατών μελών – συνεργασία Επιτροπής και κρατών μελών

Στην ετήσια έκθεση για την παρακολούθηση της εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ, παρατίθενται οι ενέργειες της Επιτροπής για τον έλεγχο και την επιβολή του δικαίου της ΕΕ το 2017. Όπως προκύπτει από τον πίνακα αποτελεσμάτων της ενιαίας αγοράς, ο οποίος σηματοδοτεί την 25η επέτειο της ενιαίας αγοράς της ΕΕ, ενώ αίρονται τα περισσότερα εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, των υπηρεσιών, των εμπορευμάτων και των κεφαλαίων στην ΕΕ, σε ορισμένους τομείς η κατάσταση παραμένει στάσιμη ή επιδεινώνεται. Η ετήσια έκθεση για το 2017 δείχνει ελαφρά μείωση (κατά 5,91%) των εκκρεμών υποθέσεων παράβασης σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος. Έτσι, ο αριθμός υποθέσεων παράβασης, αφού έφτασε στο υψηλότερο επίπεδο πενταετίας το 2016, άρχισε να σταθεροποιείται το 2017. Με βάση τις επιδόσεις τους το 2017, τα κράτη μέλη έλαβαν 152 πράσινες κάρτες, 135 κίτρινες και 49 κόκκινες. Οι κάρτες δείχνουν σε ποιους τομείς αριστεύουν (πράσινες), σε ποιους έχουν μέτριες επιδόσεις (κίτρινες) και σε ποιους οι επιδόσεις τους είναι κάτω του μέσου όρου (κόκκινες). Η γενική εικόνα δείχνει ότι τα κράτη μέλη βελτιώθηκαν όσον αφορά την αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων, τη μεταφορά των κανόνων που συνδέονται με την ενιαία αγορά και την ανάπτυξη εργαλείων που υποστηρίζουν την ορθή λειτουργία της ενιαίας αγοράς στην πράξη (Η Ευρώπη σου, e-Certis, και EURES). Ωστόσο, σε σύγκριση με την προηγούμενη έκδοση του πίνακα, τα κράτη μέλη έλαβαν επίσης περισσότερες κόκκινες κάρτες στους τομείς του ανοίγματος των διασυνοριακών συναλλαγών εμπορευμάτων και υπηρεσιών, της δικαιοσύνης των συστημάτων δημόσιων συμβάσεων και του αριθμού των διαδικασιών παράβασης.

Κάθε φορά που δεν εφαρμόζεται ορθά το δίκαιο της ΕΕ οι πολίτες και οι επιχειρήσεις στερούνται τα δικαιώματα και τα πλεονεκτήματα που διαθέτουν βάσει του ευρωπαϊκού δικαίου. Οποιοσδήποτε κανόνας, όσο προσεκτικά και αν έχει σχεδιασθεί και προπαρασκευασθεί, είναι αποτελεσματικός μόνο στον βαθμό που η εφαρμογή του προωθεί τις πολιτικές του προτεραιότητες. Γι' αυτό, η Επιτροπή προσέχει όχι μόνο να προτείνει νέα νομοθεσία αλλά και να διασφαλίζει την ορθή εφαρμογή και επιβολή της. Για παράδειγμα, το 2017, η Επιτροπή ενήργησε αποφασιστικά για την επιβολή των κανόνων στους τομείς της προστασίας των δεδομένων, της μετανάστευσης, της προστασίας των καταναλωτών, της καταπολέμησης της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες

και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας ή στον τομέα της ποιότητας του αέρα. Για παράδειγμα, πριν από τη θέση σε ισχύ του γενικού Κανονισμού για την προστασία δεδομένων (ΓΚΠΔ), η Επιτροπή δημοσίευσε ήδη τον Ιανουάριο του 2018 λεπτομερείς οδηγίες για να βοηθήσει τα κράτη μέλη να εφαρμόσουν τους νέους κανόνες εγκαίρως. Ταυτόχρονα, η συνεργασία μεταξύ της Επιτροπής και των κρατών μελών και η στενή τους σύμπραξη παραμένει βασικό στοιχείο της εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου και της αντιμετώπισης τυχόν προβλημάτων που ανακύπτουν.

Στο πλαίσιο αυτό, καθίσταται σαφές πως η μεταφορά των ευρωπαϊκών Οδηγιών από μέρους των κρατών μελών στην εθνική έννομη τάξη εντός των προθεσμιών που έχουν ταχθεί είναι απαραίτητη ώστε να μπορέσουν οι πολίτες και οι επιχειρήσεις να αξιοποιήσουν τις ωφέλειες του δικαίου της ΕΕ. Στον τομέα του περιβάλλοντος, παραδείγματος χάριν, η πλήρης μεταφορά και εφαρμογή της Οδηγίας σχετικά με τη μείωση της χρήσης πλαστικής σακούλας έχει ουσιαστική σημασία για την αντιμετώπιση των αυξανόμενων ανησυχιών των πολιτών για τα πλαστικά. Για να διευκολύνει την έγκαιρη και ορθή μεταφορά των Οδηγιών, η Επιτροπή επικουρεί τα κράτη μέλη, προτοιμάζοντας σχέδια εφαρμογής, ειδικούς δικτυακούς τόπους και έγγραφα καθοδήγησης και φροντίζοντας να ανταλλάσσονται καλές πρακτικές κατά τις συνεδριάσεις των ομάδων εμπειρογνομόνων. Το 2017 ο αριθμός των νέων διαδικασιών παράβασης που αφορούσαν καθυστερημένη μεταφορά μειώθηκε απότομα κατά 34% (από 847 υποθέσεις το 2016 σε 558 το 2017) και είναι πιο κοντά στο επίπεδο του 2015 (543 υποθέσεις). Η Επιτροπή κίνησε νέες διαδικασίες παράβασης κατά των περισσότερων κρατών μελών λόγω μη μεταφοράς των Οδηγιών για τη χρήση πλαστικής σακούλας, για τα απόβλητα και για τον τεχνικό έλεγχο των οχημάτων.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-4295_el.htm

II. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► **Προς μια νέα «Συμμαχία Αφρικής-Ευρώπης» για την εμβάθυνση των οικονομικών σχέσεων και την τόνωση των επενδύσεων (12.09.2018)**

αναπτυξιακή βοήθεια – οικονομία – επενδύσεις – ζώνη ελεύθερων συναλλαγών – ενέργεια – ανθρώπινα δικαιώματα – θέσεις εργασίας – εκπαίδευση – βιωσιμότητα – περιβάλλον

Η ΕΕ είναι ο πλησιέστερος γείτονας της Αφρικής και ο μεγαλύτερος επενδυτής, ο κυριότερος εμπορικός εταίρος και εταίρος ανάπτυξης, καθώς και βασικός πάροχος ασφάλειας. Η ΕΕ διαθέτει 31 δις ευρώ για επίσημη αναπτυξιακή βοήθεια στην Αφρική για το διάστημα μεταξύ

2014 και 2020 για την τόνωση της οικονομίας της Αφρικής, ώστε να δοθεί στους νέους σε κάθε γωνιά της ηπείρου μια ευκαιρία να οικοδομήσουν το μέλλον τους, να διασφαλισθεί η επισιτιστική ασφάλεια και η πρόσβαση στην ενέργεια, καθώς και να παγιωθούν η χρηστή διακυβέρνηση και ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τα κράτη μέλη της ΕΕ προέβησαν σε απόθεμα επενδύσεων ύψους 291 δις ευρώ το 2016, γεγονός που καθιστά την ΕΕ τον μεγαλύτερο επενδυτή στην Αφρική. Η ΕΕ προσφέρει επίσης ελεύθερη πρόσβαση στην αγορά της ΕΕ μέσω συμφωνιών οικονομικής εταιρικής σχέσης, συμφωνιών ελεύθερων συναλλαγών, συμπεριλαμβανομένων των σφαιρικών και σε βάθος ζωνών ελεύθερων συναλλαγών με τις χώρες της Βόρειας Αφρικής και του καθεστώτος «Όλα εκτός από όπλα» με τις αφρικανικές χώρες. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτείνει μια νέα «Συμμαχία Αφρικής-Ευρώπης για βιώσιμες επενδύσεις και θέσεις εργασίας» με σκοπό την ουσιαστική τόνωση των επενδύσεων στην Αφρική, την ενίσχυση του εμπορίου, τη δημιουργία θέσεων εργασίας και την επένδυση στην εκπαίδευση και τις δεξιότητες. Η δέσμη μέτρων βασίζεται στις δεσμεύσεις που αναλήφθηκαν στη σύνοδο κορυφής Ευρωπαϊκής Ένωσης-Αφρικανικής Ένωσης που πραγματοποιήθηκε πέρυσι τον Νοέμβριο στο Αμπιτζάν, όταν οι εκπρόσωποι των δύο ηπείρων συμφώνησαν να ενισχύσουν την εταιρική σχέση τους. Η δέσμη μέτρων καθορίζει τα καίρια πεδία δράσης για μια πιο ισχυρή οικονομική ατζέντα για την ΕΕ και τους Αφρικανούς εταίρους της.

Η πρόταση της Επιτροπής για μια «Συμμαχία Αφρικής-Ευρώπης για βιώσιμες επενδύσεις και θέσεις εργασίας» εντάσσεται σε μια δέσμη μέτρων, η οποία περιλαμβάνει πρόταση για μια πιο αποδοτική χρηματοπιστωτική αρχιτεκτονική για επενδύσεις εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία θα συμβάλει στην υποστήριξη των επενδύσεων στην Αφρική. Συγκεκριμένα, η πρόταση επιδεικνύει δέσμευση όσον αφορά την εταιρική σχέση Αφρικής-ΕΕ και σκιαγραφεί ένα σύνολο βασικών ενεργειών που περιλαμβάνουν: την τόνωση των στρατηγικών επενδύσεων και την ενίσχυση του ρόλου του ιδιωτικού τομέα, ιδίως μέσω της αυξημένης ελαχιστοποίησης των κινδύνων των επενδυτικών έργων μέσω ανάμειξης επιχορηγήσεων και δανείων και εγγυήσεων· την επένδυση σε ανθρώπους, μέσω των επενδύσεων σε εκπαίδευση και δεξιότητες, σε ηπειρωτικό και εθνικό επίπεδο για να ενισχυθεί η απασχολησιμότητα και να αντιστοιχηθούν δεξιότητες και θέσεις εργασίας, συμπεριλαμβανομένων και υποτροφιών και προγραμμάτων ανταλλαγής, ιδίως μέσω του Erasmus+· την ενίσχυση του επενδυτικού κλίματος, ιδίως με την ενίσχυση του διαλόγου με Αφρικανούς εταίρους και την υποστήριξη των μεταρρυθμίσεων τους στον τομέα αυτό· την πλήρη αξιοποίηση του δυναμικού της οικονομικής ολοκλήρωσης και του εμπορίου, με αξιοποίηση στο έπακρο των συμφωνιών οικονομικής εταιρικής σχέσης, των συμφωνιών ελεύθερων συναλλαγών, συμπερι-

λαμβανομένων των σφαιρικών και σε βάθος ζωνών ελεύθερων συναλλαγών που προσφέρονται στις χώρες της Βόρειας Αφρικής, και άλλων εμπορικών καθεστώτων με την ΕΕ, ως δομικά στοιχεία προς όφελος της Αφρικανικής ηπειρωτικής ζώνης ελεύθερων συναλλαγών· την κινητοποίηση μιας σημαντικής δέσμης χρηματοοικονομικών πόρων, όπως αντικατοπτρίζεται ιδίως στη φιλόδοξη πρόταση για το μελλοντικό πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο της ΕΕ όσον αφορά την εξωτερική χρηματοδότηση, όπου η Αφρική επισημαίνεται ως περιοχή προτεραιότητας.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-5702_el.htm

► Σύνοδος κορυφής ΕΕ-Ιαπωνίας, μια ιστορική στιγμή για το εμπόριο και τη συνεργασία (17.07.2018)

περιφερειακή πολιτική – εξωτερική πολιτική – διμερείς σχέσεις – Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) – αναπτυξιακή πολιτική – εκπαίδευση – πολιτισμός – αθλητισμός – δασμοί – γεωργικά προϊόντα – εξαγωγές – προστασία δεδομένων

Η 25η σύνοδος κορυφής ΕΕ-Ιαπωνίας πραγματοποιήθηκε στις 17 Ιουλίου στο Τόκιο. Κατά τη σύνοδο κορυφής, οι ηγέτες υπέγραψαν δύο ιστορικές συμφωνίες, τη συμφωνία στρατηγικής εταιρικής σχέσης και τη συμφωνία οικονομικής εταιρικής σχέσης, με τις οποίες ενισχύονται σημαντικά οι διμερείς σχέσεις. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Ιαπωνία είναι εταίροι που συμμερίζονται τις ίδιες αρχές, συνεργάζονται δε τόσο σε διμερές επίπεδο όσο και σε πολυμερή φόρουμ, όπως τα Ηνωμένα Έθνη και η ομάδα των G7. Η συμφωνία στρατηγικής εταιρικής σχέσης, η οποία υπογράφηκε από τον πρόεδρο Γιούνκερ, τον πρόεδρο Τουσκ και τον πρωθυπουργό Άμπε, θα εμβαθύνει και θα ενισχύσει τις σχέσεις ΕΕ-Ιαπωνίας, παρέχοντας ένα γενικό και δεσμευτικό πλαίσιο ενισχυμένης συνεργασίας. Κατά τη σύνοδο κορυφής, οι ηγέτες έθιξαν ζητήματα περιφερειακής και εξωτερικής πολιτικής, μεταξύ άλλων την κατάσταση στη χερσόνησο της Κορέας, τη σύγκρουση στην ανατολική Ουκρανία και την παράνομη προσάρτηση της Κριμαίας και της Σεβαστούπολης, τη δέσμευση για διατήρηση του κοινού ολοκληρωμένου σχεδίου δράσης και την πυρηνική συμφωνία με το Ιράν. Όπως προβλέπει η συμφωνία στρατηγικής εταιρικής σχέσης, οι ηγέτες συζήτησαν επίσης την κοινή δέσμευση να ενισχύσουν τη συνεργασία σε παγκόσμια ζητήματα και επιβεβαίωσαν το κοινό όραμα και την από κοινού στήριξη της ΕΕ και της Ιαπωνίας σε μία διεθνή τάξη βασισμένη σε κανόνες, με πολυμέρεια, δημοκρατία, μη διάδοση των όπλων μαζικής καταστροφής, ανοικτές αγορές και παγκόσμιο σύστημα εμπορικών συναλλαγών, με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ) στο επίκεντρό του. Οι ηγέτες συζήτησαν επίσης και άλλα διμερή ζητήματα, μεταξύ άλλων, τις δυνατότητες να ενισχυθεί η εταιρική σχέση για την ασφάλεια μεταξύ ΕΕ και Ιαπωνίας, την ενισχυμένη συνεργ-

γασία στους τομείς της αναπτυξιακής πολιτικής και της εκπαίδευσης, του πολιτισμού και του αθλητισμού.

Η συμφωνία οικονομικής εταιρικής σχέσης μεταξύ ΕΕ και Ιαπωνίας είναι η μεγαλύτερη που έχει ποτέ διαπραγματευθεί η Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημιουργεί μια ανοικτή εμπορική ζώνη που καλύπτει πάνω από 600 εκατ. άτομα και περίπου το ένα τρίτο του παγκόσμιου ΑΕΠ. Θα εξαλείψει το μεγαλύτερο μέρος των δασμών, ύψους 1 δις ευρώ, που καταβάλλονται σε ετήσια βάση από τις εταιρείες της ΕΕ που πραγματοποιούν εξαγωγές στην Ιαπωνία, έχει οδηγήσει δε στην κατάργηση πολλών μακροχρόνιων κανονιστικών εμποδίων, για παράδειγμα όσον αφορά τα αυτοκίνητα. Θα ανοίξει, επίσης, την ιαπωνική αγορά των 127 εκατ. καταναλωτών σε ενωσιακές εξαγωγές σημαντικών γεωργικών προϊόντων και θα αυξήσει τις ευκαιρίες της ΕΕ για εξαγωγές σε διάφορους άλλους τομείς. Η συμφωνία συνάδει με τα υψηλότερα δυνατά πρότυπα σε θέματα εργασίας, περιβάλλοντος και προστασίας των καταναλωτών, περιέχει δε ειδικό κεφάλαιο για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Πρόκειται για την πρώτη εμπορική συμφωνία, εξ όσων έχει διαπραγματευτεί η Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία περιλαμβάνει συγκεκριμένη δέσμευση ως προς τη συμφωνία του Παρισιού για το κλίμα. Όσον αφορά την προστασία των δεδομένων, η ΕΕ και η Ιαπωνία ολοκλήρωσαν τις διαπραγματεύσεις περί αμοιβαίας επάρκειας στις 17 Ιουλίου και οι σχετικές αποφάσεις θα συμπληρώσουν τη συμφωνία οικονομικής εταιρικής σχέσης. Η ΕΕ και η Ιαπωνία συμφώνησαν να αναγνωρίζουν αμοιβαία τα συστήματα προστασίας δεδομένων ως «ισοδύναμα», κάτι που θα επιτρέπει την ασφαλή ροή δεδομένων μεταξύ ΕΕ και Ιαπωνίας, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό τον μεγαλύτερο χώρο ασφαλούς ροής δεδομένων στον κόσμο.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-4504_el.htm

III. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► **Διαβούλευση για τη θερινή ώρα – Το 84% θέλει να καταργηθεί η αλλαγή της ώρας στην Ευρώπη (31.08.2018)**

εθνικά ωράρια – αλλαγή ώρας – υγεία – εξοικονόμηση ενέργειας – μεταφορές – εφοδιαστική

Στο διάστημα μεταξύ 4 Ιουλίου και 16 Αυγούστου 2018, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διοργάνωσε δημόσια διαβούλευση στο πλαίσιο της εν εξελίξει αξιολόγησης του ισχύοντος καθεστώτος σχετικά με την αλλαγή ώρας στην Ευρώπη. Η διαβούλευση διεξήχθη με τη μορφή διαδικτυακής έρευνας, στην οποία ζητήθηκε η γνώμη των Ευρωπαίων, ιδίως σχετικά με τη γενικότερη εμπειρία τους από την αλλαγή της ώρας ή την προτίμησή τους όσον αφορά τις κύριες εναλλακτικές επιλογές (δηλαδή τη διατήρηση του

ισχύοντος συστήματος ως έχει ή την κατάργησή του για ολόκληρη την ΕΕ). Οι δημόσιες διαβουλεύσεις είναι ένα από τα εργαλεία που χρησιμοποιεί η Επιτροπή για να αξιολογεί πολιτικές, παράλληλα με άλλα στοιχεία, όπως είναι οι επιστημονικές μελέτες. Σε αυτή την ηλεκτρονική διαβούλευση, λήφθηκαν 4,6 εκατ. απαντήσεις και από τα 28 κράτη μέλη, οι περισσότερες που έχουν ληφθεί από ποτέ σε οποιαδήποτε άλλη δημόσια διαβούλευση της Επιτροπής. Σύμφωνα με τα προκαταρκτικά αποτελέσματα, το 84% όσων απάντησαν είναι υπέρ της πρότασης να τεθεί τέρμα στην αλλαγή της ώρας δύο φορές τον χρόνο. Από τα προκαταρκτικά αποτελέσματα προκύπτει επίσης ότι περισσότεροι από τα τρία τέταρτα (76%) όσων απάντησαν θεωρούν ότι η αλλαγή της ώρας δύο φορές τον χρόνο είναι μια «αρνητική» ή «πολύ αρνητική» εμπειρία. Για να δικαιολογήσουν την κατάργηση της αλλαγής της ώρας, οι απαντήσαντες προέβλεψαν ζητήματα σχετικά με τις αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία, την αύξηση των οδικών ατυχημάτων ή τη μη εξοικονόμηση ενέργειας.

Στα περισσότερα κράτη μέλη της ΕΕ υπάρχει μακρά παράδοση ρυθμίσεων για την αλλαγή της ώρας, πολλές από τις οποίες ανάγονται στον πρώτο και τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ή στην πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970. Παράλληλα με τη ρύθμιση για τη θερινή ώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, τα κράτη μέλη εφαρμόζουν τρεις διαφορετικές ωριαίες ατράκτους ή ζώνες ώρας. Από τη δεκαετία του 1980 η Ευρωπαϊκή Ένωση θέσπισε σταδιακά νομοθεσία, βάσει της οποίας όλα τα κράτη μέλη συμφωνούσαν να συντονίζουν την αλλαγή της ώρας, ώστε να δοθεί τέλος στα διαφορετικά εθνικά ωράρια. Από το 1996 όλοι οι Ευρωπαίοι βάζουν τα ρολόγια τους μία ώρα μπροστά την τελευταία Κυριακή του Μαρτίου και μία ώρα πίσω την τελευταία Κυριακή του Οκτωβρίου. Σκοπός των κανόνων της ΕΕ δεν είναι να εναρμονισθεί το καθεστώς όσον αφορά την ώρα στην ΕΕ, αλλά να αντιμετωπισθούν τα προβλήματα, ιδίως στους τομείς των μεταφορών και της εφοδιαστικής, που προκύπτουν από τη μη συντονισμένη εφαρμογή της αλλαγής της ώρας κατά τη διάρκεια του έτους. Η απόφαση σχετικά με τη ζώνη ώρας είναι αρμοδιότητα των κρατών μελών.

IV. ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ -ΓΕΩΡΓΙΑ

► **Η Επιτροπή στηρίζει τους γεωργούς, ενόψει των δυσκολιών που προκύπτουν από την ακραία ξηρασία (02.08.2018)**

κλιματικές συνθήκες – ξηρασία – γεωργία – καλλιέργειες – οικολογία – κρατικές ενισχύσεις – ζωοτροφές – αγροτική ανάπτυξη – κτηνοτρόφοι

Η συνεχής και παρατεταμένη ξηρασία που επικρατεί σε διάφορες χώρες της ΕΕ έχει σημαντικό αντίκτυπο στην

παραγωγή των αροτραίων καλλιεργειών, καθώς και στις ζωοτροφές. Η κατάσταση αυτή ενδέχεται να έχει επιπτώσεις και στην καλή μεταχείριση των ζώων. Επιπλέον, η μείωση του επιπέδου των ζωοτροφών έχει ιδιαίτερο αντίκτυπο στο εισόδημα των κτηνοτρόφων, διότι θα αυξήσει το κόστος των εισροών τους, αν υπάρξει έλλειψη χορτονομών αργότερα κατά τη διάρκεια του έτους. Λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη τις παρατεταμένες κλιματικές εξελίξεις, η Επιτροπή αποφασίζει οι αγρότες να μπορούν να λαμβάνουν ως προκαταβολή τις άμεσες ενισχύσεις και τις ενισχύσεις αγροτικής ανάπτυξης, ενώ αναμένεται να τους χορηγηθεί και μεγαλύτερη ευελιξία για τη χρήση γης, η οποία κανονικά δεν θα χρησιμοποιούνταν για παραγωγή, προκειμένου να τραφούν τα ζώα τους. Πιο αναλυτικά, λήφθηκαν δύο ειδικές αποφάσεις, με σκοπό να βοηθηθούν οι γεωργοί να αντιμετωπίσουν την ξηρασία, επιπλέον της στήριξης στο πλαίσιο της ισχύουσας νομοθεσίας για την κοινή γεωργική πολιτική. Η πρώτη φορά στις μεγαλύτερες προκαταβολές, σύμφωνα με την οποία οι γεωργοί θα μπορούν να λαμβάνουν ποσοστό έως και 70% των άμεσων πληρωμών και 85% των πληρωμών στο πλαίσιο της αγροτικής ανάπτυξης ήδη από τα μέσα Οκτωβρίου 2018, αντί να περιμένουν έως τον Δεκέμβριο για να βελτιωθεί η κατάσταση των ταμειακών τους ροών. Η δεύτερη απόφαση της Επιτροπής αφορά στη δυνατότητα παρεκκλίσεων από συγκεκριμένες απαιτήσεις οικολογικού προσανατολισμού, δηλαδή τους κανόνες για τη διαφοροποίηση των καλλιεργειών και τις περιοχές οικολογικής εστίασης σε γαίες υπό αγρανάπαυση, ώστε να καταστεί δυνατή η χρήση των εν λόγω γαίων για την παραγωγή ζωοτροφών. Εξετάζεται, επίσης, το ενδεχόμενο έγκρισης περαιτέρω παρεκκλίσεων από τον οικολογικό προσανατολισμό, προκειμένου να δοθεί στους γεωργούς περισσότερη ευελιξία για την παραγωγή χορτονομής.

Στο πλαίσιο των υφιστάμενων κανόνων για τις γεωργικές κρατικές ενισχύσεις, μπορούν να χορηγούνται ενισχύσεις ύψους έως 80% των ζημιών που προκαλούνται λόγω ξηρασίας, ή έως 90% στις περιοχές με φυσικούς περιορισμούς, υπό ορισμένους όρους. Η αγορά χορτονομών μπορεί να πληροί τις προϋποθέσεις για τη χορήγηση ενίσχυσης είτε ως υλική ζημία είτε ως απώλεια εισοδήματος. Μπορεί επίσης να χορηγείται αποζημίωση για ζημίες χωρίς να χρειάζεται να γνωστοποιείται στην Επιτροπή. Τα κράτη μέλη μπορούν να χορηγούν ενισχύσεις ύψους έως 15.000 ευρώ ανά γεωργό σε διάστημα τριών ετών. Όσον αφορά την αγροτική ανάπτυξη, προβλέπεται ευρύ φάσμα δυνατοτήτων στην ισχύουσα νομοθεσία για την ΚΓΠ, αφού όταν ένα κράτος μέλος αναγνωρίζει την ξηρασία ως «φυσική καταστροφή», μπορεί να παρέχει στήριξη σε ποσοστό έως 100% για την αποκατάσταση του γεωργικού παραγωγικού δυναμικού που καταστράφηκε, ενώ το μέτρο αυτό μπορεί να ενεργοποιηθεί και αναδρομικά.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-4801_en.htm

V. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

► Η Επιτροπή επιβάλλει πρόστιμα σε τέσσερις κατασκευαστές ηλεκτρονικών ειδών ευρείας κατανάλωσης για τον καθορισμό των τιμών διαδικτυακής μεταπώλησης (24.07.2018)

ανταγωνισμός – αντιμονοπωλιακή νομοθεσία – ηλεκτρονικά είδη – προϊόντα hi-fi – προϊόντα πληροφορικής – διαδικτυακό εμπόριο – λιανική πώληση – τιμή μεταπώλησης – καταναλωτές – δίκτυο διανομής – κλείδωμα προμηθειών

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επέβαλε με τέσσερις χωριστές αποφάσεις, πρόστιμο στους κατασκευαστές ηλεκτρονικών ειδών Asus, Denon & Marantz, Philips και Pioneer για την επιβολή σταθερών ή ελάχιστων τιμών μεταπώλησης στους διαδικτυακούς εμπόρους λιανικής πώλησης, παραβιάζοντας τους κανόνες ανταγωνισμού της ΕΕ. Οι εν λόγω εταιρείες, προέβησαν σε ενέργειες σχετιζόμενες με τη λεγόμενη «σταθερή ή ελάχιστη διατήρηση των τιμών μεταπώλησης (RPM)», περιορίζοντας τη δυνατότητα των διαδικτυακών λιανοπωλητών να καθορίζουν τις δικές τους τιμές λιανικής πώλησης για καταναλωτικά ηλεκτρονικά προϊόντα ευρείας κατανάλωσης και hi-fi προϊόντα. Οι παρεμβάσεις στις τιμές περιορίζουν τον αποτελεσματικό ανταγωνισμό τιμών μεταξύ των εμπόρων λιανικής πώλησης και οδηγούν σε υψηλότερες τιμές με άμεση επίπτωση στους καταναλωτές. Οι τέσσερις κατασκευαστές παρενέβησαν ιδιαίτερα στην περίπτωση των διαδικτυακών εμπόρων λιανικής πώλησης, οι οποίοι προσέφεραν τα προϊόντα τους σε χαμηλές τιμές. Στην περίπτωση που αυτοί οι έμποροι λιανικής πώλησης δεν ακολουθούσαν τις τιμές που ζήτησαν οι κατασκευαστές, αντιμετώπιζαν απειλές ή κυρώσεις όπως το κλείδωμα των προμηθειών. Πολλοί, συμπεριλαμβανομένων των μεγαλύτερων διαδικτυακών εμπόρων λιανικής πώλησης, χρησιμοποιούν αλγόριθμους τιμολόγησης που προσαρμόζουν αυτόματα τις τιμές λιανικής σε εκείνες των ανταγωνιστών. Με αυτόν τον τρόπο, οι περιορισμοί τιμολόγησης που επιβλήθηκαν στους λιανοπωλητές είχαν συνήθως ευρύτερο αντίκτυπο στις συνολικές ηλεκτρονικές τιμές για τα αντίστοιχα προϊόντα ηλεκτρονικών ειδών ευρείας κατανάλωσης. Επιπλέον, η χρήση εξελιγμένων εργαλείων παρακολούθησης επέτρεψε στους κατασκευαστές να παρακολουθούν αποτελεσματικά τον καθορισμό των τιμών μεταπώλησης στο δίκτυο διανομής και να παρεμβαίνουν γρήγορα σε περίπτωση μείωσης των τιμών. Ειδικότερα, η Asus, με έδρα την Ταϊβάν, παρακολούθησε την τιμή μεταπώλησης των εμπόρων λιανικής πώλησης για ορισμένα προϊόντα πληροφορικής και ηλεκτρονικά προϊόντα, όπως σημειωματάρια και οθόνες. Η συμπεριφορά της Asus αφορούσε δύο κράτη μέλη (Γερμανία και Γαλλία) και πραγματοποιήθηκε μεταξύ 2011 και 2014. Η Denon & Marantz, με έδρα την Ιαπωνία, ασχολήθηκε με τη διατήρηση των τιμών με-

ταπώλησης όσον αφορά καταναλωτικά προϊόντα ακουστικών και βίντεο, όπως ακουστικά και μικρόφωνα των σημάτων Denon, Marantz και Boston Acoustics στη Γερμανία και την Ολλανδία μεταξύ 2011 και 2015. Η Philips, με έδρα τις Κάτω Χώρες, ασχολήθηκε με τη διατήρηση των τιμών μεταπώλησης στη Γαλλία από το τέλος του 2011 έως το 2013 όσον αφορά μια σειρά προϊόντων ηλεκτρονικών ειδών ευρείας κατανάλωσης, όπως συσκευές κουζίνας, καφετιέρες, ηλεκτρικές σκούπες, home cinema και οικιακά συστήματα βίντεο, ηλεκτρικές οδοντόβουρτσες, πιστολάκια για τα μαλλιά και ξυριστικές μηχανές. Παράλληλα με τη διατήρηση των τιμών μεταπώλησης όσον αφορά προϊόντα, όπως προϊόντα οικιακού κινηματογράφου, ηχεία iPod, ηχεία και προϊόντα hi-fi, η Pioneer, περιόρισε επίσης την ικανότητα των λιανοπωλητών της να πωλούν διασυννοριακά στους καταναλωτές σε άλλα κράτη μέλη, προκειμένου να διατηρηθούν διαφορετικές τιμές μεταπώλησης σε διάφορα κράτη μέλη, για παράδειγμα παρεμποδίζοντας τις παραγγελίες εμπόρων λιανικής πώλησης που πωλούν διασυννοριακά. Η συμπεριφορά της Pioneer διήρκεσε από τις αρχές του 2011 έως τα τέλη του 2013 και αφορούσε 12 χώρες (Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ισπανία, Πορτογαλία, Σουηδία, Φινλανδία, Δανία, Βέλγιο, Κάτω Χώρες και Νορβηγία). Και οι τέσσερις εταιρείες συνεργάστηκαν με την Επιτροπή παρέχοντας αποδεικτικά στοιχεία με σημαντική προστιθέμενη αξία και αναγνωρίζοντας ρητά τα γεγονότα και τις παραβιάσεις των αντιμονοπωλιακών κανόνων της ΕΕ. Ως εκ τούτου, η Επιτροπή χορήγησε μειώσεις των προστίμων ανάλογα με την έκταση της συνεργασίας αυτής, από 40% (για την Asus, Denon & Marantz και Philips) στο 50% (για την Pioneer).

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-4601_en.htm

► **Η Επιτροπή επιβάλλει πρόστιμο ύψους 4,34 δις ευρώ στη Google για παράνομες πρακτικές όσον αφορά τις κινητές συσκευές Android με σκοπό να ενισχύσει τη δεσπόζουσα θέση της μηχανής αναζήτησης της Google (18.07.2018)**

ανταγωνισμός – αντιμονοπωλιακή νομοθεσία – δεσπόζουσα θέση – έξυπνες κινητές συσκευές – μηχανή αναζήτησης – φυλλομετρητής – δίκτυα κινητών επικοινωνιών – εφαρμογές

Ήδη από νωρίς, η εταιρεία αντιλήφθηκε ότι η μετάβαση από τους υπολογιστές γραφείου στο κινητό διαδίκτυο, η οποία ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 2000, θα σηματοδοτούσε μια θεμελιώδη αλλαγή για την εφαρμογή Google Search, η οποία αποτελεί το εμβληματικό προϊόν της και πηγή του μεγαλύτερου μέρους των εσόδων της. Για αυτόν τον λόγο, η Google κατέστρωσε μια στρατηγική ώστε να προετοιμασθεί για αυτήν τη μετάβαση και να βεβαιωθεί ότι οι χρήστες θα εξακολουθή-

σουν να χρησιμοποιούν την εφαρμογή Google Search και στις κινητές συσκευές τους. Το 2005, η Google εξαγόρασε τον αρχικό προγραμματιστή του λειτουργικού συστήματος Android για κινητές συσκευές και, έκτοτε, εξακολουθεί να αναπτύσσει το λογισμικό Android. Επί του παρόντος, περίπου το 80% των έξυπνων κινητών συσκευών στην Ευρώπη, και παγκοσμίως, λειτουργούν με Android. Οι κατασκευαστές συσκευών που επιθυμούν να αποκτήσουν εφαρμογές και υπηρεσίες Android ιδιοκτησίας της Google πρέπει να συνάψουν συμβάσεις με τη Google, στο πλαίσιο των οποίων τους επιβάλλει ορισμένους περιορισμούς. Από το 2011, η Google έχει επιβάλει παράνομους περιορισμούς σε κατασκευαστές συσκευών Android και φορείς εκμετάλλευσης δικτύων κινητών επικοινωνιών, ασκώντας τρία ξεχωριστά είδη πρακτικών, με σκοπό να εδραιώσει τη δεσπόζουσα θέση της στη γενική διαδικτυακή αναζήτηση. Ειδικότερα, η Google έχει απαιτήσει από τους κατασκευαστές να προεγκαθιστούν την εφαρμογή Google Search και την εφαρμογή φυλλομετρητή (Chrome), ως όρο για την παραχώρηση άδειας χρήσης του καταστήματος εφαρμογών της Google (του Play Store)· κατέβαλε ποσά σε ορισμένους μεγάλους κατασκευαστές και φορείς εκμετάλλευσης δικτύων κινητών επικοινωνιών, υπό τον όρο να προεγκαθιστούν αποκλειστικά την εφαρμογή Google Search στις συσκευές τους· και απέτρεψε τους κατασκευαστές που επιθυμούσαν να προεγκαταστήσουν εφαρμογές της Google από το να πωλήσουν έστω και μία μόνο έξυπνη συσκευή κινητής επικοινωνίας που λειτουργεί με εναλλακτικές εκδόσεις του Android μη εγκεκριμένες από τη Google.

Με την απόφασή της, η Επιτροπή συμπεραίνει ότι η Google κατέχει δεσπόζουσα θέση στις αγορές των υπηρεσιών γενικής διαδικτυακής αναζήτησης, των λειτουργικών συστημάτων για έξυπνες κινητές συσκευές για τα οποία είναι δυνατό να παρέχεται άδεια χρήσης και των καταστημάτων εφαρμογών (app stores) για το λειτουργικό σύστημα Android για κινητές συσκευές. Η δεσπόζουσα θέση στην αγορά δεν είναι καθαυτή παράνομη βάσει των αντιμονοπωλιακών κανόνων της ΕΕ. Ωστόσο, οι εταιρείες με δεσπόζουσα θέση φέρουν ιδιαίτερη ευθύνη να μην καταχρώνται την ισχυρή τους θέση στην αγορά περιορίζοντας τον ανταγωνισμό, είτε στην αγορά στην οποία κατέχουν δεσπόζουσα θέση είτε σε χωριστές αγορές. Η απόφαση της Επιτροπής αφορά τα τρία ως άνω αναφερόμενα συγκεκριμένα είδη συμβατικών περιορισμών που έχει επιβάλει η Google σε κατασκευαστές συσκευών και φορείς εκμετάλλευσης δικτύων κινητών επικοινωνιών. Η απόφαση της Επιτροπής καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα τρία είδη καταχρηστικής συμπεριφοράς αποτελούν μέρος συνολικής στρατηγικής της Google για την εδραίωση της δεσπόζουσας θέσης της στη γενική διαδικτυακή αναζήτηση, σε μια εποχή που η σημασία του κινητού διαδικτύου αυξανόταν σημαντικά.

Για το πρόστιμο ύψους 4.342.865.000 ευρώ της Επιτροπής λαμβάνεται υπόψη η διάρκεια και η βαρύτητα της παράβασης. Σύμφωνα με την απόφαση της Επιτροπής, απαιτείται από την Google να θέσει οριστικά τέλος στην παράνομη συμπεριφορά της εντός 90 ημερών από την έκδοση της απόφασης. Η Google πρέπει, τουλάχιστον, να παύσει και να μην ασκήσει ξανά κανένα από τα τρία είδη πρακτικών. Με την απόφαση απαιτείται επίσης από τη Google να απέχει από τη λήψη οποιουδήποτε μέτρου έχει το ίδιο ή ισοδύναμο αντικείμενο ή αποτέλεσμα με τις εν λόγω πρακτικές. Η απόφαση δεν αποτρέπει την Google από το να εφαρμόσει ένα εύλογο, δίκαιο και αντικειμενικό σύστημα ώστε να διασφαλίζει την εύρυθμη λειτουργία των συσκευών Android που χρησιμοποιούν εφαρμογές και υπηρεσίες ιδιοκτησίας της Google, χωρίς, ωστόσο, να θίγει την ελευθερία των κατασκευαστών να παράγουν συσκευές με βάση fork εκδόσεις Android. Η διασφάλιση της συμμόρφωσης με την απόφαση της Επιτροπής αποτελεί αποκλειστική ευθύνη της Google. Η Επιτροπή θα παρακολουθεί εκ του σύνεγγυς τη συμμόρφωσή της, ενώ η Google οφείλει να ενημερώνει την Επιτροπή σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο θα συμμορφωθεί προς τις υποχρεώσεις της. Σε περίπτωση που η Google δεν διασφαλίσει τη συμμόρφωση προς την απόφαση της Επιτροπής, κινδυνεύει με χρηματική ποινή λόγω μη συμμόρφωσης, ύψους έως 5% του μέσου ημερήσιου κύκλου εργασιών παγκοσμίως της Alphabet, μητρικής εταιρείας της Google.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-4581_el.htm

VI. ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

► Σύνοδος κορυφής ΕΕ-Κίνας (16.07.2018)

κλιματική αλλαγή – βιώσιμη ανάπτυξη – επενδύσεις – κυκλική οικονομία – δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας – εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα – γεωγραφικές ενδείξεις – τελωνειακές αρχές – ασφάλεια τροφίμων – ανθρώπινα δικαιώματα – εξωτερική πολιτική – ασφάλεια

Με την 20ή σύνοδο κορυφής μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας που πραγματοποιήθηκε στο Πεκίνο υπογραμμίστηκε το ανώτερο επίπεδο σημασίας στο οποίο έχει φτάσει αυτή η εταιρική σχέση για τους πολίτες, για τις αντίστοιχες γειτονικές περιοχές όσο και για τη διεθνή κοινότητα γενικότερα. Η κοινή δήλωση μετά τη σύνοδο κορυφής που συμφωνήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Κίνα αποτυπώνει το εύρος και το βάθος των σχέσεων ΕΕ-Κίνας, καθώς και τον θετικό αντίκτυπο που μπορεί να έχει μια τέτοια εταιρική σχέση, ιδίως όταν πρόκειται για την αντιμετώπιση των παγκόσμιων και περιφερειακών προκλήσεων, όπως η αλλαγή του κλίματος, οι κοινές απειλές κατά της ασφάλειας,

η προώθηση της πολυμερούς προσέγγισης και η προώθηση του ανοικτού και θεμιτού εμπορίου. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Κίνα θέτουν τους πολίτες τους στον πυρήνα της στρατηγικής εταιρικής σχέσης. Διεξήχθησαν εποικοδομητικές συζητήσεις για την εξωτερική πολιτική και τη συνεργασία για την ασφάλεια και την κατάσταση στις γειτονικές τους χώρες. Στη σύνοδο κορυφής, οι ηγέτες της ΕΕ και της Κίνας συζήτησαν τρόπους για τη στήριξη ειρηνικής λύσης για την κορεατική χερσόνησο· τη δέσμευσή τους για συνεχή, πλήρη και αποτελεσματική εφαρμογή του κοινού ολοκληρωμένου σχεδίου δράσης – η πυρηνική συμφωνία με το Ιράν· κοινό, συντονισμένο έργο για την ειρηνευτική διαδικασία στο Αφγανιστάν και την κατάσταση στην ανατολική Ουκρανία και την παράνομη προσάρτηση της Κριμαίας και της Σεβαστούπολης. Συζήτησαν επίσης σχετικά με άλλες προκλήσεις της εξωτερικής πολιτικής και της ασφάλειας, όπως στη Μέση Ανατολή, τη Λιβύη και την Αφρική, καθώς και την κοινή τους δέσμευση για πολυμέρεια και διεθνή τάξη βασισμένη σε κανόνες με τα Ηνωμένα Έθνη στον πυρήνα της.

Η 20ή σύνοδος κορυφής καταδεικνύει τους πολλούς τρόπους με τους οποίους η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Κίνα ενισχύουν σταθερά μια ήδη ολοκληρωμένη σχέση. Εκτός από την κοινή δήλωση, οι δύο πλευρές συμφώνησαν σε ορισμένα άλλα συγκεκριμένα προσδοκώμενα αποτελέσματα, όπως: δήλωση των ηγετών σχετικά με την αλλαγή του κλίματος και την καθαρή ενέργεια· ανταλλαγή προσφορών σχετικά με την συνολική συμφωνία για τις επενδύσεις· συμφωνία εταιρικής σχέσης για τους ωκεανούς· μνημόνιο συνεννόησης σχετικά με τη συνεργασία για την κυκλική οικονομία· μνημόνιο συνεννόησης σχετικά με την ενίσχυση της συνεργασίας για την εμπορία εκπομπών· συμφωνία για να ολοκληρωθούν, πριν από το τέλος του Οκτωβρίου, αν είναι δυνατόν, οι διαπραγματεύσεις για συμφωνία σχετικά με τις γεωγραφικές ενδείξεις· σχέδιο δράσης για την τελωνειακή συνεργασία ΕΕ-Κίνας σχετικά με τα δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας (2018-2020)· μνημόνιο συνεννόησης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Επενδύσεων και του φόρουμ «Δρόμος του Μεταξιού» που επικυρώνει την πρώτη συνεπένδυση που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του προσφάτως συσταθέντος Ταμείου κοινής επένδυσης Κίνας-ΕΕ· στρατηγική συμφωνία διοικητικής συνεργασίας και σχέδιο δράσης (2018-2020) μεταξύ της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Καταπολέμησης της Απάτης (OLAF) και της Γενικής Διοίκησης Τελωνείων της Κίνας

Στη δήλωση των ηγετών σχετικά με την κλιματική αλλαγή και την καθαρή ενέργεια, η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Κίνα δεσμεύθηκαν να ενισχύσουν τη συνεργασία τους προς οικονομίες με χαμηλές εκπομπές αερίων και προς την εφαρμογή της συμφωνίας του Παρισιού του 2015 σχετικά με την κλιματική αλλαγή. Στο πλαίσιο αυτό, η ΕΕ και η Κίνα θα εντείνουν την πολιτική, τεχνική, οικονομική και επιστημονική συνεργασία τους όσον αφορά την κλι-

ματική αλλαγή και την παραγωγή καθαρής ενέργειας. Με βάση την επιτυχία του «Γαλάζιου Έτους ΕΕ-Κίνας» 2017, η ΕΕ και η Κίνα υπέγραψαν επίσης συμφωνία εταιρικής σχέσης για τους ωκεανούς. Δύο από τις μεγαλύτερες οικονομίες των ωκεανών στον κόσμο θα συνεργασθούν για να βελτιωθεί η διεθνής διακυβέρνηση των ωκεανών, μεταξύ άλλων με την καταπολέμηση της παράνομης αλιείας και τη διερεύνηση δυνητικών επιχειρηματικών και ερευνητικών δυνατοτήτων, με βάση τις καθαρές τεχνολογίες στη θαλάσσια οικονομία. Η εταιρική σχέση περιλαμβάνει σαφείς δεσμεύσεις για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος από τη ρύπανση, συμπεριλαμβανομένων των πλαστικών απορριμμάτων· την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής σύμφωνα με τη συμφωνία του Παρισιού και την εφαρμογή του θεματολογίου 2030 για τη βιώσιμη ανάπτυξη, ιδίως του στόχου 14. Η υπογραφή αυτής της εταιρικής σχέσης των ωκεανών είναι η πρώτη του είδους και ανοίγει τον δρόμο για μελλοντικές εταιρικές σχέσεις ανάμεσα στην ΕΕ και σε άλλους βασικούς παράγοντες που δραστηριοποιούνται στους ωκεανούς.

Στη σύνοδο κορυφής, η ΕΕ και η Κίνα επιβεβαίωσαν τη σταθερή στήριξή τους στο βασισμένο σε κανόνες, διαφανές, χωρίς διακρίσεις, ανοικτό και χωρίς αποκλεισμούς πολυμερές εμπορικό σύστημα με τον ΠΟΕ στο επίκεντρό του και δεσμεύτηκαν να συμμορφωθούν με τους υπάρχοντες κανόνες του ΠΟΕ. Δεσμεύτηκαν να συνεργαστούν για τη μεταρρύθμιση του ΠΟΕ, ώστε να τον βοηθήσουν να αντιμετωπίσει τις νέες προκλήσεις και δημιουργήσαν, για τον σκοπό αυτόν, μια κοινή ομάδα εργασίας για τη μεταρρύθμιση του ΠΟΕ, με προεδρία σε επίπεδο υφυπουργών. Σημειώθηκε ικανοποιητική πρόοδος όσον αφορά τις τρέχουσες διαπραγματεύσεις για επενδυτική συμφωνία, κάτι που αποτελεί κορυφαία προτεραιότητα και βασικό σχέδιο προς τη δημιουργία και τη διατήρηση ανοικτού, προβλέψιμου, δίκαιου και διαφανούς επιχειρηματικού περιβάλλοντος για τους Ευρωπαίους και τους Κινέζους επενδυτές. Η ΕΕ και η Κίνα αντάλλαξαν προσφορές πρόσβασης στην αγορά, οδηγώντας τις διαπραγματεύσεις σε ένα νέο στάδιο, στο οποίο οι εργασίες μπορούν να επιταχυνθούν όσον αφορά τις προσφορές και άλλες βασικές πτυχές των διαπραγματεύσεων. Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων (ETE), μέρος του ομίλου της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων και το Ταμείο του Δρόμου του Μεταξιού (SRF) της Κίνας υπέγραψαν μνημόνιο συνεννόησης με σκοπό να επιβεβαιωθεί η πρώτη συνεπένδυση που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του νεοσυσταθέντος Ταμείου κοινής επένδυσης Κίνας-ΕΕ («CECIF») για την προώθηση της συνεργασίας στις επενδύσεις μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Κίνας και την ανάπτυξη συνεργειών μεταξύ της πρωτοβουλίας της Κίνας «Μία Ζώνη ένας Δρόμος» και του επενδυτικού σχεδίου για την Ευρώπη. Η ΕΕ και η Κίνα συμφώνησαν επίσης να ολοκληρώσουν τις διαπραγματεύσεις για μια συμφωνία σχετικά με τη συνεργασία και την προστασία

από τις απομιμήσεις για τρόφιμα και ποτά ιδιαίτερου χαρακτήρα, τις λεγόμενες γεωγραφικές ενδείξεις, πριν το τέλος Οκτωβρίου, εφόσον είναι δυνατόν. Μια συμφωνία σε αυτόν τον τομέα θα οδηγήσει σε προστασία υψηλού επιπέδου των αντίστοιχων γεωγραφικών ενδείξεων, οι οποίες αντιπροσωπεύουν σημαντικές παραδόσεις και πόρους τόσο για την ΕΕ όσο και για την Κίνα.

Τέλος, με την προστασία και τη βελτίωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο επίκεντρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των εταιρικών της σχέσεων σε παγκόσμιο επίπεδο, οι ηγέτες συζήτησαν, επίσης, θέματα σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, μία εβδομάδα αφότου η ΕΕ και η Κίνα πραγματοποίησαν τον πιο πρόσφατο διάλογό τους για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-4521_el.htm

VII. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

► Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι αρχές προστασίας των καταναλωτών της ΕΕ καλούν την Airbnb να συμμορφωθεί με τους ενωσιακούς κανόνες (16.07.2018)

προστασία καταναλωτών – αθέμιτες εμπορικές πρακτικές – καταλύματα – παρουσίαση τιμών – πρόσθετα τέλη – ιδιωτικοί πάροχοι – επαγγελματίες πάροχοι – όροι παροχής υπηρεσιών – καταχρηστικές ρήτρες συμβάσεων – πρόσθετα τέλη – καταγγελία σύμβασης – αναστολή σύμβασης – δικαίωμα δικαστικής προστασίας – ηλεκτρονική πλατφόρμα επίλυσης διαφορών – δικαίωμα αποζημίωσης

Η τωρινή παρουσίαση των τιμών και ορισμένοι όροι της εταιρείας Airbnb δεν συμμορφώνονται με την Οδηγία για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές, την Οδηγία για τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων και τον Κανονισμό για τη διεθνή δικαιοδοσία σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις. Για τον λόγο αυτό, οι ευρωπαϊκές αρχές προστασίας των καταναλωτών και η Επιτροπή ζήτησαν από την Airbnb να κάνει μια σειρά από αλλαγές. Η εταιρεία έχει προθεσμία μέχρι τα τέλη του Αυγούστου για να υποβάλει τις προτάσεις της. Ύστερα από την υποβολή προτάσεων από την Airbnb για την επίλυση των προβλημάτων αυτών, η Επιτροπή και οι ευρωπαϊκές αρχές προστασίας των καταναλωτών θα εξετάσουν τις προτεινόμενες αλλαγές. Εάν αυτές δεν κριθούν ικανοποιητικές, ενδέχεται να ληφθούν μέτρα επιβολής της νομοθεσίας έναντι της Airbnb.

Όσον αφορά την παρουσίαση των τιμών, καθώς και τη διάκριση μεταξύ ιδιωτικών και επαγγελματικών παρόχων καταλυμάτων, κρίθηκε ότι επί του παρόντος δεν συμμορφώνονται με τις απαιτήσεις της ενωσιακής νομοθεσίας, και ιδιαίτερα με την Οδηγία για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές. Για τον λόγο αυτό, η Airbnb θα πρέπει να αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζει τις πληροφορίες σχετικά με τις τιμές από την αρχική αναζήτηση στον

δικτυακό της τόπο, έτσι ώστε κατά την προσφορά καταλύματος ο καταναλωτής να ενημερώνεται για την τελική τιμή, στην οποία θα πρέπει να περιλαμβάνονται όλες οι ισχύουσες υποχρεωτικές επιβαρύνσεις και τα τέλη, όπως π.χ. οι χρεώσεις για υπηρεσίες και καθαρισμό, ή, όταν δεν είναι δυνατό να υπολογιστεί η τελική τιμή εκ των προτέρων, θα πρέπει να ενημερώνεται σαφώς ο καταναλωτής ότι ενδέχεται να υπάρξουν πρόσθετα τέλη· να αναφέρεται με σαφήνεια αν η προσφορά καταλύματος γίνεται από ιδιώτη ή επαγγελματία, καθώς οι κανόνες προστασίας των καταναλωτών διαφέρουν στις δύο περιπτώσεις.

Όσον αφορά τους όρους παροχής υπηρεσιών της Airbnb, αυτοί θα πρέπει να εναρμονισθούν με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για τους καταναλωτές. Σύμφωνα με την Οδηγία για τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων, οι πάγιοι όροι και οι προϋποθέσεις δεν πρέπει να δημιουργούν σημαντική ανισορροπία ανάμεσα στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των μερών, εις βάρος του καταναλωτή. Οι όροι πρέπει επίσης να συντάσσονται σε απλή και κατανοητή γλώσσα, έτσι ώστε οι καταναλωτές να ενημερώνονται με σαφή και κατανοητό τρόπο σχετικά με τα δικαιώματά τους. Για την Airbnb, αυτό σημαίνει, για παράδειγμα, τα εξής: η εταιρεία δεν θα πρέπει να παραπλανά τους καταναλωτές προσφεύγοντας σε δικαστική αρχή άλλης χώρας από το κράτος μέλος κατοικίας τους· η Airbnb δεν μπορεί να αποφασίζει μονομερώς και χωρίς αιτιολόγηση τους όρους που εξακολουθούν να ισχύουν σε περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης· η Airbnb δεν μπορεί να στερεί από τους καταναλωτές το βασικό νομικό δικαίωμα να ασκούν αγωγή κατά του παρόχου καταλύματος, σε περίπτωση σωματικής βλάβης ή άλλων ζημιών· η Airbnb δεν μπορεί να μεταβάλλει μονομερώς τους όρους και τις προϋποθέσεις, χωρίς να ενημερώνει σαφώς και εκ των προτέρων τους καταναλωτές και χωρίς να τους δίνει τη δυνατότητα να ακυρώσουν τη σύμβαση· οι όροι παροχής υπηρεσιών δεν μπορούν να παρέχουν απεριόριστη διακριτική ευχέρεια στην Airbnb όσον αφορά την αφαίρεση περιεχομένου· η καταγγελία ή η αναστολή μιας σύμβασης από την Airbnb θα πρέπει να εξηγείται στους καταναλωτές, να διέπεται από σαφείς κανόνες και δεν θα πρέπει να στερεί από τον καταναλωτή το δικαίωμα για εύλογη αποζημίωση ή το δικαίωμα προσφυγής· η πολιτική της Airbnb σχετικά με την επιστροφή των καταβληθέντων ποσών, τις αποζημιώσεις και την είσπραξή τους θα πρέπει να ορίζεται σαφώς και να μην στερεί από τους καταναλωτές το δικαίωμά τους να προσφεύγουν στα δικαστήρια μέσα έννομης προστασίας. Τέλος, η Airbnb θα πρέπει να παρέχει στον ιστότοπό της έναν εύκολα προσβάσιμο σύνδεσμο προς την ηλεκτρονική πλατφόρμα επίλυσης διαφορών (HEΔ), καθώς και όλες τις απαραίτητες πληροφορίες που αφορούν την επίλυση των διαφορών, σύμφωνα με τον Κανονισμό επίλυσης καταναλωτικών διαφορών.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-4453_el.htm

VIII. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

► Ο νέος παγκόσμιος άτλας της απερίημωσης καταδεικνύει πρωτοφανή πίεση στους φυσικούς πόρους του πλανήτη (21.06.2018)

ανθρώπινη δραστηριότητα – καταναλωτικές συνήθειες – αύξηση πληθυσμού – υποβάθμιση εδάφους – αφανισμός ειδών – κλιματική αλλαγή – εκτοπισμός ατόμων – φυσικοί πόροι – πλανήτη – αποδόσεων των καλλιεργειών – βιοποικιλότητα – διατροφή φυτικής προέλευσης – σπατάλη τροφίμων – γεωργική επέκταση – βιώσιμες πηγές

Το Κοινό Κέντρο Ερευνών και η υπηρεσία επιστήμης και γνώσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δημοσίευσαν τη νέα έκδοση του παγκόσμιου άτλαντος της απερίημωσης, προσφέροντας ένα εργαλείο στους αρμοδίους λήψης αποφάσεων για τη βελτίωση της αντιμετώπισης, σε τοπικό επίπεδο, της απώλειας εδάφους και της υποβάθμισης της γης. Ο νέος άτλας προσφέρει την πρώτη ολοκληρωμένη και τεκμηριωμένη αξιολόγηση της υποβάθμισης του εδάφους σε παγκόσμιο επίπεδο και τονίζει την επείγουσα ανάγκη να εγκριθούν διορθωτικά μέτρα.

Ο άτλας παρέχει παραδείγματα του τρόπου με τον οποίο η ανθρώπινη δραστηριότητα οδηγεί στον αφανισμό ειδών, απειλεί την επισιτιστική ασφάλεια, επιτείνει την κλιματική αλλαγή και προκαλεί τον εκτοπισμό ατόμων. Σύμφωνα με τα κύρια πορίσματα, η αύξηση του πληθυσμού και οι αλλαγές στις καταναλωτικές συνήθειες ασκούν πρωτοφανή πίεση στους φυσικούς πόρους του πλανήτη: πάνω από το 75% της χερσαίας επιφάνειας της γης είναι ήδη υποβαθμισμένη και το ποσοστό αυτό ενδέχεται να υπερβεί το 90% έως το 2050· σε παγκόσμιο επίπεδο, υποβαθμίζεται κάθε χρόνο συνολική έκταση που αντιστοιχεί στη μισή έκταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (4,18 εκατ. km²), φαινόμενο που πλήττει κυρίως την Αφρική και την Ασία· εκτιμάται ότι το οικονομικό κόστος της υποβάθμισης του εδάφους στην ΕΕ είναι της τάξης των δεκάδων δις ευρώ ετησίως· σύμφωνα με τις εκτιμήσεις, η υποβάθμιση του εδάφους και η κλιματική αλλαγή θα οδηγήσουν σε μείωση των παγκόσμιων αποδόσεων των καλλιεργειών κατά περίπου 10% έως το 2050. Αυτό το φαινόμενο θα σημειωθεί κυρίως στην Ινδία, την Κίνα και την υποσαχάρια Αφρική, όπου η υποβάθμιση του εδάφους θα μπορούσε να μειώσει κατά το ήμισυ τη φυτική παραγωγή· λόγω της επιτάχυνσης της αποψίλωσης των δασών θα είναι πιο δύσκολος ο μετριασμός των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής· εκτιμάται ότι μέχρι το 2050, έως και 700 εκατ. άτομα θα μετακινηθούν λόγω προβλημάτων που συνδέονται με τη σπανιότητα των εδαφικών πόρων. Ο αριθμός αυτός ενδέχεται να φτάσει έως και τα 10 δις μέχρι το τέλος του αιώνα.

Παρόλο που η υποβάθμιση του εδάφους συνιστά παγκόσμιο πρόβλημα, οι επιπτώσεις της είναι τοπικές και

απαιτούνται τοπικές λύσεις. Απαιτείται μεγαλύτερη δέσμευση και αποτελεσματικότερη συνεργασία σε τοπικό επίπεδο για να αναχαιτισθεί η υποβάθμιση του εδάφους και η απώλεια της βιοποικιλότητας. Η περαιτέρω γεωργική επέκταση, μία από τις κύριες αιτίες της υποβάθμισης του εδάφους, θα μπορούσε να περιορισθεί με την αύξηση των αποδόσεων των καλλιεργειών σε υφιστάμενες γεωργικές γαίες, τη μεταστροφή προς διατροφή φυτικής προέλευσης, την κατανάλωση ζωικών πρωτεϊνών από βιώσιμες πηγές και τη μείωση της απώλειας και της σπα-

τάλης τροφίμων. Ο άτλας παρουσιάζει σαφή επισκόπηση των βαθύτερων αιτίων αυτής της υποβάθμισης παγκοσμίως. Περιλαμβάνει επίσης μεγάλο αριθμό στοιχείων, προβλέψεων και παγκόσμιων συνόλων δεδομένων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τον εντοπισμό σημαντικών βιοφυσικών διεργασιών και κοινωνικοοικονομικών διαδικασιών, οι οποίες, είτε χωριστά είτε από κοινού, μπορούν να οδηγήσουν σε μη βιώσιμη χρήση της γης και υποβάθμιση του εδάφους.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-4202_el.htm

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► e-ΥΜΣ: ηλεκτρονική υπηρεσία μίας στάσης

Στα μέσα Ιουλίου του 2018, το ελληνικό Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης παρουσίασε την πλατφόρμα της Ηλεκτρονικής Υπηρεσίας Μίας Στάσης (e-ΥΜΣ). Πρόκειται για ένα νέο ψηφιακό εργαλείο εξ αποστάσεως σύστασης εταιριών το οποίο απλοποιεί, επεκτείνει και επιταχύνει τις διαδικασίες μέσω των υφιστάμενων Υπηρεσιών Μίας Στάσης, με στόχο να καταστήσει φιλικότερο το επιχειρηματικό περιβάλλον. Με την ενεργοποίηση της πλατφόρμας, για πρώτη φορά γίνεται εφικτή στη χώρα μας η σύσταση επιχείρησης από την οθόνη του υπολογιστή. Η ηλεκτρονική πλατφόρμα τέθηκε σε λειτουργία στις 23 Ιουλίου 2018 οπότε κατέστη δυνατή η σύσταση μονοπρόσωπης ΙΚΕ. Μετά την επιτυχή δοκιμαστική έναρξη και στο πλαίσιο της σταδιακής ένταξης όλων των εταιρικών τύπων στο σύστημα, στις 13 Σεπτεμβρίου 2018 δόθηκε η δυνατότητα στους ενδιαφερόμενους για σύσταση και πολυπρόσωπης ΙΚΕ.

Μέσω της ψηφιακής πλατφόρμας της ΥΜΣ (<http://eyms.businessportal.gr>), οι ενδιαφερόμενοι, είναι πλέον σε θέση να ολοκληρώσουν όλες τις απαραίτητες διαδικασίες για τη σύσταση της εταιρίας τους, την εγγραφή της στο Γ.Ε.ΜΗ. και στο Φορολογικό Μητρώο, από το οποίο λαμβάνουν τον ΑΦΜ της εταιρίας τους και προσωρινό κλειδίριθμο TAXISNET. Επομένως, οι ενδιαφερόμενοι δεν απαιτείται να απευθύνονται στην αρμόδια ΔΟΥ μετά τη διεκπεραίωση της διαδικασίας. Επίσης, γίνεται αυτόματη ενημέρωση του ΕΦΚΑ για θέματα εγγραφής στο οικείο ασφαλιστικό ταμείο. Προϋπόθεση για τα παραπάνω είναι να χρησιμοποιηθεί από τους ιδρυτές το πρότυπο καταστατικό ΙΚΕ και να κατέχουν ηλεκτρονική υπογραφή (για παράδειγμα κωδικούς πρόσβασης στο TAXIS). Οι ιδρυτές χρησιμοποιούν, μεταξύ άλλων, την ηλεκτρονική τους υπογραφή για να επικυρώσουν και υπογράψουν και το καταστατικό της εταιρίας. Με την ολοκλήρωση της σύστασης λαμβάνουν ηλεκτρονικά ψηφιακά υπογεγραμμένο αντίγραφο της εταιρικής σύμβασης. Έτσι, χωρίς τη μεσολάβηση οποιασδήποτε δημόσιας υπηρεσίας είναι εφικτή η ολοκλήρωση της διαδικασίας μόνο με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων, μέσω ενός ολοκληρωμένου ψηφιακού εργαλείου.

Επισημαίνεται ότι για όσους επιλέξουν την e-ΥΜΣ, κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους λειτουργίας της, η σύσταση επιχείρησης θα είναι εντελώς δωρεάν, ενώ στη συνέχεια το κόστος θα ανέρχεται στο 30% του κόστους σύστασης μέσω της απλής Υπηρεσίας Μίας Στάσης που προϋποθέτει αυτοπρόσωπη παρουσία. Κατά τη διάρκεια των πρώτων 50 ημερών λειτουργίας του συστήματος, έχουν συσταθεί τουλάχιστον 150 μονοπρόσωπες ΙΚΕ, με ελάχι-

στο πραγματικό χρόνο σύστασης τα 13 λεπτά. Τέλος, να σημειωθεί ότι έως το πρώτο εξάμηνο του 2019, η εν λόγω υπηρεσία θα είναι διαθέσιμη για όλες τις νομικές μορφές εταιριών.

Σχετικά links:

Ιστότοπος πλατφόρμας e-ΥΜΣ:

<http://eyms.businessportal.gr>

Βλ. επίσης:

<https://eyms.businessportal.gr/eyms-at-a-glance.pdf>

<https://eyms.businessportal.gr/faq.pdf>

► Ονόματα χώρου με κατάληξη .ελ

Στις 10 Ιουλίου 2018, ξεκίνησε η λειτουργία του Μητρώου Ονομάτων Χώρου (domain names) με κατάληξη .ελ. Η εκχώρηση των εν λόγω ονομάτων χώρου περιλαμβάνει δύο στάδια. Πρώτον, κατά το τρίμηνο από 10 Ιουλίου έως 10 Οκτωβρίου 2018, οι κάτοχοι ήδη εκχωρημένων domain names με κατάληξη .gr μπορούν με προτεραιότητα να καταχωρήσουν το ίδιο ή ομόγραφο domain name με κατάληξη .ελ. Εάν το όνομα χώρου με κατάληξη .gr είναι ελεύθερο, τότε όλοι μπορούν, ήδη από την πρώτη μέρα λειτουργίας του Μητρώου, να καταχωρήσουν το αντίστοιχο domain name με κατάληξη .ελ. Από τις 10 Οκτωβρίου 2018 όλα τα μη δεσμευμένα domain names με κατάληξη .ελ καθίστανται διαθέσιμα προς εκχώρηση σε κάθε ενδιαφερόμενο, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στον Κανονισμό της ΕΕΤΤ και χωρίς ειδικούς περιορισμούς.

Σχετικά links:

Πληροφορίες σχετικά με τη διαδικασία καταχώρησης domain names με κατάληξη .ελ:

https://www.eett.gr/opencms/opencms/EETT/FAQS/Domain-Names/FAQ_kataxoroumenon.html

► Εθνική επιτροπή για τη διαδικτυακή προσβολή πνευματικής ιδιοκτησίας

Στις 3 Σεπτεμβρίου ανακοινώθηκε η έναρξη λειτουργίας της Επιτροπής για τη Διαδικτυακή Προσβολή Δικαιωμάτων Πνευματικής Ιδιοκτησίας (ΕΔΠΠΙ) η οποία δέχεται αιτήσεις για προστασία πνευματικών έργων και συγγενικών δικαιωμάτων από διαδικτυακές προσβολές.

Η Επιτροπή θεσπίστηκε με το άρθρο 52 παρ. 1 του ν. 4481/2017 και έχει ως στόχο να διευκολύνει την εξωδικαστική αντιμετώπιση περιπτώσεων διαδικτυακής προσβολής των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας ή συγγενικών δικαιωμάτων. Πρόκειται για μία διοικητική διαδικασία, η οποία, σε σύντομο χρονικό διάστημα, επιτρέπει σε κάθε δικαιούχο που προσφεύγει ενώπιον της

ΕΔΠΠΙ, επικαλούμενος παράνομη διάθεση έργων του στο διαδίκτυο, να επιτύχει, εάν η προσφυγή του ευσταθεί, την άμεση απομάκρυνση ή τη διακοπή πρόσβασης στο έργο του ανάλογα με τις περιστάσεις και χωρίς να στερείται του δικαιώματος προσφυγής στα δικαστήρια.

Σχετικά links:

Γενικές πληροφορίες για ΕΔΠΠΙ:

<https://www.opi.gr/index.php/epitropi-edppi/genikes-plirofories>

Αίτηση προς ΕΔΠΠΙ:

<https://www.opi.gr/index.php/epitropi-edppi/aitima>

Βλ. επίσης:

<https://www.opi.gr/images/various/infographic.jpg>

► Πρωτοβουλίες της Ένωσης για την αφαίρεση του τρομοκρατικού περιεχομένου από το διαδίκτυο και την εξασφάλιση διαφάνειας στο διαδίκτυο ενόψει των ευρωεκλογών

Στο πλαίσιο των ανακοινώσεων της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 2018 σχετικά με την κατάσταση της Ένωσης για το 2018, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε, μεταξύ άλλων, νέους κανόνες για την αφαίρεση τρομοκρατικού περιεχομένου από το διαδίκτυο, καθώς και δέσμη μέτρων για τη διασφάλιση ελεύθερων και δίκαιων ευρωπαϊκών εκλογών.

Το τρομοκρατικό περιεχόμενο υφίσταται και κυκλοφορεί στο διαδίκτυο, αποτελώντας έναν πολύ υπαρκτό κίνδυνο για την ευρωπαϊκή κοινωνία. Η Επιτροπή συνεργάζεται με διάφορους βασικούς ενδιαφερομένους, όπως διαδικτυακές πλατφόρμες, κράτη μέλη και την Ευρωπαϊκή προκειμένου να περιορίσει την παρουσία τέτοιου περιεχομένου στο διαδίκτυο. Τον Ιούνιο του 2018, το Συμβούλιο της Ένωσης επικρότησε την πρόθεση της Επιτροπής να παρουσιάσει νομοθετική πρόταση για τη βελτίωση του εντοπισμού και της απομάκρυνσης περιεχομένου που υποκινεί το μίσος και υποκινεί στη διάπραξη τρομοκρατικών πράξεων. Κατόπιν τούτου, η Επιτροπή προωθεί πλέον μέτρα τα οποία ενσωματώνουν, σε γενικές γραμμές, τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- σαφής ορισμός του τρομοκρατικού περιεχομένου, ως υλικού που υποκινεί ή υποστηρίζει τη διάπραξη τρομοκρατικών εγκλημάτων, προωθεί τις δραστηριότητες τρομοκρατικής ομάδας ή παρέχει οδηγίες σχετικά με τεχνικές διάπραξης τρομοκρατικών πράξεων·
- θέσπιση κανόνα της μίας ώρας: λόγω της ταχύτητας διάδοσής του, το τρομοκρατικό περιεχόμενο είναι πλέον ζημιογόνο κατά τις πρώτες ώρες μετά την εμφάνισή του στο διαδίκτυο. Επιβάλλεται μια νομικά δεσμευτική προθεσμία της μίας ώρας, εντός της οποίας πρέπει να αφαιρείται το περιεχόμενο, κατόπιν απόφασης αφαίρεσής του από τις αρμόδιες εθνικές αρχές·
- κάθε πλατφόρμα οφείλει να διασφαλίζει ότι δεν χρησι-

μοποιείται καταχρηστικά για τη διάδοση τρομοκρατικού περιεχομένου στο διαδίκτυο, εφαρμόζοντας νέες μεθόδους για να προστατευθούν καλύτερα οι πλατφόρμες και οι χρήστες τους από τέτοιες καταχρήσεις·

- ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των παρόχων υπηρεσιών φιλοξενίας, των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής·
- το περιεχόμενο που αφαιρείται αδικαιολόγητα θα πρέπει να αποκαθίσταται το συντομότερο δυνατόν από τον πάροχο υπηρεσιών. Οι εθνικές αρχές θα παρέχουν αποτελεσματικά ένδικα μέσα, ενώ οι πλατφόρμες και οι πάροχοι περιεχομένου θα έχουν το δικαίωμα να προσβάλλουν τις αποφάσεις αφαίρεσης·
- οι πάροχοι υπηρεσιών και τα κράτη μέλη θα υποχρεούνται να υποβάλλουν ετήσιες εκθέσεις διαφάνειας σχετικά με τους τρόπους αντιμετώπισης του τρομοκρατικού περιεχομένου, καθώς και τακτικές αναφορές σχετικά με τα λαμβανόμενα μέτρα, ώστε να διασφαλίζονται η διαφάνεια και η εποπτεία·

• τα κράτη μέλη θα πρέπει να θεσπίσουν αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές κυρώσεις για τη μη συμμόρφωση με αποφάσεις αφαίρεσης τρομοκρατικού περιεχομένου από το διαδίκτυο. Σε περίπτωση συστηματικής μη αφαίρεσης τέτοιου περιεχομένου, παρά την έκδοση αποφάσεων αφαίρεσης, ο πάροχος υπηρεσιών ενδέχεται να αντιμετωπίσει χρηματικές ποινές ύψους έως και 4% του συνολικού κύκλου εργασιών του κατά το τελευταίο οικονομικό έτος.

Παράλληλα, ενόψει των ευρωπαϊκών εκλογών, η Επιτροπή θέτει ως στόχο τη δίκαιη, ελεύθερη και διαφανή διεξαγωγή τους. Πρόσφατα περιστατικά κατέδειξαν ότι υπάρχει κίνδυνος οι πολίτες να αποτελέσουν στόχο μαζικών εκστρατειών παραπληροφόρησης μέσω του διαδικτύου με στόχο την απαξίωση και την απονομιμοποίηση των εκλογών. Είναι πολύ σημαντικό να ενισχυθεί η ανθεκτικότητα των δημοκρατικών θεσμών της Ευρώπης και να εξασφαλισθεί ότι οι εκτός διαδικτύου κανόνες που δημιουργήθηκαν για τη διαφάνεια και την προστασία της εκλογικής διαδικασίας από ξένες παρεμβολές εφαρμόζονται και στο διαδίκτυο. Η Επιτροπή, λοιπόν, εστιάζει στη λήψη μέτρων με σκοπό τη μεγαλύτερη διαφάνεια όσον αφορά τις πολιτικές διαφημίσεις στο διαδίκτυο και τη δυνατότητα επιβολής κυρώσεων για την παράνομη χρήση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα με σκοπό την άσκηση επιρροής στα αποτελέσματα των ευρωπαϊκών εκλογών.

Τα μέτρα που προτείνει η Επιτροπή στον τομέα αυτό είναι, μεταξύ άλλων, τα εξής:

- Σύσταση σχετικά με τα δίκτυα εκλογικής συνεργασίας, τη διαφάνεια στο διαδίκτυο, την προστασία από επιθέσεις κατά της κυβερνοασφάλειας και την καταπολέμηση των εκστρατειών παραπληροφόρησης: τα κράτη μέλη ενθαρρύνονται να οργανώσουν εθνικά δίκτυα συνεργασίας των σχετικών αρχών (αρχές με αρμοδιότητα σε θέματα εκλο-

γών, κυβερνοασφάλειας, προστασίας των δεδομένων και επιβολής της νομοθεσίας) και να ορίσουν ένα σημείο επαφής το οποίο θα συμμετέχει στο δίκτυο εκλογικής συνεργασίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

- Ευρωπαϊκά και εθνικά πολιτικά κόμματα, ιδρύματα και φορείς διοργάνωσης προεκλογικών εκστρατειών θα πρέπει να δημοσιοποιούν τα στοιχεία που αφορούν τις δαπάνες τους για τις διαφημιστικές τους εκστρατείες στο διαδίκτυο, αποκαλύπτοντας ποιο κόμμα ή ποια πολιτική ομάδα υποστήριξης βρίσκεται πίσω τις πολιτικές διαφημίσεις στο διαδίκτυο. Σε αντίθετη περίπτωση, τα κράτη μέλη θα επιβάλουν κυρώσεις σε εθνικό επίπεδο.

- Οι εθνικές αρχές, τα πολιτικά κόμματα και τα μέσα ενημέρωσης θα πρέπει επίσης να λαμβάνουν μέτρα για την προστασία των συστημάτων τους δικτύου και πληροφοριών από τις απειλές κατά της κυβερνοασφάλειας, με βάση τις κατευθυντήριες γραμμές που αναπτύσσονται από τις εθνικές αρχές στο πλαίσιο της ομάδας συνεργασίας για τα συστήματα δικτύου και πληροφοριών μαζί με τον οργανισμό της Ένωσης για την κυβερνοασφάλεια και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Οι ανωτέρω προτάσεις συνδυάζονται και λειτουργούν συμπληρωματικά με προγενέστερες πρωτοβουλίες της Επιτροπής, όπως η θέσπιση νέων κανόνων για την προστασία των δεδομένων, τα υπό διαπραγμάτευση μέτρα για την ενίσχυση της κυβερνοασφάλειας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς και οι συνεχιζόμενες προσπάθειες για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης στο διαδίκτυο.

Σχετικά links:

Ιστότοπος για την κατάσταση της Ένωσης 2018:

https://ec.europa.eu/commission/priorities/state-union-speeches/state-union-2018_el

Συχνές ερωτήσεις-απαντήσεις σχετικά με το διαδικτυακό τρομοκρατικό περιεχόμενο:

http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-18-5711_en.htm

Σχετικά ενημερωτικά δελτία:

https://ec.europa.eu/commission/priorities/state-union-speeches/state-union-2018/state-union-2018-security_el

Βλ. επίσης:

https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/so-teu2018-factsheet-cybersecurity_el.pdf

► Ευρωπαϊκός Κανονισμός για τη δημιουργία ενιαίας ψηφιακής πύλης

Στις 27 Σεπτεμβρίου 2018, το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξέδωσε Κανονισμό για τη δημιουργία ενιαίας ψηφιακής πύλης. Η νέα πύλη θα παρέχει πρόσβαση σε πληροφορίες και διαδικασίες on line, υπηρεσίες υποστήριξης και επίλυσης προβλημάτων σε ιδιώτες και επιχειρήσεις. Η πρωτοβουλία αυτή ανταποκρίνεται σε σχετικά αιτήματα των πολιτών και των επιχειρήσεων. Σύμφωνα με τη στρατηγική για την ενιαία ψηφιακή αγορά, οι ανάγκες των πολι-

τών και των επιχειρήσεων, εντός και εκτός της χώρας τους, θα μπορούσαν να ικανοποιηθούν καλύτερα με την επέκταση και ενοποίηση των υφιστάμενων ευρωπαϊκών διαδικτυακών πυλών, δικτύων, υπηρεσιών και συστημάτων και με τη διασύνδεσή τους σε μια ενιαία ψηφιακή πύλη. Η ενιαία ψηφιακή πύλη θα αποτελέσει σημαντικό εργαλείο για τους ιδιώτες και τις επιχειρήσεις που ασκούν το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας και εγκατάστασης σε άλλο κράτος μέλος. Όλοι ανεξαιρέτως θα έχουν εύκολη και επί ίσοις όροις πρόσβαση on line σε πληροφορίες και διαδικασίες.

Η ενιαία ψηφιακή πύλη θα χρησιμοποιήσει την υπάρχουσα ονομασία «Η Ευρώπη σου» και θα περιλαμβάνει κοινή διεπαφή χρήστη ενσωματωμένη στη δικτυακή πύλη «Η Ευρώπη σου». Η διεπαφή χρήστη θα είναι εύχρηστη και διαθέσιμη σε όλες τις επίσημες γλώσσες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η νέα ψηφιακή πύλη θα ενσωματώνει δίκτυα και υπηρεσίες που έχουν συσταθεί σε εθνικό επίπεδο και σε επίπεδο Ένωσης, με σκοπό να προσφέρει υποστήριξη στις διασυνδεδεμένες δραστηριότητες. Η διεπαφή θα παρέχει ένα κεντρικό σημείο πρόσβασης για πληροφορίες σχετικά με την άσκηση των δικαιωμάτων κινητικότητας εντός της Ένωσης και θα εξασφαλίζει πλήρη και αμερόληπτη πρόσβαση σε διάφορες ηλεκτρονικές διαδικασίες.

Μία από τις βασικές αρχές της πύλης είναι ότι οποιαδήποτε διαδικασία διαθέσιμη για τους υπηκόους ενός κράτους μέλους θα πρέπει να είναι εξίσου διαθέσιμη και για τους χρήστες άλλων κρατών μελών. Ορισμένες βασικές διοικητικές διαδικασίες θα είναι διαθέσιμες on line για όλους τους χρήστες -εντός και εκτός της χώρας. Οι διαδικασίες αυτές αφορούν καταστάσεις όπως η άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας, η εργασία, οι σπουδές, η μετάβαση από έναν τόπο σε έναν άλλο. Παραδείγματος χάρη: αίτηση πιστοποιητικού κατοικίας, αίτηση για σπουδαστικά δάνεια και επιδόματα, αναγνώριση ακαδημαϊκών τίτλων, απόκτηση ευρωπαϊκής κάρτας υγείας, δήλωση μηχανοκίνητου οχήματος, αίτηση για συνταξιοδοτικά οφέλη και εγγραφή εργαζομένων σε συνταξιοδοτικά και ασφαλιστικά προγράμματα. Η νέα πύλη θα συμβάλει στη μείωση του διοικητικού φόρτου. Κατά γενικό κανόνα, η ενιαία ψηφιακή πύλη θα εφαρμόζει την αρχή «μόνον άπαξ», δηλαδή ιδιώτες και επιχειρήσεις θα υποβάλλουν την ίδια πληροφορία στις δημόσιες διοικήσεις μόνο μία φορά. Η λειτουργία της πύλης θα υποστηρίζεται από τεχνικά εργαλεία που θα αναπτύξει η Επιτροπή σε συνεργασία με τις εθνικές διοικήσεις.

Σχετικά links:

Το κείμενο του σχετικού Κανονισμού:

<http://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-41-2018-INIT/el/pdf>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Ιούνιος – Αύγουστος 2018)

Ι. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Μάρκος Παπακωσταντής

► Ιθαγένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Προθεσμία κοινοποίησης απόφασης που απορρίπτει αίτημα μελών οικογενειών πολιτών της Ένωσης να διαμένουν στην επικράτεια των κρατών μελών

Οδηγία 2004/38/ΕΚ – άρθρο 10 παρ. 1 – αίτηση για χορήγηση δελτίου διαμονής μέλους της οικογένειας ενός πολίτη της Ένωσης – χορήγηση – προθεσμία – έκδοση και κοινοποίηση της αποφάσεως – συνέπειες της μη τηρήσεως της εξάμηνης προθεσμίας – διαδικαστική αυτονομία των κρατών μελών – αρχή της αποτελεσματικότητας

ΔΕΕ C-246/17, Diallo, 23.11.2017, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος-Εισηγητής: R. Silva de Lapuerta, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2018:499 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά στην ερμηνεία του άρθρου 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών. Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, ο I. Diallo, υπήκοος Γουινέας, υποβάλει αίτηση, προκειμένου να του χορηγηθεί δελτίο διαμονής μέλους της οικογένειας ενός πολίτη της Ένωσης, και συγκεκριμένα ως ανιών τέκνου ολλανδικής ιθαγένειας που κατοικεί στο Βέλγιο. Οι αρμόδιες βελγικές αρχές απορρίπτουν την αίτηση αυτή και τον διατάζουν να εγκαταλείψει τη βελγική επικράτεια. Επιληφθέν προσφυγής του I. Diallo, το Conseil du contentieux des étrangers (συμβούλιο επιλύσεως ενδίκων διαφορών αλλοδαπών, Βέλγιο) ακυρώνει την προηγηθείσα απόφαση λόγω ελλείψεως αιτιολογίας. Οι αρμόδιες βελγικές αρχές εκδίδουν νέα απορριπτική απόφαση για τη διαμονή, συνοδευόμενη από διαταγή εγκαταλείψεως της επικράτειας. Η εν λόγω απόφαση κοινοποιείται στον I. Diallo, αναφέροντας ότι δεν απέδειξε εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας ότι μπορούσε να θεμελιώσει δικαίωμα διαμονής άνω των τριών μηνών ως «μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης», ότι δεν προσκόμισε αποδεικτικά στοιχεία περί επαρκών πόρων και, αφετέρου, και ότι δεν απέδειξε ότι το ολλανδικό τέκνο του συντηρούνταν από αυτόν ή ότι αυτός είχε πράγματι την επιμέλειά του. Η προσφυγή ακυρώσεως που ασκεί απορρίπτεται εκ νέου. Ο I. Diallo ασκεί αναίρεση κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Conseil d'État (Συμβουλίου της Επικρατείας, Βέλγιο), υποστηρίζοντας ότι, σύμφωνα με την Οδηγία 2004/38/ΕΚ, η

απόφαση επί της αιτήσεως για αναγνώριση δικαιώματος διαμονής πρέπει να κοινοποιείται στον αιτούντα εντός εξάμηνης προθεσμίας από την ημερομηνία υποβολής της αιτήσεως, η δε εθνική νομοθεσία πρέπει να ερμηνεύεται σύμφωνα με την απαίτηση αυτή. Υπ' αυτές τις συνθήκες, το Conseil d'État (Συμβούλιο της Επικρατείας) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα: 1) Κατά πόσον το άρθρο 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ έχει την έννοια ότι η απόφαση επί αιτήσεως για χορήγηση δελτίου διαμονής μέλους της οικογένειας ενός πολίτη της Ένωσης πρέπει να εκδίδεται και να κοινοποιείται εντός της εξάμηνης προθεσμίας που τάσσει η διάταξη αυτή; 2) Η Οδηγία 2004/38/ΕΚ έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση η οποία επιβάλλει στις αρμόδιες εθνικές αρχές να χορηγούν αυτοδικαίως στον ενδιαφερόμενο δελτίο διαμονής μέλους της οικογένειας ενός πολίτη της Ένωσης, οσάκις έχει παρέλθει η εξάμηνη προθεσμία του άρθρου 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, χωρίς να πιστοποιούν προηγουμένως ότι ο ενδιαφερόμενος πληροί πράγματι τις προϋποθέσεις για διαμονή στο κράτος μέλος υποδοχής σύμφωνα με το δικαίωμα της Ένωσης; 3) το δικαίωμα της Ένωσης έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική νομολογία, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, βάσει της οποίας, κατόπιν δικαστικής ακυρώσεως αποφάσεως περί μη χορήγησης δελτίου διαμονής μέλους της οικογένειας ενός πολίτη της Ένωσης, η αρμόδια εθνική αρχή διαθέτει αυτομάτως εκ νέου αμέριση την εξάμηνη προθεσμία του άρθρου 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ.

Σχετικά με το πρώτο ερώτημα, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η υποχρέωση των κρατών μελών να χορηγούν δελτίο διαμονής σε μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης εντός της εξάμηνης αποκλειστικής προθεσμίας που προβλέπει το άρθρο 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ συνεπάγεται κατά λογική αναγκαιότητα την έκδοση της αποφάσεως και την κοινοποίησή της στον ενδιαφερόμενο πριν από την εκπνοή της προθεσμίας αυτής. Στο πλαίσιο της διοικητικής διαδικασίας που καθιερώνει το άρθρο 10 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, διευκρινίζει το Δικαστήριο, σκοπός της οποίας είναι να εξακριβωθεί εντός της εξάμηνης προθεσμίας η ατομική κατάσταση των υπηκόων τρίτων κρατών από απόψεως των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης και, ιδίως, το κατά πόσον αυτοί εμπíπτουν στην κατά την εν λόγω Οδηγία έννοια του «μέλους της οικογένειας», οι αρμόδιες εθνικές αρχές μπορούν να καταλήξουν στη λήψη τόσο θετικής όσο και αρνητικής αποφάσεως. Στο πλαίσιο αυτό, η απόφαση επί αιτήσεως για χορήγηση δελτίου διαμονής μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης δεν είναι δυνατόν να κοινοποιείται στον αιτούντα εντός διαφορετικών προθεσμιών

αναλόγως του αν η απόφαση που έλαβε η αρμόδια εθνική αρχή είναι θετική ή αρνητική. Ως εκ τούτου, εάν, μετά την εξέταση αιτήματος για χορήγηση δελτίου διαμονής, η αρμόδια εθνική αρχή διαπιστώσει ότι δεν πληρούνται οι απαιτούμενες για τη χορήγησή του προϋποθέσεις, υποχρεούται να εκδώσει και να κοινοποιήσει στον αιτούντα την απόφαση περί μη χορηγήσεως δελτίου διαμονής εντός της ίδιας εξάμηνης προθεσμίας.

Σχετικά με το δεύτερο ερώτημα, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η Οδηγία 2004/38/EK δεν περιλαμβάνει καμία διάταξη που να ρυθμίζει τις συνέπειες που έχει η παρέλευση της προθεσμίας του άρθρου 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/EK, δεδομένου ότι το ζήτημα αυτό εμπίπτει, κατ' αρχήν, στη διαδικαστική αυτονομία των κρατών μελών, υπό την επιφύλαξη της τηρήσεως των αρχών της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας. Στο πλαίσιο αυτό, καίτοι το δίκαιο της Ένωσης ουδόλως αντιτίθεται στο να προβλέπουν τα κράτη μέλη συστήματα αποδοχής ή σιωπηρής εγκρίσεως, εντούτοις, τα συστήματα αυτά δεν πρέπει να θίγουν την πρακτική αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης. Όπως προκύπτει από το άρθρο 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/EK, το δικαίωμα διαμονής των μελών της οικογένειας ενός πολίτη της Ένωσης, κατά την έννοια του άρθρου 2, σημείο 2 της Οδηγίας αυτής, «πιστοποιείται» με τη χορήγηση δελτίου διαμονής μέλους της οικογένειας ενός πολίτη της Ένωσης. Για τον σκοπό αυτό, το άρθρο 10 παρ. 2 της εν λόγω Οδηγίας απαριθμεί τα έγγραφα που αποδεικνύουν την ιδιότητα του «μέλους της οικογένειας», κατά την έννοια της Οδηγίας 2004/38/EK, τα οποία οι υπήκοοι τρίτων κρατών πρέπει να προσκομίσουν ώστε να λάβουν το δελτίο διαμονής. Όπως προκύπτει από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η χορήγηση τίτλου διαμονής, όπως του προβλεπόμενου στο άρθρο 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/EK, σε υπήκοο τρίτου κράτους πρέπει να θεωρείται όχι πράξη συστατική δικαιώματος, αλλά πράξη με την οποία διαπιστώνεται, από το κράτος μέλος, η ατομική κατάσταση ενός τέτοιου υπηκόου από την άποψη των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης. Ο αναγνωριστικός χαρακτήρας των δελτίων διαμονής συνεπάγεται ότι αυτά προορίζονται να πιστοποιήσουν ένα προϋφιστάμενο δικαίωμα διαμονής του ενδιαφερομένου. Συνεπώς, το άρθρο 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/EK αντιτίθεται στο να χορηγείται δελτίο διαμονής μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης σε υπήκοο τρίτου κράτους ο οποίος δεν πληροί τις προϋποθέσεις που η εν λόγω Οδηγία θέτει για τη χορήγησή του.

Σχετικά με το τρίτο ερώτημα, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η Οδηγία 2004/38/EK δεν περιέχει καμία διάταξη σχετικά με τις συνέπειες που έχει η δικαστική ακύρωση αποφάσεων των αρμοδίων εθνικών αρχών περί μη χορηγήσεως δελτίου διαμονής μέλους της οικογένειας ενός πολίτη της Ένωσης, ιδίως δε σχετικά με την προθεσμία που διαθέτουν οι εν λόγω αρχές για να εκδώσουν νέα απόφαση

κατόπιν ακυρώσεως μιας πρώτης αποφάσεως. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, ελλείψει σχετικών κανόνων της Ένωσης, απόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να τους θεσπίσει, δυνάμει της αρχής της διαδικαστικής αυτονομίας, υπό την προϋπόθεση, ωστόσο, ότι οι κανόνες αυτοί δεν είναι λιγότερο ευνοϊκοί από τους διέποντες παρόμοιες καταστάσεις που υπόκεινται στο εσωτερικό δίκαιο (αρχή της ισοδυναμίας) και ότι δεν καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμει το δίκαιο της Ένωσης (αρχή της αποτελεσματικότητας). Στην υπόθεση της κύριας δίκης, κρίσιμο είναι μόνον το ζήτημα της τηρήσεως της αρχής της αποτελεσματικότητας. Το αιτούν δικαστήριο παραπέμπει σε εθνική νομολογία, βάσει της οποίας η δικαστική ακύρωση αποφάσεως ληφθείσας από διοικητική αρχή εντός αποκλειστικής προθεσμίας συνεπάγεται αυτομάτως την έναρξη, από την κοινοποίηση της ακυρωτικής αποφάσεως, αμέσως της προθεσμίας την οποία η εν λόγω αρχή διέθετε για να αποφανθεί. Τουτέστιν, δυνάμει της νομολογίας αυτής, μετά τη δικαστική ακύρωση της αρχικής αποφάσεώς της, η εθνική αρμόδια αρχή διαθέτει νέα εξάμηνη προθεσμία για να απαντήσει στην αίτηση του I. Diallo για χορήγηση δελτίου διαμονής μέλους της οικογένειας ενός πολίτη της Ένωσης. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η αυτόματη έναρξη νέας εξάμηνης προθεσμίας μετά τη δικαστική ακύρωση της αρχικής αποφάσεως της αρμόδιας εθνικής αρχής ενδέχεται να καταστήσει υπερβολικά δυσχερή την άσκηση του δικαιώματος του μέλους της οικογένειας ενός πολίτη της Ένωσης να λάβει απόφαση επί της αιτήσεώς του για χορήγηση δελτίου διαμονής βάσει του άρθρου 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/EK. Από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι η Οδηγία 2004/38/EK έχει ως σκοπό να διευκολύνει την άσκηση του θεμελιώδους ατομικού δικαιώματος της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών, το οποίο παρέχεται απευθείας στους πολίτες της Ένωσης βάσει του άρθρου 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ και να ενισχύσει το δικαίωμα αυτό. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι μόνον η κατοχή ισχύοντος δελτίου διαμονής απαλλάσσει τα μέλη της οικογένειας πολίτη της Ένωσης, τα οποία δεν έχουν την ιθαγένεια ενός κράτους μέλους, από την υποχρέωση να λάβουν θεώρηση εισόδου στην επικράτεια των κρατών μελών. Συνεπώς, η αυτόματη έναρξη νέας εξάμηνης προθεσμίας, μετά τη δικαστική ακύρωση αποφάσεως περί μη χορηγήσεως δελτίου διαμονής, παρίσταται δυσανάλογη σε σχέση με τον σκοπό της διοικητικής διαδικασίας του άρθρου 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/EK, καθώς και σε σχέση με τον σκοπό της Οδηγίας αυτής. Επιπλέον, ο εγγενής στην Οδηγία 2004/38/EK σκοπός περί ταχείας διεκπεραιώσεως αντιτίθενται στο να διαθέτουν αυτομάτως οι εθνικές αρχές νέα εξάμηνη προθεσμία μετά τη δικαστική ακύρωση μιας πρώτης αποφάσεως περί μη χορηγήσεως δελτίου διαμονής.

Δικαίωμα διαμονής υπηκόου τρίτου κράτους, μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης, στο κράτος μέλος του οποίου ο πολίτης αυτός έχει την ιθαγένεια

άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ – Οδηγία 2004/38/ΕΚ – δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών – είσοδος του μέλους αυτού της οικογένειας στο έδαφος του συγκεκριμένου κράτους μέλους σε χρονικό σημείο μεταγενέστερο της επιστροφής στο κράτος μέλος αυτό του πολίτη της Ένωσης

ΔΕΕ C-230/17, Deha Altiner και Ravn, 27.06.2018, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: L. Bay Larsen, Εισηγητής: M. Βηλαράς, Γεν. Εισαγγελέας: N. Wahl, ECLI:EU:C:2018:497 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 21 ΣΛΕΕ και της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, του Erdem Deha Altiner (στο εξής: υιός Altiner) και της Isabel Hanna Ravn και, αφετέρου, της Udlændingestyrelsen (Υπηρεσίας Μεταναστεύσεως, Δανία) όσον αφορά απόφαση που εξέδωσε η Υπηρεσία αυτή με την οποία επικυρώθηκε προηγούμενη απόφαση της Statsforvaltningen (Περιφερειακής Δημόσιας Διοίκησης, Δανία) περί απορρίψεως της αιτήσεως του υιού Altiner με αίτημα τη χορήγηση άδειας διαμονής στη Δανία, ως μέλους της οικογένειας της I.H. Ravn, πολίτη της Ένωσης.

Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, ο υιός Altiner γεννήθηκε στις 2 Σεπτεμβρίου 2004 στην Τουρκία και είναι Τούρκος υπήκοος. Ο πατέρας του, ο Metin Altiner (στο εξής: πατέρας Altiner), ο οποίος εισήλθε στη Δανία στις 17 Ιουλίου 2008, έλαβε διαζύγιο από τον γάμο του με τη μητέρα του υιού Altiner και νυμφεύθηκε με δεύτερο γάμο, στις 26 Οκτωβρίου 2010, την I.H. Ravn, Δανή υπήκοο, η οποία κατά τον χρόνο εκείνο διέμενε στη Δανία. Με την απόφαση περί διαζυγίου μεταξύ του πατέρα Altiner και της μητέρας του υιού Altiner, η επιμέλεια του παιδιού ανατέθηκε στη μητέρα του, τουρκικής υπηκοότητας, και ο υιός Altiner έζησε με τη μητέρα του στην Τουρκία. Η I.H. Ravn και ο πατέρας Altiner διέμειναν στη Σουηδία μαζί με τον υιό Altiner ο οποίος είχε λάβει προς τούτο σχετική θεώρηση Σένγκεν. Ο υιός Altiner, αφού έλαβε γραπτή συγκατάθεση της μητέρας του, υπέβαλε στην αρμόδια δανική υπηρεσία αίτηση για χορήγηση άδειας διαμονής ως μέλος της οικογένειας της συζύγου του πατέρα του, I.H. Ravn. Με απόφασή της η αρμόδια αρχή της Δανίας απέρριψε την αίτηση αυτή με το αιτιολογικό ότι η αίτησή του δεν υποβλήθηκε ως φυσική προέκταση της επιστροφής της I.H. Ravn από τη Σουηδία στη

Δανία. Όπως προκύπτει από τη δικογραφία που υποβλήθηκε στο Δικαστήριο, η εν λόγω αρχή διευκρίνισε με την απορριπτική απόφασή της ότι δεν λάμβανε θέση επί του ζητήματος αν τα διαστήματα διαμονής του υιού Altiner στη Σουηδία του παρείχαν τη δυνατότητα να συνάψει ή να συσφίξει οικογενειακούς δεσμούς στο κράτος μέλος αυτό με την I.H. Ravn. Κατά της εν λόγω απορριπτικής απόφασης υποβλήθηκε ένσταση στη δανική Υπηρεσία Μεταναστεύσεως, η οποία απορρίφθηκε με το σκεπτικό ότι ο υιός Altiner δεν εισήλθε στη Δανία κατά την ίδια χρονική στιγμή με την I.H. Ravn και ότι η αίτησή του για χορήγηση άδειας διαμονής δεν εντάσσεται στο πλαίσιο της φυσικής προέκτασης της επιστροφής της I.H. Ravn στη Δανία. Κατά την υπηρεσία αυτή, το παράγωγο δικαίωμα διαμονής στη Δανία υπηκόου τρίτου κράτους, μέλους της οικογένειας Δανού υπηκόου, ο οποίος επιστρέφει στη Δανία μετά από διαμονή σε άλλο κράτος μέλος, δεν υφίσταται όταν το εν λόγω μέλος της οικογένειας δεν εισήλθε στη Δανία ή δεν υπέβαλε αίτηση για τη χορήγηση άδειας διαμονής στη Δανία ως φυσική προέκταση της επιστροφής του Δανού υπηκόου. Ο υιός Altiner και η I.H. Ravn άσκησαν προσφυγή κατά της αποφάσεως ενώπιον του Københavns byret (πρωτοβάθμιου δικαστηρίου Κοπεγχάγης, Δανία) το οποίο παρέπεμψε την υπόθεση ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου. Το Østre Landsret (εφετείο της ανατολικής περιφέρειας, Δανία) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το εξής προδικαστικό ερώτημα: Απαγορεύουν το άρθρο 21 ΣΛΕΕ και, κατ' αναλογία, η Οδηγία 2004/38/ΕΚ [...] σε κράτος μέλος να αρνηθεί να παράσχει παράγωγο δικαίωμα διαμονής σε υπήκοο τρίτου κράτους, ο οποίος είναι μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης που έχει την ιθαγένεια του κράτους μέλους αυτού και επιστρέφει εκεί αφότου άσκησε το δικαίωμά του ελεύθερης κυκλοφορίας, όταν το εν λόγω μέλος της οικογένειας δεν εισήλθε στο έδαφος του κράτους μέλους ή δεν υπέβαλε αίτηση χορηγήσεως άδειας διαμονής ως φυσική προέκταση της επιστροφής του πολίτη της Ένωσης;

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει πως, όταν στο πλαίσιο πραγματικής διαμονής πολίτη της Ένωσης, τηρουμένων των προϋποθέσεων του άρθρου 7 παρ. 1 και 2 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο του οποίου έχει την ιθαγένεια ο εν λόγω πολίτης, συνάφθηκαν ή συσφίχθηκαν οικογενειακοί δεσμοί εντός του κράτους μέλους αυτού, η πρακτική αποτελεσματικότητα των δικαιωμάτων που αντλεί ο συγκεκριμένος πολίτης της Ένωσης από το άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ επιτάσσει η οικογενειακή ζωή που διήγε ο πολίτης αυτός στο κράτος μέλος υποδοχής να μπορεί να συνεχισθεί, κατόπιν της επιστροφής του στο κράτος μέλος του οποίου έχει την ιθαγένεια, διά της παροχής παραγώγου δικαιώματος διαμονής στο εν λόγω μέλος της οικογένειας που είναι υπήκοος τρίτου κράτους. Συγκεκριμένα, ελλείψει τέτοιου παραγώ-

γου δικαιώματος διαμονής, ο πολίτης αυτός της Ένωσης θα αποθαρρυνόταν να εγκαταλείψει το κράτος μέλος του οποίου έχει την ιθαγένεια προκειμένου να ασκήσει το κατά το άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ δικαίωμά του διαμονής σε άλλο κράτος μέλος, για τον λόγο ότι δεν θα είχε τη βεβαιότητα ότι θα μπορούσε να συνεχίσει στο κράτος μέλος καταγωγής του τους οικογενειακούς δεσμούς με τους στενούς συγγενείς του που θα έχει κατά τον τρόπο αυτόν συνάψει ή συσφίξει στο κράτος μέλος υποδοχής. Όπως προκύπτει από τη νομολογία του Δικαστηρίου, οι προϋποθέσεις για την παροχή, κατά την επιστροφή πολίτη της Ένωσης στο κράτος μέλος του οποίου έχει την ιθαγένεια, παραγώγου δικαιώματος διαμονής, βάσει του άρθρου 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ, σε υπήκοο τρίτου κράτους, ο οποίος είναι μέλος της οικογένειας του πολίτη της Ένωσης και με τον οποίο ο εν λόγω πολίτης διέμεινε στο κράτος μέλος υποδοχής, δεν πρέπει, καταρχήν, να είναι αυστηρότερες από τις προϋποθέσεις που προβλέπει η Οδηγία 2004/38/ΕΚ για την παροχή τέτοιου δικαιώματος διαμονής σε υπήκοο τρίτου κράτους, ο οποίος είναι μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης, που άσκησε το δικαίωμά του ελεύθερης κυκλοφορίας εγκαθιστάμενος σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο του οποίου έχει την ιθαγένεια. Συγκεκριμένα, η Οδηγία 2004/38/ΕΚ, μολονότι δεν προβλέπει τέτοια περίπτωση επιστροφής, πρέπει να εφαρμόζεται κατ' αναλογία ως προς τις προϋποθέσεις διαμονής του πολίτη της Ένωσης σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο του οποίου έχει την ιθαγένεια, δεδομένου ότι, σε αμφότερες τις περιπτώσεις, ο πολίτης της Ένωσης είναι αυτός που αποτελεί ακριβώς το πρόσωπο αναφοράς προκειμένου να μπορεί να αναγνωρισθεί παράγωγο δικαίωμα διαμονής σε υπήκοο τρίτου κράτους, ο οποίος είναι μέλος της οικογένειας αυτού. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το δικαίωμα διαμονής που αναγνωρίζεται, δυνάμει του άρθρου 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, στα μέλη της οικογένειας πολίτη της Ένωσης, ο οποίος έχει εγκατασταθεί σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο του οποίου έχει την ιθαγένεια, δεν εξαρτάται από την προϋπόθεση ότι τα εν λόγω μέλη εισέρχονται στο κράτος μέλος αυτό εντός ορισμένης προθεσμίας μετά την είσοδο του πολίτη της Ένωσης. Συγκεκριμένα, κατά τη διάταξη αυτή, σε μια τέτοια περίπτωση, το παράγωγο δικαίωμα διαμονής αναγνωρίζεται στα μέλη της οικογένειας πολίτη της Ένωσης όχι μόνο όταν «συνοδεύουν» τον εν λόγω πολίτη σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο του οποίου έχει την ιθαγένεια, αλλά επίσης και όταν «πηγαίνουν να τον συναντήσουν» στο κράτος μέλος αυτό. Δεδομένου ότι η παροχή παραγώγου δικαιώματος διαμονής βάσει του άρθρου 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ αποσκοπεί στο να καταστεί δυνατή η συνέχεια, στο κράτος μέλος του οποίου ο πολίτης της Ένωσης έχει την ιθαγένεια, των οικογενειακών δεσμών που συνάφθηκαν ή συσφίχθηκαν με μέλος της οικογένειάς του, υπήκοο τρίτου κράτους, στο κράτος μέλος υποδοχής, οι αρμόδιες αρχές του κράτους μέλους του οποίου ο πολί-

της της Ένωσης έχει την ιθαγένεια έχουν το δικαίωμα να ελέγχουν, πριν από την παροχή του δικαιώματος διαμονής, ότι οι εν λόγω οικογενειακοί δεσμοί μεταξύ του πολίτη της Ένωσης και του υπηκόου τρίτου κράτους, ο οποίος είναι μέλος της οικογένειάς του, δεν είχαν διακοπεί πριν από την είσοδο του υπηκόου τρίτου κράτους στο κράτος μέλος του οποίου ο συγκεκριμένος πολίτης της Ένωσης έχει την ιθαγένεια. Για τους σκοπούς του ελέγχου αυτού, το εν λόγω κράτος μέλος μπορεί να λάβει υπόψη, ως απλή ένδειξη, το γεγονός ότι ο υπήκοος τρίτου κράτους, που είναι μέλος της οικογένειας υπηκόου του κράτους μέλους αυτού, εισήλθε στο κράτος μέλος μετά την παρέλευση σημαντικού χρονικού διαστήματος από την επιστροφή του υπηκόου του κράτους αυτού. Δεν μπορεί ωστόσο να αποκλειστεί το ενδεχόμενο οι οικογενειακοί δεσμοί που συνάφθηκαν ή συσφίχθηκαν μεταξύ πολίτη της Ένωσης και μέλους της οικογένειάς του, υπηκόου τρίτου κράτους, κατά τη διαμονή τους, δυνάμει και τηρουμένου του δικαίου της Ένωσης, στο κράτος μέλος υποδοχής, να εξακολουθήσουν να υφίστανται παρά το γεγονός ότι ο εν λόγω πολίτης επιστρέφει στο κράτος μέλος του οποίου έχει την ιθαγένεια, χωρίς να συνοδεύεται από το εν λόγω μέλος της οικογένειάς του, το οποίο είναι υποχρεωμένο, ιδίως για λόγους που έχουν σχέση με την προσωπική του κατάσταση, το επάγγελμα ή την εκπαίδευσή του, να καθυστερήσει την άφιξή του στο κράτος μέλος καταγωγής του πολίτη της Ένωσης. Επομένως, το γεγονός ότι η αίτηση χορηγήσεως άδειας διαμονής δεν υποβλήθηκε «ως φυσική προέκταση» της επιστροφής του πολίτη της Ένωσης συνιστά κρίσιμο στοιχείο το οποίο, χωρίς να είναι καθεαυτο αποφασιστικής σημασίας, μπορεί, στο πλαίσιο μιας σφαιρικής εκτιμήσεως, να οδηγήσει το κράτος καταγωγής του συγκεκριμένου πολίτη της Ένωσης να συναγάγει ότι δεν υπήρξε σύνδεσμος μεταξύ της αίτησης αυτής και της προηγούμενης άσκησης, εκ μέρους του εν λόγω πολίτη, της ελευθερίας κυκλοφορίας και, κατά συνέπεια, να αρνηθεί τη χορήγηση της άδειας διαμονής.

Αίτημα χορήγησης άδειας διαμονής σε μη καταχωρισμένο σύντροφο πολίτη της Ένωσης

ιθαγένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 21 ΣΛΕΕ – δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια της Ένωσης – Οδηγία 2004/38/ΕΕ – άρθρο 3 παρ. 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο β' – σύντροφος με τον οποίο ο πολίτης της Ένωσης έχει σταθερή σχέση, δεόντως αποδεδειγμένη – επιστροφή στο κράτος μέλος του οποίου την ιθαγένεια έχει ο πολίτης της Ένωσης – αίτηση χορήγησης άδειας διαμονής – εκτενής εξέταση της προσωπικής κατάστασης του αιτούντος – άρθρα 15 και 31 – αποτελεσματική δικαστική προστασία – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 47

ΔΕΕ C-89/17, Banger, 12.07.2018, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: T. von Danwitz, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: M. Bobek, ECLI:EU:C:2018:570 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία της Οδηγίας 2004/38/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Secretary of State for the Home Department (Υπουργού Εσωτερικών, Ηνωμένο Βασίλειο) και της Rozanne Banger, με αντικείμενο άρνηση χορήγησης δελτίου διαμονής στην τελευταία.

Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, η R. Banger είναι υπήκοος Νότιας Αφρικής. Ο σύντροφός της, Philip Rado, είναι Βρετανός υπήκοος. Μεταξύ των ετών 2008 και 2010 η R. Banger και ο P. Rado συζούσαν στη Νότια Αφρική. Τον Μάιο του 2010, ο P. Rado αποδέχθηκε θέση εργασίας στις Κάτω Χώρες. Έζησε στο εν λόγω κράτος μέλος μαζί με την R. Banger έως το 2013. Η R. Banger έλαβε δελτίο διαμονής στις Κάτω Χώρες, με την ιδιότητα του «μέλους της οικογένειας υπό την ευρεία έννοια» πολίτη της Ένωσης. Το 2013, η R. Banger και ο P. Rado αποφάσισαν να εγκατασταθούν στο Ηνωμένο Βασίλειο. Στο Ηνωμένο Βασίλειο η R. Banger ζήτησε από τον Υπουργό Εσωτερικών δελτίο διαμονής. Η αίτησή της απορρίφθηκε, με την αιτιολογία ότι η αιτούσα ήταν μη έγγαμη σύντροφος του P. Rado και ότι σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο μόνον ο σύζυγος και ο καταχωρισμένος σύντροφος μπορεί να θεωρηθεί μέλος της οικογένειας υπηκόου του Ηνωμένου Βασιλείου. Η R. Banger προσέφυγε ενώπιον του First-tier Tribunal (πρωτοδικείου διοικητικών διαφορών, Ηνωμένο Βασίλειο) κατά της απορριπτικής απόφασης, προσφυγή η οποία έγινε δεκτή. Ο Υπουργός Εσωτερικών άσκησε έφεση κατά της πρωτόδικης απόφασης ενώπιον του Upper Tribunal (Immigration and Asylum Chamber) [εφετείου διοικητικών διαφορών (τμήμα μετανάστευσης και ασύλου), Ηνωμένο Βασίλειο], προβάλλοντας ότι υπήρξε πλάνη περί το δίκαιο. Το τελευταίο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα: 1) Κράτος μέλος υποχρεούται να χορηγήσει ή, εναλλακτικώς, να διευκολύνει τη χορήγηση άδειας διαμονής σε πρόσωπο το οποίο είναι υπήκοος τρίτου κράτους και σύντροφος πολίτη της Ένωσης που, αφού άσκησε το αναγνωρισμένο από τη ΣΛΕΕ δικαίωμά του ελεύθερης κυκλοφορίας ως εργαζόμενος σε άλλο κράτος μέλος, επιστρέφει με τη σύντροφό του αυτή, με την οποία δεν έχει συνάψει γάμο, στο κράτος μέλος της ιθαγένειάς του; 2) Επιβάλλει η Οδηγία 2004/38/EK τη χορήγηση ή τη διευκόλυνση της χορήγησης άδειας διαμονής υπό τέτοιες περιστάσεις; 3) Πρέ-

πει να θεωρηθεί παράνομη, ως αντίθετη προς το άρθρο 3 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/EK τυχόν απόφαση να μη χορηγηθεί άδεια διαμονής, όταν δεν στηρίζεται σε εκτενή εξέταση της προσωπικής καταστάσεως του αιτούντος και δεν είναι δεόντως ή επαρκώς αιτιολογημένη; 4) Είναι συμβατή με την Οδηγία 2004/38/EK εθνική ρύθμιση η οποία αποκλείει την άσκηση προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου κατά υπουργικής απόφασης για μη χορήγηση δελτίου διαμονής σε πρόσωπο που υποστηρίζει ότι είναι μέλος οικογένειας υπό την ευρεία έννοια;

Σχετικά με το πρώτο και δεύτερο ερώτημα, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι κατά το άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ, «[κ]άθε πολίτης της Ένωσης έχει το δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών, υπό την επιφύλαξη των περιορισμών και με τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στις Συνθήκες και στις διατάξεις που θεσπίζονται για την εφαρμογή τους». Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η Οδηγία 2004/38/EK αποσκοπεί στη διευκόλυνση της άσκησης του θεμελιώδους ατομικού δικαιώματος της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών, που απονέμεται απευθείας στους πολίτες της Ένωσης από το άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ και ότι η Οδηγία αυτή έχει ως κύριο σκοπό να ενισχύσει το εν λόγω δικαίωμα. Κατά το άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/EK, η Οδηγία αυτή ισχύει για όλους τους πολίτες της Ένωσης οι οποίοι μεταβαίνουν ή διαμένουν σε κράτος μέλος άλλο από εκείνο του οποίου είναι υπήκοοι καθώς και για τα μέλη των οικογενειών τους κατά το οριζόμενα στο άρθρο 2, σημείο 2 της Οδηγίας αυτής, που τους συνοδεύουν ή πηγαίνουν να τους συναντήσουν. Όσον αφορά το άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/EK, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι από τη γραμματική, συστηματική και την τελεολογική ερμηνεία των διατάξεων της προκύπτει ότι η εν λόγω Οδηγία διέπει αποκλειστικά και μόνον τις προϋποθέσεις εισόδου και διαμονής πολίτη της Ένωσης σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο της ιθαγένειάς του και δεν μπορεί να στηριχθεί στην Οδηγία αυτή, για τους υπηκόους τρίτων χωρών που είναι μέλη της οικογένειας πολίτη της Ένωσης, παράγωγο δικαίωμα διαμονής εντός του κράτους μέλους του οποίου την ιθαγένεια έχει ο πολίτης αυτός. Εν προκειμένω, από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι η διαφορά της κύριας δίκης έχει ως αντικείμενο αίτηση χορήγησης άδειας διαμονής της R. Banger, υπηκόου τρίτης χώρας, στο Ηνωμένο Βασίλειο, κράτος του οποίου την ιθαγένεια έχει ο P. Rado, και ότι κατά την υποβολή της αίτησης αυτής ο P. Rado και η R. Banger δεν είχαν συνάψει ούτε γάμο ούτε καταχωρισμένη συμβίωση, αλλά ζούσαν μαζί από πολλών ετών. Από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι δεν μπορεί να θεμελιωθεί στις διατάξεις της Οδηγίας 2004/38/EK για υπηκόους τρίτων χωρών που είναι μέλη της οικογένειας πολίτη της Ένωσης παράγωγο δικαίωμα διαμονής εντός του κράτους μέλους καταγωγής του πολίτη αυτού ισχύει και για τα πρόσωπα του άρθρου 3

παρ. 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο β' της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ. Συνεπώς, δεν μπορεί να θεμελιωθεί στην Οδηγία 2004/38/ΕΚ δικαίωμα υπηκόου τρίτης χώρας, ο οποίος είναι μη καταχωρισμένος σύντροφος πολίτη της Ένωσης, να γίνει η ζητηθείσα άδεια διαμονής δεκτή από το κράτος μέλος του οποίου ο σύντροφός του έχει την ιθαγένεια. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι σε υπηκόους τρίτης χώρας, μέλη της οικογένειας πολίτη της Ένωσης, στους οποίους δεν θα μπορούσε, βάσει των διατάξεων της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, να αναγνωριστεί παράγωγο δικαίωμα διαμονής στο κράτος μέλος του οποίου την ιθαγένεια έχει ο πολίτης αυτός, θα μπορούσε να αναγνωριστεί τέτοιο δικαίωμα βάσει του άρθρου 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Το συμπέρασμα αυτό στηρίζεται σε πάγια νομολογία κατά την οποία, κατ' ουσίαν, αν δεν υπήρχε τέτοιο παρεπόμενο δικαίωμα διαμονής για τους εν λόγω υπηκόους τρίτης χώρας, ο πολίτης της Ένωσης θα αποτρεπόταν από το να εγκαταλείψει το κράτος μέλος του οποίου έχει την ιθαγένεια προκειμένου να ασκήσει, βάσει του άρθρου 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ, το δικαίωμα διαμονής σε άλλο κράτος μέλος, καθώς δεν θα είχε τη βεβαιότητα ότι θα μπορέσει να συνεχίσει στο κράτος μέλος καταγωγής του την οικογενειακή ζωή που θα έχει αναπτυχθεί ή εδραιωθεί, με τον υπήκοο τρίτης χώρας, στο κράτος μέλος υποδοχής σε περίπτωση πραγματικής διαμονής. Κατά τη νομολογία αυτή, οι προϋποθέσεις αναγνώρισης του εν λόγω παραγώγου δικαιώματος διαμονής δεν πρέπει, κατ' αρχήν, να είναι αυστηρότερες από τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στην Οδηγία 2004/38/ΕΚ για την αναγνώριση του εν λόγω δικαιώματος σε υπήκοο τρίτου κράτους, ο οποίος είναι μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης που άσκησε το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας, εγκαθιστάμενος σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο του οποίου έχει την ιθαγένεια. Συνεπώς, ακόμη και αν η Οδηγία αυτή δεν καλύπτει την περίπτωση επιστροφής του εν λόγω πολίτη της Ένωσης στο κράτος μέλος της ιθαγένειάς του προκειμένου να διαμείνει σε αυτό, πρέπει να εφαρμοσθεί κατ' αναλογία. Το άρθρο 3 παρ. 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο β' της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ αναφέρεται ειδικά στον σύντροφο με τον οποίο ο πολίτης της Ένωσης έχει σταθερή σχέση, δεόντως αποδεδειγμένη. Η διάταξη αυτή προβλέπει ότι το κράτος μέλος υποδοχής διευκολύνει, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία του, την είσοδο και τη διαμονή του ανωτέρω συντρόφου. Συνεπώς, το άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ, έχει την έννοια ότι υποχρεώνει το κράτος μέλος του οποίου πολίτης της Ένωσης έχει την ιθαγένεια να διευκολύνει τη χορήγηση άδειας διαμονής σε μη καταχωρισμένο σύντροφο πολίτη της Ένωσης με τον οποίο αυτός έχει σταθερή σχέση δεόντως αποδεδειγμένη, όταν ο εν λόγω πολίτης της Ένωσης, αφού άσκησε το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας για να εργασθεί σε άλλο κράτος μέλος, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, επιστρέφει με τον σύντρόφό του στο κράτος μέλος του οποίου έχει την

ιθαγένεια προκειμένου να διαμείνει σε αυτό.

Σχετικά με το τρίτο ερώτημα, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι βάσει του άρθρου 3 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, η οποία εφαρμόζεται κατ' αναλογία σε περίπτωση επιστροφής όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να επιφυλάσσουν ευνοϊκότερη μεταχείριση στις αιτήσεις που υποβάλλονται από υπηκόους τρίτων χωρών στους οποίους αναφέρεται η εν λόγω διάταξη σε σχέση με αυτή που επιφυλάσσεται στα αιτήματα εισόδου και διαμονής άλλων υπηκόων τρίτων χωρών. Προκειμένου να εκπληρώνουν την υποχρέωση αυτή, τα κράτη μέλη οφείλουν, κατά το άρθρο 3 παρ. 2, δεύτερο εδάφιο της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, να προβλέπουν τη δυνατότητα έκδοσης απόφασης επί του αιτήματος των προσώπων του άρθρου 3 παρ. 2, πρώτο εδάφιο της Οδηγίας αυτής η οποία να βασίζεται σε ενδελεχή εξέταση της προσωπικής τους κατάστασης και, σε περίπτωση απόρριψης του αιτήματος, να είναι αιτιολογημένη. Δεδομένου ότι, αφενός, η Οδηγία 2004/38/ΕΚ δεν περιλαμβάνει ακριβέστερους κανόνες και, αφετέρου, στο άρθρο 3 παρ. 2 της Οδηγίας αυτής χρησιμοποιείται η έκφραση «σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία του», επιβάλλεται η διαπίστωση ότι κάθε κράτος μέλος διαθέτει ευρεία διακριτική ευχέρεια ως προς τον καθορισμό των παραμέτρων που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη. Ωστόσο, τα κράτη μέλη οφείλουν να μεριμνούν ώστε η νομοθεσία τους να περιλαμβάνει κριτήρια που συνάδουν με τη συνήθη έννοια του ρήματος «διευκολύνει» και δεν καθιστούν τη διάταξη αυτή άνευ πρακτικής αποτελεσματικότητας.

Σχετικά με το τέταρτο ερώτημα, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι κατά το άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, οι διαδικασίες που προβλέπονται στα άρθρα 30 και 31 της Οδηγίας αυτής εφαρμόζονται κατ' αναλογία για κάθε απόφαση περιοριστική της ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους η οποία λαμβάνεται για άλλους λόγους εκτός της δημόσιας τάξης, της δημόσιας ασφάλειας ή της δημόσιας υγείας. Κατά το άρθρο 31 παρ. 1 της Οδηγίας, οι ενδιαφερόμενοι έχουν πρόσβαση σε δικαστικές και, ενδεχομένως, διοικητικές διαδικασίες προσφυγών στο κράτος μέλος υποδοχής, προκειμένου να προσβάλουν ή να ζητήσουν την ανασθεώρηση απόφασης η οποία έχει ληφθεί εις βάρος τους για λόγους δημόσιας τάξης, δημόσιας ασφάλειας ή δημόσιας υγείας. Ωστόσο, οι διατάξεις αυτές δεν μνημονεύουν ρητώς τα πρόσωπα του άρθρου 3 παρ. 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο β' της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι τα κράτη μέλη οφείλουν, κατά το άρθρο 3 παρ. 2, δεύτερο εδάφιο της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, να προβλέπουν τη δυνατότητα έκδοσης απόφασης επί του αιτήματος των προσώπων του άρθρου 3 παρ. 2, πρώτο εδάφιο, η οποία να βασίζεται σε ενδελεχή εξέταση της προσωπικής τους κατάστασης και, σε περίπτωση απόρριψης του αιτήματος, να είναι αιτιολογημένη. Δε-

δομένου ότι οι διατάξεις της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ πρέπει να ερμηνεύονται κατά τρόπο σύμφωνο προς τις επιταγές του άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα πρόσωπα αυτά πρέπει να διαθέτουν αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα για να προσβάλουν μία απόφαση βάσει της διάταξης αυτής το οποίο να επιτρέπει τον έλεγχο της νομιμότητας της απόφασης τόσο ως προς τα πραγματικά όσο και ως προς τα νομικά ζητήματα υπό το πρίσμα του δικαίου της Ένωσης. Συνεπώς, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι οι διαδικαστικές εγγυήσεις του άρθρου 31 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ εφαρμόζονται και για τα πρόσωπα του άρθρου 3 παρ. 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο β' της Οδηγίας αυτής. Όσον αφορά το περιεχόμενο των διαδικαστικών αυτών εγγυήσεων, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, τα πρόσωπα του άρθρου 3 παρ. 2 της εν λόγω Οδηγίας έχουν το δικαίωμα να ζητήσουν από δικαιοδοτικό όργανο να ελέγξει εάν η εθνική νομοθεσία και η εφαρμογή της κείνται εντός των ορίων της προβλεπόμενης από την Οδηγία αυτή διακριτικής ευχέρειας. Όσον αφορά τον δικαστικό έλεγχο της διακριτικής ευχέρειας των αρμόδιων εθνικών αρχών, ο εθνικός δικαστής πρέπει να ελέγξει, ιδίως, αν η προσαλλόμενη απόφαση στηρίζεται σε επαρκώς στέρεα πραγματική βάση. Περαιτέρω, ο έλεγχος αυτός πρέπει να εκτείνεται στην τήρηση των διαδικαστικών εγγυήσεων, κάτι που έχει θεμελιώδη σημασία, καθώς επιτρέπει στον δικαστή να ελέγξει αν πληρούνταν τα πραγματικά και νομικά στοιχεία από τα οποία εξαρτάται η άσκηση της διακριτικής ευχέρειας.

II. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Δήμητρα Γαμπά

► Αναδιάρθρωση του τραπεζικού τομέα στην Κύπρο

Απόρριψη αγωγών αποζημίωσης ιδιωτών σχετικά με την αναδιάρθρωση του κυπριακού τραπεζικού τομέα

ΓεΔΕΕ Τ-680/13, Chrysostomides K. & Co. κ.λπ./Συμβούλιο κ.λπ., 13.07. 2018, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος-Εισηγητής: H. Kanninen, ECLI:EU:T:2018:486 – Αγωγή αποζημίωσης

εξωσυμβατική ευθύνη – οικονομική και νομισματική πολιτική – πρόγραμμα στήριξης της σταθερότητας για την Κύπρο – απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου της ΕΚΤ σχετικά με την επείγουσα παροχή ρευστότητας κατόπιν αιτήματος της Κεντρικής Τράπεζας της Κύπρου – δηλώσεις Ευρωζώνης της 25ης Μαρτίου, 12 Απριλίου, 13 Μαΐου και 13 Σεπτεμβρίου 2013 σχετικά με την Κύπρο – Απόφαση 2013/236/ΕΕ – Μνημόνιο συμφωνίας της 26ης Απριλίου 2013 σχετικά με τις ειδικές προϋποθέσεις οικονομικής πολιτικής που έχει συναφθεί μεταξύ της Κυπριακής Δημοκρατίας και του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας

– αρμοδιότητα του Γενικού Δικαστηρίου – παραδεκτό – εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων – κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου που απονέμει δικαιώματα στους ιδιώτες – δικαίωμα ιδιοκτησίας – δικαιολογημένη εμπιστοσύνη – ίση μεταχείριση

Στη διάρκεια των πρώτων μηνών του 2012, πολλές τράπεζες στην Κύπρο, μεταξύ των οποίων η Cyprus Popular Bank (Λαϊκή) και η Τράπεζα Κύπρου Δημόσια Εταιρεία (Bank of Cyprus ή BoC), αντιμετώπισαν χρηματοπιστωτικές δυσχέρειες. Κατόπιν τούτου, η Κυπριακή Κυβέρνηση υπέβαλε αίτηση χρηματοπιστωτικής συνδρομής στον Πρόεδρο της Ευρωζώνης, ο οποίος απάντησε ότι η ζητηθείσα χρηματοπιστωτική συνδρομή θα παρεχόταν από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (ΕΜΣ) στο πλαίσιο προγράμματος μακροοικονομικής προσαρμογής. Η διαπραγμάτευση για το μνημόνιο αυτό διεξήχθη μεταξύ, αφενός, της Επιτροπής, από κοινού με την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), και, αφετέρου, των κυπριακών αρχών. Η Επιτροπή, εξ ονόματος του ΕΜΣ, και η Κυπριακή Δημοκρατία υπέγραψαν εν συνεχεία το μνημόνιο και ο ΕΜΣ χορήγησε χρηματοπιστωτική συνδρομή στο εν λόγω κράτος μέλος.

Πολλοί ιδιώτες και πολλές εταιρίες είχαν, κατά τον χρόνο εκείνο, καταθέσεις στη Λαϊκή και στην BoC, ή ακόμη μετοχές ή ομόλογα των τραπεζών αυτών. Θεωρούν ότι η εφαρμογή των μέτρων που συμφωνήθηκαν με τις κυπριακές αρχές επέφερε σημαντική μείωση της αξίας των καταθέσεων, των μετοχών και των ομολόγων τους. Ως εκ τούτου, άσκησαν αγωγές ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με αίτημα να αναγνωρισθεί η εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης και να αποζημιωθούν για τις περιουσιακές απώλειες τις οποίες ισχυρίζονται ότι υπέστησαν λόγω των μέτρων αυτών.

Το Γενικό Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η στοιχειοθέτηση της εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης εξαρτάται από τη συνδρομή ενός συνόλου προϋποθέσεων, οι οποίες είναι 1) το παράνομο της συμπεριφοράς που προσάπτεται στο θεσμικό όργανο της Ένωσης, 2) το υποστατό της ζημίας και 3) η ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της συμπεριφοράς του θεσμικού οργάνου και της προβαλλόμενης ζημίας. Όσον αφορά την πρώτη προϋπόθεση, το Γενικό Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι πρέπει να διαπιστωθεί κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου ο οποίος έχει ως σκοπό την απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες. Κατά την άποψη των ιδιωτών και των εταιριών που άσκησαν τις αγωγές, αυτοί οι κανόνες είναι, στην προκειμένη περίπτωση, το δικαίωμα ιδιοκτησίας, η αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και η αρχή της ίσης μεταχείρισης.

Το Γενικό Δικαστήριο ελέγχει κατά πόσον συνάδουν με το δικαίωμα ιδιοκτησίας μέτρα, όπως, πρώτον, το μέτρο της μείωσης της ονομαστικής αξίας των συνήθων μετο-

χών της BoC και, δεύτερον, το μέτρο της πώλησης των ελληνικών υποκαταστημάτων της BoC και της Λαϊκής. Διαπιστώνει, κατ' αρχάς, ότι η μετατροπή των ομολόγων της BoC σε μετοχές και η μείωση της ονομαστικής αξίας των μετοχών της BoC είχαν ως σκοπό να αποκαταστήσουν τα ίδια κεφάλαια της BoC, καθώς και να διασφαλίσουν τη σταθερότητα τόσο του κυπριακού χρηματοπιστωτικού τομέα όσο και της ζώνης του ευρώ στο σύνολό της. Κατά το Γενικό Δικαστήριο, πρόκειται για μέτρο που είναι ανάλογο προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, δεδομένου ότι λιγότερο περιοριστικές εναλλακτικές είτε δεν θα μπορούσαν να υλοποιηθούν στην πράξη είτε δεν θα καθιστούσαν δυνατή την επίτευξη των επιθυμητών αποτελεσμάτων. Το Γενικό Δικαστήριο συνάγει από τα παραπάνω ότι το μέτρο αυτό δεν συνιστά υπέρμετρη και ανεπίτρεπτη επέμβαση στο δικαίωμα ιδιοκτησίας.

Ως προς την πώληση των ελληνικών υποκαταστημάτων, σκοπός της ήταν να αποτραπεί κάθε ενδεχόμενο μετάδοσης των επιπτώσεων της κρίσης μεταξύ των χρηματοπιστωτικών και τραπεζικών συστημάτων της Κύπρου και της Ελλάδας, προκειμένου να διατηρηθεί η χρηματοπιστωτική σταθερότητα. Λαμβανομένης υπόψη της σημασίας των επιδιωκόμενων σκοπών και του γεγονότος ότι η πώληση έγινε στο πλαίσιο διαδικασίας ανοικτής, διαφανούς και χωρίς διακρίσεις, το Γενικό Δικαστήριο αποφαινεται ότι δεν στοιχειοθετείται προσβολή του δικαιώματος ιδιοκτησίας λόγω της πώλησης των ελληνικών υποκαταστημάτων.

Το Γενικό Δικαστήριο εξετάζει επίσης το ενδεχόμενο να συντρέχει παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης, η οποία αποτελεί γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης και κατοχυρώνεται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κατά πάγια νομολογία, η αρχή της ίσης μεταχείρισης επιβάλλει να μην τυγχάνουν συγκρίσιμες καταστάσεις διαφορετικής μεταχείρισης ούτε διαφορετικές καταστάσεις της ίδιας μεταχείρισης, εκτός αν τέτοια μεταχείριση δικαιολογείται αντικειμενικά.

Οι ενάγοντες υποστηρίζουν, στο πλαίσιο αυτό, ότι οι μη εξασφαλισμένοι καταθέτες της Λαϊκής υπέστησαν δυσμενή διάκριση σε σχέση με τους πιστωτές της ίδιας τράπεζας των οποίων οι απαιτήσεις ανάγονται στη στήριξη που χορηγήθηκε στη Λαϊκή μέσω του έκτακτου μηχανισμού ρευστότητας (Emergency Liquidity Assistance ή ELA). Στον βαθμό που το χρέος της Λαϊκής το οποίο προερχόταν από τον ELA μεταβιβάστηκε στην BoC, οι πιστωτές αυτοί μπορούσαν, στην πράξη, να στραφούν κατά της BoC, ενώ το χρέος της Λαϊκής απέναντι στους μη εξασφαλισμένους καταθέτες διαγράφηκε. Το Γενικό Δικαστήριο παρατηρεί ως προς το σημείο αυτό ότι μόνον η Κεντρική Τράπεζα της Κύπρου χορήγησε στήριξη μέσω του ELA στη Λαϊκή και είχε, ως εκ τούτου, απαίτηση έναντι της τελευταίας.

Εξάλλου, οι ενάγοντες ισχυρίζονται ότι όσοι εξ αυτών εί-

χαν, στις οικείες τράπεζες, καταθέσεις άνω των 100.000 ευρώ υπέστησαν δυσμενή διάκριση σε σχέση με τους καταθέτες των οποίων οι καταθέσεις δεν υπερέβαιναν το όριο αυτό. Ειδικότερα, οι καταθέσεις έως 100.000 ευρώ καλύφθηκαν πλήρως από το κυπριακό σύστημα εγγύησης των καταθέσεων, ενώ όσες ήταν μεγαλύτερες καλύφθηκαν μόνο μέχρι του ποσού των 100.000 ευρώ. Επιπλέον, οι ενάγοντες θεωρούν ότι υπέστησαν δυσμενή διάκριση σε σχέση με τους καταθέτες, τους μετόχους και τους ομολογιούχους των τραπεζών των άλλων κρατών μελών που έλαβαν χρηματοπιστωτική συνδρομή πριν από την Κυπριακή Δημοκρατία, διότι το ποσό της αντίστοιχης συνδρομής ήταν, σε όλες τις περιπτώσεις, υψηλότερο από εκείνο της χρηματοπιστωτικής συνδρομής που χορηγήθηκε στην Κυπριακή Δημοκρατία, χωρίς να έχουν επηρεασθεί οι καταθέσεις, οι μετοχές και τα ομόλογα των τραπεζών αυτών των κρατών μελών. Τέλος, υποστηρίζουν ότι υπέστησαν επίσης δυσμενή διάκριση σε σχέση με τους συνεταιίρους του συνεταιριστικού τραπεζικού τομέα της Κύπρου, δεδομένου ότι, στην περίπτωση των τελευταίων, δεν εφαρμόστηκαν μέτρα διάσωσης με ίδια μέσα.

Σε απάντηση όλων αυτών των επιχειρημάτων, το Γενικό Δικαστήριο κρίνει ότι πρόκειται για διαφορετικές καταστάσεις, που δεν είναι συγκρίσιμες, οπότε δεν μπορεί να διαπιστωθεί καμία αθέμιτη διάκριση.

Οι ενάγοντες ισχυρίζονται ότι υπέστησαν διάκριση λόγω ιθαγένειας, σε σχέση με τους καταθέτες των ελληνικών υποκαταστημάτων. Κατά την άποψή τους, ενώ για τη χορήγηση της διευκόλυνσης χρηματοπιστωτικής συνδρομής τέθηκε ως όρος να λάβουν οι κυπριακές αρχές μέτρα διάσωσης με ίδια μέσα, τα οποία θα έπλητταν τις καταθέσεις στις οικείες τράπεζες στην Κύπρο, δεν προβλέφθηκε παρόμοιος όρος ως προς τις καταθέσεις στα υποκαταστήματα των ίδιων αυτών τραπεζών στην Ελλάδα. Το Γενικό Δικαστήριο αποφαινεται επ' αυτού ότι πρόκειται για συγκρίσιμες καταστάσεις και ότι υπάρχει πράγματι διαφορετική μεταχείριση, πλην όμως η διαφορετική μεταχείριση δικαιολογείται από αντικειμενικό και εύλογο σκοπό, ήτοι την ανάγκη να προληφθεί κάθε ενδεχόμενο μετάδοσης των επιπτώσεων της κρίσης από το κυπριακό τραπεζικό σύστημα στο ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα.

Κατόπιν των ανωτέρω, το Γενικό Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι ενάγοντες δεν απέδειξαν την ύπαρξη ούτε προσβολής του δικαιώματος ιδιοκτησίας, ούτε παραβίασης της αρχής της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, ούτε παραβίασης της αρχής της ίσης μεταχείρισης. Κατά συνέπεια, εφόσον δεν πληρούται η πρώτη προϋπόθεση για τη στοιχειοθέτηση της εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης, το Γενικό Δικαστήριο απορρίπτει τις αγωγές αποζημίωσης.

► Ανάκτηση αχρεωστήτως καταβληθείσας βουλευτικής συνδρομής

Υποχρεωτική η επιστροφή ποσού που είχε καταβληθεί για την απασχόληση κοινοβουλευτικής βοηθού, για τον λόγο ότι δεν απέδειξε ότι η βοηθός αυτή εργαζόταν πράγματι

ΓεΔΕΕ Τ-86/17, Le Pen/Κοινοβούλιο, 19.06.2018, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος-Εισηγητής: Σ. Παπασάββας, ECLI:EU:T:2018:357 – Προσφυγή ακυρώσεως

καθεστώς των εξόδων και των αποζημιώσεων των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου – επίδομα βουλευτικής συνδρομής – ανάκτηση αχρεωστήτως καταβληθέντων ποσών – αρμοδιότητα του γενικού γραμματέα – δικαιώματα άμυνας – βάρος αποδείξεως – υποχρέωση αιτιολογήσεως – ίση μεταχείριση – ανεξαρτησία των μελών – αναλογικότητα

Η Marion (Marine) Le Pen διατέλεσε βουλευτής του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου από το 2009 έως το 2017. Με απόφαση της 5ης Δεκεμβρίου 2016, το Κοινοβούλιο έκρινε ότι, για το χρονικό διάστημα από τον Δεκέμβριο του 2010 έως τον Φεβρουάριο του 2016, ποσό ύψους 298.497,87 ευρώ είχε καταβληθεί αχρεωστήτως στη Μ. Le Pen στο πλαίσιο της βουλευτικής επικουρίας και θα έπρεπε να επιστραφεί. Το ποσό αυτό αντιστοιχεί στις πληρωμές που κατέβαλε το Κοινοβούλιο για μία συνεργάτιδα που είχε προσλάβει η Μ. Le Pen ως τοπική κοινοβουλευτική βοηθός για το χρονικό διάστημα από το 2010 έως το 2016. Το Κοινοβούλιο προσάπτει στη Μ. Le Pen ότι δεν απέδειξε ότι η τοπική βοηθός άσκησε εξαρτημένη εργασία, η οποία να συνδέεται πραγματικά, άμεσα και αποκλειστικά με τα καθήκοντα της ευρωβουλευτού.

Με την απόφασή του, το Γενικό Δικαστήριο απορρίπτει την προσφυγή της Μ. Le Pen και επικυρώνει την απόφαση του Κοινοβουλίου περί ανακτήσεως του αχρεωστήτως καταβληθέντος ποσού.

Ειδικότερα, έκρινε τα εξής: ο Γενικός Γραμματέας του Κοινοβουλίου είναι αρμόδιος να εκδίδει αποφάσεις περί ανακτήσεως αχρεωστήτως καταβληθέντων ποσών στο πλαίσιο των μέτρων εφαρμογής του καθεστώτος των βουλευτών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου· η δυνατότητα του Κοινοβουλίου να αποφασίζει την ανάκτηση ποσών που καταβλήθηκαν αχρεωστήτως ως αποζημίωση βουλευτικής επικουρίας δεν θίγει την ανεξαρτησία των ευρωβουλευτών· στη Μ. Le Pen παρασχέθηκε προσηκόντως η δυνατότητα να προβάλλει την άποψή της, οπότε δεν υπήρξε προσβολή των δικαιωμάτων άμυνας· απόκειται σαφώς στους ευρωβουλευτές και όχι στο Κοινοβούλιο να αποδεικνύουν ότι τα εισπραχθέντα από αυτούς ποσά χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να καλυφθούν οι δαπάνες στις οποίες πράγματι υποβλήθηκαν οι ευρωβουλευτές και οι οποίες οφείλονται πλήρως και αποκλειστικώς στην πρόσληψη και απασχόληση των βοηθών τους.

Η Μ. Le Pen δεν κατόρθωσε να αποδείξει ότι η βοηθός της εκτελούσε πράγματι καθήκοντα για λογαριασμό της. Πράγματι, η προσφεύγουσα δεν απέδειξε κάποια δραστηριότητα της κοινοβουλευτικής βοηθού στο πλαίσιο της βουλευτικής επικουρίας, κάτι το οποίο παραδέχθηκε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση. Η Μ. Le Pen δεν υπέστη μεταχείριση ενέχουσα δυσμενή διάκριση και μεροληψία, δεδομένου ότι δεν προέβαλε κανένα αποδεικτικό στοιχείο από το οποίο μπορεί να συναχθεί ότι το Κοινοβούλιο κίνησε παρόμοιες διαδικασίες, κατά το παρελθόν ή επί του παρόντος, αποκλειστικώς κατά των ευρωβουλευτών του Εθνικού Μετώπου (Front national).

► Κυρώσεις εις βάρος ευρωβουλευτών

Ο εσωτερικός κανονισμός του Ευρωκοινοβουλίου δεν επιτρέπει την επιβολή κυρώσεων λόγω δηλώσεων στο πλαίσιο των κοινοβουλευτικών καθηκόντων

ΓεΔΕΕ Τ-770/16, Korwin-Mikke/Κοινοβούλιο, 31.05.2018, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος: G. Berardis, Εισηγητής: Σ. Παπασάββας, ECLI:EU:T:2018:320 – Προσφυγή ακυρώσεως

θεσμικό δίκαιο – Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο – Κανονισμός του Κοινοβουλίου – δηλώσεις που θίγουν την αξιοπρέπεια του Κοινοβουλίου και την εύρυθμη διεξαγωγή του κοινοβουλευτικού έργου – ρυθμιζόμενες κυρώσεις για απώλεια δικαιώματος ημερήσιας διαμονής και προσωρινή αναστολή συμμετοχής σε όλες τις δραστηριότητες του Κοινοβουλίου – ελευθερία έκφρασης Γνώμη – υποχρέωση αιτιολογήσεως

Ο Janusz Korwin-Mikke είναι βουλευτής του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Κατά τη συνεδρίαση της Ολομέλειας του Κοινοβουλίου της 7ης Ιουνίου 2016 με θέμα «Η τρέχουσα κατάσταση των εξωτερικών πτυχών του ευρωπαϊκού προγράμματος για τη μετανάστευση: για μια νέα συμφωνία για τη μετανάστευση» και κατά τη συνεδρίαση της Ολομέλειας της 1ης Μαρτίου 2017 που είχε ως αντικείμενο το «Gender pay gap», ο J. Korwin-Mikke παρενέβη με ιδιαίτερα προκλητικές δηλώσεις για τους μετανάστες και τις γυναίκες.

Με αποφάσεις της 5ης Ιουλίου 2016 και της 14ης Μαρτίου 2017, ο Πρόεδρος του Κοινοβουλίου επέβαλε διάφορες κυρώσεις στον βουλευτή αυτόν, δηλαδή απώλεια του δικαιώματός του να λάβει αποζημίωση διαμονής για δέκα και τριάντα μέρες, αντιστοίχως, και προσωρινή αναστολή της συμμετοχής του σε όλες τις δραστηριότητες του Κοινοβουλίου για περιόδους πέντε και δέκα συνεχόμενων ημερών, αντιστοίχως, με την επιφύλαξη της άσκησης του δικαιώματος ψήφου στην Ολομέλεια. Εξάλλου, στο πλαίσιο της αποφάσεως της 14ης Μαρτίου 2017, ο Πρόεδρος του Κοινοβουλίου απαγόρευσε στον βουλευτή να εκπροσωπεί το Κοινοβούλιο για περίοδο ενός έτους.

Το Προεδρείο του Κοινοβουλίου επιβεβαίωσε, με απο-

φάσεις της 1ης Αυγούστου 2016 και της 3ης Απριλίου 2017, τις κυρώσεις που επιβλήθηκαν από τον Πρόεδρο του Κοινοβουλίου. Ο J. Korwin-Mikke άσκησε, στις 2 Νοεμβρίου 2016 και στις 2 Ιουνίου 2017, δύο προσφυγές-αγωγές ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ζητώντας την ακύρωση των αποφάσεων αυτών, καθώς και αποκατάσταση της οικονομικής ζημίας και ικανοποίηση της ηθικής βλάβης που ισχυρίζεται ότι υπέστη από αυτές.

Με τις αποφάσεις του, το Γενικό Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι η ελευθερία της έκφρασης κατέχει σημαντική θέση στις δημοκρατικές κοινωνίες και συνιστά, ως εκ τούτου, θεμελιώδες δικαίωμα. Ωστόσο, το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης δεν αποτελεί απόλυτο δικαίωμα και η άσκησή του μπορεί να υπόκειται, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, σε περιορισμούς. Οι περιορισμοί αυτοί πρέπει να εκτιμώνται αυστηρώς και οι παρεμβάσεις στην ελευθερία της έκφρασης επιτρέπονται μόνον όταν πληρούνται τρεις προϋποθέσεις. Πρέπει να «προβλέπονται από τον νόμο», να αφορούν σκοπό δημοσίου συμφέροντος και να μην είναι υπερβολικές.

Το Γενικό Δικαστήριο θεωρεί ότι πρέπει να παρέχεται αυξημένη προστασία στην ελευθερία έκφρασης των βουλευτών λόγω της θεμελιώδους σημασίας που έχει το Κοινοβούλιο σε μια δημοκρατική κοινωνία. Ωστόσο, η άσκηση της ελευθερίας αυτής εντός του Κοινοβουλίου πρέπει, σε ορισμένες περιπτώσεις, να υποχωρεί έναντι των εννόμων συμφερόντων της προστασίας της εύρυθμης διεξαγωγής των κοινοβουλευτικών δραστηριοτήτων και της προστασίας των δικαιωμάτων των άλλων βουλευτών. Επομένως, ο εσωτερικός κανονισμός κοινοβουλίου μπορεί να προβλέπει τη δυνατότητα επιβολής κυρώσεων στους βουλευτές για δηλώσεις τους μόνο στην περίπτωση που οι δηλώσεις αυτές θίγουν την αποτελεσματική λειτουργία του Κοινοβουλίου ή αποτελούν μορφή σοβαρού κινδύνου για την κοινωνία, όπως η υποκίνηση βίας ή φυλετικού μίσους.

Ωστόσο, είτε πρόκειται για «συμπεριφορά» είτε για «δηλώσεις», το Γενικό Δικαστήριο επισήμανε ότι, από τη γραμματική ερμηνεία της διατάξεως του εσωτερικού κανονισμού που επιτρέπει την επιβολή πειθαρχικών κυρώσεων σε βουλευτή (άρθρο 166) προκύπτει το συμπέρασμα ότι η παραβίαση των αρχών και η προσβολή των αξιών που διαλαμβάνονται στο άρθρο 11 (στις οποίες παραπέμπει το άρθρο 166), δεν συνιστά αυτοτελή λόγο επιβολής κυρώσεων, αλλά πρόσθετη προϋπόθεση, αναγκαία για την επιβολή κυρώσεων λόγω διατάραξης των εργασιών του Κοινοβουλίου. Συνεπώς, παραβίαση των αρχών που καθορίζονται στο άρθρο 11 του εσωτερικού κανονισμού, εφόσον στοιχειοθετηθεί, δεν μπορεί να επισύρει κυρώσεις καθεαυτή, αλλά μόνον εάν συνοδεύεται από διατάραξη των εργασιών του Κοινοβουλίου.

Το Γενικό Δικαστήριο διαπιστώνει, εν προκειμένω, ότι

ούτε από την απόφαση του Προεδρείου ούτε από τα υπομνήματα των διαδίκων προκύπτει ότι οι δηλώσεις του J. Korwin-Mikke ενώπιον του Κοινοβουλίου κατά την Ολομέλεια της 7ης Ιουνίου 2016 και της 1ης Μαρτίου 2017 προκάλεσαν κάποια διατάραξη της τάξης κατά τις συνεδριάσεις αυτές κατά την έννοια του εσωτερικού κανονισμού. Το Κοινοβούλιο αναγνώρισε, εξάλλου, κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ότι δεν υπήρξε διατάραξη της τάξης ή των εργασιών στο Ημικύκλιο. Στο πλαίσιο αυτό, το Γενικό Δικαστήριο απορρίπτει το επιχείρημα του Κοινοβουλίου κατά το οποίο η «διατάραξη» που δικαιολογεί την επιβολή πειθαρχικών κυρώσεων εκδηλώθηκε εκτός συνεδριάσεως, με προσβολή της φήμης του Κοινοβουλίου και της αξιοπρέπειάς του ως θεσμικού οργάνου. Συγκεκριμένα, ελλείψει σαφώς καθορισμένων κριτηρίων βάσει των οποίων θα μπορούσε το Προεδρείο του Κοινοβουλίου να διαπιστώσει φερόμενη προσβολή της αξιοπρέπειας του Κοινοβουλίου, η ερμηνεία αυτή θα είχε ως αποτέλεσμα να περιορίσει αυθαίρετα την ελευθερία έκφρασης των βουλευτών.

Υπό τις περιστάσεις αυτές, και παρά το γεγονός ότι ο προσφεύγων χρησιμοποίησε ιδιαιτέρως προκλητικές εκφράσεις στις παρεμβάσεις του, το Κοινοβούλιο δεν μπορούσε, εν προκειμένω, να του επιβάλει πειθαρχική κύρωση βάσει του άρθρου 166 του εσωτερικού κανονισμού του. Ως εκ τούτου, το Γενικό Δικαστήριο ακυρώνει τις αποφάσεις του Προεδρείου που προσέβαλε ο J. Korwin-Mikke.

Τέλος, το Γενικό Δικαστήριο εξετάζει τα αιτήματα αποζημίωσης του J. Korwin-Mikke. Όσον αφορά, πρώτον, το αίτημα αποζημίωσης για την οικονομική ζημία από την απώλεια του δικαιώματος να λάβει αποζημίωση διαμονής, το Γενικό Δικαστήριο επισημαίνει ότι, λαμβανομένης υπόψη της ακυρώσεως της αποφάσεως του Προεδρείου, το Κοινοβούλιο οφείλει να λάβει τα μέτρα τα οποία συνεπάγεται η εκτέλεση της αποφάσεως του Γενικού Δικαστηρίου, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι πρέπει να του καταβάλει τα ποσά που αντιστοιχούν στην αποζημίωση διαμονής της οποίας η καταβολή ανεστάλη. Ως εκ τούτου ο βουλευτής δεν εξήγησε για ποιο λόγο η ακύρωση αυτή δεν του παρέχει τη δυνατότητα να επιτύχει την αποκατάσταση του συνόλου της ζημίας του. Όσον αφορά, δεύτερον, το αίτημα χρηματικής ικανοποιήσεως για την ηθική βλάβη την οποία ισχυρίζεται ότι υπέστη ο βουλευτής, το Γενικό Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η ακύρωση παράνομης πράξεως μπορεί, αφ' εαυτής, να συνιστά πρόσφορη και, κατ' αρχήν, επαρκή ικανοποίηση για κάθε ηθική βλάβη που τυχόν προκάλεσε η εν λόγω πράξη, εκτός αν ο ενάγων αποδείξει ότι η ηθική βλάβη που υπέστη δύναται να διαχωριστεί από την παρανομία επί της οποίας στηρίχθηκε η ακύρωση και εν λόγω ακύρωση δεν μπορεί να αποτελέσει πλήρη ικανοποίηση για τη βλάβη αυτή. Εν προκειμένω, από κανένα στοιχείο της δικογραφίας δεν μπορεί να συναχθεί ότι οι αποφάσεις του Προέδρου και

οι αποφάσεις του Προεδρείου ελήφθησαν υπό περιστάσεις που προκάλεσαν ηθική βλάβη στον J. Korwin-Mikke, ανεξάρτητη από τις ακυρωθείσες πράξεις.

III. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Δήμητρα Γαμπά

► Επιβολή πρόστιμου για συμπράξεις

Πρόστιμο ύψους 57 εκατομμυρίων ευρώ λόγω σύμπραξης στην αγορά των εγκαταστάσεων υγιεινής για λουτρά

ΓεΔΕΕ T-379/10 RENV και T-381/10 RENV, Keramag Keramische Werke κ.λπ./Επιτροπή, 03.07.2018, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος-Εισηγητής: I. Pelikánovά, ECLI:EU:T:2018:400 – Προσφυγή ακυρώσεως

ανταγωνισμός – συμπράξεις – γαλλική αγορά εγκαταστάσεων υγιεινής των λουτρών – παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ – συμμετοχή ορισμένων εταιριών στη σύμπραξη – επανεξέταση των αποδεικτικών στοιχείων

Με την απόφαση της 23ης Ιουνίου 2010, η Επιτροπή επέβαλε πρόστιμα συνολικού ύψους άνω των 622 εκατ. ευρώ σε 17 κατασκευαστές εγκαταστάσεων λουτρών λόγω της συμμετοχής τους σε ενιαία και διαρκή παράβαση στον τομέα αυτόν. Κατά την Επιτροπή, οι εν λόγω επιχειρήσεις συμμετείχαν συστηματικώς σε συσκέψεις με αντικείμενο αντίθετο προς τους κανόνες του ανταγωνισμού κατά περιόδους μεταξύ της 16ης Οκτωβρίου 1992 και της 9ης Νοεμβρίου 2004 στις ακόλουθες χώρες: Βέλγιο, Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία, Κάτω Χώρες και Αυστρία. Η Επιτροπή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο συντονισμός των ετήσιων αυξήσεων των τιμών και άλλων στοιχείων τιμολόγησης, καθώς και η γνωστοποίηση και ανταλλαγή ευαίσθητων εμπορικών πληροφοριών στις οποίες προέβαιναν οι εν λόγω επιχειρήσεις, συνιστούσαν καρτέλ.

Πολλές από τις εταιρίες στις οποίες επιβλήθηκε πρόστιμο από την Επιτροπή άσκησαν προσφυγές ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ζητώντας την ακύρωση της αποφάσεως της Επιτροπής και/ή τη μείωση των επιβληθέντων προστίμων. Με αποφάσεις της 16ης Σεπτεμβρίου 2013, το Γενικό Δικαστήριο, αφενός, απέρριψε τις προσφυγές ορισμένων εταιριών και, αφετέρου, ακύρωσε εν μέρει την απόφαση της Επιτροπής για τις λοιπές εταιρίες, μειώνοντας ή και ακυρώνοντας, σε ορισμένες περιπτώσεις, τα πρόστιμα που τους είχαν επιβληθεί.

Κατόπιν προσβολής από την Επιτροπή της αποφάσεως του Γενικού Δικαστηρίου σχετικά με τη Sanitec Europe και τις θυγατρικές της, το Δικαστήριο, με απόφαση της 26ης Ιανουαρίου 2017, ακύρωσε εν μέρει την εν λόγω απόφαση

και ανέπεμψε τις υποθέσεις στο Γενικό Δικαστήριο προκειμένου αυτό να αποφανθεί εκ νέου. Κατ' ουσίαν, το Δικαστήριο έκρινε ότι, όσον αφορά το ζήτημα της συμμετοχής της Allia και της Produits Céramiques de Touraine στη σύμπραξη επί των τιμών των κεραμικών ειδών, το Γενικό Δικαστήριο είχε παραβεί την υποχρέωσή του αιτιολογήσεως και τους κανόνες αποδείξεως, καθόσον παρέλειψε να προβεί σε πλήρη εξέταση της αποφάσεως της Επιτροπής και των αποδεικτικών στοιχείων, να εξετάσει την αποδεικτική ισχύ ορισμένων αποδεικτικών στοιχείων που μνημονεύονται στην απόφαση της Επιτροπής και να διερευνήσει εάν τα αποδεικτικά στοιχεία, συνολικώς εξεταζόμενα, αλληλοενισχύονταν.

Με την απόφασή του, το Γενικό Δικαστήριο επανεξετάζει, σύμφωνα με την απόφαση του Δικαστηρίου της 26ης Ιανουαρίου 2017, την αποδεικτική ισχύ των στοιχείων σχετικά με τη συμμετοχή της Allia και της Produits Céramiques de Touraine στη σύμπραξη επί των τιμών των κεραμικών ειδών στη Γαλλία.

Στο πλαίσιο αυτής της επανεξετάσεως, το Γενικό Δικαστήριο επανέρχεται στην ανάλυση στην οποία είχε προβεί στην απόφασή του της 16ης Σεπτεμβρίου 2013. Αποφαίνεται ότι, συνολικώς εξεταζόμενα, τα αποδεικτικά στοιχεία τα οποία υποβλήθηκαν στην κρίση του αποδεικνύουν τη συμμετοχή της Allia και της Produits Céramiques de Touraine στη διαπιστωθείσα σύμπραξη.

Τελικώς, το Γενικό Δικαστήριο επικυρώνει το πρόστιμο ύψους 57,69 εκατ. ευρώ που είχε επιβληθεί στον όμιλο Sanitec.

IV. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Δημήτριος Γούλας

► Δυσμενής μεταχείριση εις βάρος εργαζομένων με σύμβαση ορισμένου χρόνου

Μη καταβολή αποζημίωσης απόλυσης κατά τη λήξη της σύμβασης εργασίας ορισμένου χρόνου

εργασία ορισμένου χρόνου – Οδηγία 1999/70/ΕΚ – αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων σε βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου – έννοια των «συνθηκών απασχόλησης» – αποζημίωση σε περίπτωση καταγγελίας σύμβασης εργασίας αορίστου χρόνου για αντικειμενική αιτία – μη καταβολή αποζημίωσης κατά τη λήξη συμβάσεως εργασίας ορισμένου χρόνου του τύπου *relevo* (αναπλήρωσης) – συγκρισιμότητα των καταστάσεων – έννοια των «αντικειμενικών λόγων» για τη δικαιολόγηση της διαφορετικής μεταχείρισης

ΔΕΕ C-574/16, Grupo Norte Facility, 05.06.2018, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Ει-

σηγητής: A. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2018:390 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Ε. Κώστογλου, σ. 407.

► Μεταβίβαση επιχείρησης

Ανάθεση της διαχείρισης δημοτικού ωδείου σε άλλον ανάδοχο και απόλυση του προσωπικού

μεταβίβαση επιχείρησης – Οδηγία 2001/23/ΕΚ – απαγόρευση απόλυσης λόγω μεταβίβασης – εξαίρεση σε περίπτωση απόλυσης για οικονομικούς, τεχνικούς ή οργανωτικούς λόγους, που συνεπάγονται μεταβολές του εργατικού δυναμικού – εκπνοή σύμβασης παραχώρησης της διαχείρισης ωδείου και ορισμός νέου αναδόχου – οικονομική οντότητα η οποία διατηρεί την ταυτότητά της – ομαδικές απολύσεις

ΔΕΕ C-472/16, Colino Sigüenza, 07.08.2018, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: J.L. da Cruz Vilaça, Εισηγητής: A. Borg Barthet, Γεν. Εισαγγελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2018:646 – Προδικαστική παραπομπή

Ο ισπανικός δήμος του Valladolid διαχειριζόταν μέχρι και το τέλος του έτους 1996 ο ίδιος ένα δημοτικό ωδείο. Ωστόσο, από το 1997 αποφάσισε να αναθέσει, κατόπιν διαδοχικών δημόσιων διαγωνισμών, την παροχή της εν λόγω υπηρεσίας σε τρίτο ανάδοχο, ο οποίος αναλάμβανε να λειτουργεί το ωδείο και συγκεκριμένα να διαχειρίζεται το κτίριο, τον εξοπλισμό του, τα μουσικά όργανα κ.λπ. Από το 1997 μέχρι και το 2013 ανάδοχος αναδεικνυόταν ο ίδιος επιχειρηματικός φορέας, ο οποίος είχε προσλάβει και μεγάλο μέρος του προσωπικού του ωδείου που προηγουμένως απασχολούσε ο δήμος. Ωστόσο, τον Μάρτιο του 2013, ο ανάδοχος έπαυσε την εκτέλεση της σύμβασης και προχώρησε στην ομαδική απόλυση του προσωπικού. Η αγωγή που ασκήθηκε από τους εκπροσώπους του προσωπικού σχετικά με το κύρος των ομαδικών απολύσεων απορρίφθηκε αμετακλήτως. Εν συνεχεία, τον Αύγουστο του 2013, ο δήμος επαναπροκήρυξε και ανέθεσε σε άλλον ανάδοχο τη λειτουργία του ωδείου. Κατόπιν τούτου, ο κ. Colino Sigüenza, ο οποίος εργαζόταν ως δάσκαλος μουσικής στο ωδείο ήδη από το 1996, όταν ακόμη το διαχειριζόταν ο ίδιος ο δήμος, άσκησε ατομικά αγωγή σχετικά με το κύρος της απόλυσής του. Στη δίκη που άνοιξε υποστήριξε ότι δεν δεσμεύεται σε ατομικό επίπεδο από το δεδικασμένο της δίκης που είχε ανοίξει προηγουμένως με πρωτοβουλία των εκπροσώπων του προσωπικού, χωρίς ο ίδιος να έχει τη δυνατότητα να καταστεί διάδικος, διότι κάτι τέτοιο θα εμπόδιζε να γίνει δεκτό ότι πρόκειται για μεταβίβαση επιχείρησης κατά την έννοια του άρθρου 1 της Οδηγίας 2001/23/ΕΚ και συνεπώς θα προσβαλλόταν το δικαίωμά του σε αποτελεσματική προσφυγή, που κατοχυρώνεται από το άρθρο 47 του ΧΘΔ ΕΕ.

Το ΔΕΕ, απαντώντας στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα που του τέθηκε, εξέτασε αν όντως πρόκειται για μεταβίβαση επιχείρησης. Σύμφωνα με πάγια νομολογία, κρίσιμη προϋπόθεση για την ύπαρξη μεταβίβασης είναι να διατηρεί η επιχείρηση την ταυτότητά της. Για να διαπιστωθεί αυτό, συνεκτιμάται το σύνολο των εκάστοτε πραγματικών περιστάσεων. Ειδικότερα, κρίσιμος είναι ο τύπος της επιχείρησης, η ασκούμενη δραστηριότητα και η μέθοδος παραγωγής και εκμετάλλευσης που χρησιμοποιείται στην επιχείρηση. Στοιχεία που ελέγχονται, με αυξομειούμενη κάθε φορά βαρύτητα, αναλόγως του είδους της επιχείρησης, είναι η μεταβίβαση ή μη των υλικών στοιχείων, όπως τα κτίρια, και τα κινητά, η αξία των άυλων στοιχείων κατά τον χρόνο της μεταβίβασης, η ανάληψη ή μη του κύριου μέρους του εργατικού δυναμικού από τον νέο επιχειρηματία, η μεταβίβαση ή μη της πελατείας, καθώς και ο βαθμός ομοιότητας των ασκούμενων δραστηριοτήτων πριν και μετά τη μεταβίβαση, η διάρκεια τυχόν αναστολής των δραστηριοτήτων αυτών κ.λπ. Έτσι λοιπόν, όταν η δραστηριότητα στηρίζεται κυρίως στο εργατικό δυναμικό, η ταυτότητα μίας οικονομικής οντότητας δεν διατηρείται αν δεν αναλαμβάνεται από τον φερόμενο ως διάδοχο σημαντικό τμήμα του προσωπικού της. Αντιθέτως, όταν η δραστηριότητα στηρίζεται ουσιαστικά στον εξοπλισμό, δεν αρκεί για να αποκλεισθεί η ύπαρξη μεταβίβασης επιχείρησης το γεγονός ότι ο νέος επιχειρηματίας ανέλαβε το προσωπικό που ο προκάτοχός του χρησιμοποιούσε για την άσκηση της ίδιας δραστηριότητας.

Εν προκειμένω, η διαχείριση ενός ωδείου δεν αποτελεί δραστηριότητα στηριζόμενη κυρίως στο εργατικό δυναμικό. Αντιθέτως, απαραίτητα στοιχεία για την άσκηση της επίμαχης οικονομικής δραστηριότητας είναι κυρίως τα υλικά μέσα, όπως τα μουσικά όργανα, οι εγκαταστάσεις και οι χώροι. Και τούτο, μάλιστα, ανεξαρτήτως του αν μεταβιβάσθηκε και η κυριότητα των πραγμάτων αυτών. Επιπρόσθετη ένδειξη είναι επίσης το γεγονός ότι ο νέος ανάδοχος του ωδείου διατήρησε τους ίδιους σπουδαστές. Εξάλλου, η πεντάμηνη διακοπή της λειτουργίας του ωδείου δεν διέσπασε την ταυτότητα της επιχείρησης, ιδίως εν όψει και του ότι το ωδείο διέκοπτε ούτως ή άλλως τη λειτουργία του επί τρεις μήνες κάθε καλοκαίρι. Συνεπώς, μια τέτοια ανάθεση της λειτουργίας του ωδείου σε νέο ανάδοχο θα μπορούσε κάλλιστα να θεωρηθεί ότι συνιστά μεταβίβαση επιχείρησης κατά την Οδηγία 2001/23/ΕΚ.

Εν συνεχεία, απαντώντας στο δεύτερο ερώτημα, το ΔΕΕ επισήμανε ότι η Οδηγία 2001/23/ΕΚ αποσκοπεί στο να διασφαλίσει, κατ' αρχήν, τη χωρίς τροποποίηση συνέχιση των συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας με τον διάδοχο εργοδότη, όμως μόνο για τους εργαζομένους των οποίων η σύμβαση ή η σχέση εργασίας υφίσταται κατά την ημερομηνία της μεταβίβασης. Αντιθέτως, δεν προστατεύονται με βάση την Οδηγία οι σχέσεις εργασίας που έχουν ήδη

λυθεί κατά το χρονικό σημείο της μεταβίβασης. Κρίσιμη πάντως είναι η διευκρίνιση του Δικαστηρίου, ότι τυχόν λύση της εργασιακής σχέσης που έλαβε μεν χώρα σε προγενέστερο χρονικό σημείο αλλά συνδεόταν αιτιωδώς με την επικείμενη μεταβίβαση ή αποσκοπούσε στην καταστράτηγηση των αναγκαστικού δικαίου κανόνων της Οδηγίας είναι άκυρη και συνεπώς η εργασιακή σχέση θεωρείται μη λυθείσα κατά τον κρίσιμο χρόνο της μεταβίβασης.

Εν προκειμένω, κρίθηκε ότι δεν συνέτρεχε τέτοια περίπτωση. Αντιθέτως, η σύμβαση ανάθεσης της λειτουργίας του ωδείου είχε καταγγελθεί πριν από το πέρας του σχολικού έτους, ενώ η ανάθεση στον νέο διάδοχο έγινε κατά την έναρξη του επόμενου σχολικού έτους. Επιπροσθέτως, η καταγγελία των συμβάσεων εργασίας του προσωπικού έγινε από τον ανάδοχο εξαιτίας ακριβώς της πρόωρης λύσης της σύμβασης ανάθεσης και δεν συνδεόταν αιτιωδώς με τη μεταβίβαση της επιχείρησης. Κατά το Δικαστήριο, περίπτωση όπως η επίμαχη φαίνεται να εμπίπτει στην έννοια των «απολύσεων για οικονομικούς, τεχνικούς ή οργανωτικούς λόγους, που συνεπάγονται μεταβολές του εργατικού δυναμικού», τις οποίες δεν απαγορεύει το άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/23/ΕΚ.

► Ομαδικές απολύσεις

Ως «επιχείρηση που ελέγχει τον εργοδότη» νοείται και αυτή που ασκεί de facto δεσπόζουσα επιρροή

Ομαδικές απολύσεις – Οδηγία 98/59/ΕΚ – έννοια του όρου «επιχείρηση που ελέγχει τον εργοδότη» – διαδικασία διαβούλευσης με τους εργαζομένους – βάρος απόδειξης.

ΔΕΕ C-61/17, Bichat, 07.08.2018, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: J.L. da Cruz Vilaça, Εισηγητής: A.E. Levits, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2018:653 – Προδικαστική παραπομπή

Σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 4 της Οδηγίας 98/59/ΕΚ, οι υποχρεώσεις που φέρει ο εργοδότης σε περίπτωση ομαδικών απολύσεων εφαρμόζονται ανεξάρτητα από το αν η απόφαση για τις ομαδικές απολύσεις λαμβάνεται από τον εργοδότη ή από επιχείρηση που ελέγχει τον εργοδότη. Ωστόσο, η Οδηγία αυτή δεν περιέχει ρητό ορισμό της «επιχείρησης που ελέγχει τον εργοδότη», ούτε παραπέμπει στο εθνικό δίκαιο των κρατών μελών, συνεπώς χρήζει αυτοτελούς ερμηνείας κατά τρόπο ενιαίο σε όλη την ΕΕ. Αυτό ακριβώς είναι το κύριο ερμηνευτικό ζήτημα που τέθηκε ενώπιον του ΔΕΕ από γερμανικό δικαστήριο.

Συγκεκριμένα, επρόκειτο για τρεις παρόμοιες υποθέσεις, οι οποίες συνεκδικάστηκαν από το ΔΕΕ, κατόπιν αγωγών που άσκησαν εργαζόμενες μιας εταιρείας στην οποία είχε ανατεθεί υπεργολαβικά ο τομέας της εξυπηρέτησης επιβατών αεροδρομίου του Βερολίνου. Κατόπιν αναδιάρθρωσης του ομίλου επιχειρήσεων στον οποίο εντα-

σόταν, η εργοδότη εταιρεία προέβη σε καταγγελία των συμβάσεων εργασίας των εναγουσών, στο πλαίσιο ομαδικών απολύσεων. Οι ενάγουσες ισχυρίστηκαν ότι η απόφαση σχετικά με τις ομαδικές απολύσεις ελήφθη στην πραγματικότητα από μια επιχείρηση που βρίσκεται σε ανώτερο επίπεδο στην ιεραρχία του ομίλου εταιριών στον οποίο η εργοδότη επιχείρηση ανήκε. Το κρίσιμο στοιχείο εν προκειμένω είναι ότι η ένταξη στην εξουσιαστική δομή του εν λόγω ομίλου επιχειρήσεων ίσχυε περισσότερο από πραγματική και όχι από νομική άποψη. Επρόκειτο δηλαδή για επιχείρηση που έλεγχε εν τοις πράγμασι τις επιχειρηματικές αποφάσεις του εργοδότη και όχι υπό την τυπική νομική έννοια. Κατά συνέπεια, οι εργαζόμενες ισχυρίστηκαν ότι μόνον αυτή η de facto ελέγχουσα επιχείρηση γνώριζε τους λόγους για τη λήψη της επίμαχης απόφασης και συνεπώς πρέπει να νοηθεί ως «επιχείρηση που ελέγχει τον εργοδότη» σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 4 της Οδηγίας 98/59/ΕΚ.

Το ΔΕΕ επισήμανε κατ' αρχάς ότι η έννοια του «ελέγχου», για τους σκοπούς εφαρμογής της Οδηγίας 98/59/ΕΚ, αφορά την περίπτωση κατά την οποία μια επιχείρηση δύναται να λάβει απόφαση στρατηγικού ή εμπορικού χαρακτήρα που υποχρεώνει τον εργοδότη να σχεδιάσει ή να προβεί σε ομαδικές απολύσεις. Κρίσιμο είναι λοιπόν να προσδιορισθεί ποιοι είναι οι δεσμοί εκείνοι μεταξύ της ελέγχουσας επιχείρησης και του εργοδότη που καθιστούν δυνατό να διαπιστωθεί σε ποιες περιπτώσεις η πρώτη «ελέγχει» τον δεύτερο. Για να απαντήσει στο ερώτημα αυτό, το Δικαστήριο έλαβε πρωτίστως υπ' όψιν του ότι σκοπός της επίμαχης διάταξης είναι να εξασφαλισθεί ότι οι υποχρεώσεις των εργοδοτών όσον αφορά την ενημέρωση, τη διαβούλευση και την κοινοποίηση εκπληρώνονται ανεξαρτήτως του αν η απόφαση για τις ομαδικές απολύσεις λαμβάνεται από τον εργοδότη ή από επιχείρηση που ελέγχει τον εργοδότη. Δεδομένης και της σημασίας των ομίλων επιχειρήσεων στη σύγχρονη οικονομική πραγματικότητα, η διάταξη αυτή αποσκοπεί στην ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της προστασίας που παρέχεται στους εργαζομένους.

Υπ' αυτό το πρίσμα, το Δικαστήριο έκρινε ότι στην ως άνω έννοια του ελέγχου εμπίπτουν όχι μόνον οι κλασικές περιπτώσεις ομίλων, όπου ελέγχεται η πλειοψηφία στο μετοχικό κεφάλαιο και στα όργανα λήψης αποφάσεων, αλλά επίσης και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες μια επιχείρηση, μολονότι δεν διαθέτει τέτοιο πλειοψηφικό έλεγχο, έχει τη δυνατότητα να ασκήσει καθοριστική επιρροή, η οποία εκδηλώνεται με τα αποτελέσματα των ψηφοφοριών εντός των εταιρικών οργάνων, τούτο δε, μεταξύ άλλων, λόγω της διασποράς του εταιρικού κεφαλαίου του εργοδότη, της σχετικά χαμηλής συμμετοχής των εταίρων στις συνελεύσεις ή της ύπαρξης συμφωνιών μεταξύ εταίρων στο εσωτερικό του εργοδότη.

Αντιθέτως, το ΔΕΕ υπήρξε ιδιαιτέρως επιφυλακτικό στο

να αποδεχθεί λιγότερο επαληθεύσιμα κριτήρια de facto ελέγχου της επιχείρησης, φοβούμενο τυχόν κλονισμό της ασφάλειας δικαίου. Συγκεκριμένα, κρίθηκε ότι κριτήρια που αντλούνται από αμιγώς πραγματικές καταστάσεις, όπως το κριτήριο της ύπαρξης κοινού περιουσιακού συμφέροντος μεταξύ του εργοδότη και της ελέγχουσας επιχείρησης, δεν μπορούν να αποτελέσουν βάση προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη κατάστασης στην οποία μια επιχείρηση ελέγχει τον εργοδότη, κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 4 της Οδηγίας 98/59/ΕΚ. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, μια τέτοια αξιολόγηση θα προϋπέθετε πολύ εκτεταμένες έρευνες με αβέβαιο αποτέλεσμα, όπως π.χ. έρευνες σχετικές με την εκτίμηση της φύσης και της σημασίας των διαφόρων κοινών συμφερόντων των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων, πράγμα το οποίο θα μπορούσε να προσβάλει την αρχή της ασφάλειας δικαίου. Σ' αυτό το πλαίσιο, το ΔΕΕ διευκρίνισε επίσης ότι μια απλή συμβατική σχέση, εφόσον δεν παρέχει σε μια επιχείρηση τη δυνατότητα άσκησης καθοριστικής επιρροής στις αποφάσεις που λαμβάνει ο εργοδότης σε θέματα απολύσεων, δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι αρκεί για να αποδειχθεί σχέση ελέγχου με την ένταση που απαιτείται κατά το άρθρο 2 παρ. 4 της Οδηγίας 98/59/ΕΚ.

► Άμεση δυσμενής μεταχείριση λόγω φύλου

Άρνηση χορήγησης σύνταξης σε διεμφυλικό άτομο που υποβλήθηκε σε εγχείριση αλλαγής φύλου

Οδηγία 79/7/ΕΟΚ – ίση μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης – Εθνική ρύθμιση που εξαρτά την αναγνώριση της αλλαγής φύλου από την ακύρωση γάμου συναφθέντος πριν από την εν λόγω αλλαγή – άρνηση χορήγησης κρατικής σύνταξης γήρατος στην ηλικία των 60 ετών, που ίσχυε για γυναίκες, σε διεμφυλικό άτομο που υποβλήθηκε σε εγχείριση αλλαγής φύλου ώστε από άνδρας να γίνει γυναίκα – άμεση δυσμενής διάκριση λόγω φύλου

ΔΕΕ C-451/16, MB και pension de retraite, 26.06.2018, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: M. Bobek, ECLI:EU:C:2018:492 – Προδικαστική παραπομπή

Η MB γεννήθηκε με καταχωρημένο φύλο άρρεν. Το 1974 συνήψε γάμο με άτομο θηλυκού γένους. Από το 1991 άρχισε να ζει ως γυναίκα και το 1995, υποβλήθηκε σε εγχείριση αλλαγής φύλου. Από το 2004 η νομοθεσία του Ηνωμένου Βασιλείου παρείχε τη δυνατότητα νομικής αναγνώρισης της αλλαγής φύλου. Η MB πληρούσε όλες τις προϋποθέσεις για την αναγνώριση αυτή. Ειδικά όμως οι έγγαμοι αιτούντες, όπως εν προκειμένω η MB, δεν μπορούσαν να ζητήσουν την έκδοση οριστικού πιστοποιητικού αναγνώρισης της αλλαγής του φύλου τους, παρά μόνον αν προηγουμένως είχαν ακυρώσει τον προϋπάρ-

χοντα γάμο, δεδομένου ότι η νομοθεσία του Ηνωμένου Βασιλείου δεν επέτρεπε τότε τον γάμο ατόμων του ίδιου φύλου. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν συνέβη στην περίπτωση της MB, διότι τόσο η ίδια όσο και η σύζυγός της επιθυμούσαν να παραμείνουν έγγαμοι για θρησκευτικούς λόγους. Όταν λοιπόν η MB συμπλήρωσε το όριο ηλικίας συνταξιοδότησης των γυναικών (που ήταν χαμηλότερο από εκείνο των ανδρών), υπέβαλε αίτηση συνταξιοδότησης. Η αίτησή της απορρίφθηκε, δεδομένου ότι, η ασφαλισμένη στερείτο το οριστικό πιστοποιητικό αναγνώρισης της αλλαγής του φύλου, λόγω της επιθυμίας της να διατηρήσει τον γάμο της.

Απαντώντας στο προδικαστικό ερώτημα που τέθηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο του Ηνωμένου Βασιλείου, το ΔΕΕ διευκρίνισε κατ' αρχάς ότι κρίσιμο ζήτημα, από την άποψη του δικαίου της Ένωσης, είναι αποκλειστικά και μόνο οι προϋποθέσεις χορήγησης κρατικής σύνταξης γήρατος που προβλέπει η εθνική νομοθεσία και όχι οι προϋποθέσεις για τη νομική αναγνώριση της αλλαγής φύλου. Ενώ οι τελευταίες αποτελούν αποκλειστική αρμοδιότητα των κρατών μελών, οι προϋποθέσεις απονομής σύνταξης οφείλουν να σέβονται την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω φύλου, όπως εξειδικεύεται στην Οδηγία 79/7/ΕΟΚ. Ως τέτοιες διακρίσεις συνδεόμενες με το φύλο νοούνται, κατά πάγια νομολογία του ΔΕΕ, και διακρίσεις που οφείλονται στην αλλαγή φύλου του ενδιαφερομένου. Συνεπώς, ειδικά για την εφαρμογή της Οδηγίας 79/7/ΕΟΚ, πρόσωπα τα οποία έχουν ζήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα ως πρόσωπα φύλου άλλου από εκείνο που είχαν κατά τη γέννησή τους και τα οποία υποβλήθηκαν σε εγχείριση αλλαγής φύλου πρέπει να θεωρούνται ως πρόσωπα που άλλαξαν φύλο. Εν προκειμένω, η προϋπόθεση της ακύρωσης του γάμου ίσχυε μόνο για έγγαμα άτομα που προέβησαν σε αλλαγή φύλου και όχι όσα διατήρησαν το φύλο της γέννησής τους.

Κρίσιμη εν συνεχεία είναι η αξιολόγηση του κατά πόσον η κατάσταση μεταξύ των δύο αυτών κατηγοριών ασφαλισμένων είναι συγκρίσιμη. Δεδομένου ότι θεμέλιο για τη χορήγηση σύνταξης αποτελεί η συνεισφορά στο ασφαλιστικό σύστημα και όχι η οικογενειακή κατάσταση, το ΔΕΕ θεώρησε τις περιπτώσεις αυτές συγκρίσιμες. Εξάλλου, κατά το ΔΕΕ, ο σκοπός που θέλησε να επιδιώξει ο εθνικός νομοθέτης, δηλαδή η αποτροπή της ύπαρξης γάμου μεταξύ προσώπων του ίδιου φύλου, είναι άσχετος με το σύστημα χορήγησης σύνταξης γήρατος. Το τελευταίο διανομοποιείται σαφώς από το σύστημα νομικής αναγνώρισης της αλλαγής φύλου σχετικά με τη διατήρηση της οικογενειακής κατάστασης. Επιπροσθέτως, η περίπτωση αυτή δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των εξαιρέσεων από την απαγόρευση κάθε άμεσης διάκρισης λόγω φύλου χωρεί που απαριθμούνται εξαντλητικά στο άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας 79/7/ΕΟΚ. Ως εκ τούτου, το ΔΕΕ συμπέρανε ότι μια τέτοια δυσμενής μεταχείριση βασίζεται στο φύλο

και ενδέχεται να συνιστά άμεση διάκριση υπό την έννοια της Οδηγίας 79/7/ΕΟΚ.

V. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ & ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Βιργινία Τζώρτζη

► Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και αρχή του *ne bis in idem*

Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – άρθρα 3 παρ. 2, και 4 παρ. 3 – λόγοι άρνησης εκτέλεσης – έννοια τελεσιδίκης απόφασης ως προς τις ίδιες πράξεις – καταζητούμενος – ιδιότητα του μάρτυρα στο κράτος μέλος εκτέλεσης

ΔΕΕ C-268/17, ΑΥ, 25.07.2018, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: J.L. da Cruz Vilaça, Εισηγήτρια: M. Berger, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2018:602 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία διατάξεων της Απόφασης-πλαισίου 2002/584/ΔΕΥ για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (στο εξής: Απόφαση-πλαίσιο για το ΕΕΣ). Η υπόθεση έχει μεγάλη σημασία για το σύστημα του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, αφού πρόκειται για την πρώτη προδικαστική παραπομπή από τα ποινικά δικαστήρια της Κροατίας μετά την προσχώρηση της τελευταίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2013. Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαδικασίας σχετικά με την έκδοση ΕΕΣ κατά του ΑΥ, Ούγγρου υπηκόου, από το Županijski Sud u Zagrebu (Πρωτοδικείο Ζάγκρεμπ).

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η σαφής αντίθεση μεταξύ των προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα Szpunar και της απόφασης του Δικαστηρίου όσον αφορά τόσο τα κριτήρια παραδεκτού μιας προδικαστικής παραπομπής όσο και το πεδίο εφαρμογής των λόγων άρνησης εκτέλεσης του ΕΕΣ.

Κατά τα προβλεπόμενα στην Απόφαση-πλαίσιο, τα κράτη μέλη εκτελούν κάθε ΕΕΣ βάσει της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης. Κατά το άρθρο 3 σημείο 2, η δικαστική αρχή εκτέλεσης οφείλει να αρνηθεί την εκτέλεση του ΕΕΣ εάν από τις πληροφορίες που διαθέτει προκύπτει ότι ο καταζητούμενος έχει δικασθεί τελεσιδίκως για τις ίδιες πράξεις από κράτος μέλος υπό τον όρο ότι, σε περίπτωση καταδίκης, η καταδίκη έχει εκτιθεί ή εκτίεται ή δεν μπορεί πλέον να εκτιθεί σύμφωνα με το δίκαιο του κράτους μέλους της καταδίκης. Η διάταξη αυτή σκοπεί να αποτραπεί το ενδεχόμενο να υποβληθεί εκ νέου ένα πρόσωπο σε ποινική δίωξη ή ποινική δίκη για τις ίδιες πράξεις και απηχεί την αρχή *ne bis in idem*. Εξάλλου, κατά το άρθρο 4, σημείο 3 πρώτο σκέλος η δικαστική αρχή εκτέλεσης μπορεί να αρνηθεί την εκτέλεση του ΕΕΣ όταν οι δικαστι-

κές αρχές εκτέλεσης του κράτους μέλους αποφάσισαν είτε να μην ασκήσουν, είτε να παύσουν τη δίωξη ή όταν ο καταζητούμενος έχει δικασθεί τελεσιδίκως για τις αυτές πράξεις σε κράτος μέλος.

Η υπόθεση αφορά δύο ΕΕΣ που εκδόθηκαν από τα κροατικά δικαστήρια σε σχέση με τον Ούγγρο ΑΥ, πρόεδρο του διοικητικού συμβουλίου ουγγρικής εταιρίας, εναντίον του οποίου ασκήθηκε ποινική δίωξη για την τέλεση πράξεων ενεργητικής δωροδοκίας. Οι ουγγρικές αρχές αρνήθηκαν να εκτελέσουν το πρώτο ΕΕΣ, επειδή οι ίδιοι ισχυρισμοί είχαν ήδη διερευνηθεί στην Ουγγαρία και η υπόθεση για την οποία κινήθηκε η έρευνα τέθηκε στο αρχείο τον Ιανουάριο 2012, με την αιτιολογία ότι οι συγκεκριμένες πράξεις δεν στοιχειοθετούσαν ποινικό αδίκημα. Εντούτοις, η έρευνα δεν είχε κινήθει εις βάρος του ΑΥ ως υπόπτου, αλλά αφορούσε μόνον την εικαζόμενη αξιόποινη πράξη. Στο πλαίσιο αυτό, ο ΑΥ εξετάστηκε ως μάρτυρας. Τον Δεκεμβρίου 2015, εκδόθηκε εις βάρος του ΑΥ, ως καταζητούμενου, δεύτερο ΕΕΣ, το οποίο ουδέποτε εκτελέστηκε στην Ουγγαρία. Το αιτούν κροατικό δικαστήριο, διατηρώντας αμφιβολίες όσον αφορά την ερμηνεία των λόγων άρνησης εκτέλεσης του ΕΕΣ, ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και παρέπεμψε στο Δικαστήριο σειρά ερωτημάτων, σχετικά με το αν οι ουγγρικές αρχές είχαν δικαίωμα να αρνηθούν την εκτέλεση του ΕΕΣ.

Ο Γεν. Εισαγγελέας δεν έκρινε παραδεκτά τα περισσότερα από τα προδικαστικά ερωτήματα, διότι δεν είχαν σχέση με την ερήμην ποινική δίκη στην Κροατία του ΑΥ και αποτελούσαν μια προσπάθεια του κροατικού δικαστηρίου να εφαρμόσει και να ερμηνεύσει το δίκαιο του κράτους μέλους εκτέλεσης, προσπαθώντας να διαπιστώσει εάν το τελευταίο εφάρμοσε ορθώς το δικάιό του, η οποία κινείται επικίνδυνα κοντά στην παραβίαση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Αντιθέτως, το Δικαστήριο κρίνει παραδεκτά όλα τα προδικαστικά ερωτήματα επειδή είναι κατά τεκμήριο λυσιτελή, αφού το αιτούν κροατικό δικαστήριο θα μπορούσε να εκδώσει, αναλόγως των απαντήσεων του Δικαστηρίου στα προδικαστικά ερωτήματα, απόφαση ανάκλησης του ΕΕΣ.

Επί της ουσίας των προδικαστικών ερωτημάτων, το Δικαστήριο συμφωνεί με τον Γεν. Εισαγγελέα και αποφαινεται ότι η δικαστική αρχή του κράτους μέλους εκτέλεσης υποχρεούται να εκδώσει απόφαση για κάθε ΕΕΣ που της διαβιβάζεται, ακόμη και όταν, σε αυτό το κράτος μέλος, έχει ήδη εκδοθεί απόφαση επί προηγούμενου ΕΕΣ που αφορά το ίδιο πρόσωπο και τις ίδιες πράξεις. Το Δικαστήριο, σε συμφωνία με τον Γεν. Εισαγγελέα, αποφαινεται ότι ο υποχρεωτικός λόγος μη εκτέλεσης, που αναφέρεται στο άρθρο 3 σημείο 2 της Απόφασης-πλαισίου για το ΕΕΣ δεν βρίσκει εφαρμογή στην προκειμένη περίπτωση, διότι ο ΑΥ είχε εξετασθεί απλώς υπό την ιδιότητα του μάρτυρα στην κύρια ουγγρική δίκη και όχι του υπόπτου ή του κα-

τηγορουμένου. Η απόφαση του Δικαστηρίου αποκλίνει ουσιαστικά από τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα όσον αφορά την εφαρμογή του προαιρετικού λόγου περί μη εκτέλεσης του ΕΕΣ του άρθρου 4 σημείου 3 της Απόφασης-πλαίσίου, καθώς, κατά το Δικαστήριο, η άρνηση εκτέλεσης ΕΕΣ αποτελεί την εξαίρεση, επομένως οι λόγοι μη εκτέλεσης ενός τέτοιου εντάλματος πρέπει να ερμηνεύονται στενά. Το Δικαστήριο αποφαινεται ότι υπό περιστάσεις όπως οι επίμαχες εν προκειμένω, όπου διεξήχθη έρευνα κατ' αγνώστων και όχι κατά του καταζητούμενου με το ΕΕΣ προσώπου και η απόφαση με την οποία έπαυσε η έρευνα αυτή δεν εξεδόθη σε σχέση με το πρόσωπο αυτό, δεν είναι δυνατή η επίκληση του προαιρετικού λόγου άρνησης εκτέλεσης ενός ΕΕ που προβλέπεται στο άρθρο 4, σημείο 3, πρώτο σκέλος. Επομένως, καταλήγει ότι η εξέταση του εκζητούμενου απλώς υπό την ιδιότητα του μάρτυρα και όχι του υπόπτου ή του κατηγορουμένου στο πλαίσιο ποινικής έρευνας, διενεργηθείσας από τον εισαγγελέα του κράτους μέλους έκδοσης του ΕΕΣ, δεν αποτελεί λόγο άρνησης εκτέλεσης ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης εκδοθέντος εις βάρος του.

Η ύπαρξη συστημικών πλημμελειών στο δικαστικό σύστημα του κράτους μέλους που εξέδωσε ΕΕΣ ενδέχεται να δικαιολογήσει την άρνηση εκτέλεσής του

Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – λόγοι μη εκτέλεσης – δικαίωμα σε δίκαιη δίκη – κράτος δικαίου – άρθρο 7 ΣΕΕ – αιτιολογημένη πρόταση Επιτροπής – Πολωνία – διαπίστωση ύπαρξης σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης μίας εκ των προβλεπόμενων στο άρθρο 2 ΣΕΕ αρχών

ΔΕΕ C-216/18, Minister for Justice and Equality, 25.07.2018, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγήτρια: R. Silva de Lapuerta, Γεν. Εισαγγελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2018:586 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία διατάξεων της Απόφασης-πλαισίου 2002/584/ΔΕΥ για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (στο εξής: Απόφαση-πλαίσιο για το ΕΕΣ). Η υπόθεση έδωσε στο Δικαστήριο την ευκαιρία να αποφανθεί επί των επιτρεπόμενων ορίων στην αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, αποσαφηνίζοντας, ειδικότερα, εάν η φερόμενη έλλειψη δικαστικής ανεξαρτησίας ισοδυναμεί με παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, γεγονός που απαιτεί την άρνηση εκτέλεσης ενός ΕΕΣ, ως εξαίρεση από την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

Κατά το άρθρο 1 της εν λόγω Απόφασης-πλαίσίου, αυτή δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την τροποποίηση της υποχρέωσης σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των θεμελιωδών νομικών αρχών, όπως διατυπώνονται στο άρθρο 6 ΣΕΕ.

Στην υπόθεση της κύριας δίκης, κατά του εκζητούμενου

Πολωνού υπηκόου εκδόθηκαν τρία ευρωπαϊκά εντάλματα σύλληψης από πολωνικά δικαστήρια. Συνελήφθη στην Ιρλανδία, αλλά αντιτάχθηκε στην παράδοσή του στις πολωνικές αρχές με το επιχείρημα ότι αυτή θα τον εξέθετε σε πραγματικό κίνδυνο κατάφωρης στέρησης δικαστικής προστασίας. Ισχυρίστηκε, ειδικότερα ότι οι πρόσφατες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις του δικαστικού συστήματος στην Πολωνία του αποστερούν το δικαίωμά του σε δίκαιη δίκη. Σύμφωνα με την αιτιολογημένη πρόταση της Επιτροπής για την ενεργοποίηση, για πρώτη φορά, της διαδικασίας του άρθρου 7 παρ. 1 ΣΕΕ, οι μεταρρυθμίσεις του δικαστικού συστήματος, στις οποίες προέβη η πολωνική κυβέρνηση, είχαν ως αποτέλεσμα την παραβίαση του κράτους δικαίου λόγω έλλειψης, κατ' ουσίαν, επαρκών εγγυήσεων εξωτερικής ανεξαρτησίας του δικαστικού σώματος. Στο πλαίσιο της παραπάνω διαδικασίας, το Συμβούλιο καλείται να διαπιστώσει την ύπαρξη σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης του κράτους δικαίου από την Πολωνία.

Στο πλαίσιο αυτό, το High Court (Ιρλανδία) υπέβαλε αίτηση για έκδοση προδικαστικής απόφασης, ζητώντας από το Δικαστήριο διευκρινίσεις προκειμένου να μπορέσει να εκτιμήσει την έκθεση του εκζητούμενου σε κίνδυνο προσβολής του θεμελιώδους δικαιώματός σε δίκαιη δίκη και, εν ανάγκη, την άρνηση εκτέλεσης του ΕΕΣ.

Το βασικό νομικό ζήτημα ήταν εάν η κρίση του κράτους δικαίου και οι συστημικές πλημμέλειες στο πολωνικό δικαστικό σύστημα θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν την άρνηση εκτέλεσης ΕΕΣ που εκδόθηκε από αυτό το κράτος μέλος. Πιο συγκεκριμένα, το ιρλανδικό δικαστήριο ρώτησε το Δικαστήριο αν η διπλή εξέταση των αποφάσεων στις υποθέσεις *Aranyosi και Căldăraru* (ΔΕΕ C-404/15 και 659/15 PPU, 05.04.2016, ECLI:EU:C:2016:198), που δικαιολογεί την άρνηση εκτέλεσης του ΕΕΣ, θα έπρεπε να εφαρμοσθεί σε περίπτωση συστημικής παραβίασης του κράτους δικαίου.

Στην απόφασή του, το Δικαστήριο καταρχάς διευκρινίζει ότι η άρνηση εκτέλεσης ενός ΕΕΣ αποτελεί εξαίρεση από την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο αποφαινεται ότι η ύπαρξη πραγματικού κινδύνου προσβολής του θεμελιώδους δικαιώματος του εκζητούμενου σε ανεξάρτητο δικαστήριο και, ως εκ τούτου, προσβολής του θεμελιώδους δικαιώματός του σε δίκαιη δίκη ενδέχεται να επιτρέψει κατ' εξαίρεση στη δικαστική αρχή εκτέλεσης την άρνηση εκτέλεσης του ΕΕΣ. Προκειμένου να εκτιμηθεί η ύπαρξη ενός τέτοιου κινδύνου, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι η δικαστική αρχή εκτέλεσης οφείλει, σε πρώτο στάδιο, να εκτιμήσει την ύπαρξη πραγματικού κινδύνου παραβίασης του θεμελιώδους δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, που συνδέεται με την έλλειψη ανεξαρτησίας των δικαστηρίων του κράτους μέλους έκδοσης λόγω συστημικών ή γενικευμένων πλημμελειών του δικαστικού του συστήματος, βάσει αντικειμενικών, αξιόπιστων, ακριβών και δεόντως επικαιροποιημένων στοιχεί-

ων σχετικά με τη λειτουργία του δικαστικού συστήματος στο κράτος μέλος έκδοσης του ΕΕΣ.

Εάν η δικαστική αρχή εκτέλεσης διαπιστώσει ότι υπάρχει τέτοιος κίνδυνος στο κράτος μέλος έκδοσης, πρέπει σε δεύτερο στάδιο να εκτιμήσει, με συγκεκριμένο και ακριβή τρόπο εάν, υπό τις περιστάσεις της υπόθεσης, υπάρχουν σοβαροί και αποδεδειγμένοι λόγοι να πιστευτεί ότι, μετά την παράδοσή του στο κράτος μέλος έκδοσης, το ζητούμενο πρόσωπο θα διατρέξει τέτοιου είδους κίνδυνο. Για τον σκοπό αυτόν, η δικαστική αρχή εκτέλεσης οφείλει να ζητήσει από την εκδούσα το ΕΕΣ δικαστική αρχή κάθε συμπληρωματική πληροφορία που κρίνει αναγκαία για την αξιολόγηση της ύπαρξης τέτοιου κινδύνου.

Επομένως, η δικαστική αρχή έκδοσης δύναται να προσκομίσει στη δικαστική αρχή εκτέλεσης οποιοδήποτε αντικειμενικό στοιχείο σχετικά με τυχόν μεταβολές ως προς τους όρους προστασίας των εγγυήσεων ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης στο κράτος μέλος έκδοσης, το οποίο ενδέχεται να αποκλείει την ύπαρξη του κινδύνου αυτού για τον εκζητούμενο. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, αν όλα αυτά τα στοιχεία δεν επιτρέπουν στη δικαστική αρχή εκτέλεσης να αποκλείσει την ύπαρξη πραγματικού κινδύνου να υποστεί ο εκζητούμενος, στο κράτος μέλος που εξέδωσε το ΕΕΣ, προσβολή του δικαιώματός του σε ανεξάρτητο δικαστήριο και, ως εκ τούτου, του θεμελιώδους δικαιώματός του σε δίκαιη δίκη, η δικαστική αρχή εκτέλεσης οφείλει να μην εκτελέσει το ΕΕΣ που έχει εκδοθεί κατά του συγκεκριμένου προσώπου. Επομένως, αν και το Δικαστήριο απάντησε στο εθνικό δικαστήριο, καθορίζοντας το πλαίσιο των αρχών για την εκτίμηση του εάν υπάρχει κίνδυνος παραβίασης του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, προβαίνοντας σε αναφορά σε συγκεκριμένες περιστάσεις, υπό τις οποίες το δικαστήριο του κράτους εκτέλεσης μπορεί να θέσει σε εφαρμογή μια εξαίρεση από την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, η τελική απόφαση για το αν η Πολωνία έχει παραβιάσει το κράτος δικαίου επαφίεται στο ιρλανδικό δικαστήριο.

► Συνοριακοί έλεγχοι, άσυλο και μετανάστευση

Δεν αναγνωρίζεται το καθεστώς του πρόσφυγα σε ανιθαγενή εγγεγραμμένο ως πρόσφυγα της UNRWA

κανόνες περί αναγνώρισης του καθεστώτος του πρόσφυγα – Οδηγίες 2004/83/ΕΚ και 2011/95/ΕΕ – αποκλεισμός από το καθεστώς πρόσφυγα – πρόσωπο που τυγχάνει της προστασίας και της συνδρομής της UNRWA – διαδικασία εξέτασης των αιτήσεων διεθνούς προστασίας – Οδηγίες 2005/85/ΕΚ και 2013/32/ΕΕ – παραδεκτό της αίτησης – πρώτη χώρα ασύλου – δικαίωμα πραγματικής προσφυγής – πλήρης και ex nunc εξέταση – εξουσίες πρωτοβάθμιου δικαστηρίου

ΔΕΕ C-585/16, Alheto, 25.07.2018, Τμήμα μείζονος συν-

θέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: P. Mengozzi, ECLI:EU:C:2018:584 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία διατάξεων της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (στο εξής: Οδηγία για την Αναγνώριση) και της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας (στο εξής: Οδηγία για τις Διαδικασίες Ασύλου). Η υπόθεση της κύριας δίκης αφορούσε την απόρριψη της αίτησης διεθνούς προστασίας της S. Alheto από τον αναπληρωτή διευθυντή της βουλγαρικής υπηρεσίας για τους πρόσφυγες, (στο εξής: DAB).

Σύμφωνα με το άρθρο 12 παρ. 1 α της Οδηγίας για την Αναγνώριση, υπήκοος τρίτης χώρας ή ανιθαγενής αποκλείεται από το καθεστώς του πρόσφυγα, εφόσον εμπύπτει στο πεδίο του άρθρου 1 σημείου Δ της Σύμβασης της Γενεύης, το οποίο αφορά την παροχή προστασίας ή συνδρομής από όργανα ή οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών. Ωστόσο, θα δικαιούται αυτοδικαίως τα ευεργετήματα της ως άνω Οδηγίας σε περίπτωση που η εν λόγω προστασία ή συνδρομή παύσει για οποιονδήποτε λόγο. Περαιτέρω, σκοπός της Οδηγίας για τις Διαδικασίες Ασύλου είναι η πρόβλεψη κοινών κανόνων που διέπουν την εξέταση των αιτήσεων ασύλου και επικουρικής προστασίας, που υποβάλλονται στα κράτη μέλη της ΕΕ. Κατά την Οδηγία αυτή, κάθε κράτος μέλος ορίζει υπεύθυνη διοικητική ή οιοδήποτε δικαστική αρχή που εξετάζει κάθε αίτηση διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε αυτό, ενώ η απόφαση της αρχής αυτής μπορεί να προσβληθεί ενώπιον δικαστηρίου.

Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης αφορούν την S. Alheto, ανιθαγενή παλαιστινιακής καταγωγής, που είναι εγγεγραμμένη ως πρόσφυγας στην UNRWA, η οποία εγκατέλειψε τη Λωρίδα της Γάζας, τόπο συνήθους διαμονής της και έφτασε στην Ιορδανία, όπου διέμεινε για λίγες ημέρες προτού ταξιδέψει αεροπορικώς για τη Βουλγαρία. Εκεί, η αίτηση ασύλου και επικουρικής προστασίας, την οποία κατέθεσε, απορρίφθηκε επειδή, κατά τις βουλγαρικές διοικητικές αρχές, δεν ήταν εφικτή η διαπίστωση κινδύνου δίωξης δυνάμει του άρθρου 1Α της Σύμβασης της Γενεύης. Η S. Alheto άσκησε, στη συνέχεια, προσφυγή κατά της παραπάνω απόφασης ενώπιον του Administrativen sad Sofia – grad (Διοικητικού Πρωτοδικείου Σόφιας).

Με τα προδικαστικά ερωτήματα που διατύπωσε το Διοικητικό Δικαστήριο της Σόφιας διερωτήθηκε αν βάσει της Οδηγίας για την Αναγνώριση μπορεί να αναγνωρισθεί

καθεστώς πρόσφυγα στην προσφεύγουσα. Επιπλέον, ζήτησε διευκρινίσεις ως προς το περιεχόμενο του δικαστικού ελέγχου του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου βάσει της Οδηγίας για τις Διαδικασίες Ασύλου.

Κατά το Δικαστήριο, η εξέταση μιας αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται από πρόσωπο εγγεγραμμένο στην UNRWA απαιτεί να εξακριβώνεται αν το πρόσωπο αυτό χαίρει αποτελεσματικής προστασίας ή συνδρομής από την εν λόγω οργάνωση, υπό την υπόθεση ότι μια τέτοια αίτηση δεν έχει προηγουμένως απορριφθεί ως απαράδεκτη ή βάσει ενός λόγου αποκλεισμού άλλου από εκείνον που προβλέπεται στο άρθρο 12 παρ. 1 α της Οδηγίας για την Αναγνώριση. Σε περίπτωση Παλαιστινίας, όπως της αιτούσης στην κύρια δίκη, εγγεγραμμένης στην UNRWA, δεν δύναται να αναγνωρισθεί το καθεστώς του πρόσφυγα στην ΕΕ, στον βαθμό που απολαύει την προστασία ή την αποτελεσματική συνδρομή του οργανισμού αυτού των Ηνωμένων Εθνών. Μπορεί να της χορηγηθεί άσυλο μόνον εφόσον βρίσκεται σε προσωπική κατάσταση σοβαρής ανασφάλειας, έχει ζητήσει ματαίως τη βοήθεια της UNRWA και λόγω καταστάσεων ανεξαρτήτων από τη θέλησή της έχει υποχρεωθεί να εγκαταλείψει τη ζώνη επιχειρήσεων της UNRWA.

Η απόφαση διευκρινίζει στη συνέχεια ότι ο συνδυασμός των διατάξεων της Οδηγίας για την Αναγνώριση και της Οδηγίας για τις Διαδικασίες Ασύλου απαγορεύει εθνική νομοθεσία, η οποία δεν προβλέπει ή μεταφέρει εσφαλμένα την αιτία της παύσης της εφαρμογής του λόγου αποκλεισμού από το καθεστώς του πρόσφυγα, που περιέχεται στις διατάξεις αυτές. Κατά το Δικαστήριο, οι παραπάνω διατάξεις έχουν άμεσο αποτέλεσμα και μπορούν, επίσης, να εφαρμοσθούν εάν ο αιτών τη διεθνή προστασία δεν τις έχει επικαλεσθεί ρητώς.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι, στην περίπτωση κατά την οποία εθνικό δικαστήριο επιλαμβάνεται προσφυγής κατά απόφασης διοικητικής ή οιονεί διοικητικής αρχής σε σχέση με την αίτηση για χορήγηση ασύλου ή επικουρικής προστασίας, θα πρέπει να προβεί σε εξέταση του πλήρως ενημερωμένου φακέλου, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα πραγματικά και νομικά στοιχεία που ασκούν επιρροή, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που δεν υπήρχαν ακόμη κατά τον χρόνο έκδοσης της απόφασης της εν λόγω αρχής. Η ερμηνεία αυτή βασίζεται στο άρθρο 46 παρ. 3 της Οδηγίας για τις Διαδικασίες Ασύλου, σύμφωνα με το οποίο το δικαστήριο που κρίνει πρωτοδίκως προσφυγή κατά απόφασης της εν λόγω αρχής οφείλει να προβαίνει σε «πλήρη και ex nunc» εξέταση του φακέλου και στον σκοπό που υπηρετεί η Οδηγία, ο οποίος συνίσταται στη διασφάλιση της ταχύτερης δυνατής εξέτασης των αιτήσεων ασύλου και επικουρικής προστασίας. Λαμβανομένου υπόψη του σκοπού αυτού, ο εθνικός δικαστής πρέπει να εξετάζει την αίτηση κατά τρόπο αναλυτικό και επικαιροποιημένο, χωρίς να απαιτείται, προτού αποφανθεί επί

της υπόθεσης, να αναπέμψει τον φάκελο στη διοικητική ή οιονεί δικαστική αρχή.

► Επιστροφή παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών

Τα κράτη μέλη μπορούν να εκδώσουν απόφαση περί επιστροφής, κατόπιν έκδοσης απόφασης που απορρίπτει αίτηση ασύλου, υπό τον όρο ότι η προθεσμία και η τυχόν άσκηση προσφυγής κατά της απορριπτικής απόφασης για τη χορήγηση ασύλου έχουν ανασταλτικό αποτέλεσμα

Οδηγία 2008/115/ΕΚ – επιστροφή παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών – διαταγή προς εγκατάλειψη της επικράτειας – έκδοση της διαταγής ήδη από της απορρίψεως της αίτησης ασύλου και πριν την εξάντληση των ένδικων μέσων

ΔΕΕC-181/16, Ghandi, 19.06.2018, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: P. Mengozzi, ECLI:EU:C:2018:465 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία διατάξεων της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ σχετικά με τους κοινούς κανόνες και τις διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών (στο εξής: Οδηγία για την Επιστροφή) και της Οδηγίας 2005/85/ΕΚ σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές για τις διαδικασίες με τις οποίες τα κράτη μέλη χορηγούν και ανακαλούν το καθεστώς του πρόσφυγα (Οδηγία για τις Συνθήκες Υποδοχής).

Η υπόθεση της κύριας δίκης αφορούσε διαφορά μεταξύ του S. Ghandi και του βελγικού δημοσίου, σχετικά με τη νομιμότητα απόφασης διατάσσουσας τον πρώτο να εγκαταλείψει τη βελγική επικράτεια.

Τον Απρίλιο του 2011, ο υπήκοος Τόγκο S. Ghandi, υπέβαλε αίτηση ασύλου στο Βέλγιο. Τον Μάιο του 2014 η αίτησή του απερρίφθη και διετάχθη να εγκαταλείψει τη βελγική επικράτεια. Στη συνέχεια άσκησε προσφυγή κατά της απόφασης περί απόρριψης της αίτησης ασύλου και ζήτησε την ακύρωση και την αναστολή εκτέλεσης της διαταγής προς εγκατάλειψη της βελγικής επικράτειας. Κατά της διαταγής προς εγκατάλειψη της επικράτειας άσκησε αναίρεση ενώπιον του Conseil d'Etat, το οποίο υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο, ζητώντας διευκρινίσεις.

Το βασικό νομικό ζήτημα αφορά το αν αντιβαίνει στην Οδηγία για την Επιστροφή η έκδοση απόφασης επιστροφής πριν την εξάντληση των ένδικων μέσων κατά της απόφασης που απορρίπτει την υπαγωγή στο καθεστώς διεθνούς προστασίας. Το Δικαστήριο καταρχάς αποφαινεται ότι ο αιτών άσυλο εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής

της Οδηγίας για την Επιστροφή, ήδη από της εκ μέρους της υπεύθυνης αρχής απόρριψης σε πρώτο βαθμό της αίτησής του, εκτός εάν το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος αποφασίσει να του χορηγήσει αυτόνομη άδεια διαμονής ή άλλη άδεια που παρέχει δικαίωμα παραμονής για λόγους φιλευσπλαχνίας, ανθρωπιστικούς ή άλλους λόγους, βάσει του άρθρου 6 παρ. 4 της ως άνω Οδηγίας. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι ο κύριος σκοπός της Οδηγίας αυτής συνίσταται στην καθιέρωση αποτελεσματικής πολιτικής περί απομάκρυνσης. Ο στόχος αυτός εκφράζεται στο άρθρο 6 παρ. 6 της εν λόγω Οδηγίας, η οποία ρητώς επιτρέπει στα κράτη μέλη να λαμβάνουν απόφαση ως προς τη λήξη της νόμιμης παραμονής μαζί με απόφαση επιστροφής σε ενιαία διοικητική πράξη.

Ωστόσο, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι η εφαρμογή της Οδηγίας για την Επιστροφή πρέπει να σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις αρχές, που αναγνωρίζονται ιδίως από τον Χάρτη. Όσον αφορά την απόφαση περί επιστροφής και ενδεχόμενη απόφαση περί απομάκρυνσης, το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και η αρχή της μη επαναπροώθησης απαιτούν από τα κράτη μέλη να χορηγούν στον αιτούντα άσυλο το δικαίωμα να προσβάλει την εκτέλεση απόφασης περί επιστροφής τουλάχιστον ενώπιον ενός δικαστηρίου και η παρούσα προσφυγή να έχει αυτοδικαίως ανασταλτικό αποτέλεσμα. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, ως εκ τούτου, ενώ ένα κράτος μέλος μπορεί να εκδώσει απόφαση περί επιστροφής, κατόπιν έκδοσης απόφασης που απορρίπτει αίτηση ασύλου, το εν λόγω κράτος μέλος υποχρεούται να παράσχει αποτελεσματική ένδικη προστασία σύμφωνα με την αρχή της ισότητας των όπλων, στοιχείο που επιτάσσει, ειδικότερα, ότι όλα τα αποτελέσματα της απόφασης επιστροφής πρέπει να ανασταλούν κατά τη διάρκεια της προθεσμίας για την άσκηση της εν λόγω προσφυγής και, σε περίπτωση άσκησης τέτοιας προσφυγής, μέχρι την εκδίκασή της. Προκειμένου να συμμορφωθούν με τις υποχρεώσεις τους, τα κράτη μέλη δεν αρκεί απλώς να μην προβούν σε αναγκαστική εκτέλεση της απόφασης επιστροφής. Απαιτείται η προθεσμία οικειοθελούς αναχώρησης να μην αρχίζει ενόσω επιτρέπεται η παραμονή του ενδιαφερομένου και επιπλέον, κατά το χρονικό αυτό διάστημα, δεν επιτρέπεται να τεθεί ο ενδιαφερόμενος υπό κράτηση με σκοπό την απομάκρυνση. Επιπλέον, τα κράτη μέλη πρέπει να ενημερώνουν τον αιτούντα με σαφή τρόπο σχετικά με το δικαίωμά του να ασκήσει προσφυγή κατά απορριπτικής απόφασης και σχετικά με τη φύση της προσφυγής αυτής. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι ο ενδιαφερόμενος διατηρεί το καθεστώς του αιτούντος διεθνή προστασία έως τη λήψη οριστικής απόφασης σχετικά με την εν λόγω αίτηση. Επομένως, το πρόσωπο αυτό πρέπει να απολαύει τα δικαιώματα που απορρέουν από την Οδηγία για τις Συνθήκες Υποδοχής. Επιπλέον, τα κράτη μέλη πρέπει να επιτρέπουν στους αιτούντες να επικαλούνται οποιαδήποτε μεταβολή των περιστάσεων, που επήλθε μετά την

έκδοση της απόφασης περί επιστροφής, η οποία δύναται να έχει σημαντικό αντίκτυπο στην εκτίμηση της κατάστασης του ενδιαφερομένου.

VI. ΕΝΕΡΓΕΙΑ - ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Επιμ.: Ειρήνη Τσιφοπούλου

► Γενετικώς Τροποποιημένοι Οργανισμοί (ΓΤΟ)

Οργανισμοί που προκύπτουν με τις τεχνικές/μεθόδους της μεταλλαξιγένεσης, οι οποίες χρησιμοποιούνται κατά παράδοση σε ορισμένες εφαρμογές και έχουν μακροπρόθεσμο ιστορικό ασφάλειας, εξαιρούνται υπό προϋποθέσεις από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας για τους ΓΤΟ

σκόπιμη ελευθέρωση γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον – μεταλλαξιγένεση – Οδηγία 2001/18/ΕΚ – έννοια του «γενετικώς τροποποιημένου οργανισμού» – τεχνικές/μέθοδοι γενετικής τροποποίησης οι οποίες χρησιμοποιούνται κατά παράδοση και θεωρούνται ασφαλείς – νέες τεχνικές/μέθοδοι μεταλλαξιγένεσης – κίνδυνοι για την ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον – περιθώριο εκτιμήσεως των κρατών μελών κατά τη μεταφορά της Οδηγίας – Οδηγία 2002/53/ΕΚ – κοινός κατάλογος ποικιλιών καλλιεργούμενων φυτικών ειδών – ποικιλίες που έχουν καταστεί ανθεκτικές στα ζιζανιοκτόνα – άρθρο 4 – αποδοχή στον κοινό κατάλογο γενετικώς τροποποιημένων ποικιλιών που έχουν προκύψει με μεταλλαξιγένεση – απαίτηση για την προστασία της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος – εξαίρεση

ΔΕΕ C-528/16, Confédération paysanne κ.λπ., 25.07.2018, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Προέδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: M. Bobek, ECLI:EU:C:2018:583 – Προδικαστική παραπομπή

Η Confédération paysanne είναι γαλλική γεωργική ένωση που υπερασπίζεται τα συμφέροντα της μικρής κλίμακας γεωργίας. Μαζί με οκτώ άλλες ενώσεις, άσκησε ενώπιον του Conseil d'État προσφυγή κατά της γαλλικής νομοθεσίας που απαλλάσσει τους οργανισμούς που λαμβάνονται με μεταλλαξιγένεση από τις υποχρεώσεις που επιβάλλει η Οδηγία για τους γενετικώς τροποποιημένους οργανισμούς (ΓΤΟ). Κατά την εν λόγω Οδηγία, οι ΓΤΟ πρέπει να εγκρίνονται κατόπιν εκτίμησης των κινδύνων που παρουσιάζουν για την ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον, και επιπλέον υπόκεινται και σε υποχρεώσεις ανιχνευσιμότητας, επισήμανσης και παρακολούθησης.

Η Confédération paysanne και οι άλλες ενώσεις υποστηρίζουν ότι οι τεχνικές μεταλλαξιγένεσης έχουν εξελιχθεί με την πάροδο του χρόνου. Πριν από την έγκριση της Οδηγίας για τους ΓΤΟ, μόνο συμβατικές ή τυχαίες μέθοδοι μεταλλαξιγένεσης εφαρμόστηκαν in vivo σε ολό-

κληρα φυτά. Ακολούθως, η τεχνική πρόοδος έχει οδηγήσει στην εμφάνιση τεχνικών *in vitro* μεταλλαξιογένεσης που καθιστούν δυνατή τη στόχευση των μεταλλάξεων προκειμένου να ληφθεί ένας οργανισμός ανθεκτικός σε ορισμένα ζιζανιοκτόνα. Η Confédération paysanne και οι άλλες ενώσεις θεωρούν ότι η χρήση ανθεκτικών σε ζιζανιοκτόνο ποικιλιών σπόρων συνεπάγεται κίνδυνο σοβαρής βλάβης στο περιβάλλον και στην υγεία των ανθρώπων και των ζώων, όπως και οι ΓΤΟ που λαμβάνονται με διαγένεση.

Στο πλαίσιο αυτό, το Conseil d'État απέστειλε προδικαστικό ερώτημα και ζήτησε από το Δικαστήριο να καθορίσει, κατ' ουσίαν, αν οι οργανισμοί που έχουν αποκτηθεί με μεταλλαξιογονία είναι ΓΤΟ και αν υπόκεινται στις υποχρεώσεις που ορίζει η Οδηγία για τους ΓΤΟ.

Το Δικαστήριο, σε τμήμα μείζονος συνθέσεως, έκρινε καταρχάς ότι οι οργανισμοί που λαμβάνονται με μεταλλαξιογένεση είναι ΓΤΟ κατά την έννοια της Οδηγίας για τους ΓΤΟ, στο μέτρο που οι τεχνικές και οι μέθοδοι μεταλλαξιογένεσης μεταβάλλουν το γενετικό υλικό ενός οργανισμού με έναν τρόπο που δεν συμβαίνει φυσικά. Επομένως, οι οργανισμοί αυτοί εμπίπτουν, κατ' αρχήν, στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας για τους ΓΤΟ και υπόκεινται στις υποχρεώσεις που θέτει η εν λόγω Οδηγία.

Εντούτοις, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι από την Οδηγία για τους ΓΤΟ προκύπτει ότι αυτή δεν εφαρμόζεται στους οργανισμούς που λαμβάνονται με ορισμένες τεχνικές μεταλλαξιογένεσης, ήτοι εκείνες που έχουν χρησιμοποιηθεί κατά συμβατικό τρόπο σε πολλές εφαρμογές και έχουν μακροπρόθεσμο ιστορικό ασφάλειας. Περαιτέρω, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να υποβάλλουν τέτοιους οργανισμούς, σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, και ιδίως τους κανόνες για την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, στις ίδιες υποχρεώσεις που απορρέουν από την Οδηγία για τους ΓΤΟ ή σε άλλες υποχρεώσεις. Το γεγονός ότι οι οργανισμοί αυτοί αποκλείονται από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας δεν σημαίνει ότι οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να προχωρήσουν ελεύθερα στην εσκεμμένη απελευθέρωσή τους στο περιβάλλον ή στην τοποθέτησή τους στην ευρωπαϊκή αγορά. Τα κράτη μέλη είναι επομένως ελεύθερα να νομοθετούν σε αυτόν τον τομέα σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, ιδίως με τους κανόνες για την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων.

Περαιτέρω, εξετάσθηκε το ερώτημα αν η Οδηγία για τους ΓΤΟ μπορεί επίσης να εφαρμοσθεί σε οργανισμούς που λαμβάνονται με τεχνικές μεταλλαξιογένεσης που έχουν προκύψει μετά την έκδοσή της. Το Δικαστήριο θεώρησε ότι οι κίνδυνοι που συνδέονται με τη χρήση αυτών των νέων τεχνικών μεταλλαξιογένεσης μπορεί να αποδειχθούν παρόμοιοι με αυτούς που προκύπτουν από την παραγωγή και την απελευθέρωση ενός ΓΤΟ μέσω της διαγονιδίσεως. Κι αυτό γιατί η άμεση τροποποίηση του

γενετικού υλικού ενός οργανισμού μέσω της μεταλλαξιογένεσης καθιστά δυνατή την επίτευξη των ίδιων αποτελεσμάτων με την εισαγωγή ξένου γονιδίου στον οργανισμό (διαγένεση). Οι νέες αυτές τεχνικές είναι δυνατόν να παραχθούν γενετικά τροποποιημένες ποικιλίες με ρυθμό δυσανάλογο με αυτές που προκύπτουν από την εφαρμογή συμβατικών μεθόδων μεταλλαξιογένεσης.

Ενόψει των κινδύνων αυτών, η εξαίρεση των οργανισμών που λαμβάνονται με νέες τεχνικές μεταλλαξιογένεσης από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας θα έθετε σε κίνδυνο τους στόχους της εν λόγω Οδηγίας, δηλαδή την αποφυγή δυσμενών επιπτώσεων στην ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον, και θα παραβίαζε την αρχή της πρόληψης την οποία επιδιώκει η ίδια Οδηγία. Επομένως, η Οδηγία εφαρμόζεται και στους οργανισμούς που λαμβάνονται με τεχνικές μεταλλαξιογένεσης, οι οποίες έχουν προκύψει μετά την έγκρισή της.

Τέλος, το Δικαστήριο εξέτασε το ζήτημα κατά πόσον οι γενετικώς τροποποιημένες ποικιλίες που λαμβάνονται με μεταλλαξιογένεση πρέπει να είναι σύμφωνες και με την Οδηγία 2002/53/ΕΚ. Σύμφωνα με αυτήν, μια γενετικώς τροποποιημένη ποικιλία μπορεί να γίνει αποδεκτή για να συμπεριληφθεί στον κοινό κατάλογο ποικιλιών καλλιεργούμενων φυτικών ειδών, των οποίων οι σπόροι προς σπορά μπορούν να τεθούν στην αγορά, μόνον εφόσον έχουν ληφθεί όλα τα κατάλληλα μέτρα για την αποφυγή κινδύνων για την ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον.

Το Δικαστήριο θεώρησε ότι η έννοια της «γενετικώς τροποποιημένης ποικιλίας» αναφέρεται στην έννοια του «γενετικά τροποποιημένου οργανισμού» κατά την Οδηγία για τους ΓΤΟ, με αποτέλεσμα οι ποικιλίες που προκύπτουν από μεταλλαξιογένεση που εμπίπτει στην Οδηγία αυτή να πληρούν την προαναφερθείσα προϋπόθεση. Αντίθετα, οι ποικιλίες που λαμβάνονται με τεχνικές μεταλλαξιογένεσης, οι οποίες έχουν συμβατικά χρησιμοποιηθεί σε πολλές εφαρμογές και έχουν μακρό ιστορικό ασφάλειας, απαλλάσσονται από την υποχρέωση αυτή.

Συμπερασματικά, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι οργανισμοί που λαμβάνονται με μεταλλαξιογένεση είναι ΓΤΟ και υπόκεινται, κατ' αρχήν, στις υποχρεώσεις που καθορίζονται από την Οδηγία για τους ΓΤΟ. Από το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω Οδηγίας εξαιρούνται μόνον οι οργανισμοί που λαμβάνονται με τεχνικές μεταλλαξιογένεσης που χρησιμοποιούνται κατά κανόνα σε πολλές εφαρμογές και έχουν μακρό ιστορικό ασφάλειας. Ωστόσο, τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να υποβάλλουν τους οργανισμούς αυτούς, σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ και ιδίως την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων κατά τα άρθρα 34 έως 36 ΣΛΕΕ, σε υποχρεώσεις που απορρέουν από την Οδηγία ή σε άλλες υποχρεώσεις.

► Προώθηση της ενεργειακής απόδοσης

Η καταβολή εισφοράς στο ταμείο ενεργειακής απόδοσης ως κύριο μέτρο εκπλήρωσης της υποχρέωσης εξοικονόμησης ενέργειας είναι σύμφωνη με την Οδηγία για την ενεργειακή προώθηση

Οδηγία 2012/27/ΕΕ – άρθρο 7 παρ. 1, 4 και 9 – άρθρο 20 παρ. 4 και 6 – προώθηση της ενεργειακής απόδοσης – καθεστώς επιβολής της υποχρέωσης ενεργειακής απόδοσης – άλλα μέτρα πολιτικής – εθνικό ταμείο ενεργειακής απόδοσης – δημιουργία ταμείου ενεργειακής απόδοσης ως κύριο μέτρο εκπλήρωσης της υποχρέωσης ενεργειακής απόδοσης – υποχρέωση καταβολής εισφοράς – καθορισμός των υπόχρεων μερών – διανομείς ενέργειας ή/και εταιρίες λιανικής πώλησης ενέργειας

ΔΕΕ C-561/16, Saras Energía, 07.08.2018, Τμήμα δεύτερο, Προέδρος: M. Ilešič, Εισηγητής: E. Jarašiūnas, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2018:633 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία της Οδηγίας 2012/27/ΕΕ για την ενεργειακή απόδοση.

Η Οδηγία θεσπίζει κοινό πλαίσιο μέτρων για την προώθηση της ενεργειακής απόδοσης εντός της Ένωσης, προκειμένου να διασφαλίσει την επίτευξη του πρωταρχικού στόχου της Ένωσης για 20% στην εξοικονόμηση ενέργειας έως το 2020 και να προετοιμάσει το έδαφος για περαιτέρω βελτιώσεις της ενεργειακής απόδοσης στο μέλλον.

Προς τον σκοπό αυτό, κάθε κράτος μέλος θεσπίζει, μεταξύ άλλων, «καθεστώς επιβολής της υποχρέωσης ενεργειακής απόδοσης». Το εν λόγω καθεστώς εξασφαλίζει ότι οι διανομείς ενέργειας ή/και οι εταιρίες λιανικής πώλησης ενέργειας που λειτουργούν στην επικράτεια κάθε κράτους μέλους επιτυγχάνουν έναν στόχο εξοικονόμησης ενέργειας. Τα υπόχρεα μέρη μπορούν να υλοποιούν τις υποχρεώσεις τους συμβάλλοντας ετησίως στο εθνικό ταμείο ενεργειακής απόδοσης με ποσό ισοδύναμο προς τις επενδύσεις που απαιτούνται για την υλοποίηση των υποχρεώσεων αυτών. Τα καθεστώτα υποχρεώσεων μπορούν επίσης να συνδυασθούν με εναλλακτικά μέτρα πολιτικής, για παράδειγμα με εθνικά προγράμματα ενεργειακής απόδοσης.

Στα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, η Saras Energía είναι ισπανική εταιρία που δραστηριοποιείται στον τομέα της ενέργειας. Η εταιρία προσέφυγε ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ισπανίας κατά του μέτρου υποχρέωσης καταβολής εισφοράς στο εθνικό ταμείο ενεργειακής απόδοσης, υποστηρίζοντας ότι είναι αντίθετο προς την Οδηγία για την ενεργειακή απόδοση. Συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι, αφενός μεν, υποχρεώνεται να εκπληρώσει την υποχρέωση εξοικονόμησης ενέργειας μέσω ετήσιας καταβολής εισφοράς, χωρίς να έχει

δυνατότητα να την εκπληρώσει μέσω της εφαρμογής πραγματικών μέτρων και, αφετέρου, η εν λόγω υποχρέωση επιβάλλεται μόνο στις εταιρίες λιανικής πώλησης ενέργειας και όχι στους διανομείς ενέργειας.

Το αιτούν Δικαστήριο εξέφρασε αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα του ισπανικού μέτρου με τις διατάξεις της Οδηγίας, στο μέτρο που θεσπίζει ως κύριο (και όχι εναλλακτικό) τρόπο εκπλήρωσης της υποχρέωσης εξοικονόμησης ενέργειας την καταβολή ετήσιας οικονομικής εισφοράς.

Το Δικαστήριο, επιλαμβανόμενο της υπόθεσης, εξέτασε αρχικά εάν είναι νόμιμος ο τρόπος εκπλήρωσης της υποχρέωσης ενεργειακής απόδοσης μέσω εισφοράς, χωρίς να προβλέπεται η δυνατότητα των υπόχρεων μερών, αντί της εισφοράς, να επιτυγχάνουν τους στόχους εξοικονόμησης ενέργειας με τρόπο πραγματικό και άμεσο. Το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι πράγματι το μέτρο αυτό, αν και δεν αποτελεί καθεστώς επιβολής της υποχρέωσης ενεργειακής απόδοσης, αντιστοιχεί σε μέσο που αποσκοπεί στην επίτευξη εξοικονόμησης ενέργειας στους τελικούς καταναλωτές. Το γεγονός ότι η Οδηγία αναφέρει αυτό το είδος μέτρων ως «εναλλακτική δυνατότητα» εκφράζει απλώς τη δυνατότητα επιλογής που καταλείπεται στα κράτη μέλη.

Τα κράτη μέλη διαθέτουν μεγάλη ευελιξία και ευρύ περιθώριο εκτίμησης, κατά το Δικαστήριο, καθώς η επίτευξη των σκοπών της Οδηγίας μπορεί να εξασφαλισθεί μόνον εφόσον κάθε κράτος μέλος έχει τη δυνατότητα να επιλέξει το καθεστώς που αρμόζει καλύτερα στις ιδιαίτερες συνθήκες του, λαμβάνοντας υπόψη τις εθνικές του ιδιαιτερότητες. Στο αιτούν δικαστήριο απόκειται να ελέγξει ότι το εθνικό μέτρο τηρεί τον στόχο της εξοικονόμησης ενέργειας στο στάδιο της τελικής χρήσης, ο οποίος πρέπει να επιτευχθεί έως το τέλος του 2020.

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο εξέτασε εάν είναι νόμιμη η υποχρέωση ενεργειακής απόδοσης σε ορισμένες μόνον επιχειρήσεις του ενεργειακού τομέα, οι οποίες ορίζονται ως υπόχρεα μέρη, χωρίς όμως το κράτος μέλος εκθέτει ρητώς τους λόγους για τους οποίους οι συγκεκριμένες επιχειρήσεις ορίστηκαν ως υπόχρεα μέρη.

Κατά τη γραμματική ερμηνεία της Οδηγίας για την ενεργειακή απόδοση, τα υπόχρεα μέρη μεταξύ των διανομέων ενέργειας ή/και των εταιριών λιανικής πώλησης ενέργειας πρέπει να ορίζονται με βάση αντικειμενικά και αμερόληπτα κριτήρια. Ο ορισμός δηλαδή των υπόχρεων επιχειρήσεων στο εσωτερικό δίκαιο πρέπει να στηρίζεται σε κριτήρια που διατυπώνονται ρητώς και είναι αντικειμενικά και αμερόληπτα. Το Δικαστήριο έκρινε ότι στο αιτούν δικαστήριο απόκειται να ελέγξει τα κριτήρια αυτά, λαμβάνοντας υπόψη τη διαμόρφωση και τα χαρακτηριστικά της εθνικής αγοράς, καθώς και την κατάσταση των φορέων της αγοράς αυτής. Συνεπώς, το Δικαστήριο

έκρινε ότι υποχρέωση ενεργειακής απόδοσης μόνο σε ορισμένες επιχειρήσεις του ενεργειακού τομέα δεν είναι αντίθετη στην Οδηγία, εφόσον όμως ο ορισμός των επιχειρήσεων αυτών στηρίζεται όντως σε αντικειμενικά και αμερόληπτα κριτήρια τα οποία πρέπει να εκτίθενται ρητώς.

► Φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας

Παραγωγοί ηλεκτρικής ενέργειας και υποχρέωση απαλλαγής από τη φορολογία ηλεκτρικής ενέργειας που προορίζεται για αυτοκατανάλωση

Οδηγία 2003/96/ΕΚ – φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας – άρθρο 21 παρ. 5, τρίτο εδάφιο – οντότητα που παράγει ηλεκτρική ενέργεια για δική της χρήση – μικροί παραγωγοί ηλεκτρικής ενέργειας – άρθρο 14 παρ. 1, στοιχείο α' – ενεργειακά προϊόντα που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας – υποχρέωση απαλλαγής

ΔΕΕ C-90/17, Turbogás, 27.06.2018, Τμήμα πρώτο, Προέδρος: R. Silva de Lapuerta, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2018:498 – Προδικαστική παραπομπή

Η εν λόγω υπόθεση αφορά τη φορολόγηση ηλεκτρικής ενέργειας προοριζόμενης για αυτοκατανάλωση, κατά την Οδηγία 2003/96/ΕΚ.

Η εν λόγω Οδηγία έχει στόχο τον καθορισμό ελαχίστων επιπέδων φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας. Επιπλέον, προβλέπει και εξαιρέσεις ή μειώσεις του επιπέδου φορολογίας αυτών. Συγκεκριμένα, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να απαλλάσσουν από την προβλεπόμενη φορολογία «ενεργειακά προϊόντα που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας». Περαιτέρω, «μια οντότητα η οποία παράγει ηλεκτρική ενέργεια για δική της χρήση θεωρείται ως διανομέας» και τα κράτη μέλη «μπορούν να απαλλάξουν αυτούς τους μικρούς παραγωγούς ηλεκτρικής ενέργειας εφόσον φορολογούν τα ενεργειακά προϊόντα που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή αυτής της ηλεκτρικής ενέργειας».

Στα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, η Turbogás είναι εταιρία που εκμεταλλεύεται θερμοηλεκτρικό σταθμό συνδυασμένης ηλεκτροπαραγωγής στην Πορτογαλία. Ο σταθμός παράγει ηλεκτρική ενέργεια από φυσικό αέριο και, κατά περίπτωση, από πετρέλαιο εσωτερικής καύσης, η οποία αντιστοιχεί περίπου στο 9% της εθνικής παραγωγής. Η εταιρία, ως παραγωγός, εμπίπτει στο κανονικό νομικό καθεστώς παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας.

Μέρος της ηλεκτρικής ενέργειας που παράγεται στην εγκατάσταση καταναλώνεται για την εσωτερική λειτουρ-

γία του σταθμού. Η κατανάλωση πραγματοποιείται ταυτόχρονα με τη διαδικασία παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και είναι σύμφυτη με τη διαδικασία αυτή. Στο παρελθόν, η Turbogás δεν διέθετε μετρητές για τη μέτρηση της ποσότητας ηλεκτρικής ενέργειας που προοριζόταν για αυτοκατανάλωση. Επίσης, δεν δικαιούνταν απαλλαγή, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, για την ηλεκτρική ενέργεια που κατανάλωνε στις εγκαταστάσεις της.

Στο πλαίσιο αυτό, οι αρμόδιες αρχές έκριναν ότι όφειλε φόρο επί πετρελαϊκών και ενεργειακών προϊόντων για τις ποσότητες ηλεκτρικής ενέργειας που είχε αυτοκαταναλώσει. Η εταιρία αμφισβήτησε τη νομιμότητα της φορολογίας ηλεκτρικής ενέργειας που προορίζεται για αυτοκατανάλωση και προσέφυγε κατά της διορθωτικής πράξης επιβολής φόρου.

Το αιτούν δικαστήριο εξέφρασε αμφιβολίες κατά πόσον μια εταιρία που παράγει ηλεκτρική ενέργεια για δική της χρήση πρέπει να θεωρηθεί ως διανομέας, του οποίου η ηλεκτρική ενέργεια υπόκειται σε φόρο ή μπορεί να τύχει δυνητικής απαλλαγής, κατά τις σχετικές διατάξεις της Οδηγίας.

Το Δικαστήριο, επιλαμβανόμενο της υπόθεσης, έκρινε ότι οντότητα η οποία παράγει ηλεκτρική ενέργεια για δική της χρήση, ανεξαρτήτως του μεγέθους της και ανεξαρτήτως της οικονομικής δραστηριότητας που ασκεί κατά κύριο λόγο, πρέπει να θεωρηθεί ως «διανομέας», του οποίου η κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας εμπίπτει στην υποχρεωτική απαλλαγή που προβλέπεται στην εν λόγω Οδηγία. Στην κρίση του αυτή το Δικαστήριο κατέληξε λαμβάνοντας υπόψη τη γραμματική ερμηνεία των ως άνω διατάξεων, καθώς και των επιδιωκόμενων με αυτήν σκοπών.

Τέλος, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η Οδηγία δεν ρυθμίζει τον τρόπο με τον οποίο αποδεικνύεται ότι τα ενεργειακά προϊόντα χρησιμοποιήθηκαν για σκοπούς που δικαιολογούν απαλλαγή. Συνεπώς, απόκειται στα κράτη μέλη να ορίσουν τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες χορηγούνται οι απαλλαγές, προκειμένου να διασφαλισθεί η ορθή και απρόσκοπτη εφαρμογή τους και να αποφευχθεί η φοροδιαφυγή ή κατάχρηση, τηρώντας τις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης μεταξύ των οποίων και η αρχή της αναλογικότητας.

VII. ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Δημήτριος-Παναγιώτης Λ. Τζάκας, Δήμητρα Γαμπά

► Καταχρηστικές ρήτρες δανειακών συμβάσεων σε ξένο νόμισμα

Επιτρέπεται η πρόβλεψη ειδικών δικονομικών απαιτήσεων κατά την άσκηση των δικαιωμάτων κατανα-

λωτών εκ της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, εφόσον εξυπηρετούν το γενικό συμφέρον της ορθής απονομής της δικαιοσύνης και δεν βαίνουν πέραν του μέτρου που είναι αναγκαίο για την επίτευξη του σκοπού τους

Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ – Οδηγία 93/13/ΕΟΚ – Οδηγία 2008/48/ΕΚ – σύμβαση στεγαστικού δανείου σε αλλοδαπό νόμισμα – ρήτρα περί μονομερούς δικαιώματος τροποποίησης της σύμβασης – ρήτρα περί διαφοράς της συναλλαγματικής ισοτιμίας – ρήτρα μονομερούς τροποποίησης της σύμβασης – δικονομικό δίκαιο – στοιχεία διασυνοριακότητας

ΔΕΕ C-483/16, Sziber, 31.05.2018, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: M. Ilešič, Εισηγητής: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: N. Wahl, ECLI:EU:C:2018:367 – Προδικαστική παραπομπή

Η προκείμενη διαφορά αφορά δάνειο σε αλλοδαπό νόμισμα που χορηγήθηκε σε φυσικά πρόσωπα, κατοίκους Ουγγαρίας, προς τον σκοπό απόκτησης κατοικίας. Το εν λόγω δάνειο συνομολογήθηκε σε ελβετικό φράγκο (CHF) και ακολούθως εκταμιεύθηκε και αποπληρώθηκε στο ημεδαπό νόμισμα, ήτοι φιορίνια (HUF). Η επίμαχη δανειακή σύμβαση περιείχε, μεταξύ άλλων, όρους που προέβλεπαν τη διαφορά (spread) μεταξύ της συναλλαγματικής ισοτιμίας που ισχύει για την εκταμίευση του δανείου και εκείνης που ισχύει για την αποπληρωμή του, ήτοι αντιστοίχως της τιμής αγοράς και της τιμής πώλησης, όπως εκάστοτε εφαρμόζονταν από το αντισυμβαλλόμενο πιστωτικό ίδρυμα. Επιπροσθέτως, στο πλαίσιο της σύμβασης, προβλεπόταν το δικαίωμα μονομερούς τροποποίησης υπέρ της πιστοδότριας τράπεζας, γεγονός που της παρέιχε τη δυνατότητα να αυξήσει μονομερώς τους τόκους, τα έξοδα και το κόστος. Οι δανειολήπτες προσέφυγαν δικαστικά, επιδιώκοντας την ακύρωση της δανειακής σύμβασης, άλλως και επικουρικής συγκεκριμένων συμβατικών ρητρών. Το επιληφθέν ουγγρικό δικαστήριο διαπίστωσε πλημμέλειες στην ένδικη αγωγή και κάλεσε τους ενάγοντες σύμφωνα με το εθνικό δικονομικό πλαίσιο να τις θεραπεύσουν. Οι τελευταίοι προέβησαν μεν σε επανειλημμένες τροποποιήσεις του δικογράφου της αγωγής, ωστόσο, παρά τη σχετική πρόσκληση του δικαστηρίου, δεν υπέβαλαν υπόμνημα τροποποιήσεων του εν λόγω δικογράφου, με αποτέλεσμα να επιβάλλεται η κατάργηση της δίκης, χωρίς το εθνικό δικαστήριο να δύναται να προχωρήσει στην επί της ουσίας εξέταση της διαφοράς. Σύμφωνα με το εφαρμοστέο ουγγρικό δικονομικό πλαίσιο, τα αιτήματα της επίμαχης αγωγής μπορούσαν να εξετασθούν και να γίνουν δεκτά επί της ουσίας μόνον υπό την προϋπόθεση ότι ο δανειολήπτης, πρώτον, ζητεί επίσης την εφαρμογή της έννομης συνέπειας της ακυρότητας, δεύτερον, δεν ζητεί την εφαρμογή, μεταξύ όλων των εννόμων συνεπειών εκ της ολικής ακυρότητας, εκείνης που συνίσταται στην επαναφορά των πραγμάτων στην πρότερα κατάσταση, όπως ίσχυε προ της συνάψεως της επίμαχης συμβάσεως. Κατά τρίτον, έπρεπε να υπο-

βάλλει εκκαθάριση λογαριασμών όπου περιλαμβάνει τα καταχρηστικώς απαιτηθέντα ποσά. Στο πλαίσιο αυτό, το εθνικό δικαστήριο διατυπώνει τρία προδικαστικά ερωτήματα με τα οποία ζητά να εξετασθεί η συμβατότητα των εν λόγω ειδικών δικονομικών απαιτήσεων με το άρθρα 7 και 8 της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, την Οδηγία 2008/48/ΕΚ και τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Ομοίως ερωτάται η δυνατότητα εφαρμογής της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ σε αμιγώς εσωτερικές διαφορές, δηλαδή σε βιοτικά περιστατικά που δεν παρουσιάζουν στοιχεία διασυνοριακότητας.

Το ΔΕΕ, εξ αρχής, συγκεκριμενοποιεί το κρίσιμο νομοθετικό πλαίσιο, εστιάζοντας στα άρθρα 6 και 7 της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, όπως τούτο οφείλει να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα των διατάξεων του Χάρτη και ιδίως του άρθρου 47 αυτού. Υπό το πρίσμα της απόφασης *Pereničová και Perenič* (C-453/10, 15.03.2012, ECLI:EU:C:2012:144, σκ. 31), παρατηρείται από τη μία πλευρά ότι η δικαιιοπολιτική στόχευση της εν λόγω Οδηγίας κατατείνει στην αποκατάσταση της ισορροπίας μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών και στην καταρχήν διατήρηση του κύρους της εκάστοτε κρινόμενης σύμβασης ως όλου και όχι στη συνολική ακύρωση όλων των συμβάσεων που περιέχουν καταχρηστικές ρήτρες. Από την άλλη πλευρά, βέβαια, η διάγνωση της καταχρηστικότητας ορισμένης συμβατικής ρήτρας ενεργοποιεί την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να αφήνουν τούτη ανεφάρμοστη, ούτως ώστε να μην παράγει δεσμευτικά αποτελέσματα έναντι του καταναλωτή. Εντούτοις, η εν λόγω στόχευση παραμένει ατελής, αφού το δίκαιο της Ένωσης δεν εναρμονίζει τις διαδικασίες εξέτασης της εκάστοτε κρινόμενης καταχρηστικότητας ορισμένης συμβατικής ρήτρας, με αποτέλεσμα οι οικείες διαδικασίες να διέπονται από την εσωτερική έννομη τάξη των κρατών μελών. Οι εν λόγω εθνικές διατάξεις, ωστόσο, τελούν υπό την προϋπόθεση ότι δεν αντιμετωπίζουν με λιγότερο ευνοϊκό τρόπο έννομες σχέσεις που υπόκεινται σε αλλοδαπό δίκαιο σε σχέση με εκείνες που υπόκεινται στο εσωτερικό δίκαιο (αρχή της ισοδυναμίας) και ότι προβλέπουν αποτελεσματική δικαστική προστασία, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 47 του Χάρτη.

Κατόπιν τούτων, το ΔΕΕ παραθέτει τις επίμαχες ειδικές δικονομικές απαιτήσεις του ουγγρικού δικαίου, ως προς τις οποίες αποφαίνεται ότι ο ειδικός χαρακτήρας τους – ήτοι η φύση τους ως επιπρόσθετες προϋποθέσεις του παραδεκτού των ένδικων αγωγών – δεν τις καθιστά λιγότερες ευνοϊκές για τον ενάγοντα καταναλωτή. Η συγκεκριμένη κατάσταση δικαίου πρέπει να εξετασθεί λαμβάνοντας υπόψη τη θέση που έχουν οι επίμαχες δικονομικές διατάξεις στο σύνολο της διαδικασίας, τη διεξαγωγή της και τις ιδιομορφίες των διατάξεων αυτών ενώπιον των εθνικών αρχών. Υπό αυτή τη διάσταση, αξιολογούνται ως επιμέρους έκφραση του γενικού κανόνα της Πολιτικής

Δικονομίας, σύμφωνα με τον οποίο ένα αίτημα πρέπει να εξειδικεύεται και να ποσοτικοποιείται, με αποτέλεσμα οι υπό κρίση δικονομικές απαιτήσεις να ισχύουν για όλα τα παρόμοια ένδικα βοηθήματα και άρα να μην στοιχειοθετείται κάποια δυσμενής μεταχείριση των εναγόντων καταναλωτών. Σε κάθε περίπτωση, η επαλήθευση της συγκεκριμένης διαπίστωσης αποτελεί έργο του αιτούντος δικαστηρίου.

Εν αναφορά προς την αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, παρατηρείται ότι τούτη δεν αναιρείται από την επιβολή της υποχρέωσης τήρησης ορισμένων δικονομικών απαιτήσεων. Κατ' επέκταση, η εν λόγω επιβάρυνση δύναται να δικαιολογηθεί από την ανάγκη αποσυμφόρησης του δικαστικού συστήματος ενόψει του σημαντικού αριθμού των επίμαχων ενδίκων διαφορών προς τον σκοπό αντιμετώπισης μιας έκτακτης κατάστασης. Η εξυπηρέτηση του γενικού συμφέροντος της ορθής απονομής της δικαιοσύνης υπερισχύει έναντι των ειδικών συμφερόντων, ακόμη και εκείνων των καταναλωτών, υπό την προϋπόθεση ότι οι επίμαχοι περιορισμοί δεν βαίνουν πέραν του μέτρου που είναι αναγκαίο για την επίτευξη του σκοπού τους. Συνεπώς, οι κανόνες που επιβάλλουν στον καταναλωτή την υποχρέωση να υποβάλει ποσοτικοποιημένο αίτημα που συνίσταται σε εκκαθάριση λογαριασμών την οποία έχει ήδη καταρτίσει το οικείο χρηματοπιστωτικό ίδρυμα, καθώς επίσης να καθορίσει την έννομη συνέπεια την οποία ζητεί για την περίπτωση ακυρότητας είτε της επίμαχης δανειακής σύμβασης, είτε ορισμένων ρητρών της, δεν είναι τόσο περίπλοκοι και δεν επιβάλλουν τόσο επαχθείς απαιτήσεις ώστε οι κανόνες αυτοί να θίγουν δυσανάλογα το δικαίωμα του καταναλωτή σε αποτελεσματική δικαστική προστασία. Σε κάθε περίπτωση, η επαλήθευση της εν λόγω διάγνωσης αποτελεί έργο του αιτούντος δικαστηρίου. Τέλος, ως προς το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το ΔΕΕ αρκείται πολύ λακωνικά να παρατηρήσει ότι η Οδηγία 93/13/ΕΟΚ πρέπει να ερμηνευθεί ως εφαρμοστέα ακόμη και στις περιπτώσεις που δεν εμφανίζουν διασυνοριακό στοιχείο.

► Περιεχόμενο της υποχρέωσης επαγγελματικού απορρήτου που υπέχουν οι εθνικές χρηματοπιστωτικές εποπτικές αρχές

Όλες οι μη δημοσιευμένες πληροφορίες που αφορούν εποπτευόμενη επιχείρηση του χρηματοπιστωτικού τομέα είναι εμπιστευτικές, εφόσον η δημοσιοποίησή τους θα έβλαπτε είτε τα συμφέροντα της εμπλεκόμενης επιχείρησης είτε τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα

Οδηγία 2004/39/ΕΚ – επιχειρήσεις παροχής επενδυτικών υπηρεσιών – εμπιστευτικές πληροφορίες – δημοσιοποίηση – εμπορική θέση – ομαλή λειτουργία αγορών – επαγγελματικό απόρρητο – διασυνοριακή δραστηριοποίηση – πάροδος μεγάλου χρόνου

ΔΕΕ C-15/16, Baumeister, 19.06.2018, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: J.L. da Cruz Vilaça, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2018:464 – Προδικαστική παραπομπή

Ο Ewald Baumeister συγκαταλέγεται στους επενδυτές που ζημιώθηκαν από τις δραστηριότητες της γερμανικής εταιρίας Phoenix Kapitaldienst, της οποίας η επιχειρηματική στρατηγική στηριζόταν σε σύστημα πυραμίδας. Ο E. Baumeister ζήτησε από την Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht (ομοσπονδιακή αρχή εποπτείας των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών) να του επιτραπεί η πρόσβαση σε ορισμένα έγγραφα αφορώντα τη Phoenix, όπως η ειδική έκθεση ελέγχου, εκθέσεις των οικονομικών ελεγκτών, εσωτερικά έγγραφα, εκθέσεις και αλληλογραφία, που είχε λάβει ή συντάξει η αρχή αυτή στο πλαίσιο της δραστηριότητας εποπτείας της Phoenix. Δεδομένου ότι η Bundesanstalt αρνήθηκε να του επιτρέψει την πρόσβαση στα έγγραφα αυτά, ο E. Baumeister προσέφυγε ενώπιον των γερμανικών δικαστηρίων. Στο πλαίσιο αυτό, το Bundesverwaltungsgericht (Ομοσπονδιακό Διοικητικό Δικαστήριο, Γερμανία) ζητεί από το Δικαστήριο να διευκρινίσει το περιεχόμενο της Οδηγίας για τις αγορές χρηματοπιστωτικών μέσων, κατά την οποία οι αρμόδιες αρχές υποχρεούνται να τηρούν το επαγγελματικό απόρρητο και δεν δικαιούνται, εκτός των περιοριστικώς απαριθμούμενων στην οδηγία περιπτώσεων, να δημοσιοποιούν τις εμπιστευτικές πληροφορίες που έχουν λάβει. Το Δικαστήριο κρίνει, κατ' αρχάς, ότι όλες οι πληροφορίες που αφορούν την εποπτευόμενη επιχείρηση τις οποίες αυτή έχει διαβιβάσει στην αρμόδια αρχή, καθώς και όλες οι εκτιμήσεις της εν λόγω αρχής που περιέχονται στον σχετικό με την εποπτεία φάκελό της (συμπεριλαμβανομένης της αλληλογραφίας της με άλλους φορείς), δεν συνιστούν, άνευ περαιτέρω προϋποθέσεων, εμπιστευτικές πληροφορίες, οι οποίες καλύπτονται από την υποχρέωση τηρήσεως του επαγγελματικού απορρήτου. Εμπíπτουν στον χαρακτηρισμό αυτόν οι πληροφορίες οι οποίες, πρώτον, δεν έχουν δημόσιο χαρακτήρα και των οποίων, δεύτερον, η δημοσιοποίηση μπορεί πιθανώς να βλάψει τα συμφέροντα του προσώπου που τις προσκόμισε ή τρίτου, ή ακόμα την ομαλή λειτουργία του συστήματος ελέγχου της δραστηριότητας των επιχειρήσεων επενδύσεων που θέσπισε η Οδηγία. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι οι πληροφορίες οι οποίες ενδεχομένως αποτέλεσαν επιχειρηματικό απόρρητο χάνουν, γενικώς, τον απόρρητο χαρακτήρα τους όταν χρονολογούνται από πέντε και πλέον ετών. Κατ' εξαίρεση, μπορεί να ισχύει άλλως όταν ο διάδικος που επικαλείται τον απόρρητο χαρακτήρα αποδείξει ότι, παρά την παλαιότητά τους, οι πληροφορίες αυτές εξακολουθούν να αποτελούν ουσιώδη στοιχεία της εμπορικής θέσεώς του ή της εμπορικής θέσεως ενδιαφερομένων τρίτων. Πάντως, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι αυτά δεν ισχύουν όσον αφορά τις πληροφορίες των οποίων η εμπιστευτικότητα μπορεί να δικαι-

ολογείται από άλλους λόγους εκτός από τη σημασία τους για την εμπορική θέση των οικείων επιχειρήσεων όπως οι πληροφορίες σχετικά με τις μεθόδους και τις στρατηγικές εποπτείας των αρμοδίων αρχών. Επιπλέον, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η γενική απαγόρευση δημοσιοποιήσεως εμπιστευτικών πληροφοριών που προβλέπει η Οδηγία αφορά τις ευρισκόμενες στην κατοχή των αρμοδίων αρχών πληροφορίες οι οποίες πρέπει να χαρακτηρισθούν εμπιστευτικές κατά την εξέταση της αιτήσεως δημοσιοποιήσεως, ανεξαρτήτως του χαρακτηρισμού των πληροφοριών αυτών κατά τον χρόνο της διαβιβάσεώς τους

στις αρμόδιες αρχές. Τέλος, το Δικαστήριο υπογραμμίζει περαιτέρω ότι τα κράτη μέλη διατηρούν την ελευθερία να παρεκτείνουν την προστασία από τη δημοσιοποίηση στο σύνολο του περιεχομένου των φακέλων εποπτείας των αρμοδίων αρχών ή, αντιστρόφως, να επιτρέπουν την πρόσβαση σε ευρισκόμενες στην κατοχή των αρμοδίων αρχών πληροφορίες που δεν είναι εμπιστευτικές πληροφορίες κατά την έννοια της Οδηγίας. Πράγματι, η Οδηγία επιβάλλει απλώς και μόνον στις αρμόδιες αρχές την υποχρέωση να αρνούνται, κατ' αρχήν, τη δημοσιοποίηση εμπιστευτικών πληροφοριών.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Υποκειμενικά όρια ρήτρας παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας

Ρήτρα παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας που περιλαμβάνεται σε σύμβαση μεταξύ δύο νομικών προσώπων δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τους εκπροσώπους αυτών, εφόσον δεν έχουν συμβληθεί ατομικά στη σύμβαση, ακόμη και αν ευθύνονται εις ολόκληρον με την εταιρία για ζημίες που προκάλεσαν κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – διεθνής δικαιοδοσία και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις – Κανονισμός (ΕΚ) 44/2001 – άρθρο 23 – ρήτρα διεθνούς δικαιοδοσίας – ρήτρα παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας περιεχόμενη σε ιδιωτικό συμφωνητικό μεταξύ δύο εταιριών – αγωγή αποζημίωσης – εις ολόκληρον ευθύνη των εκπροσώπων της μίας από τις εταιρίες για αδικοπραξία – ζήτημα κατά πόσον είναι δυνατή η επίκληση της συγκεκριμένης ρήτρας από τους εν λόγω εκπροσώπους

ΔΕΕ C-436/16, Leventis και Vafias, 28.06.2017, Τμήμα έβδομο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγήτρια: C. Toader, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2017:497 – Προδικαστική παραπομπή

Ο Γεώργιος Λεβέντης είναι το μοναδικό μέλος του διοικητικού συμβουλίου και νόμιμος εκπρόσωπος της ναυτιλιακής εταιρίας με την επωνυμία «Brave Bulk Transport Ltd», η οποία έχει την καταστατική της έδρα στη Μάλτα και την πραγματική της έδρα στο Μαρούσι. Ο Νικόλαος Βαφειάς είναι ο μοναδικός διευθύνων σύμβουλος αυτής της εταιρίας και ο πραγματικός εκπρόσωπός της. Το έτος 2006, η εταιρία που εκπροσωπούν συμβλήθηκε με την εταιρία με την επωνυμία «Malcon Navigation Co. Ltd», η οποία έχει επίσης την καταστατική της έδρα στη Μάλτα και την πραγματική της έδρα στο Μαρούσι. Αντικείμενο της μεταξύ τους σύμβασης ήταν η εκναύλωση από την εταιρία Malcon Navigation Co. Ltd προς την εταιρία Brave Bulk Transport Ltd του, υπό μαλτέζικη σημαία, πλοίου με την ονομασία Sea Pride. Στη συνέχεια, η Brave Bulk Transport Ltd υπεκναύωσε το πλοίο αυτό στο Υπουργείο Εμπορίου του Ιράκ. Το πλοίο επιστράφηκε καθυστερημένα στην εκναυλώτρια εταιρία με την επωνυμία «Malcon Navigation Co. Ltd» και συγκεκριμένα πέντε μήνες μετά τη συμφωνηθείσα ημερομηνία λήξης της σύμβασης ναύλωσης. Εξαιτίας αυτής της καθυστέρησης, η Malcon Navigation στράφηκε κατά της Brave Bulk Transport, εκκινώντας διαδικασία διαιτησίας στο Ηνωμένο Βασίλειο με αίτημα την αποζημίωσή της για επισταλίες και δεδουλευμένους ναύλους. Στο μεταξύ και η Brave Bulk Transport άσκησε με τη σειρά της αγωγή αποζημίωσης κατά του Ιρακινού Δημοσίου λόγω της καθυστερημένης παράδο-

σης του πλοίου σε αυτήν. Ενόψει αυτής της δικαστικής διαμάχης, οι αντίδικες εταιρίες συμφώνησαν εγγράφως την αναστολή της διαιτητικής διαδικασίας για διάστημα έξι μηνών, κατά το οποίο η Brave Bulk Transport ανέλαβε να ενημερώσει τη Malcon Navigation για την εξέλιξη της αντιδικίας της με το Ιρακινό δημόσιο, δεσμευόμενη ότι, σε περίπτωση συμβιβασμού τους, θα απέδιδε στη Malcon Navigation ποσοστό 20% από το συνολικό ποσό που θα της κατέβαλε το Ιρακινό Δημόσιο ως αποζημίωση. Στο εν λόγω συμφωνητικό συμπεριέλαβαν επιπλέον και ρήτρα παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας, με βάση την οποία συμφωνήθηκε ότι οποιαδήποτε διαφορά προέκυπτε από την τήρηση των όρων του ανωτέρω συμφωνητικού θα επιλυόταν ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου της Αγγλίας. Μετά από περίπου έναν χρόνο, η Malcon Navigation πληροφορήθηκε ότι η Brave Bulk Transport, αθετώντας τους ανωτέρω όρους, παρέλειψε να την ειδοποιήσει για την επίτευξη συμβιβασμού και να της καταβάλει το συμφωνηθέν ποσοστό και τότε αυτή επανεκκίνησε τη διαιτητική διαδικασία. Μετά την έκδοση της διαιτητικής απόφασης υπέρ της και επειδή δεν κατάφερε να εισπράξει την αποζημίωση που της επιδικάστηκε από τα περιουσιακά στοιχεία της αντιδίκου της, προσέφυγε στα ελληνικά δικαστήρια, ασκώντας αγωγή αποζημίωσης από αδικοπραξία τόσο κατά της αντισυμβαλλομένης της εταιρίας όσο και κατά των εκπροσώπων αυτής, δηλαδή του Γεωργίου Λεβέντη και του Νικολάου Βαφειά, ως ατομικά και εις ολόκληρον ευθυνόμενων προσώπων για ζημίες που προκάλεσαν κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους, σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο. Οι τελευταίοι προς υπεράσπισή τους προέβαλαν την ένσταση αναρμοδιότητας του επιληφθέντος ελληνικού δικαστηρίου, επικαλούμενοι την ύπαρξη της προαναφερόμενης ρήτρας παρέκτασης αρμοδιότητας του αγγλικού δικαστηρίου που είχε συμφωνηθεί μεταξύ των δύο εταιριών. Η ένσταση αυτή έγινε δεκτή από το Πολυμελές Πρωτοδικείο Πειραιά ως προς την εταιρία, κηρύσσοντας εαυτό αναρμόδιο να κρίνει τη διαφορά μεταξύ των εταιριών, αλλά απορρίφθηκε ως προς τα φυσικά πρόσωπα με την αιτιολογία ότι δεν υπήρξε ρητή συγκατάθεση αυτών και της αντιδίκου εταιρίας για δέσμευσή τους από τη ρήτρα παρέκτασης. Την ίδια στάση κράτησε και το Εφετείο, ενώ ο Άρειος Πάγος διατήρησε τις επιφυλάξεις του ως προς τα υποκειμενικά όρια της ρήτρας διεθνούς δικαιοδοσίας λόγω της έννομης σχέσης των εκπροσώπων με την εταιρία και του κινδύνου έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων και απέστειλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ.

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επιβεβαιώνοντας την κρίση του πρωτοβάθμιου και του δευτεροβάθμιου ελληνικού δικαστηρίου μέσα από την τελεολογική ερμηνεία του άρθρου 23 παρ. 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες I, απάντησε ότι σε κάθε περίπτωση η ρήτρα παρέκτασης

διεθνούς δικαιοδοσίας θα πρέπει να συμφωνείται κατ' αρχήν ρητά μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών ώστε να μπορεί να τους δεσμεύει και ότι εν προκειμένω δεν προέκυψε ούτε από το κείμενο του συμφωνητικού ούτε και από κάποιο άλλο αποδεικτικό στοιχείο η ρητή ή σιωπηρή κοινή βούληση των μερών να επεκτείνουν τα υποκειμενικά όρια της ρήτρας επιλογής δικαστηρίου και στα πρόσωπα των εκπροσώπων τους σε περίπτωση ατομικής ευθύνης των τελευταίων.

Παρατηρήσεις

Γεωργία Βασιλιάδου*

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η ευρωπαϊκή ενοποίηση στο πεδίο των διασυνοριακών συναλλαγών ως πτυχή της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης απαιτούσε τη θέσπιση ενός ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου ελευθερίας και δικαιοσύνης, όπου οι οικονομικοί φορείς θα μπορούσαν να δραστηριοποιούνται μέσα σε ένα κλίμα νομικής ασφάλειας και ίσων όρων ανταγωνισμού¹. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω της θέσπισης ενός διευρυμένου συστήματος ευρωπαϊκών κανόνων διεθνούς δικονομικού δικαίου με αφετηρία τη Σύμβαση των Βρυξελλών² και στη συνέχεια με τον Κανονισμό (ΕΚ) 44/2001 του Συμβουλίου για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (Κανονισμός Βρυξέλλες I)³, όπως αυτός αντικαταστάθηκε από τον ισχύοντα Κανονισμό 1215/2012/ΕΕ (Κανονισμός Βρυξέλλες Ia)⁴. Το σύστημα αυτό χαρακτηρίζεται σήμερα από την εξασφάλιση μέγιστης προβλεπτικότητας ως προς το αρμόδιο δικαστήριο με βασικό κανόνα τη γενική δωσικία της κατοικίας του εναγομένου (actor sequitur forum rei)⁵. Εξαιρεση στον κανόνα αυτόν εισάγει ο Κανονισμός με την πρόβλεψη αποκλειστικών και ειδικών δικαιοδοτικών βάσεων που αφορούν σε συγκεκριμένα είδη συμβάσεων για τις οποίες καθορίζει διαφορετικό forum, λόγω της ιδιαίτερης φύσης τους ή της ανάγκης προστασίας του

ασθενέστερου μέρους, καθώς και με τις ρήτρες διεθνούς δικαιοδοσίας, τις οποίες μπορούν να καταρτίζουν τα μέρη μεταξύ τους στα πλαίσια της αρχής της αυτονομίας της ιδιωτικής βούλησης.

Οι όροι απονομής ή αποκλεισμού⁶ διεθνούς δικαιοδοσίας αποτελούν την πλέον συνήθη πρακτική στον χώρο των διεθνών εμπορικών συναλλαγών, επιτρέποντας στα συμβαλλόμενα μέρη να επιλέξουν αλλά και να προνοήσουν ως προς τον τρόπο διευθέτησης των υφιστάμενων διαφορών τους και των διαφορών που θα προκύψουν τυχόν μελλοντικά από τη μεταξύ τους έννομη σχέση, υπό τον περιορισμό των αποκλειστικών και ειδικών βάσεων διεθνούς δικαιοδοσίας που ορίζει ο Κανονισμός. Ενόψει της συχνότητας της χρήσης τέτοιων ρητρών στις διεθνείς συμβάσεις, το ΔΕΕ έχει κληθεί επανειλημμένως στο παρελθόν να ερμηνεύσει το άρθρο 23 παρ. 1 του Κανονισμού σχετικά με τον τύπο που απαιτείται για την εγκυρότητα ρήτρας παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας⁷, καθώς και για τα υποκειμενικά όρια εφαρμογής μιας τέτοιας ρήτρας⁸. Με την παρούσα προδικαστική παραπομπή το ΔΕΕ γνωμοδότησε για πρώτη φορά ως προς τη δέσμευση των εκπροσώπων νομικού προσώπου από συμφωνία που έχει κάνει αυτό για την επιλογή αρμόδιου δικαστηρίου με άλλη εταιρία, προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος έκδοσης ασυμβίβαστων αποφάσεων. Η κρίση αυτή του ΔΕΕ είναι εξαιρετικά σημαντική για τις διεθνείς συναλλαγές, παραμένει δε καθ' όλα επίκαιρη στο πλαίσιο εφαρμογής του ισχύοντος Κανονισμού 1215/2012/ΕΕ, καθώς στο άρθρο 25 αυτού επαναλαμβάνεται το περιεχόμενο του υπό κρίση άρθρου 23 του προϊσχύσαντος Κανονισμού (ΕΚ) 44/2001.

II. Η πραγματική σύμπτωση της βούλησης των μερών ως ουσιαστική προϋπόθεση ισχύος και επέκτασης των υποκειμενικών ορίων των ρητρών διεθνούς δικαιοδοσίας

Η συμφωνία των μερών για την αποκλειστική αρμοδιότητα ενός δικαστηρίου έχει εξαιρετική σημασία στις διασυνοριακές συναλλαγές όπου η ανάγκη για ταχύτητα κατά την επίλυση διαφορών και για περιορισμό των επιχειρηματικών κινδύνων είναι αυξημένη. Σε διαφορετική περίπτωση ελλοχεύει ο κίνδυνος άγρας δικαιοδοσίας (forum shopping) που λειτουργεί ως τροχοπέδη στην ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου και έρχεται σε αντίθεση με τους στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ενίσχυση της οικονομικής συνεργασίας στον ευρωπαϊκό οικονομικό χώρο⁹.

Οι ρήτρες παρέκτασης διεθνούς αρμοδιότητας αποτε-

* *Master 2 Recherche, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ*

1. Α. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗ-ΑΛΕΞΙΟΥ / Ζ. ΠΑΠΑΣΙΩΠΗ-ΠΑΣΙΑ / Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ, *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο*, 3η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2002, σ. 372.

2. Σύμβαση των Βρυξελλών του 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση των αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ΕΕ 1998 C 27/1. Η Σύμβαση αυτή εξακολουθεί να ισχύει για τα κράτη μέλη που αποκλείονται από τον ισχύοντα Κανονισμό σύμφωνα με το άρθρο 355 της ΣΛΕΕ.

3. ΕΕ 2001 L 12/1.

4. ΕΕ 2012 L 351/1.

5. Αιτιολογική σκ. 11 του Κανονισμού Βρυξέλλες I και αιτιολογική σκ. 15 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ia.

6. Πρόκειται για τις αρνητικές ρήτρες παρέκτασης με τις οποίες τα μέρη αποκλείουν ένα ή περισσότερα δικαστήρια από τη διεθνή τους δικαιοδοσία.

7. Πρώην άρθρο 17 της Σύμβασης των Βρυξελλών, ό.π.

8. Βλ. ενδεικτικά ΔΕΕ C-543/10, *Refcomp*, 07.02.2013, ECLI:EU:C:2013:62, ΔΕΕ C-352/13, *CDC Hydrogen Peroxide*, 21.05.2015, ECLI:EU:C:2015:335, ΔΕΚ C-106/95, *MSG/Les Gravières Rhénanes*, 20.02.1997, ECLI:EU:C:1997:70.

9. Άρθρο 3 παρ. 3 ΣΕΕ και άρθρο 26 ΣΛΕΕ.

λούν διονομικές συμβάσεις, καθώς επιφέρουν διονομικές συνέπειες¹⁰ και ισχύουν κατ' αρχήν μόνον *inter partes*¹¹, υπό την τυπική προϋπόθεση ότι τα μέρη συμφώνησαν ρητά σε αυτές, άποψη που επαναλαμβάνει το Δικαστήριο στις σκέψεις 33 έως 35 στην εν θέματι απόφαση. Οι ρήτρες παρέκτασης δεν υπόκεινται, κατά τον Κανονισμό και την ερμηνευτική κρίση του Δικαστηρίου, αποκλειστικά στον έγγραφο τύπο, αλλά λαμβανομένων υπόψη των πρακτικών που ακολουθούνται στο διεθνές εμπόριο, μπορεί να είναι και προφορικές ή ενίοτε και να απορρέουν από τη σιωπηρή συμφωνία ενός μέρους, εφόσον η βούλησή του τελευταίου συνάγεται αβίαστα από τις περιστάσεις και την συμπεριφορά του.

Ωστόσο, στο παρελθόν έχει κριθεί ότι είναι δυνατή υπό συγκεκριμένες συνθήκες η κατ' εξαίρεση δέσμευση και τρίτων προσώπων που δεν μετείχαν ρητά στη σύμβαση, εφόσον πρόκειται για γενικούς όρους συναλλαγών¹² ή για τρίτους που έχουν υπεισέλθει στις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα ενός εκ των συμβαλλομένων μερών¹³, υπό την προϋπόθεση ότι η αρχική συμφωνία περί απονομής διεθνούς δικαιοδοσίας ήταν καθ' όλα έγκυρη. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, οι ρήτρες διεθνούς δικαιοδοσίας πρέπει να ερμηνεύονται στενά¹⁴, δεδομένου ότι η συγκεκριμένη νομοθετική διάταξη έχει τεθεί προς διευκόλυνση των διεθνών οικονομικών συναλλαγών και του διεθνούς εμπορίου στη βάση των αρχών της αυτονομίας της βουλήσεως των συμβαλλόμενων μερών και της προβλεπτικότητα των κανόνων δικαιοδοσίας για την επίλυση των

μεταξύ τους διαφορών. Την ίδια αυστηρή στάση διατηρεί το ΔΕΕ και σε σχέση με τη δυνατότητα σύναψης σύμβασης επιλογής δικαστηρίου σε βάρος τρίτου προσώπου που δεν είναι ειδικός ή καθολικός διάδοχος ενός εκ των συμβαλλομένων¹⁵. Τέτοιες συμβάσεις, όπως επισημαίνει και η θεωρία¹⁶, απαγορεύονται κατά κανόνα αφού περιρίζουν την ελευθερία βουλήσεως που αποτελεί και τον σκοπό υιοθέτησης της εν λόγω διάταξης. Εξαιρέσεις στην αρχή αυτή έχουν γίνει δεκτές από το Δικαστήριο στην περίπτωση των ασφαλιστικών συμβάσεων¹⁷, των φορτωτικών¹⁸ και των ειδικότερων προβλέψεων που περιέχονται στο ουσιαστικό δίκαιο του κράτους μέλους που είναι κάθε φορά εφαρμοστέο¹⁹. Αντίθετα, σύμβαση υπέρ τρίτου προσώπου είναι ισχυρή αλλά μπορεί να γίνει επίκλησή της μόνο από τον τρίτο και προς όφελος αυτού και όχι από τα μέρη που πράγματι συμβλήθηκαν. Αυτή η μη απόλυτη θέση του ΔΕΕ ως προς τα υποκειμενικά όρια των ρητρών παρέκτασης αρμοδιότητας αναδεικνύει το σύνθετο του προβλήματος και την πολυπλοκότητα των διεθνών οικονομικών σχέσεων που αναγκαστικά πρέπει να κρίνονται *ad hoc*, αν και πάντα υπό την στενή ερμηνεία που προτάσσει το Δικαστήριο, προκειμένου να διαφυλάσσεται ο σκοπός και το πνεύμα του νόμου, δηλαδή η ισορροπία ανάμεσα στην αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων και στον σεβασμό της ενωσιακής έννομης τάξης.

Το κεντρικό ζήτημα που αναφέρεται σε όλες τις περιπτώσεις αμφισβήτησης κύρους ρητρών διεθνούς δικαιοδοσίας, όπως και στη σχολιαζόμενη απόφαση, είναι το περιεχόμενο της έννοιας της ρητής συγκατάθεσης των μερών που τίθεται ως προϋπόθεση εγκυρότητας μίας ρήτρας παρέκτασης. Κατά την πάγια και συνεκτική νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η συγκατάθεση ταυτίζεται με την πραγματική και ουσιαστική σύμπτωση των βουλήσεων των μερών²⁰, κατά τρόπο που να μην χωρεί αμφισβήτηση και εφόσον αποδεικνύεται ότι τα μέρη είτε συμφωνώντας ρητά είτε μη αρνούμενα ρητά που προτείνει ο αντισυμβαλλόμενος τους²¹ έχουν επίγνωση του περιεχομένου και των διονομικών συνεπειών που συνεπάγεται η κατάρτιση αυτής της ρήτρας²².

10. Ι. ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Κύρος ρήτρας παρέκτασης υπέρ τρίτου σε αξίωση από αδικοπραξία, ΕΠολΔ, 2012, σ. 163, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

11. Ν. ΝΙΚΑΣ / Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκή Πολιτική Διονομία: ερμηνεία κατ' άρθρο του Κανονισμού Βρυξέλλες Ια (1215/2012), εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2016, σσ. 390-391.

12. Το ΔΕΕ έχει κρίνει ότι ρήτρες παρέκτασης περιεχόμενες σε γενικούς όρους συναλλαγών δεσμεύουν τους τρίτους εφόσον στη βασική σύμβαση που έχουν καταρτίσει τα μέρη υπάρχει ρητή παραπομπή στους γενικούς όρους. βλ. σχ. ΔΕΚ C-24/76, *Estasis Salotti/Ruewa*, 14.12.1976, ECLI:EU:C:1976:177, σκ. 7 και ΔΕΕ C-222/15, *Hószig*, 07.07.2016, ECLI:EU:C:2016:525, σκ. 39-40, C-322/12, *Majdoub*, 21.05.2015, ECLI:EU:C:2015:334, σκ. 40.

13. Πρόκειται για την περίπτωση αφενός της καθολικής διαδοχής, βλ. π.χ. ΔΕΕ C-352/13, ό.π., όπου γίνεται κατά κανόνα δεκτή η επέκταση των υποκειμενικών ορίων των ρητρών διεθνούς δικαιοδοσίας σε τρίτα πρόσωπα, και αφετέρου, της ειδικής διαδοχής όπου το ΔΕΕ άλλοτε έχει δεχτεί τη δέσμευση του ειδικού διαδόχου από ρήτρα παρέκτασης, βλ. π.χ. ΔΕΚ C-71/83, *Tilly Russ/Nova*, 19.06.1984, ECLI:EU:C:1984:217, και άλλοτε όχι, βλ. π.χ. ΔΕΕ C-543/10, ό.π.

14. Αρχικά το ΔΕΚ είχε κρατήσει μία αυστηρότατη θέση βλ. π.χ. ΔΕΚ C-24/76, ό.π., σκ. 7 και ΔΕΚ C-25/76, *Segoura/Bonakdarian*, 14.12.1976, ECLI:EU:C:1976:178, σκ. 6. Στην συνέχεια όμως έγινε πιο ελαστικό αναγνωρίζοντας την διεύρυνση των υποκειμενικών ορίων των ρητρών παρέκτασης σε συγκεκριμένες και αυστηρά περιορισμένες περιπτώσεις βλ. π.χ. ΔΕΚ C-106/95, ό.π., σκ. 20 και ΔΕΕ C-222/15, ό.π., σκ. 49.

15. βλ. σχετ. ΔΕΚ C-201/82, *Gerling Konzern Speziale Kreditversicherung AG κ.λπ./Amministrazione del Tesoro dello Stato*, 14.07.1983, ECLI:EU:C:1983:217, σκ. 18-20.

16. Ι. ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π.

17. ΔΕΚ C-201/82, ό.π., σκ. 20.

18. ΔΕΚ C-71/83, ό.π., σκ. 24-25, ΔΕΚ C-159/97, *Transporty Castelletti*, 16.03.1999, ECLI:EU:C:1999:142, σκ. 41, ΔΕΚ C-387/98, *Coreck Maritime*, 09.11.2000, ECLI:EU:C:2000:606, σκ. 23-27.

19. Ν. ΝΙΚΑΣ / Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σσ. 390-392.

20. ΔΕΚ C-106/95, ό.π., σκ. 17.

21. βλ. σχετ. απόφαση ΔΕΚ C-221/84, *Berghoefor ASA*, 11.07.1985, ECLI:EU:C:1984:217 και C-201/82, ό.π.

22. βλ. σχετ. απόφαση ΔΕΚ C-24/76, ό.π. βλ. και Ν. ΝΙΚΑΣ / Ε. ΣΑΧ-

Εν προκειμένω, τα φυσικά πρόσωπα – εκπρόσωποι της ναυτιλιακής εταιρίας *Brave Bulk Transport* επιχείρησαν να επωφεληθούν από μία ρήτρα απονομής διεθνούς δικαιοδοσίας, που καταρτίστηκε μεταξύ της εταιρίας που εκπροσωπούν και μίας τρίτης εταιρίας, της *Malcom Navigation*, θεωρώντας ότι τα υποκειμενικά όρια αυτής της ρήτρας στη συγκεκριμένη ένδικη διαφορά επεκτείνονται και σε αυτούς ως τρίτους μη συμβληθέντες, λόγω της ιδιότητάς τους ως εκπρόσωποι της μίας εκ των δύο συμβληθεισών εταιριών αλλά και ως ενεχόμενοι εις ολόκληρον με την εταιρία αυτή σε αδιοπραξία που τελέστηκε κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους. Ελλείψει οποιασδήποτε συμφωνίας μεταξύ των φυσικών προσώπων και της *Malcom Navigation*, ζητήθηκε από το ελληνικό δικαστήριο να αναγνωρίσει, αφενός, την παθητική δέσμευση των εκπροσώπων και, αφετέρου, τη σιωπηρή συμφωνία της αντισυμβαλλόμενης εταιρίας για τη δέσμευση αυτών από την επίδικη ρήτρα.

Ο Άρειος Πάγος, θέτοντας το ερώτημα της έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων παρέβλεψε το γεγονός ότι οι εκπρόσωποι σε σχέση με την εταιρία είναι απλοί ομόδοκοι επί της συγκεκριμένης υποθέσεως αδιοπραξίας ευθυνόμενοι ατομικά και εις ολόκληρον με το νομικό πρόσωπο της εταιρίας και ότι κατά το ελληνικό δίκαιο σε αυτήν την περίπτωση είναι δυνατή η έκδοση αντιφατικών αποφάσεων²³. Επί απλής ομοδικίας, η συνένωση των δικών αφήνεται στη διακριτική ευχέρεια των διαδίκων, καθώς εξυπηρετεί αποκλειστικά διαδικαστικούς σκοπούς και κυρίως την οικονομία της δίκης, ενώ η ουσιαστική κρίση επί των αποδείξεων λαμβάνει χώρα αυτοτελώς για κάθε απλό ομόδοκο από το δικαστήριο. Γ' αυτό γίνεται δεκτό από τη θεωρία ότι ρήτρες επιλογής δικαστηρίου δεσμεύουν μόνο τον απλό ομόδοκο που συγκατατέθηκε ρητά²⁴, ενώ αν πρόκειται για αναγκαστικούς ομόδικους οι ρήτρες αυτές δεν είναι έγκυρες και δεν δεσμεύουν κανένα, εφόσον δεν συμφώνησαν όλοι στην κατάρτισή τους²⁵, ώστε με αυτόν τον τρόπο να αποκλείεται εξ' αρχής η έκδοση αντιφατικών αποφάσεων, η οποία απαγορεύεται επί αναγκαστικής ομοδικίας. Επιπλέον, η ευθύνη εις ολόκληρον αφορά, κατά τα άρθρα 914 και 71 του ΑΚ σε συνδυασμό με το άρθρο 74 άρθρο 1 περ. 1 του ΚΠολΔ, αποκλειστικά στις ουσιαστικές υποχρεώσεις που είχαν οι εκπρόσωποι της εταιρίας από την ανωτέρω σύμβαση να ενημερώσουν τη *Malcom Navigation* για την επίτευξη συμβιβαστικής λύσης με το Ιρακινό Δημόσιο και να της καταβάλουν το

συμφωνημένο χρηματικό ποσό, και όχι στις δικονομικές συμφωνίες που είχαν γίνει μεταξύ των εταιριών²⁶. Τέλος, ακόμη και αν ήθελε θεωρηθεί ότι υπάρχει στενή συνάφεια μεταξύ των δύο αγωγών, ο ίδιος ο Κανονισμός, όπως υπενθυμίζει και το ΔΕΕ στις σκέψεις 41-42 της σχολιαζόμενης απόφασης, αποτρέπει την έκδοση αντιφατικών αποφάσεων μέσω της δυνατότητας που παρέχει στο δευτερευόντως επιληφθέν δικαστήριο να αναστείλει την εκδίκαση της υπόθεσης ενώπιόν του έως την έκδοση απόφασης από το πρώτο²⁷.

Βάσει των ανωτέρω αναλύσεων, το Δικαστήριο ορθά απάντησε στο προδικαστικό ερώτημα που του τέθηκε από τον Άρειο Πάγο πως δεν μπορεί να θεμελιωθεί επέκταση των υποκειμενικών ορίων της επίδικης ρήτρας και στα φυσικά πρόσωπα-εκπροσώπους της μίας εκ των συμβαλλομένων εταιριών με μοναδική αιτιολογία την έννομη σχέση αυτών με την εταιρία, ακόμη και αν πρόκειται για συναφείς διαφορές. Απουσία ενδείξεων και αποδείξεων για την έστω και σιωπηρή σύμπτωση της βούλησης των διάδικων μερών²⁸ το ΔΕΕ έκρινε ότι είναι απαράδεκτη η επέκταση από τρίτο ρήτρας διεθνούς δικαιοδοσίας που δεν έχει καταρτισθεί ούτε υπέρ ούτε και σε βάρος του. Αντίθετη τυχόν ερμηνεία της επίμαχης διατάξεως από το Δικαστήριο θα συνεπαγόταν μία αδικαιολόγητη διεύρυνση των υποκειμενικών ορίων των ρητρών διεθνούς δικαιοδοσίας εις βάρος της αυτονομίας της ιδιωτικής βούλησης και της ασφάλειας των συναλλαγών.

III. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η απόφαση *Λεβέντης και Βαφειάς* έρχεται να συμπληρώσει την πλούσια νομολογία που έχει διαμορφωθεί σχετικά με το αντιτάξιμο των ρητρών διεθνούς δικαιοδοσίας από τη σύναψη της Σύμβασης των Βρυξελλών μέχρι και τον ισχύοντα Κανονισμό Βρυξέλλες Ια. Επ' αυτής της ευκαιρίας το Δικαστήριο επιβεβαιώνει την αυστηρότητά του σε σχέση με την ερμηνεία των συμφωνιών περί απονομής διεθνούς δικαιοδοσίας, υπερτονίζοντας για άλλη μία φορά την κρισιμότητα των αποτελεσμάτων που συνεπαγονται οι συμφωνίες αυτές αποκλείοντας τη δικαιοδοσία του φυσικού δικαστή του κράτους μέλους, με το οποίο συνδέονται τα μέρη στα πλαίσια μίας συγκεκριμένης έννομης σχέσης. Δεδομένου ότι τέτοιες ρήτρες σκοπό έχουν να διευκολύνουν τις διεθνείς συναλλαγές και να αποτρέψουν παράλληλα πρακτικές κατάχρησης του δικονομικού συστήματος προς όφελος ενός των μερών²⁹, τα εθνικά

ΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 385.

23. Ν. ΝΙΚΑΣ, *Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2012, σ. 165.

24. Ειδάλλως θα επρόκειτο για σύμβαση σε βάρος τρίτου, η οποία όπως αναλύθηκε ανωτέρω δεν γίνεται αποδεκτή από την θεωρία και την νομολογία του ΔΕΕ.

25. Ν. ΝΙΚΑΣ / Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σσ. 393-394.

26. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Η παρέκταση της διεθνούς αρμοδιότητας στον ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 120.

27. Κανονισμός (ΕΕ) 44/2001, ό.π., άρθρο 28.

28. Έτσι και στην απόφαση ΔΕΕ C-249/16, *Kareda*, 15.06.2017, ECLI:EU:C:2017:472, σκ. 37.

29. Ν. ΝΙΚΑΣ / Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 375.

δικαστήρια θα πρέπει να διερευνούν το υποστατό της σύμπτωσης της βούλησης των συμβαλλομένων και ως εκ τούτου να ερμηνεύουν συστατικά ρήτρες απονομής διεθνούς δικαιοδοσίας. Δεν προκύπτει εξάλλου από το γράμμα και κυρίως από το πνεύμα του Κανονισμού η δυνατότητα επίκλησης ρήτρας επιλογής δικαστηρίου από τρίτο πρόσωπο που δεν αποτελεί ειδικό ή καθολικό διάδοχο και που δεν έχει συμβληθεί ρητά και ατομικά στην σχετική σύμβαση. Ακόμη και όταν πρόκειται για συναφείς δίκες ή για απλούς ομοδίκους σε σχέση με κάποιο από τα συμβαλλόμενα μέρη, η επέκταση εφαρμογής μιας τέτοιας ρήτρας σε τρίτα πρόσωπα δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή, καθώς έτσι θα καταστρατηγούταν η αρχή της προβλεψιμότητας που διατρέχει το εν γένει ευρωπαϊκό οικονομικό διεθνές δίκαιο και παράλληλα θα δημιουργούταν ανασφάλεια δικαίου, ανατρέποντας ουσιαστικά τον ίδιο τον σκοπό ύπαρξης της συγκεκριμένης διατάξεως³⁰, όπως αυτός έχει ερμηνευθεί από το ΔΕΕ.

► Το κριτήριο του ιδιώτη επενδυτή υπό συνθήκες οικονομίας της αγοράς

Περιπτώσεις εφαρμογής του κριτηρίου και στοιχεία που λαμβάνονται υπόψη. Η επιρροή που ασκεί προγενέστερη κρατική ενίσχυση στην εφαρμογή του κριτηρίου. Διαδοχικά μέτρα ενισχύσεων σε τράπεζα και αξιολόγηση αυτών υπό το πρίσμα των κανόνων περι κρατικών ενισχύσεων

αίτηση αναιρέσεως – κρατικές ενισχύσεις – έννοια της «ενισχύσεως» – έννοια του «οικονομικού πλεονεκτήματος» – αρχή του ιδιώτη επιχειρηματία υπό συνθήκες οικονομίας της αγοράς – προϋποθέσεις της δυνατότητας εφαρμογής και προϋποθέσεις εφαρμογής – χρηματοπιστωτική κρίση – διαδοχικές παρεμβάσεις διασώσεως τράπεζας – συνεκτίμηση ή μη, κατά την εξέταση της δεύτερης παρεμβάσεως, των κινδύνων που απορρέουν από την εκ μέρους του κράτους μέλους ανάληψη υποχρεώσεων με την πρώτη παρέμβαση

ΔΕΕ C-579/16 P, Επιτροπή/FIH Holding και FIH Erhvervsbank, 06.03.2018, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: A. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar – Αίτηση αναιρέσεως

Η δανέζικη τράπεζα FIH, έχοντας πληγεί από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση που εκδηλώθηκε το 2007, επωφελήθηκε κατά τη διάρκεια του έτους 2009 από δύο ειδών κρατικά μέτρα. Αφενός, τον Ιούνιο του 2009, έλαβε εισφορά υβριδικού κεφαλαίου ύψους 255 εκατ. ευρώ, αφετέρου, τον Ιούλιο του 2009, το Βασίλειο της Δανίας παρείχε στην FIH κρατική εγγύηση ύψους 6,71 δις ευρώ, τα οποία η τράπεζα αξιοποίησε για την έκδοση ομολογι-

ακού δανείου. Τα ομόλογα αυτά, που καλύπτονταν από κρατική εγγύηση, θα έληγαν το 2012 και το 2013.

Οι παρεμβάσεις αυτές δεν στάθηκαν ικανές για να αντιστρέψουν την αρνητική πορεία της FIH. Τα προβλήματα ρευστότητας έγιναν πειστικά και ο διεθνής οίκος αξιολόγησης Moody's κατέγραψε την καθοδική της πορεία, υποβαθμίζοντάς την περαιτέρω. Προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι υποχρεώσεις που απέρρεαν από τα ομόλογα, τον Μάρτιο του 2012 η Δανία κοινοποίησε στην Επιτροπή νέα δέσμη μέτρων. Επρόκειτο για ένα πολύπλοκο σχέδιο αναδιάρθρωσης το οποίο προέβλεπε τη σύσταση θυγατρικής της FHI, τη NewCo, η οποία εν είδει bad bank θα συσώρευε τα πλέον προβληματικά στοιχεία του ενεργητικού του ομίλου (στεγαστικά δάνεια και παράγωγα προϊόντα) και κατ' αυτόν τον τρόπο ο ισολογισμός της FIH θα ελαφρυνόταν σημαντικά. Στη συνέχεια, ένας δημόσιος φορέας, η Financial Stability Company (FSC), θα εξαγόραζε τη NewCo με περίπου 268 εκατ. ευρώ και θα προέβαινε σε εκκαθάριση της. Η FIH τοιουτοτρόπως θα ήταν σε θέση να αποπληρώσει τα δανειά της που καλύπτονταν από κρατική εγγύηση.

Η Επιτροπή έκρινε ότι τα μέτρα που είχαν κοινοποιηθεί αποτελούσαν κρατική ενίσχυση προς τη NewCo και τον όμιλο FIH. Ενέκρινε, όμως, προσωρινά τη δέσμη μέτρων για λόγους χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, για διάστημα έξι μηνών. Η Δανία υποστήριξε ότι τα επίμαχα μέτρα δεν συνιστούσαν κρατική ενίσχυση, καθόσον οι συναλλαγές μεταξύ της FSC και του ομίλου FIH ήταν σύμφωνες με τις συνθήκες της αγοράς και ο όμιλος αυτός όφειλε να καταβάλει όλα τα έξοδα συναλλαγής και εκκαθάρισεως της NewCo. Υποστήριξε, επίσης, ότι το σχέδιο αυτό μείωνε σημαντικά τον κίνδυνο στον οποίο είχε εκτεθεί η Δανία λόγω των μέτρων κρατικής ενίσχυσης του 2009. Η Επιτροπή ενέμεινε στην αρχική της κρίση. Με απόφασή της καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η μέση συνολική Καθαρή Τρέχουσα Αξία της συμφωνίας αγοράς μετοχών, σταθμισμένη βάσει πιθανότητας, όπως υπολογίσθηκε από εξωτερικό εμπειρογνώμονα, ανέρχεται σε 726 εκατ. DKK. Ως εκ τούτου, η συμφωνία αγοράς μετοχών προκαλεί ζημία και όχι κέρδος στον δημόσιο οργανισμό. Επιπλέον, ένας ιδιώτης επιχειρηματίας σε συνθήκες οικονομίας της αγοράς θα απαιτούσε απόδοση ιδίων κεφαλαίων τουλάχιστον 10% ετησίως για μια παρόμοια επένδυση ύψους 2 δις DKK (περίπου 268 εκατ. ευρώ), κάτι που θα απέδιδε περίπου 1,33 δις DKK κατά τα επτά έτη λειτουργίας της NewCo.

Αφού διαπίστωσε την ύπαρξη κρατικής ενίσχυσης, η Επιτροπή προχώρησε σε έλεγχο για τυχόν συμβατότητά της με την Ανακοίνωση για τις αναδιρθρώσεις¹. Έκρινε

30. Βλ. σχετ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σσ. 375-377.

1. Η Επιτροπή εξέτασε το μέτρο βάσει του άρθρου 107 παρ. 3, στοιχείο β' ΣΛΕΕ και υπό το πρίσμα της ανακοινώσεως σχετικά με την αντιμετώπιση των απομειωμένων περιουσιακών στοιχείων στον κοινωτικό τραπεζικό τομέα (ΕΕ 2009 C 72/1) καθώς και της

ότι είχε προσκομισθεί ένα ολοκληρωμένο σχέδιο αναδιάρθρωσεως, το οποίο καταδείκνυε ότι θα αποκαθίστατο η μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα της FIH χωρίς κρατική ενίσχυση. Επίσης, κατά την Επιτροπή, το σχέδιο αναδιάρθρωσεως κατένεμε προσηκόντως τα βάρη και μετρίαζε επαρκώς τις στρεβλώσεις του ανταγωνισμού. Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, η Επιτροπή έκρινε ότι η ενίσχυση είναι συμβατή με την εσωτερική αγορά.

Τον Μάιο του 2014 ασκήθηκε προσφυγή από τον όμιλο FIH ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου που στηριζόταν σε τρεις λόγους. Ο πρώτος στηριζόταν σε παράβαση του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ λόγω εσφαλμένης εφαρμογής της αρχής του ιδιώτη επιχειρηματία, ο δεύτερος σε εσφαλμένο υπολογισμό του ύψους της ενισχύσεως και ο τρίτος σε παράβαση εκ μέρους της Επιτροπής της υποχρεώσεως αιτιολογήσεως.

Οι προσφεύγουσες υποστήριξαν ότι η Επιτροπή έπρεπε να εφαρμόσει το κριτήριο του ιδιώτη πιστωτή υπό συνθήκες οικονομίας της αγοράς, ώστε να λάβει υπόψη της τον κίνδυνο χρηματοπιστωτικής ζημίας από τα προϋφιστάμενα χρέη της FIH προς τη Δανική Κυβέρνηση. Η Επιτροπή αντέταξε ότι τα εν λόγω προϋφιστάμενα χρέη δεν μπορούσαν να ληφθούν υπόψη, καθώς ήταν απόρροια των μέτρων του 2009, τα οποία συνιστούσαν επίσης κρατικές ενισχύσεις.

Το Γενικό Δικαστήριο επισήμανε ότι μια επιχείρηση υπό συνθήκες όπως οι υφιστάμενες εν προκειμένω, η οποία δηλαδή έχει προηγουμένως χορηγήσει σε εταιρία εισφορά κεφαλαίου και εγγύηση, τελεί σε παρόμοια κατάσταση με ιδιώτη πιστωτή ο οποίος επιδιώκει να περιορίσει τη ζημία του, και όχι με ιδιώτη επενδυτή ο οποίος επιδιώκει να μεγιστοποιήσει τα κέρδη του. Ενδέχεται να είναι εύλογο, για την επιχείρηση που συμμετέχει στο κεφάλαιο εταιρίας στην οποία έχει επίσης παράσχει εγγύηση, να λάβει μέτρα τα οποία μειώνουν σημαντικά τον κίνδυνο απώλειας του κεφαλαίου που έχει επενδύσει και καταπτώσεως της εγγυήσεως. Ομοίως, ενδέχεται να είναι εύλογο από οικονομικής απόψεως για το Βασίλειο της Δανίας να δεχθεί μέτρα, όπως η μεταβίβαση απομειωμένων περιουσιακών στοιχείων, εφόσον τα μέτρα αυτά έχουν περιορισμένο κόστος και συνεπάγονται μειωμένους κινδύνους, ελλείψει των οποίων θα ήταν εξαιρετικά πιθανό να υποστεί ζημία μεγαλύτερη από το ανωτέρω κόστος.

Το Γενικό Δικαστήριο συμπέρανε περαιτέρω ότι η προσαλλόμενη απόφαση δεν εξέτασε το κόστος που θα έφερε η Δανική Κυβέρνηση, ως προς το ζήτημα αυτό, εφόρμωσε εσφαλμένο νομικό κριτήριο, δηλαδή εφόρμωσε την αρχή του ιδιώτη επενδυτή υπό συνθήκες οικονομίας

της αγοράς, αντί να εξετάσει τα μέτρα υπό το πρίσμα της αρχής του ιδιώτη πιστωτή υπό συνθήκες οικονομίας της αγοράς. Η συμπεριφορά του Βασιλείου της Δανίας, όταν έλαβε το 2012 τα επίμαχα μέτρα, δεν έπρεπε να συγκριθεί με τη συμπεριφορά επενδυτή που επιδιώκει τη μεγιστοποίηση του κέρδους του, αλλά με τη συμπεριφορά πιστωτή που επιδιώκει να ελαχιστοποιήσει τις ζημιές του².

Η Επιτροπή άσκησε αναίρεση ενώπιον του ΔΕΕ με μοναδικό λόγο την πλάνη περί το δίκαιο λόγω εσφαλμένης ερμηνείας του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Το ΔΕΕ, αφού άκουσε τα επιχειρήματα των διαδίκων σχετικά με το κατά πόσον συμβιβάζεται με το κριτήριο του ιδιώτη επενδυτή να συνεκτιμάται προϋφιστάμενος πιστωτικός κίνδυνος απορρέων από χορηγηθείσα κρατική ενίσχυση, δέχθηκε ότι πράγματι υπήρξε εσφαλμένη εφαρμογή του κριτηρίου του ιδιώτη επενδυτή και αναίρεσε την απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου.

Το ΔΕΕ σημείωσε ότι οι κίνδυνοι στους οποίους εκτίθεται το Δημόσιο και οι οποίοι απορρέουν από κρατικές ενισχύσεις που χορήγησε στο παρελθόν συνδέονται με την ιδιότητά του ως φορέα δημόσιας εξουσίας και δεν εμπίπτουν, συνεπώς, στα στοιχεία που ένας ιδιώτης επιχειρηματίας θα είχε λάβει υπόψη, υπό κανονικές συνθήκες της αγοράς, για τους οικονομικούς υπολογισμούς του. Η εκτίμηση αυτή ισχύει, ιδίως, για τις υποχρεώσεις του κράτους από δάνεια και εγγυήσεις που είχαν χορηγηθεί στο παρελθόν σε επιχείρηση και που συνιστούσαν κρατικές ενισχύσεις. Συγκεκριμένα, η συνεκτίμησή τους κατά την εξέταση κρατικών μέτρων που ελήφθησαν προς όφελος της ίδιας επιχειρήσεως δεν θα επέτρεπε τον χαρακτηρισμό των μέτρων αυτών ως κρατικών ενισχύσεων, ενώ ούτε αυτά, τα νέα μέτρα, ανταποκρίνονται στις κανονικές συνθήκες της αγοράς, για τον λόγο και μόνον ότι αποδεικνύονται οικονομικώς επωφελέστερα για το Δημόσιο απ' ό,τι θα ήταν η ενδεχόμενη μη λήψη των μέτρων αυτών. Η σχετική διαιώνιση της διαφυγής ελέγχου από τους κανόνες περί κρατικών ενισχύσεων θα νόθευε τον ανταγωνισμό.

Παρατηρήσεις

Μιχαήλ Ροδόπουλος*

1. Εισαγωγικά

Το κρίσιμο νομικό ζήτημα που τίθεται στην εν λόγω απόφαση είναι κατά πόσον το κράτος μπορεί να συμμετέχει εισφέροντας σε αύξηση μετοχικού κεφαλαίου επιχείρησης στην οποία προγενέστερα έχει χορηγήσει άλλης

ανακοινώσεως σχετικά με την εφαρμογή, μετά την 1η Ιανουαρίου 2012, των κανόνων περί κρατικών ενισχύσεων στα μέτρα στήριξης των τραπεζών εντός του πλαισίου της χρηματοπιστωτικής κρίσης (ΕΕ 2011 C 356/7).

* ΜΔΕ, Δικηγόρος

2. ΓεΔΕΕ Τ-386/14, *Fih Holding και Fih Erhversbank/Επιτροπή*, 15.09.2016, ECLI:EU:T:2016:474, σκ. 68-69.

μορφής κρατική ενίσχυση. Η απάντηση είναι θετική, στο μέτρο που η νέα οικονομική κίνηση, αυτοτελώς θεωρούμενη, αποφέρει γνήσια οφέλη τα οποία θα ικανοποιούσαν το κριτήριο του ιδιώτη επιχειρηματία της ανοιχτής αγοράς. Όμως, η οικονομική έκθεση ενός κράτους σε προγενέστερη ενίσχυση οφείλει να ληφθεί υπόψη κατά την πραγματοποίηση του νέου οικονομικού μέτρου ή θα πρέπει αυτές οι δύο συναλλαγές να κριθούν αυτοτελώς, αποκομμένες πλήρως η μια από την άλλη;

Το ζήτημα αποδεικνύεται ιδιαίτερα επίκαιρο, με προεκτάσεις εφαρμογής πέραν της κρινομένης, αν αναλογισθεί κανείς την οικονομική έκθεση αρκετών κρατών μελών σε τράπεζες, μέσω κρατικών μέτρων ενίσχυσης, κατά τη διάρκεια της πρόσφατης χρηματοπιστωτικής κρίσης. Αν το κράτος μπορεί σε ύστερο χρόνο να δρα ως ιδιώτης πιστωτής που επιδιώκει να περιορίσει τη ζημία του, τότε διευρύνεται η δίοδος για διαδοχικές οικονομικές παρεμβάσεις χωρίς αυτές να θεωρούνται ενισχύσεις υπό την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Από την άλλη μεριά, η εκτίμηση της συναλλαγής δίχως να συνυπολογίζεται καθόλου η προστασία ήδη υπάρχοντων οικονομικών συμφερόντων φαίνεται να δίνει τα χέρια του κράτους το οποίο πρέπει να υπομείνει σοβαρή ζημία, αδύναμο να προβεί σε οικονομικές ενέργειες που θα περιόριζαν την εξανέμιση των δημοσίων πόρων³.

Η συγκεκριμένη περίπτωση δοκιμάζει τόσο τα όρια εφαρμογής του κριτηρίου του φορέα οικονομίας της αγοράς (ΦΟΑ) καθώς και τη διαύγεια των παραμέτρων εφαρμογής του. Η συμπλοκή αντικρουόμενων οικονομικών επιδιώξεων και η μάλλον αλυσιτελής προσπάθεια στεγανοποίησης επάλληλων οικονομικών κινήσεων περιπλέκουν το λογικώς καθαρό κριτήριο του ιδιώτη επενδυτή. Η προσδοκία για ένα απλό στον χειρισμό του κριτήριο για τον έλεγχο των κρατικών παρεμβάσεων στην αγορά προσκρούει στη χαοτική οικονομική πραγματικότητα και εξ αυτού του λόγου Γενικό Δικαστήριο και Δικαστήριο κατέληξαν σε διαφορετικές προσεγγίσεις.

II. Η φύση και λειτουργία του κριτηρίου του φορέα οικονομίας της αγοράς (ΦΟΑ)

1. Ο άμεσος σκοπός: η προστασία του ανταγωνισμού

Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, για τον χαρακτηρισμό ενός μέτρου ως «κρατικής ενισχύσεως» κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ απαιτείται να πληρούνται όλες οι ακόλουθες προϋποθέσεις: Πρώτον, πρέπει να πρόκειται για κρατική παρέμβαση ή παρέμβαση μέσω κρατικών πόρων. Δεύτερον, η παρέμβαση αυτή πρέπει να μπορεί να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών. Τρίτον, πρέπει να χορηγεί ένα επιλεκτικό

3. M-A CYNDECKA, The Applicability and Application of the Market Economy Investor Principle: Lessons Learnt from the Financial Crisis, EStAL, 2017, σσ. 512-526.

πλεονέκτημα στον δικαιούχο της. Τέταρτον, πρέπει να νοθεύει ή να απειλεί να νοθεύσει τον ανταγωνισμό⁴.

Όσον αφορά την προϋπόθεση σχετικά με το πλεονέκτημα, πρέπει να υπομνησθεί ότι η έννοια της ενισχύσεως είναι ευρύτερη από αυτήν της επιδοτήσεως, διότι περιλαμβάνει όχι μόνον τις θετικές παροχές, όπως είναι οι επιδοτήσεις καθαυτές, αλλά και κρατικές παρεμβάσεις οι οποίες, κατά διάφορους τρόπους, περιορίζουν τις επιβαρύνσεις που συνήθως βαρύνουν τον προϋπολογισμό μιας επιχειρήσεως και οι οποίες, χωρίς να είναι επιδοτήσεις υπό τη στενή έννοια του όρου, είναι της αυτής φύσεως και επιφέρουν πανομοιότυπα αποτελέσματα⁵.

Η προϋπόθεση του αδικαιολόγητου οικονομικού πλεονεκτήματος είναι τόσο ευρεία, ώστε καταλαμβάνει και περιπτώσεις που εκ πρώτης όψεως δεν φέρουν το στίγμα της κρατικής ενίσχυσης. Δεν πρόκειται δηλαδή για απευθείας εισφορές ή για δωρεάν παροχή ευεργετημάτων, αλλά για συναλλαγές που συνάπτει το Δημόσιο με ιδιώτες. Η κρατική ενίσχυση ενδέχεται να συνίσταται στην ανυπαρξία οικονομικού ανταλλάγματος από την πλευρά της αντισυμβαλλομένης του κράτους επιχείρησης, αλλά ενδέχεται να συνίσταται και στην παροχή οικονομικού ανταλλάγματος μικρότερου από το αγοραίως συνηθισμένο. Η εξιχνίαση των έμμεσων, συγκαλυμμένων μορφών δημόσιας στήριξης οδήγησε τα ενωσιακά όργανα στη διάπλαση του κριτηρίου του ιδιώτη επενδυτή⁶. Όταν δηλαδή το κράτος δεν υιοθετεί κατά τις συναλλαγές του με ιδιωτικές εταιρίες τη συμπεριφορά που αναμένεται ότι θα ακολουθούσε ένας ιδιώτης επενδυτής, τότε υφίσταται οικονομικό πλεονέκτημα και εφόσον πληρούνται και οι υπόλοιπες προϋποθέσεις του άρθρου 107 ΣΛΕΕ υπάρχει παράνομη κρατική ενίσχυση⁷. Το εν λόγω κριτήριο αποτελεί έκφρα-

4. Βλ. Α. ΜΕΤΑΞΑΣ, σε Β. Χριστιανό, Συνθήκη ΣΕΕ και ΣΛΕΕ κατ' άρθρο ερμηνεία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σσ. 595-596· Κ. ΒΑΚΟΝ, European Union Law of State Aid, 3rd ed., 2017, αρ. 2.09· Β. ΣΚΟΥΡΗΣ, Η έννοια των κρατικών ενισχύσεων κατά το Κοινοτικό Δίκαιο και οι συνθήκες των παραβιάσεων του άρθρου 93 παρ. 3 της Συνθήκης ΕΚ, ΕΕΕυρΔ, 1995, σ. 825 επ.

5. M. SLOTBOOM, State aid in community law: A broad or narrow definition?, ELR, 1995, σ. 289.

6. Αν και είχε τύχει εφαρμογής στην πρώιμη μορφή του σε μεμονωμένες υποθέσεις, το 1981 η Επιτροπή υιοθέτησε το κριτήριο του ιδιώτη επενδυτή ως γενική φόρμουλα αξιολόγησης των κρατικών πλεονεκτημάτων σε ιδιωτικές εταιρίες. Βλ. Απόφαση Επιτροπής 2320/81 ECSC, OJ 1981 L 228/14. Στη συνέχεια, βρήκε πλείονα πεδία εφαρμογής, ώστε πλέον να γίνεται λόγος για κριτήριο του Φορέα της Οικονομίας της Αγοράς (ΦΟΑ). Βλ. Ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με την έννοια της κρατικής ενισχύσεως όπως αναφέρεται στο άρθρο 107 παρ. 1 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2016/C 262/01) σημεία 73 επ. Πιο αναλυτικά, βλ. Β. SLOCOCK, The market economy investor principle, Competition Policy Newsletter, 2002, σ. 23 επ.

7. Η λογική λειτουργίας του κριτηρίου φαίνεται ότι ομοιάζει προς τη γνωστή διάκριση του δημοσίου διεθνούς δικαίου ανάμεσα σε

ση της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως των δημόσιων και των ιδιωτικών επιχειρήσεων ή της ευρύτερης αρχής της ουδετερότητας σε σχέση με την εθνική νομοθεσία περί ιδιοκτησίας (άρθρο 345 ΣΛΕΕ). Όταν οι δημόσιες αρχές ενεργούν στην αγορά υπό συνθήκες που δεν διαφέρουν από τους συνήθεις όρους της αγοράς, οι ενέργειές τους δεν πρέπει να θεωρούνται ως κρατικές ενισχύσεις⁸.

2. Ο απώτερος σκοπός: Ένα κριτήριο οικονομικής ορθολογικότητας;

Το κριτήριο του ιδιώτη επενδυτή, εκτός από τη λειτουργία που επιτελεί στο υποσύστημα των κανόνων του ανταγωνισμού, εκδηλώνει και μία πρόσθετη – λανθάνουσα – λειτουργία στο μακροεπίπεδο της οικονομικής πολιτικής. Υπηρετεί θετικά το οικονομικό σύστημα της Συνθήκης σε επίπεδο δομικών μακροοικονομικών επιλογών, έστω και αν κάτι τέτοιο ούτε ηθελημένο, ούτε αναγνωρισμένο σαν τέτοιο ήταν. Υπηρετείται το όραμα για λιγότερο κράτος μέσα από ένα κριτήριο που εκ πρώτης όψεως δεν συνδέεται προς αυτόν τον στόχο. Το κριτήριο του ιδιώτη επενδυτή χαλιναγωγεί την κρατική δράση στον χώρο της αγοράς και τη θέτει εντός κοινοτικής παρενθέσεως.

Το Γενικό Δικαστήριο ερμήνευσε το κριτήριο, λαμβάνοντας υπόψη αυτόν τον ευρύτερο σκοπό. Όπως παρατήρησε σχετικά στη σκ. 67, «*δεδομένου του σκοπού των κανόνων για τον έλεγχο των κρατικών ενισχύσεων, θα ήταν παράλογο ένα κράτος μέλος, προκειμένου να τηρήσει τους κανόνες αυτούς, να υποχρεούται να μεταφέρει σημαντικά κατά πάσα πιθανότητα ποσά υπέρ μιας επιχειρήσεως, αν αποδεικνύεται ότι μπορεί να αποφύγει τη δαπάνη αυτή υιοθετώντας μέτρα με μικρότερο κόστος, συμπεριφορά που θα ήταν εύλογη από οικονομικής απόψεως*». Προσέδωσε δηλαδή στο κριτήριο ένα μαξιμαλιστικό ρόλο συμμόρφωσης της κρατικής δράσης με στοιχεία γενικότερης οικονομικής ορθολογικότητας⁹.

πράξεις δημόσιας εξουσίας (*iure imperii*) και πράξεις που επιχειρεί σαν να ήταν ένας συνηθισμένος έμπορος (*iure gestionis*). Κατά το εθιμικό διεθνές δίκαιο, όταν το κράτος ενεργεί ως έμπορος, δεν μπορεί να επικαλεσθεί την ετεροδικία του, αλλά οφείλει να αναμένει την ίδια με κάθε έμπορο μεταχείριση, ήτοι την κανονική εναγωγή του στα δικαστήρια. Κατά τον ίδιο τρόπο, το κράτος, όταν εμφανίζεται στην αγορά ως ένα από τα συνηθισμένα δρώντα υποκείμενά της, οφείλει να ακολουθεί τους κανόνες της αγοράς και να μην διασαλεύει τον ελεύθερο ανταγωνισμό. Εάν εμφανίζεται ως ιδιώτης έμπορος ή επενδυτής, πρέπει και να ενεργεί ως τέτοιος.

8. G. KARYDIS, *Le principe de l'opérateur économique privé, critère de qualification des mesures étatiques, en tant qu'aides d'Etat, au sens de l'article 87 § 1 du Traité CE, RTDE, 2003, p. 389*

9. Αντίθετη η Μ.Α. CYNDECKA, σε σχετικό σχόλιο της σε EStAL, 2017, σσ. 86-92, η οποία θεωρεί ότι Επιτροπή και ΓεΔΕΕ αλλοίωσαν τα κριτήρια εφαρμογής της αρχής ΦΟΑ, συγχέοντας τις προϋποθέσεις εφαρμογής της αρχής (πότε εφαρμόζεται) με τα κριτήρια που λαμβάνονται υπόψη κατά την εφαρμογή της (πώς εφαρμόζεται). Βλ. και PANTAZATOU / RODOPOULOS, *A Typus as an appropriate legal tool for the interpretation of the No Bail Out*

Το Δικαστήριο δεν υιοθέτησε την προοπτική αυτή. Οι όποιες αντανάκλαστικές συνέπειες δεν μπορούν να καθορίσουν αποφασιστικά την ερμηνεία του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Όπως αντέταξε η Επιτροπή, η αρχή του ιδιώτη επιχειρηματία δεν αποτελεί απλώς ένα κριτήριο οικονομικού ορθολογισμού, αλλά στοχεύει να καθορίσει αν ορισμένη συναλλαγή είναι οικονομικά ορθολογική από την οπτική γωνία ενός ιδιώτη επιχειρηματία¹⁰. Περιορίζοντας τον σκοπό εφαρμογής του κριτηρίου στα στενά πλαίσια μιας *in concreto* συναλλαγής, απαλλάσσεται η Επιτροπή από το κοπιώδες έργο να συμπεριλάβει πλήθος παραγόντων στην οικονομική ανάλυσή της¹¹. Ο ευρύς και γενικός σκοπός, που συνίσταται στην ελαχιστοποίηση του κινδύνου επελεύσεως οικονομικής ζημίας στον κρατικό προϋπολογισμό, δεν επιτρέπεται να ενταχθεί στο πλαίσιο ανάλυσης του ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων. Δεν μπορεί όμως να παραβλέψει κανείς ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως η επίμαχη, που η συναλλαγή υποαναλύεται σε πλήθος επιμέρους συναλλαγών-παρεμβάσεων, ο φακός εξέτασης εστιάζει επίμονα σε επιμέρους στοιχεία αγνοώντας επιδεικτικά το όλον¹².

III. Η σκιαγράφηση των χαρακτηριστικών του Φορέα Οικονομίας της Αγοράς

1. Οι πολλαπλές εκφάνσεις του κριτηρίου

Οι οικονομικές συναλλαγές που πραγματοποιούνται από δημόσιους οργανισμούς (συμπεριλαμβανομένων των δημοσίων επιχειρήσεων) δεν εξασφαλίζουν πλεονέκτημα για τον αντισυμβαλλόμενο τους και, ως εκ τούτου, δεν συνιστούν κρατική ενίσχυση, εφόσον πραγματοποιούνται υπό συνήθεις συνθήκες της αγοράς. Η αρχή αυτή έχει αναπτυχθεί όσον αφορά διάφορες οικονομικές συναλλαγές, με αποτέλεσμα η χαρακτηριστική σύνθεση του ΦΟΑ να ποικίλλει ανάλογα με τις περιστάσεις.

Τα δικαστήρια της Ένωσης έχουν αναπτύξει την «αρχή του ιδιώτη επενδυτή υπό συνθήκες οικονομίας της αγο-

clause: *The Private Investor Principle, European Politeia, 2015, pp. 365-403*, όπου υπογραμμίζεται η ερμηνευτική υπεραξία του κριτηρίου ως εργαλείου ελέγχου οικονομικών συναλλαγών σε φάσμα που εκφεύγει του στενού πεδίου των κρατικών ενισχύσεων.

10. Βλ. αναλυτικά Μ.Α. CYNDECKA, *The Market Economy Investor Test in EU State Aid Law: Applicability and Application*, Kluwer Law International, 2016, κεφ. 12, «*From Whose Perspective Should One Verify the Profitability of a State Intervention?*».

11. Για τη ratio του κριτηρίου βλ. σημεία 29-35 των προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα Μ. Szpunar, 28.11.2017, ECLI:EU:C:2017:911.

12. Επικριτικά και ο C. AMOLD, σε F. Sacker / F. Montag (επιμ.), *European State Aid Law: A Commentary*, C.H. Beck, Μόναχο, 2016, σ. 112, που επισημαίνει ότι προσέγγιση, η οποία δεν επιτρέπει να λαμβάνεται υπόψη η οικονομική επιβάρυνση που προκαλείται από νόμιμη κρατική ενίσχυση, περιορίζει την εξουσία του κράτους να ελαχιστοποιεί τον χρηματοπιστωτικό κίνδυνο για τον προϋπολογισμό του και να αποφεύγει περαιτέρω επιβάρυνση των φορολογουμένων.

ράς», προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη κρατικών ενισχύσεων σε περιπτώσεις δημοσίων επενδύσεων, ιδίως, εισφορών κεφαλαίου¹³. Ομοίως, τα δικαστήρια της Ένωσης έχουν αναπτύξει το «κριτήριο του ιδιώτη πιστωτή», για να εξετάσουν κατά πόσον οι επαναδιαπραγματεύσεις χρέους από τους δημόσιους πιστωτές περιλαμβάνουν κρατικές ενισχύσεις, συγκρίνοντας τη συμπεριφορά ενός δημόσιου πιστωτή με εκείνη υποθετικών ιδιωτών πιστωτών που βρίσκονται σε παρόμοια κατάσταση¹⁴. Κατά τον ίδιο τρόπο έχει αναπτυχθεί το «κριτήριο του ιδιώτη πωλητή», για να εκτιμηθεί κατά πόσον μια πώληση που πραγματοποιείται από δημόσιο οργανισμό εμπεριέχει κρατική ενίσχυση, εξετάζοντας κατά πόσον ένας ιδιώτης πωλητής θα μπορούσε, υπό συνήθεις συνθήκες της αγοράς, να έχει επιτύχει την ίδια ή καλύτερη τιμή. Όσο περισσότερο εμπλέκεται το κράτος στο αγοραίο πεδίο τόσο ευρύτερο γίνεται και το φάσμα των συναλλαγών που εμπίπτουν στο μικροσκόπιο του κριτηρίου. Έτσι, για παράδειγμα, όταν το κράτος παρέχει εγγυήσεις, αυτές θα πρέπει να είναι ανάλογων όρων με αυτές που θα χορηγούσε ένας ιδιώτης εγγυητής¹⁵.

Όλες οι ανωτέρω πράξεις δεν μπορούν να διαταράξουν τη δομή της αγοράς ούτε να στρεβλώνουν τον ανταγωνισμό. Αντίθετα, θα πρέπει να είναι ενταγμένες στην αγοραία λογική και αποχρωματισμένες από σκοπούς άλλους πλην αυτών που υπηρετεί η *in concreto* σύμβαση. Η κρατική δραστηριότητα οφείλει να εναρμονισθεί με την ιδιωτικοοικονομική πρακτική. Κάθε σύμβαση που εμπεριέχει χαρακτηριστικά στοιχεία στοιχειοθετεί κρατική ενίσχυση. Η ειδικότερη μορφή της συναλλαγής είναι αδιάφορη. Αρκεί ότι αυτή, εξαιτίας των όρων της, αποδίδει στην επιχείρηση με την οποία συναλλάσσεται το Δημόσιο αθέμιτο οικονομικό πλεονέκτημα¹⁶. Πρόκειται δηλαδή για παραλλαγές της ίδιας βασικής ιδέας, σύμφωνα με την οποία η συμπεριφορά των δημοσίων οργανισμών θα πρέπει να συγκρίνεται με εκείνη παρόμοιων ιδιωτικών οικονομικών φορέων που δρουν υπό συνήθεις συνθήκες της αγοράς, προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσον οι οικονομικές συναλλαγές που πραγματοποιούνται από τους εν λόγω οργανισμούς παρέχουν πλεονέκτημα στους ομολόγους τους.

13. Βλέπε, για παράδειγμα, ΔΕΚ C-142/87, 21.03.1990, *Βέλγιο/Επιτροπή*, ECLI:EU:C:1990:125, σκ. 29· ΔΕΚ C-305/89, *Ιταλία/Επιτροπή*, 21.03.1991, ECLI:EU:C:1991:142, σκ. 18 και 19· ΠΕΚ T-16/96, *Cityflyer Express/Επιτροπή*, 30.04.1998, ECLI:EU:T:1998:78, σκ. 51·

14. ΔΕΚ C-525/04P, *Ισπανία/Επιτροπή*, 22.11.2007, ECLI:EU:C:2007:698· ΔΕΕ C-73/11 P, *Frucona/Επιτροπή*, 24.01.2013, ECLI:EU:C:2013:32· ΔΕΚ C-256/97, *DM Transport*, 29.06.1999, ECLI:EU:C:1999:332.

15. Για σειρά νομολογιακών παραδειγμάτων βλ. Λ. ΚΟΤΣΙΡΗΣ, *Ευρωπαϊκό Εμπορικό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, 2018, σ. 512 επ.

16. C. CHRISTIAN, *Weichenstellungen im EG-Beihilfenatbestand: Market Economy Investor – test und Marktabgrenzung*, in Koenig / Roth / Shon, *Actuelle Fragen zum EG-Beihilfenrecht*, 2001, σ. 9 επ.

2. Πότε ιδιώτης επενδυτής και πότε ιδιώτης πιστωτής;

Όπως σημειώθηκε, το κριτήριο του ΦΟΑ καλύπτει τόσο την εκδοχή του ιδιώτη επενδυτή όσο και του ιδιώτη πιστωτή¹⁷. Το κάθε κριτήριο όμως εφαρμόζεται σε διαφορετικό χρονικό σημείο σε σχέση με την εξεταζόμενη συναλλαγή. Το πρώτο βρίσκει εφαρμογή πριν πραγματοποιηθεί η επένδυση, ενώ το δεύτερο εφαρμόζεται μετά την υλοποίησή της. Η επιλογή του ορθού κριτηρίου αποδεικνύεται κρίσιμη, καθώς ο επενδυτής επιδιώκει κέρδος, ενώ ο πιστωτής επιδιώκει να διαφυλάξει την επένδυσή του¹⁸.

Για τους σκοπούς του κριτηρίου του ΦΟΑ, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη μόνο τα οφέλη και οι υποχρεώσεις που συνδέονται με τον ρόλο του Δημοσίου ως οικονομικού φορέα — εξαιρουμένων εκείνων που συνδέονται με τον ρόλο του ως δημόσιας αρχής. Πράγματι, το κριτήριο του ΦΟΑ κατά κανόνα δεν εφαρμόζεται, εάν το Δημόσιο ενεργεί ως δημόσια αρχή και όχι ως οικονομικός φορέας. Παραδείγματος χάρι, εάν μια κρατική παρέμβαση λαμβάνει χώρα για λόγους δημοσίου συμφέροντος (όπως για λόγους κοινωνικής ή περιφερειακής ανάπτυξης), η συμπεριφορά του Δημοσίου, μολοντί θεωρείται εύλογη από την άποψη της δημόσιας πολιτικής, μπορεί ταυτόχρονα να περιλαμβάνει παραμέτρους τις οποίες δεν θα λάμβανε κανονικά υπόψη ένας φορέας της οικονομίας της αγοράς. Ως εκ τούτου, το κριτήριο του ΦΟΑ πρέπει να εφαρμόζεται ανεξάρτητα από όλες τις παραμέτρους που σχετίζονται αποκλειστικά με τον ρόλο του κράτους μέλους ως δημόσιας αρχής.

Η εν λόγω υπόθεση αφορά το ζήτημα, εάν η Επιτροπή οφείλει να λάβει υπόψη, εφαρμόζοντας το κριτήριο του

17. A. CRISCUOLO, *The state in a liberal Market Economy: A private investor and creditor or a public authority?*, ELR, 1999, σ. 531.

18. Όταν επιχείρηση που αντιμετωπίζει σημαντική επιδείνωση της χρηματοοικονομικής κατάστασής της προτείνει στους πιστωτές της τη σύναψη συμφωνίας ή σειράς συμφωνιών για την αναδιάρθρωση του χρέους της, με σκοπό να αντιμετωπίσει την κατάσταση και να αποφύγει την πτώχευση, κάθε πιστωτής πρέπει να λάβει την απόφασή του βάσει, αφενός, του ποσού που του προσφέρεται στο πλαίσιο της προτεινόμενης συμφωνίας, και αφετέρου, του ποσού που αναμένει να ανακτήσει κατά το πέρας ενδεχόμενης εκκαθάρισεως της επιχείρησεως. Η επιλογή του επηρεάζεται από σειρά παραγόντων, όπως η ιδιότητά του ως ενυπόθηκου, προνομιούχου ή εγγειόγραφου δανειστή, η φύση και η έκταση των ενδεχομένων ασφαλειών που κατέχει, η αξιολόγηση των πιθανοτήτων εξυγιάνσεως της επιχείρησεως, καθώς και το κέρδος που θα αποκόμιζε σε περίπτωση εκκαθάρισεως. Αν αποδεικνυόταν, παραδείγματος χάριν, ότι, στην περίπτωση εκκαθάρισεως μιας επιχείρησεως, η αξία των στοιχείων του ενεργητικού της θα επέτρεπε να ικανοποιηθούν μόνον οι ενυπόθηκες και οι προνομιούχες απαιτήσεις, τότε οι εγγειόγραφες απαιτήσεις δεν θα είχαν καμία αξία. Σε τέτοια περίπτωση, το γεγονός ότι ένας εγγειόγραφος δανειστής δέχεται να παραιτηθεί από την ικανοποίηση σημαντικού μέρους της απαιτήσεώς του δεν συνιστά πραγματική θυσία (ΠΕΚ T-152/99, *HAMSA/Επιτροπή*, 11.07.2002, ECLI:EU:T:2002:188, σκ. 168).

ιδιώτη πιστωτή αντί του κριτηρίου του ιδιώτη επενδυτή, τους κινδύνους στους οποίους ήταν εκτεθειμένο το Δανικό Δημόσιο λόγω των μέτρων του 2009. Το Δικαστήριο προέκρινε την επενδυτική διάσταση στην εξεταζόμενη συναλλαγή. Αναφορικά με το οικονομικό άνοιγμα που είχε προκληθεί δυνάμει χορήγησης κρατικής ενίσχυσης, σημείωσε ότι με τη χορήγηση ενισχύσεως το κράτος μέλος επιδιώκει, εξ ορισμού, σκοπούς διαφορετικούς από την αποδοτικότητα των κεφαλαίων που έθεσε στη διάθεση επιχειρήσεων. Η αρχή είναι εφαρμοστέα, όταν το κράτος μέλος έχει ενεργήσει ως ιδιώτης επιχειρηματίας και όχι ως φορέας δημόσιας εξουσίας. Συνεπώς, πρέπει να γίνει δεκτό ότι τα αρχικά κεφάλαια χορηγήθηκαν, καταρχήν, από το κράτος ως φορέα δημόσιας εξουσίας. Ως εκ τούτου, τυχόν μεταγενέστερη εισφορά κεφαλαίου οφείλει να παραβλέπει την προγενέστερη ενέργεια και να επιδιώκει, έστω και εν μέρει, κέρδη. Το κράτος, όταν επενδύει ως ιδιώτης, δεν συγχωρείται να διασώζει επενδύσεις που πραγματοποίησε κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας.

Το γεγονός δηλαδή ότι έχουν ήδη πραγματοποιηθεί ενισχύσεις δεν αποκλείει a priori τη δυνατότητα η μεταγενέστερη εισφορά κεφαλαίου να μπορεί να χαρακτηριστεί ως επένδυση που πληροί το κριτήριο του ιδιώτη επιχειρηματία σε οικονομία της αγοράς. Όμως, κατά την εφαρμογή του κριτηρίου, θα πρέπει να αποκλεισθούν στοιχεία συνδεδεμένα με την άσκηση δημόσιας εξουσίας¹⁹.

Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η αρχική ενίσχυση του 2009 και η μεταγενέστερη εισφορά κεφαλαίου του 2012, παρότι τελούν σε στενό χρονικό και οικονομικό σύνδεσμο, δεν αποτελούν οργανικά τμήματα του αυτού σχεδιασμού, με αποτέλεσμα να μην θεωρούνται ως μια ενότητα (natürliche Handlungseinheit). Όπως σημειώνει η Επιτροπή στην Ανακοίνωσή της για την έννοια της κρατικής ενίσχυσης (σημείο 86) «σε ορισμένες περιπτώσεις, μια σειρά διαδοχικών μέτρων κρατικής παρέμβασης δύνανται, για τους σκοπούς του άρθρου 107 παράγραφος 1 της Συνθήκης, να θεωρούνται ενιαία παρέμβαση. Αυτό θα μπορούσε να ισχύει, συγκεκριμένα, όταν διαδοχικές παρεμβάσεις συνδέονται τόσο στενά μεταξύ τους, ιδίως λαμβανομένων υπόψη της χρονολογικής σειράς τους, του σκοπού τους και της κατάστασης της επιχείρησης κατά τον χρόνο των εν λόγω παρεμβάσεων, ώστε να καθίσταται αδύ-

νατος ο μεταξύ τους διαχωρισμός... Όταν όμως η μεταγενέστερη παρέμβαση ήταν αποτέλεσμα απρόβλεπτων γεγονότων κατά τον χρόνο της προγενέστερης παρέμβασης, τα δύο μέτρα θα πρέπει κατά κανόνα να αξιολογούνται χωριστά»²⁰. Έτσι, η αρχική παρεμβατική πράξη της κρατικής ενίσχυσης παραμένει μόνιμα εκτός οικονομικής λογικής της αγοράς και δεν μπορεί να αποτελέσει φερέγγυο έρεισμα επιχειρηματικών αποφάσεων κερδοσκοπικής στόχευσης.

IV. Τα όρια του κριτηρίου και οι «γκρίζες» περιπτώσεις εφαρμογής του

Οι αναλύσεις περί σαφούς και απόλυτης διάκρισης μεταξύ των παρεμβάσεων που εμφορούνται από κίνητρα επίτευξης δημοσίων σκοπών και οικονομικών συναλλαγών αμιγώς ενταγμένων στη λογική της αγοράς θυμίζει το καντιανό απόφθεγμα ότι αυτό είναι ορθό στη θεωρία αλλά στην πράξη δεν ισχύει. Η μετάβαση από τον κανόνα στην πράξη προϋποθέτει χειρουργική απομόνωση των κρίσιμων οικονομικών περιστατικών και ανάπτυξη ενδιάμεσων τεχνικών αναλύσεων, με αποτέλεσμα η εφαρμογή του κριτηρίου να αποβαίνει δυσχερής σε πολύπλοκες οικονομικές συναλλαγές.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση στην υπόθεση *ING*, στην οποία στηρίχθηκαν τόσο η προσφεύγουσα όσο και το ΓεΔΕΕ, θεωρώντας πως υπάρχουν ομοιότητες πραγματικών και νομικών περιστατικών με την επίδικη²¹. Ωστόσο, το Δικαστήριο απέρριψε τη δυνατότητα εφαρμογής της επικαλούμενης νομολογίας. Όπως σημείωσε, η περίπτωση *ING* αφορούσε το ζήτημα της δυνατότητας εφαρμογής της αρχής του ιδιώτη επιχειρηματία και όχι το ζήτημα, όπως στην υπό κρίση υπόθεση, της εφαρμογής της στα συγκεκριμένα μέτρα. Ειδικότερα, στην εν λόγω απόφαση είχε κριθεί ότι η δυνατότητα εφαρμογής του κριτηρίου ΦΟΑ σε κρατικό μέτρο δεν μπορεί, καταρχήν, να απορριφθεί εκ προοιμίου λόγω των συνδέσμων και μόνον που ενδέχεται να υπάρχουν μεταξύ της επίμαχης παρεμβάσεως του κράτους και της ασκήσεως δημόσιας εξουσίας με τη μορφή προγενεστέρως χορηγηθείσας κρατικής ενισχύσεως. Η Επιτροπή, συνεπώς, όφειλε να εξετάσει την οικονομική ορθολογικότητα των σχεδιαζόμενων από το Ολλανδικό Δημόσιο τροποποιήσεων των όρων εξοφλήσεως προγενέστερης εισφοράς κεφαλαίου μέσω κρατικής ενισχύσεως, σε σχέση με τη συμπεριφορά που θα επιδείκνυε ένας ιδιώτης επενδυτής. Η τροποποίηση των όρων εξόφλησης είναι οικονομικά εύλογη, εφόσον αυξάνονται οι πιθανότητες είσπραξης· όμως αυτό διαφέρει από την εγγενή ορθολογικότητα που πρέπει να παρουσι-

19. Κριτικός έναντι της απόφασης φαίνεται να είναι ο Ph. NIKOLAIDES, *Private creditor v Private investor*, 20.03.2018, διαθέσιμο σε: <http://stateaidhub.eu/blogs/stateaiduncovered/post/9192> υιοθετώντας μια πιο τεχνική οικονομική οπτική. Ειδικότερα, όπως υποστηρίζει, το Γενικό Δικαστήριο δεν απέκλιε από τη νομολογία που επιτάσσει να αγνοηθεί η προγενέστερη κρατική ενίσχυση. Όπως σημειώνει, στη σκ. 70 της πρωτόδικης απόφασης το ΓεΔΕΕ αναγνώρισε πράγματι αυτή την αρχή, αλλά ακολούθως τόνισε ότι έπρεπε να συνυπολογιστεί μόνο το ισοδύναμο της ενίσχυσης που αντιστοιχεί στην αρχικώς χορηγηθείσα κρατική εγγύηση και όχι συλλήβδην η ενίσχυση ως τέτοια.

20. Απόφαση της Επιτροπής της 19ης Δεκεμβρίου 2012 στην υπόθεση SA.35378, Χρηματοδότηση αεροδρομίου Berlin Brandenburg, Γερμανία (ΕΕ 2013 C 36/10) αιτιολογικές σκ. 14 έως 33.

21. ΔΕΕ C-224/12 P, *Επιτροπή/Κάτω Χώρες και ING Groep*, 03.04.2014, ECLI:EU:C:2014:213.

άζει μια επενδυτική κίνηση. Εντούτοις, όπως επισήμανε ο Γενικός Εισαγγελέας στα σημεία 63 και 65 έως 68 των προτάσεών του, από κανένα στοιχείο δεν μπορεί να συναχθεί ότι το Δικαστήριο θα είχε απαιτήσει από το όργανο αυτό να προβεί σε εξέταση η οποία θα έβαινε πέραν της διαπιστώσεως της εγγενούς οικονομικής ορθολογικότητας των σχεδιαζόμενων τροποποιήσεων και θα ελάμβανε, συνεπώς, υπόψη τους κινδύνους που ενείχε για το Ολλανδικό Δημόσιο η προγενεστέρως χορηγηθείσα στην επωφελούμενη επιχείρηση κρατική ενίσχυση. Το κρίσιμο δηλαδή θα ήταν να αυξηθούν οι πιθανότητες είσπραξης για έναν ιδιώτη δανειστή και όχι να μειωθεί γενικά η έκθεση του Ολλανδικού Δημοσίου στον κίνδυνο απώλειας της ενίσχυσης που χορήγησε.

Το πρότυπο του ιδιώτη επενδυτή που ενεργεί ανταγωνιστικά, με βάση του τι ήταν δυνατόν να προβλεφθεί τη στιγμή της πράξης, δεν συνιστά τίποτα περισσότερο από ένα ερμηνευτικό μοντέλο που μας δείχνει πότε υπάρχει και πότε όχι οικονομικό πλεονέκτημα σε δεδομένη επιχείρηση. Υπάρχουν όμως περιπτώσεις που, λόγω ιδιαιτεροτήτων, αδυνατούν να αναλυθούν ικανοποιητικά με το εργαλείο του ιδιώτη επενδυτή. Στις περιπτώσεις αυτές, η ερμηνευτική ικανότητα του κριτηρίου εξωθείται στα όριά της. Οι αναφυόμενες αντιφάσεις απομειώνουν την εξηγητική δύναμη του κριτηρίου. Η ανάγκη για ευκρινή αποτύπωση της μορφής του ιδιώτη επενδυτή είναι ανάλογη της δυσκολίας επίτευξής της. Ο περί ου ο λόγος επενδυτής δεν ταυτίζεται με κάποιο πρόσωπο της αγοράς, οσοδήποτε πετυχημένο και αν είναι αυτό, αλλά συνιστά ένα αφηρημένο θεωρητικό πρότυπο που μόνον εμπνέεται από τα δρώντα υποκείμενα της αγοράς. Το αίτημα για προβλεψιμότητα της δράσης του εν χρήσει προτύπου – πάσχον από εγγενή αοριστία λόγω της πιθανολογικής υφής του – δυσχεραίνεται ακόμη περισσότερο από το γεγονός ότι ο ιδιώτης επενδυτής δεν σαρκώνεται πουθενά στον πραγματικό κόσμο παρά μόνο στις αφηρημένες εκτιμήσεις των ελεγκτικών της κρατικής δράσης οργάνων.

Αυτή η επισήμανση δεν πρέπει, ωστόσο, να προξενεί αμηχανία σχετικά με τη λειτουργική συμβολή του εργαλείου στην επίτευξη των σκοπών των κανόνων περί κρατικών ενισχύσεων. Το κριτήριο του φορέα της οικονομίας της αγοράς είναι ένα μοντέλο που συναρμολογεί οικονομικές νόρμες με νομικούς κανόνες για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών. Το μοντέλο, λοιπόν, μας καθοδηγεί να προσεγγίσουμε αυτό το νομοθετικά επιθυμητό αποτέλεσμα στον πραγματικό κόσμο. Τα οικονομικά μοντέλα λειτουργούν δηλαδή ως εργαλεία που καθοδηγούν την ερμηνεία των νομικών κανόνων, ακόμα και αν είναι ριζικά εξιδανικευτικά και σε μεγάλο βαθμό μη ρεαλιστικά²².

22. Για το ότι τα μοντέλα λειτουργούν ως ιδεότυποι, δηλαδή ως αφηρημένα πρότυπα που χρειάζονται συμπλήρωση και εκτέλεση βλ. αντί πολλών Α. ROSENBERG, Φιλοσοφία Κοινωνικών

Η ερμηνεία των κανόνων παραμένει προσανατολισμένη στον σκοπό διασφάλισης ανόθευτου ανταγωνισμού και, άρα, τελολογική θα είναι και η ερμηνευτική χάραξη των επιλογών του ιδιώτη επενδυτή. Όπως σημειώνει ο Γεν. Εισαγγελέας στο σημείο 57 των προτάσεών του, «Τυχόν διαφορετική ερμηνεία θα επηρέαζε την πρακτική αποτελεσματικότητα του άρθρου 107 ΣΛΕΕ. Σκοπός της εν λόγω δι-ατάξεως είναι να αποτραπεί το ενδεχόμενο επηρεασμού του εμπορίου μεταξύ κρατών μελών από πλεονεκτήματα που παρέχουν δημόσιες αρχές, τα οποία, υπό διάφορες μορφές, νοθεύουν ή απειλούν να νοθεύσουν τον ανταγωνισμό ενισχύοντας ορισμένες επιχειρήσεις ή ορισμένους κλάδους παραγωγής. Σε περίπτωση που το κράτος έχει χορηγήσει νομίμως κρατική ενίσχυση, ο κίνδυνος προκλήσεως ζημίας από το εν λόγω μέτρο ενισχύσεως δεν μπορεί να δικαιολογήσει τον χαρακτηρισμό της περαιτέρω παροχής δημόσιας στηρίξεως ως ουδέτερης από απόψεως ανταγωνισμού. Διαφορετικά, ο δικαιούχος της ενισχύσεως θα τύγχανε ευνοϊκότερης μεταχειρίσεως από άλλες επιχειρήσεις, στις οποίες δεν έχει χορηγηθεί κρατική ενίσχυση». Με άλλα λόγια, το νομικό επιχείρημα δεν καταλήγει ποτέ σε μαθηματική απόδειξη οικονομικών γεγονότων. Η πρακτική αποτελεσματικότη-τα των κανόνων καθοδηγεί εν τέλει τις ερμηνευτικές επι-λογές του εφάρμοστη²³.

► Φορολογικό δίκαιο – Άμεση φορολογία και ενωσιακό δίκαιο

Ο αποκλεισμός της δυνατότητας ημεδαπής εταιρίας να εκπέσει τις οριστικές ζημίες που υπέστη αλλοδαπή μόνιμη εγκατάστασή της και η συμβατότητά του προς την ελευθερία εγκατάστασης του άρθρου 49 ΣΛΕΕ

προδικαστική παραπομπή – ελευθερία εγκατάστασης – άρθρο 49 ΣΛΕΕ – φόρος εταιριών – ενοποιημένοι όμιλοι – προαιρετικό καθεστώς της από κοινού φορολόγησης σε διεθνές επίπεδο – ημεδαπή εταιρία – αλλοδαπή μόνιμη εγκατάσταση – έκπτωση των ζημιών – αποκλεισμός της δυνατότητας – διακριτική μεταχείριση – συγκρισιμότητα των καταστάσεων – δικαιολογητικοί λόγοι – ισόρροπη κατανομή των φορολογικών εξουσιών μεταξύ των κρατών μελών – συνοχή του φορολογικού συστήματος – αποφυγή διπλής έκπτωσης των ζημιών – αρχή της αναλογικότητας – οριστικός χαρακτήρας των ζημιών

ΔΕΕ C-650/16, Bevola και Jens W. Trock, 12.06.2018, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγη-

Επιστημών, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, κεφ. 6, 11 και 12 και ιδίως το τμήμα «εργαλειοκρατία και κατασκευή μοντέλων στα οικονομικά».

23. Υπ' αυτή την έννοια, επιρροή φαίνεται να ασκεί στο δικανικό πόρισμα, όπως σημειώνει ο Γεν. Εισαγγελέας στο σημείο 5 των προτάσεών του, και η Οδηγία για την ανάκαμψη και την εξυγίανση των τραπεζών (2014/59/ΕΕ) που αφορά τη λειτουργία της τραπεζικής ένωσης.

τής: J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2018:424 – Προδικαστική παραπομπή

Η εταιρία Bevola, θυγατρική και υποθυγατρική ομίλου δανικών εταιριών υπό τον έλεγχο της μητρικής εταιρίας, Jens W. Trock, εδρεύει στη Δανία και δραστηριοποιείται στον κατασκευαστικό κλάδο και συγκεκριμένα στον τομέα κατασκευής διαφόρων προϊόντων φορτηγών και ρυμουλκούμενων για το χονδρικό εμπόριο. Κατά το έτος 2009, η μόνιμη εγκατάσταση της Bevola στη Φινλανδία έπαυσε τη δραστηριότητά της, εμφανίζοντας συνολικές ζημιές καθαρού ποσού 2,8 εκατ. δανικών κορωνών, ήτοι 375.000 ευρώ.

Δεδομένου ότι οι ως άνω ζημιές δεν εξέπεσαν και δεν μπορούσαν να εκπέσουν στη Φινλανδία κατόπιν οριστικής παύσης της δραστηριότητας της μόνιμης εγκατάστασης, η εταιρία Bevola αιτήθηκε την έκπτωση των ζημιών από το φορολογητέο στη Δανία εισόδημά της για το οικονομικό έτος 2009. Η αίτησή της αυτή απορρίφθηκε από τη δανική φορολογική αρχή, καθώς ο δανικός νόμος περί φόρου εταιριών δεν επιτρέπει τον συνυπολογισμό στο φορολογητέο εισόδημα δανικής εταιρίας των εσόδων και δαπανών που καταλογίζονται σε μόνιμη εγκατάστασή της ευρισκόμενη στην αλλοδαπή. Τέτοιος συνυπολογισμός των ζημιών της αλλοδαπής μόνιμης εγκατάστασης γίνεται δεκτός μόνο εάν η εταιρία έχει επιλέξει την υπαγωγή της στο καθεστώς της από κοινού φορολογήσεως σε διεθνές επίπεδο κατά τα οριζόμενα στον ως άνω νόμο.

Η απορριπτική απόφαση της φορολογικής αρχής επικυρώθηκε με απόφαση του Landsskatteretten (εθνικής επιτροπής φορολογικών προσφυγών, Δανία), κατά της οποίας η Bevola και η Jens W. Trock προσέφυγαν ενώπιον του Østre Landsret (Εφετείου της ανατολικής περιφέρειας, Δανία), επικαλούμενες τη θεμελιώδη ελευθερία εγκατάστασης του άρθρου 49 ΣΛΕΕ. Συγκεκριμένα, υποστήριξαν ότι η διαφορετική μεταχείριση ως προς τη δυνατότητα έκπτωσης των επίδικων ζημιών ανάμεσα σε δανική εταιρία με μόνιμη εγκατάσταση στην ημεδαπή και σε δανική εταιρία με μόνιμη εγκατάσταση στην αλλοδαπή αποτελεί δυσανάλογο περιορισμό της ελευθερίας εγκατάστασης, σε περίπτωση που οι ζημιές της μόνιμης εγκατάστασης οριστικά πλέον δεν μπορούν να συνυπολογισθούν στην αλλοδαπή και ως εκ τούτου δεν υφίσταται καμία δυνατότητα έκπτωσης τους.

Έτσι το Østre Landsret υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ σχετικά με τη συμβατότητα προς το άρθρο 49 ΣΛΕΕ νομοθεσίας κράτους μέλους που αποκλείει σε ημεδαπή εταιρία τη δυνατότητα έκπτωσης από το φορολογητέο κέρδος της των οριστικών ζημιών που υπέστη η ευρισκόμενη σε έτερο κράτος μέλος μόνιμη εγκατάστασή της, εκτός αν η ημεδαπή εταιρία έχει υπαχθεί στο προβλεπόμενο, βάσει της εθνικής νομοθεσίας, καθεστώς της από κοινού φορολόγησης σε διεθνές επίπεδο.

Παρατηρήσεις

Ελένη Φωτιάδου*

1. Εισαγωγή – Η διασυνοριακή μεταφορά ζημιών μεταξύ επιχειρήσεων της Ε.Ε.

Η εφαρμογή συστήματος φορολογίας ομίλων επιτρέπεται στις συνδεδεμένες επιχειρήσεις να συμψηφίσουν τις ζημιές τους με κέρδη άλλων εταιριών του ομίλου περιορίζεται στην πλειονότητα των περιπτώσεων σε εθνικό επίπεδο με αποτέλεσμα να αποκλείονται από το πεδίο ισχύος του οι αλλοδαπές εταιρίες. Παρά την τάση των τελευταίων ετών προς επέκταση του ως άνω συστήματος φορολογίας και σε περιπτώσεις με διασυνοριακό χαρακτήρα, η διασυνοριακή μεταφορά ζημιών από θυγατρικές εταιρίες, καθώς και από μόνιμες εγκαταστάσεις της αλλοδαπής προς την ημεδαπή εταιρία εξακολουθεί να εγείρει ζητήματα και να αποτελεί αντικείμενο εκτεταμένης θεωρητικής και πρακτικής ενασχόλησης.

Μολονότι από πολύ νωρίς διαφάνηκε η σημασία για την κοινή αγορά της δυνατότητας των επιχειρήσεων να συμψηφίζουν κέρδη με ζημιές που έχουν προκύψει σε διαφορετικά κράτη μέλη, καθόσον η φορολογική μεταχείριση των ενδεχόμενων ζημιών από δραστηριότητες των εταιριών στα διάφορα κράτη μέλη ασκεί καταλυτική επίδραση στη λήψη των σχετικών επενδυτικών αποφάσεων¹, οι προσπάθειες θέσπισης κανόνων σε ενωσιακό επίπεδο προσέκρουαν στην αντίδραση των κρατών με αποτέλεσμα να μην ευδοκιμήσουν. Κατά βάση επρόκειτο για πρωτοβουλίες της Επιτροπής υπό τη μορφή προτάσεων οδηγιών², ενώ σε επίπεδο soft law κατατοπιστική παραμένει η Ανακοίνωση για τη φορολογική μεταχείριση των ζημιών σε περιπτώσεις με διασυνοριακό χαρακτήρα³. Το γεγονός αυτό δεν δημιουργεί έκπληξη, αν συνυ-

* ΜΔΕ, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

1. Επιχειρήσεις εγκατεστημένες σε χώρες με ευνοϊκότερους κανόνες διασυνοριακής μεταφοράς των ζημιών βρίσκονται σε πλεονεκτικότερη θέση σε σχέση προς επιχειρήσεις που είναι εγκατεστημένες σε χώρες που είτε δεν έχουν είτε έχουν αυστηρότερους αντίστοιχους κανόνες.
2. Πρόταση Οδηγίας του Συμβουλίου όσον αφορά την εναρμόνιση των νομοθεσιών των κρατών μελών σχετικά με το φορολογικό καθεστώς της μεταφοράς των ζημιών των επιχειρήσεων, COM 84/404 τελικό. Πρόταση Οδηγίας του Συμβουλίου όσον αφορά ένα καθεστώς συνυπολογισμού από τις επιχειρήσεις των ζημιών που εμφανίζουν οι μόνιμες εγκαταστάσεις και οι θυγατρικές τους που βρίσκονται σε άλλα κράτη μέλη, COM 1990/595 τελικό.
3. COM/2006/0824 τελικό. Επίσης η Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την Ευρωπαϊκή οικονομική και κοινωνική επιτροπή – Μία εσωτερική αγορά χωρίς φορολογικά εμπόδια των επιχειρήσεων – επιτεύγματα, τρέχουσες πρωτοβουλίες και εναπομένοντα προβλήματα, COM/2003/726 τελικό προβαίνει σε αναφορά στα σχετικά ζητήματα (υπό 3.3.).

πολογισθεί ότι ο τομέας της άμεσης φορολογίας ανήκει στην αρμοδιότητα των κρατών μελών (παρακρατηθείσα αρμοδιότητα), τα οποία επιδεικνύουν ιδιαίτερη ευαισθησία στην παραχώρηση τμήματός της⁴. Βέβαια, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να σέβονται το δίκαιο της Ένωσης και τις γενικές αρχές του κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων που εξακολουθούν να έχουν⁵.

Σε αντίθεση με την απροθυμία που παρατηρείται σε νομοθετικό επίπεδο, καθοριστικής σημασίας υπήρξε η συνεισφορά της νομολογίας του ΔΕΕ στο ζήτημα της διασυννοριακής μεταφοράς των ζημιών, το οποίο δεν δίστασε να χαρακτηρίσει διατάξεις εθνικών συστημάτων μεταφοράς και συμψηφισμού ζημιών ως αντίθετες προς το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο. Ο σχετικός προβληματισμός τέθηκε το πρώτον με την υπόθεση *Futura*⁶, ενώ το ζήτημα τοποθετήθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος με αφορμή την υπόθεση της βρετανικής εταιρίας *Marks & Spencer* και της επ' αυτής εκδοθείσας, προδικαστικής, απόφασης του ΔΕΕ⁷. Έκτοτε, το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία σε σειρά αποφάσεων να επανέλθει στα ζητήματα διασυννοριακής μεταφοράς ζημιών, αναπτύσσοντας περαιτέρω τη συλλογιστική του και εμπλουτίζοντας τα πορίσματα της νομολογίας του⁸. Στην υπόθεση *Bevola*, δώδεκα έτη μετά την απόφαση *Marks & Spencer*, το ΔΕΕ επανεπιβεβαιώνει και διευκρινίζει ενδελεχέστερα τους όρους υπό τους οποίους κατ' εξαίρεση⁹ εθνικό σύστημα αποκλείει σε ημεδαπή εταιρία τη δυνατότητα έκπτωσης των ζημιών θυγατρικής της με έδρα στην αλλοδαπή αντίκειται στη θεμελιώδη ελευθερία εγκατάστασης, επεκτείνοντας τους και στην περίπτωση μόνιμης εγκατάστασης με έδρα στην αλλοδαπή.

II. Η διαφορετική φορολογική μεταχείριση ημεδαπών και αλλοδαπών μόνιμων εγκαταστάσεων

Στην απόφαση *Bevola* το Δικαστήριο, εξετάζοντας τη συμβατότητα της δανικής φορολογικής ρύθμισης προς

το άρθρο 49 ΣΛΕΕ, ακολουθεί, κατά τα ειωθότα του, τη συλλογιστική γραμμή ελέγχου εθνικού περιοριστικού μέτρου προς θεμελιώδη ενωσιακή ελευθερία. Έτσι, διευκρινίζει ότι η ελευθερία εγκατάστασης δεν διασφαλίζει μόνο την ίση μεταχείριση αλλοδαπών εταιριών προς τις ημεδαπές εντός του κράτους υποδοχής, αλλά εξίσου απαγορεύει στο κράτος προέλευσης να θέτει εμπόδια στην εγκατάσταση ημεδαπής εταιρίας και την άσκηση των δραστηριοτήτων της, είτε απευθείας είτε μέσω μόνιμης εγκατάστασης, σε άλλο κράτος μέλος¹⁰. Με άλλα λόγια, οι απορρέουσες από το άρθρο 49 ΣΛΕΕ επιταγές απευθύνονται εν προκειμένω στο κράτος μέλος καταγωγής της δανικής εταιρίας και όχι στο κράτος μέλος υποδοχής της μόνιμης εγκατάστασής της.

Αναντίλεκτα, η δυνατότητα έκπτωσης των ζημιών μιας μόνιμης εγκατάστασης για τον υπολογισμό του φορολογητέου κέρδους της εταιρίας στην οποία ανήκει αποτελεί φορολογικό πλεονέκτημα, καθόσον η εκκαθάριση των ζημιών των ελλειμματικών επιχειρήσεων, μέσω του άμεσου καταλογισμού των ζημιών αυτών στα κέρδη της εταιρίας στην οποία ανήκουν, παρέχει στην τελευταία ταμειακό πλεονέκτημα¹¹. Η παροχή του ως άνω πλεονεκτήματος σε ημεδαπή εταιρία μόνο εφόσον οι ζημίες προέρχονται από ημεδαπή μόνιμη εγκατάστασή της δύναται να αποτρέψει την εταιρία αυτή από το να ασκήσει την παρεχόμενη δύναμη του άρθρου 49 ΣΛΕΕ ελευθερία εγκατάστασης, αναπτύσσοντας δραστηριότητες μέσω μόνιμης εγκατάστασης σε άλλο κράτος μέλος, με αποτέλεσμα να βρίσκεται σε λιγότερο ευνοϊκή θέση και να υφίσταται δυσμενέστερη μεταχείριση από ημεδαπή εταιρία με μόνιμη εγκατάσταση στην ημεδαπή¹².

Βέβαια, η εφαρμογή του δανικού συστήματος, κατά το οποίο αποκλείονται από τη φορολόγηση τόσο τα έσοδα όσο και οι ζημίες που αφορούν σε μόνιμες εγκαταστάσεις στην αλλοδαπή, δεν συνεπάγεται εξ ορισμού δυσμενέστερη μεταχείριση των εταιριών με μόνιμες εγκαταστάσεις σε άλλο κράτος μέλος στο μέτρο που δεν αποκλείεται οι φορολογικές ρυθμίσεις του κράτους της μόνιμης εγκατάστασης να είναι ευνοϊκότερες από τις δανικές¹³. Ωστόσο, εν προκειμένω η αλλοδαπή μόνιμη εγκατάσταση της *Bevola* έπαυσε τις δραστηριότητές της, ως εκ τούτου οι προκύψασες ζημίες δεν είναι σε θέση να εκπέσουν

4. Βλ. Ν. ΜΠΑΡΜΠΑ, Άμεσοι φόροι και κοινοτικό δίκαιο, 2005, σ. 5.

5. ΔΕΚ C-246/89, *Επιτροπή/Ηνωμένο Βασίλειο*, 04.10.1991, ECLI:EU:C:1991:375, σκ. 12, ΔΕΚ C-279/93, *Schumaker*, 14.02.1995, ECLI:EU:C:1995:31, σκ. 21.

6. ΔΕΚ C-250/95, *Futura Participations και Singer*, 15.05.1997, ECLI:EU:C:1997:239. Ακολούθησε σειρά σχετικών αποφάσεων, ΔΕΚ C-264/96, *ICI*, 16.07.1998, ECLI:EU:C:1998:370, ΔΕΚ C-141/99, *AMID*, 14.12.2000, ECLI:EU:C:2000:696, ΔΕΚ C-431/01, *Mertens*, ECLI:EU:C:2002:492.

7. ΔΕΚ C-446/03, *Marks & Spencer*, 13.12.2005, ECLI:EU:C:2005:763.

8. ΔΕΚ C-231/05, *Oy AA*, 18.07.2007, ECLI:EU:C:2007:439, ΔΕΚ C-414/06, *Lidl Belgium*, 15.05.2008, ECLI:EU:C:2008:278, ΔΕΕ C-337/08, *X Holding*, 25.02.2010, ECLI:EU:C:2010:89, ΔΕΕ C-123/11, *A Oy*, 21.02.2013, ECLI:EU:C:2013:84, ΔΕΕ C-28/17, *NN*, 04.07.2018, ECLI:EU:C:2018:526.

9. Εξ αυτού του λόγου οι όροι αποκαλούνται συχνά ως εξαίρεση *Marks & Spencer*.

10. ΔΕΕ C-446/03, ό.π., σκ. 31, C-414/06, ό.π., σκ. 20, ΔΕΕ C-292/16, *A*, 23.11.2017, ECLI:EU:C:2017:888, σκ. 24.

11. ΔΕΕ C-80/12, *Felixstowe Dock*, 01.04.2014, ECLI:EU:C:2014:200, σκ. 19, ΔΕΕ C-172/13, *Επιτροπή/Ηνωμένο Βασίλειο*, 03.02.2015, ECLI:EU:C:2015:50, σκ. 22.

12. Σκ. 19 σχολιαζόμενης απόφασης.

13. Πιθανόν επί παραδείγματι τα προερχόμενα από τη μόνιμη εγκατάσταση έσοδα να φορολογούνται με μικρότερο φορολογικό συντελεστή απ' ό, τι στη Δανία.

στο κράτος μέλος της εγκατάστασής της. Επομένως, διαπιστώνεται δυσμενής διαφορετική μεταχείριση ως προς το ζήτημα της έκπτωσης ζημιών ανάμεσα σε δανική εταιρία με μόνιμη εγκατάσταση στην αλλοδαπή και σε αντίστοιχη με μόνιμη εγκατάσταση στην ημεδαπή.

Το ως άνω συμπέρασμα δεν διαφοροποιείται από το γεγονός ότι το δανικό σύστημα προβλέπει τη δυνατότητα των ημεδαπών εταιριών με μόνιμη εγκατάσταση στην αλλοδαπή να υπαχθούν σε καθεστώς από κοινού φορολόγησης σε διεθνές επίπεδο, δεδομένου ότι οι όροι εφαρμογής του ως άνω προαιρετικού μηχανισμού είναι ιδιαίτερα αυστηροί. Συγκεκριμένα, η ενεργοποίησή του προϋποθέτει ότι το σύνολο των εσόδων του ομίλου υπόκειται στη φορολόγηση του αλλοδαπού κράτους μέλους και η επιλογή του είναι δεσμευτική για χρονικό διάστημα δέκα ετών, το οποίο ευλόγως κρίνεται υπερβολικό αν ληφθεί υπόψη ο κύκλος ζωής των εταιριών. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο ΓΕ¹⁴, αντλώντας επιχείρημα από τα σχόλια που συνόδευαν την πρόταση του δανικού νόμου για το καθεστώς της από κοινού φορολόγησης σε διεθνές επίπεδο, πρόκειται για μη ρεαλιστική και δυσχερή στην εφαρμογή της λύση που δεν συνάδει προς την απόφαση *Marks & Spencer*.

III. Δικαιολόγηση της διαφορετικής μεταχείρισης

Μετά την κατάφαση της ύπαρξης διαφορετικής μεταχείρισης δυνάμει της δανικής φορολογικής νομοθεσίας σε βάρος των εταιριών που ασκούν την ελευθερία εγκατάστασης, το ΔΕΕ εξετάζει τη δυνατότητα δικαιολόγησής της, η οποία χωρεί εφόσον η διαφορετική μεταχείριση αφορά σε μη συγκρίσιμες αντικειμενικά καταστάσεις ή εφόσον συντρέχει επιτακτικός λόγος γενικού συμφέροντος και η διακριτική μεταχείριση είναι ανάλογη προς την εξυπηρέτησή του.

Η συγκρισιμότητα μιας διασυνοριακής κατάστασης προς μια αμιγώς εσωτερική εξετάζεται υπό το πρίσμα του σκοπού που επιδιώκουν οι υπό κρίση εθνικές διατάξεις¹⁵. Η μεθοδολογία αυτή εξέτασης των σκοπών σχετικοποιήθηκε χωρίς φυσικά να εγκαταλειφθεί, μόνο στις περιπτώσεις που οι εθνικές διατάξεις αντιμετώπιζαν φορολογικά κατά τον ίδιο τρόπο μόνιμες εγκαταστάσεις της αλλοδαπής και της ημεδαπής, οπότε η αποδοχή της συγκρισιμότητας των καταστάσεων που δεν δικαιολογεί διαφορετική μεταχείριση γινόταν ήδη δεκτή από τον εθνικό νομοθέτη¹⁶.

Εν προκειμένω, λαμβανομένου υπόψη του σκοπού της δανικής νομοθεσίας συνιστάμενου στην αποφυγή της διπλής φορολόγησης των κερδών και αντίστοιχα της διπλής έκπτωσης των ζημιών των εταιριών που διατηρούν μόνιμες εγκαταστάσεις στην αλλοδαπή, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι, από άποψη έκπτωσης των ζημιών, η κατάσταση ημεδαπής εταιρίας με αλλοδαπή μόνιμη εγκατάσταση που έπαυσε ολοσχερώς την επιχειρηματική της δραστηριότητα δεν διαφέρει από αυτήν ημεδαπής εταιρίας που διατηρεί εγκατάσταση στην ημεδαπή¹⁷. Σε αυτήν την περίπτωση άλλωστε η συγκρισιμότητα των δύο καταστάσεων καταφάσκει, αν συνυπολογισθεί ότι η φορολόγηση κάθε εταιρίας πρέπει να ανταποκρίνεται στην εν τοις πράγμασι φοροδοτική της ικανότητα¹⁸, η οποία επηρεάζεται κατά τον ίδιο τρόπο λόγω οριστικών ζημιών είτε αλλοδαπής είτε ημεδαπής μόνιμης εγκατάστασής της.

Σε ό,τι αφορά στους επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν την ούτως διαπιστωθείσα διαφορετική μεταχείριση, η ισόρροπη κατανομή των φορολογικών εξουσιών μεταξύ των κρατών μελών, η συνοχή του εκάστοτε εθνικού φορολογικού συστήματος και η ανάγκη αποτροπής του ενδεχομένου διπλής έκπτωσης των ζημιών συγχρόνως και από κοινού εκτιμώμενοι, μπορούν να επιτελέσουν τέτοιο ρόλο. Είναι γεγονός ότι η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με τους δικαιολογητικούς λόγους περιορισμών φορολογικού περιεχομένου και χαρακτήρα δεν είναι πλήρως αποκρυσταλλωμένη¹⁹. Έτσι, στην απόφαση *Marks & Spencer* που αποτέλεσε την αφετηρία του προβληματισμού της δυνατότητας έκπτωσης οριστικών ζημιών με διασυνοριακό χαρακτήρα, το ΔΕΕ δέχθηκε ως δικαιολογητικούς λόγους, θεωρούμενους από κοινού, τη διαφύλαξη της ισόρροπης κατανομής της εξουσίας φορολόγησης μεταξύ των κρατών μελών, την ανάγκη αποφυγής του κινδύνου διττής έκπτωσης των ζημιών και την εξάλειψη του κινδύνου φοροαποφυγής. Στις αποφάσεις που ακολούθησαν, το Δικαστήριο ενίοτε απέφυγε να σωρεύσει και τους τρεις λόγους και δη με επισήμανση της ανάγκης από κοινού εκτίμησής τους, ενώ εξακολούθησε να αποδίδει αυτοτελή σημασία στον δικαιολογητικό λόγο της συνοχής του φορολογικού συστήματος αρχικά υπό στενή ερμηνευτική εκδοχή²⁰ και, προϊόντος του χρόνου, υπό

14. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέως Μ.Κ. Sánchez-Bordona επί της σχολιαζόμενης απόφασης, 17.01.2018, ECLI:EU:C:2018:15, σκ. 78.

15. ΔΕΕ C-231/05, ό.π., σκ. 38, ΔΕΕ C-39/13 ως C-41/13, *SCA Group Holding*, 12.06.2014, ECLI:EU:C:2014:1758, σκ. 28, ΔΕΕ C-593/14, *Masco Denmark και Damixa*, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:984, σκ. 29, ΔΕΕ C-20/16, *Bechtel*, 22.06.2017, ECLI:EU:C:2017:488, σκ. 53.

16. ΔΕΕ C-48/13, *Nordea Bank Danmark*, 17.07.2014, ECLI:EU:C:2014:2087, ΔΕΕ C-388/14, *Timac Agro Deutschland*, 17.12.2015, ECLI:EU:C:2015:829.

17. Σκ. 36-38 σχολιαζόμενης απόφασης.

18. Βλ. Κ. ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗ, Η εναρμόνιση της φορολογίας εισοδήματος συνδεδεμένων επιχειρήσεων στα πλαίσια της ενιαίας αγοράς, 1995, σ. 142 επ.

19. Αναλυτική παρουσίαση των λόγων που μπορούν να δικαιολογήσουν περιορισμό βλ. Α. CORDEWENER / G. KOFLER / S. VAN THIEL, *The Clash Between European Freedoms and National Direct Tax Law: Public Interest Defences Available to the Member States*, CMLRev, 2009, σ. 1951.

20. Στο μέτρο που για τις ανάγκες της συνοχής η μεταχείριση

ευρύτερη²¹. Σε κάθε περίπτωση, πάγια η νομολογία δέχεται ότι η μείωση των φορολογικών εσόδων δεν μπορεί να θεωρηθεί ως επιτακτικός λόγος γενικού συμφέροντος που μπορεί να προβληθεί για τη δικαιολόγηση μέτρου το οποίο αντιβαίνει σε θεμελιώδη ελευθερία²².

Δεδομένου ότι η διαφορετική μεταχείριση, ακόμη κι αν αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση επιτακτικού λόγου γενικού συμφέροντος, δεν πρέπει να βγαίνει πέραν του αναγκαίου προς επίτευξη του σκοπού μέτρο, η δανική φορολογική νομοθεσία που αποκλείει την έκπτωση σε δανική εταιρία των οριστικών ζημιών της μόνιμης εγκατάστασής της στην αλλοδαπή εξετάσθηκε υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας, όπως εξειδικεύθηκε με την απόφαση *Marks & Spencer* και τη διατύπωση των σχετικών δύο κριτηρίων. Βαρύνοντα ρόλο επιτέλεσε, αφενός, το γεγονός ότι η αλλοδαπή μόνιμη εγκατάσταση έπαυσε οριστικά τη δραστηριότητά της με αποτέλεσμα οι ζημιές της να μην μπορούν να εκπέσουν στο κράτος εγκατάστασής της, αφετέρου, η πρόβλεψη του δανικού συστήματος περί δυνατότητας από κοινού φορολόγησης σε διεθνές επίπεδο που θα επέτρεπε τον συμψηφισμό των ζημιών της αλλοδαπής μόνιμης εγκατάστασης εκ μέρους της εταιρίας με έδρα στη Δανία.

Συγκεκριμένα με την απόφαση *Marks & Spencer* που αφορούσε ζημιές θυγατρικής εταιρίας εδρεύουσας στην αλλοδαπή, το Δικαστήριο διαμόρφωσε την έννοια των οριστικών ζημιών ως εξαίρεση δικαιολογούσα την έκπτωση ζημιών με διασυννοριακό χαρακτήρα, ενώ αργότερα με την απόφαση *Επιτροπή/Ηνωμένο Βασίλειο*²³ (*Marks & Spencer II*) διευκρίνισε ενδελεχέστερα το κριτήριο της οριστικής υφής των ζημιών. Έτσι, περιοριστικό μέτρο βγαίνει πέραν του αναγκαίου για την επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών μέτρου, εφόσον η εγκατεστημένη στην αλλοδαπή θυγατρική εξάντλησε τις δυνατότητες συνυπολογισμού των ζημιών, οι οποίες παρέχονται εντός του κράτους εγκατάστασής της ως προς το οικονομικό έτος το οποίο αφορά η αίτηση φορολογικής ελάφρυνσης και ως προς τα προηγούμενα έτη και δεν υπάρχει πιθανότητα να ληφθούν υπόψη οι ζημιές της αλλοδαπής θυγατρικής εντός του κράτους εγκατάστασής της στο πλαίσιο μελλοντικών χρήσεων, είτε από την ίδια είτε από τρίτον²⁴. Με άλλες λέξεις, τα εν λόγω κριτήρια επιτελούν τον ρόλο ελέγχου της *stricto sensu* αναλογικότητας του εξεταζόμενου μέτρου.

Μολοντί το επονομαζόμενο τεστ *Marks & Spencer* πυ-

έπρεπε να αντανakλάται στον ίδιο φορολογούμενο.

21. Βλ. Μ. LANG, Has the case law of the ECJ on final losses reached the end of the line? *Eur. Taxn.*, 2014, σ. 540.

22. ΔΕΚ C-446/03, ό.π., σκ. 44.

23. ΔΕΕ C-172/13, ό.π., σκ. 27.

24. ΔΕΚ C-446/03, ό.π., σκ. 55.

ροδότησε τον επιστημονικό διάλογο και αποτέλεσε αντικείμενο ενίοτε οξείας κριτικής²⁵, το ΔΕΕ στην υπό εξέταση απόφασή του προέβη σε εφαρμογή του, εμμένοντας στην έννοια των οριστικών ζημιών και επιβεβαιώνοντας τα πορίσματά του, δυνάμει της απόφασης *Lidl Belgium*, κατά τα οποία χωρεί αναλογική επέκταση της ισχύος των κριτηρίων *Marks & Spencer* και στην περίπτωση μόνιμης εγκατάστασης με έδρα στην αλλοδαπή²⁶. Και τούτο διότι η εξομοίωση αλλοδαπών θυγατρικών και μόνιμων εγκαταστάσεων ως προς την έκπτωση των οριστικών ζημιών συνάδει με τα κριτήρια που υιοθετεί τόσο το δευτερογενές ενωσιακό δίκαιο²⁷ όσο και το δανικό φορολογικό σύστημα²⁸, αντιμετωπίζοντας με όμοιο τρόπο αλλοδαπές μόνιμες εγκαταστάσεις και αλλοδαπές θυγατρικές εταιρίες, παρά τη διαφορετική νομική μορφή τους²⁹.

Περαιτέρω η οριστικότητα των ζημιών δεν αίρεται από το γεγονός ότι το δανικό φορολογικό σύστημα, σε συμμόρφωση προς τον κανόνα *Marks & Spencer*, προέβλεψε τη δυνατότητα από κοινού φορολόγησης σε διεθνές επίπεδο, στο πλαίσιο της οποίας ο συνυπολογισμός των ζημιών αλλοδαπής μόνιμης εγκατάστασης εκ μέρους της δανικής εταιρίας καθίσταται εφικτός. Όπως επισημάνθηκε ανωτέρω, το εν λόγω σύστημα ερείδεται σε δύο ιδιαίτερα αυστηρούς όρους, ήτοι εφαρμογή επί του συνόλου των εσόδων του ομίλου και δεκαετής κατ'ελάχιστο διάρκεια ισχύος του, με αποτέλεσμα η προσφυγή σε αυτό να καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερής. Σε κάθε περίπτωση, το βάρος απόδειξης της οριστικότητας των ζημιών, υπό την έννοια αφενός της εξάντλησης όλων των δυνατοτήτων έκπτωσής τους στο κράτος μέλος όπου βρίσκεται η μόνιμη εγκατάσταση που τις εμφάνισε, αφετέρου της παύσης εισπραξης οποιωνδήποτε εσόδων από την τελευταία, φέρει η εταιρία που ζητά την έκπτωση. Ταυτόχρονα, την κατάφαση της συνδρομής των προϋποθέσεων, προκειμένου μία ζημία να χαρακτηριστεί τελική και οριστική,

25. Βλ. Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ, Παρατηρήσεις, ΕΕμπΔ, 2006, σ. 170, Ε. ΧΑΤΖΗ-ΪΩΑΚΕΙΜΙΔΟΥ, Διασυννοριακή μεταφορά ζημιών: Εσωτερική αγορά και φορολογική συνοχή, ΔΕΕτ., 2006, σ. 108 με εκεί παραπομπές. Ο αριθμός των επιστημονικών σχολίων με αφορμή την απόφαση στις διάφορες γλώσσες της Ε.Ε. υπερβαίνει το 100.

26. Βλ. όμως τον εν μέρει περιορισμό της εξομοίωσης με την απόφαση ΔΕΕ C-337/08, ό.π., σκ. 38.

27. Οδηγία 2011/96/ΕΕ του Συμβουλίου σχετικά με το κοινό φορολογικό καθεστώς το οποίο ισχύει για τις μητρικές και τις θυγατρικές εταιρείες διαφορετικών κρατών μελών, ΕΕ 2011 L 345/8. Οδηγία (ΕΕ) 2016/1164 του Συμβουλίου, για τη θέσπιση κανόνων κατά πρακτικών φοροαποφυγής που έχουν άμεση επίπτωση στη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, ΕΕ 2016 L 193/1.

28. Το καθεστώς της από κοινού φορολόγησης σε διεθνές επίπεδο προβλέπει την ίδια μεταχείριση τόσο αλλοδαπών θυγατρικών του ίδιου ομίλου όσο και αλλοδαπών μόνιμων εγκαταστάσεων.

29. Η θυγατρική εταιρία διαθέτει νομική προσωπικότητα σε αντίθεση με τη μόνιμη εγκατάσταση.

επωμίζεται το εθνικό δικαστήριο το οποίο διαθέτει το κρίσιμο πραγματικό υλικό.

IV. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η κατασκευή περί οριστικών και τελικών ζημιών ως όχημα για την έκπτωσή τους σε περιπτώσεις με διασυνοριακό χαρακτήρα είναι εν πολλοίς δικαιολογημένη, στο μέτρο που συνάδει προς τη θεμελιώδη αρχή της φορολογικής δικαιοσύνης κατά την οποία ο απαιτητός φόρος αντιστοιχεί στην πραγματική φοροδοτική ικανότητα. Το γεγονός ότι έχουν εξαντληθεί σε διασυνοριακό πλαίσιο όλες οι δυνατότητες συνυπολογισμού των ζημιών στο κράτος της θυγατρικής εταιρίας ή της μόνιμης εγκατάστασης επιδρά στην οικονομική ικανότητα της μητρικής εταιρίας³⁰, η οποία αναντίλεκτα πλήττεται. Έτσι, η αρχή ότι οι οριστικές ζημίες πρέπει να συνεκτιμώνται σε «κάποιο» μέρος ως θεμέλιο της σχολιαζόμενης απόφασης τελεί σε συνέπεια με την αρχή της φορολογικής δικαιοσύνης, καθόσον διασφαλίζει την προσαρμογή του φορολογικού βάρους στην πραγματική φοροδοτική ικανότητα του υποκειμένου στο φόρο που υπέστη τις ζημίες. Για τον λόγο αυτόν, το Δικαστήριο όχι μόνο δεν αναιρεί την υιοθετηθείσα προσέγγισή του στην υπόθεση *Marks & Spencer*, αλλά την επιβεβαιώνει και την επεκτείνει και στις περιπτώσεις μόνιμης εγκατάστασης, παρά την ύπαρξη δυνατότητας από κοινού φορολόγησης σε διεθνές επίπεδο³¹.

Ωστόσο, εξακολουθούν να παραμένουν αναπάντητα ερωτήματα, ενώ δεν αποσοβήθηκαν οι ανησυχίες που συνόδευσαν την έκδοση της απόφασης *Marks & Spencer*, καθώς και τη μετέπειτα σχετική νομολογία. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο δεν αποσαφηνίζει αν κρίσιμη για την κατάφαση της έκπτωσης των ζημιών είναι η νομική ή η πραγματική οριστικότητά τους³². Η απάντηση στο εν λόγω ερώτημα διαδραματίζει καίριο ρόλο, καθώς, εν προκειμένω μέσω του συστήματος της από κοινού φορολόγησης σε διεθνές επίπεδο, μπορούσαν να εκπέσουν οι ζημίες της μόνιμης εγκατάστασης, επομένως νομικά τουλάχιστον δεν είχαν εξαντληθεί όλες οι δυνατότητες έκπτωσης. Περαιτέρω, δεν διευκρινίζεται σε ποιο χρονικό σημείο εκτιμάται ο οριστικός χαρακτήρας των ζημιών, αν δηλαδή κρίσιμος είναι ο χρόνος που αυτές προκύπτουν ή ο χρόνος εξέτασης των νομολογιακών

κριτηρίων³³. Τέλος, ασαφές παραμένει το ζήτημα βάσει ποιου δικαίου θα υπολογισθεί το μέγεθος των ζημιών, ιδίως αν συνυπολογιστεί η ύπαρξη μεγάλων διαφορών μεταξύ των εθνικών φορολογικών συστημάτων³⁴.

Υπό αυτές τις συνθήκες αναγκαία αναδεικνύεται η ανάληψη πολιτικής πρωτοβουλίας εκ μέρους των οργάνων της Ένωσης, προκειμένου το ζήτημα της διασυνοριακής μεταφοράς ζημιών να αντιμετωπισθεί με νομοθετικά μέσα ικανά να εκφράσουν την πολυπόθητη συναίνεση των κρατών μελών στον σχετικό τομέα. Μέχρι τότε οι λύσεις θα δίνονται μέσω της αρνητικής εναρμόνισης³⁵, η οποία στον χώρο του φορολογικού δικαίου να μην λειτούργησε αποτελεσματικά, επιδρώντας στη διαμόρφωση βασικών αρχών και στην τροποποίηση των εθνικών φορολογικών συστημάτων³⁶, ωστόσο εξακολουθεί να γεννά αμφιβολίες και ερωτηματικά.

► Προστασία εγκύων, λεχώνων και γαλουχουσών μητέρων έναντι απολύσεων

Απόλυση για «εξαιρετικές περιπτώσεις» κατά την κρίση του εθνικού νομοθέτη, στις οποίες περιλαμβάνονται και οι ομαδικές απολύσεις. Προληπτική προστασία από την απόλυση

Οδηγία 92/85/ΕΟΚ – μέτρα που αποβλέπουν στη βελτίωση της υγείας και της ασφάλειας κατά την εργασία των εγκύων, λεχώνων και γαλουχουσών εργαζομένων – απαγόρευση απολύσεως εργαζομένης από την αρχή της εγκυμοσύνης της ως το τέλος της άδειας μητρότητας – πεδίο εφαρμογής – εξαιρετικές περιπτώσεις που δεν συνδέονται με την κατάσταση της συγκεκριμένης εργαζομένης – Οδηγία 98/59/ΕΚ – λόγοι που δεν έχουν σχέση με το πρόσωπο των εργαζομένων – απόλυση εγκύου εργαζομένης στο πλαίσιο ομαδικών απολύσεων – αιτιολόγηση της απολύσεως – προληπτική προστασία από την απόλυση

ΔΕΕ C-103/16, Porras Guisado, 22.02.2018, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: L. Bay Larsen, Εισηγητής: M. Safjan, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2018:99 – Προδικαστική παραπομπή

30. Βλ. όμως αντίλογο για το μέγεθος της δημοσιονομικής θυσίας εκ μέρους του κράτους της μητρικής εταιρίας σε M. LANG, ό.π., σ. 531.

31. Είναι αξιοσημείωτο ότι στο στόχαστρο βρέθηκε ρύθμιση του δανικού φορολογικού συστήματος, το οποίο ως προς τη δυνατότητα συμψηφισμού των ζημιών μεταξύ εταιριών θεωρούνταν ανέκαθεν αποτελεσματικό. Αναλυτικά βλ. Κ. ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ / Κ. ΠΕΡΡΟΥ, Η μεταφορά και ο συμψηφισμός ζημιών μεταξύ συνδεδεμένων επιχειρήσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΔΦΝ, 2008, σ. 182.

32. Βλ. F. BOULOGNE / N.S. SLAVNIC, Cross-border restructuring and final losses, Eur. Taxn., 2012, σ. 489.

33. Βλ. M. LANG, ό.π., σ. 535.

34. Βλ. F. BOULOGNE / N.S. SLAVNIC, ό.π., σ. 490.

35. Βλ. την παρεμφερή πρόσφατη απόφαση ΔΕΕ C-28/17, ό.π. Κ. ΠΕΡΡΟΥ, Διασυνοριακή μεταφορά ζημιών μεταξύ συνδεδεμένων επιχειρήσεων της Ε.Ε. Ένα πρόβλημα από το μέλλον ζητά (θετική ή αρνητική) εναρμόνιση, ΔΕΕτ., 2004, σ. 1139.

36. Βλ. D. BLUM / K. SPIES, Ausländische Verluste im Lichte des Unionsrechts – die Rs. A Oy und ihre Implikationen für Österreich, SWI, 2013, σ. 213. C. DJANOGLY, Losses of foreign permanent establishments, Tax Journal, 19.06.2018.

Η σχολιαζόμενη απόφαση έχει ως αντικείμενο την προστασία των εγκύων, λεχώνων ή γαλουχουσών εργαζομένων από την απόλυση σε περίπτωση ομαδικών απολύσεων, σύμφωνα με τις Οδηγίες 92/85/ΕΟΚ για την προστασία της μητρότητας και 98/59/ΕΚ για τις ομαδικές απολύσεις. Δεν προκαλεί λοιπόν έκπληξη το αυξημένο ενδιαφέρον που επέδειξε η ευρύτερη κοινή γνώμη, ιδίως μετά τη δημοσίευση των προτάσεων της Γεν. Εισαγγελέως Sharpston, η οποία είχε υποστηρίξει θέσεις ιδιαίτερα προστατευτικές γι' αυτήν την κατηγορία εργαζομένων. Το Δικαστήριο όμως συντάχθηκε μόνον εν μέρει με τις απόψεις της Γενικής Εισαγγελέως, περιορίζοντας τελικώς σημαντικά την προστασία των εργαζόμενων μητέρων σε περίπτωση ομαδικών απολύσεων.

Η απόφαση εκδόθηκε κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος του Tribunal Superior de Justicia de Cataluña (Ανώτερο Δικαστήριο της Καταλονίας), ενώπιον του οποίου εκκρεμούσε σε δεύτερο βαθμό υπόθεση εργαζομένης, η οποία απολύθηκε στο πλαίσιο μιας διαδικασίας ομαδικής απόλυσης έχοντας επιλεγεί ως απολυτέα κατ' εφαρμογήν κριτηρίων που είχαν συμφωνηθεί με τους εκπροσώπους των εργαζομένων και τα οποία δεν ελάμβαναν υπόψη την κατάσταση της εγκυμοσύνης της κατά τον χρόνο της καταγγελίας. Και αυτό επειδή το ισπανικό δίκαιο σε περίπτωση ομαδικών απολύσεων δεν προβλέπει καμία προτεραιότητα όσον αφορά την παραμονή στην επιχείρηση υπέρ οποιασδήποτε κατηγορίας εργαζομένων, πλην των εκπροσώπων των εργαζομένων. Τέτοια προτεραιότητα, σύμφωνα με το ισπανικό δίκαιο, μπορεί να προβλεφθεί μόνο με συλλογική σύμβαση ή κατόπιν συμφωνίας στα πλαίσια των διαβουλεύσεων για τις ομαδικές απολύσεις. Στην προκειμένη περίπτωση οι κατηγορίες που προστατεύθηκαν με τη συμφωνία που επετεύχθη με τις διαβουλεύσεις δεν περιελάμβαναν τις εγκύους. Έτσι, ανέκυψε το ζήτημα αν οι ρυθμίσεις του ισπανικού δικαίου για τις ομαδικές απολύσεις προσκρούουν στο άρθρο 10 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ για την προστασία της μητρότητας.

Παρατηρήσεις

Δημήτριος Βασιλείου*

Στο ενωσιακό δίκαιο η προστασία από την απόλυση των εγκύων, καθώς και των τεκουσών και γαλουχουσών μητέρων, έχει δύο πυλώνες: Ο πρώτος (και παλαιότερος) βασίζεται στην απαγόρευση των διακρίσεων λόγω φύλου: η απόλυση εργαζομένης εξαιτίας της εγκυμοσύνης θεωρείται άμεση δυσμενής διάκριση λόγω φύλου, η οποία απαγορευόταν ήδη από την Οδηγία 76/207/ΕΟΚ (σήμερα: 2006/54/ΕΚ)¹. Η προστασία αυτή δεν είναι πλήρης, καθώς

για την εφαρμογή της ο λόγος της καταγγελίας θα πρέπει να συνδέεται αιτιακά με την κατάσταση εγκυμοσύνης της εργαζομένης. Όταν η καταγγελία γίνεται για λόγους που δεν συνδέονται με την εγκυμοσύνη, προστασία με βάση το δίκαιο των διακρίσεων δεν νοείται.

Εν συνεχεία, θεσπίστηκε το άρθρο 10 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ, το οποίο δεν ακολουθεί το ως άνω μοντέλο της προστασίας έναντι διακρίσεων λόγω φύλου. Η διάταξη αυτή απαγορεύει ευθέως την απόλυση των εγκύων και των σε άδεια μητρότητας ευρισκόμενων μητέρων ως ειδικής κατηγορίας εργαζομένων, αποβλέποντας στην προστασία της ασφάλειας και της υγείας τους². Έτσι, το άρθρο 10 στοιχείο 1 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ απαγορεύει την απόλυση κάθε εργαζομένης, από την έναρξη της εγκυμοσύνης μέχρι τη λήξη της άδειας μητρότητας, χωρίς καμία παρέκκλιση και χωρίς να απαιτείται η αιτιακή σύνδεση του λόγου της καταγγελίας με την εγκυμοσύνη της εργαζομένης, πλην εξαιρετικών περιπτώσεων μη απομύων της καταστάσεώς τους και υπό την προϋπόθεση ότι ο εργοδότης θα δικαιολογήσει γραπτώς τους λόγους της απολύσεως³.

Συνακόλουθα, ενώ η αιτιακή σύνδεση της καταγγελίας με την κατάσταση της εργαζομένης στην Οδηγία 76/207/ΕΟΚ (και ήδη 2006/54/ΕΚ) αποτελεί προϋπόθεση για την παροχή της προστασίας, στην Οδηγία 92/85/ΕΟΚ, σύμφωνα τουλάχιστον με το σαφές γράμμα της διάταξης, περιορίζει τις εξαιρέσεις που επιτρέπονται: για την άρση της προστασίας του άρθρου 10 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ δεν αρκεί η έλλειψη της αιτιακής αυτής σύνδεσης αλλά απαιτείται να συντρέχει εξαιρετική περίπτωση. Η αιτιώδης σύνδεση της καταγγελίας με την κατάσταση της εργαζομένης αποτελεί όριο της εξαιρέσεως, όχι της προστασίας.

Το Δικαστήριο στην προκειμένη περίπτωση απεφάνθη ότι η «απόφαση περί απολύσεως που ελήφθη κατά την περίοδο από την έναρξη της εγκυμοσύνης μέχρι τη λήξη της άδειας μητρότητας για λόγους που δεν συνδέονται με την κατάσταση εγκυμοσύνης της εργαζομένης δεν αντιβαίνει στο άρθρο 10, υπό τον όρον, πάντως, ότι ο εργοδότης δι-

1. Βλ. ΔΕΚ C-177/88, *Dekker*, 08.11.1990, ECLI:EU:C:1990:383, σκ. 12 και την νομολογία που παραπέμπεται στην ΔΕΚ C-394/96, *Brown/Rentokil*, 30.07.1998, ECLI:EU:C:1998:331, σκ. 12. Επίσης Σ. ΠΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ, Η ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών κατά το κοινοτικό και το ελληνικό εργατικό δίκαιο, 2008, σ. 98 επ.· Ν. ΓΑΒΑΛΑΣ, Η προστασία της μητρότητας ως ανθρωπινό δικαίωμα, ΕΕργΔ, 2013, σ. 209 επ.· FRANZEN... [at al.], 2. Aufl., 2018, RL 92/85/EWG άρθρο 10 πλαγιαρ. 1

2. C. BARNARD, *EU Employment Law*, 4th ed., 2012, σ. 403, M. GRÜNBERGER σε Preis / Sagan, *Europäisches Arbeitsrecht*, παρ. 3 πλαγιαρ. 20, σ. 125· G. THÜSING, *Europäisches Arbeitsrecht*, 2. Aufl., 2011, σ. 143.

3. Βλ. ΔΕΚ C-232/09, *Danosa*, 11.11.2010, ECLI:EU:C:2010:674, σκ. 59 επ., ιδίως 61 και την εκεί παραπεμπόμενη νομολογία.

* Δικηγόρος

καιολογεί δεόντως την απόλυση γραπτώς και ότι η απόλυση της οικείας εργαζομένης γίνεται δεκτή από την οικεία εθνική νομοθεσία και/ή πρακτική, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 10, σημεία 1 και 2, της Οδηγίας 92/85⁴. Για τον λόγο αυτό κατά το Δικαστήριο «το άρθρο 10, σημείο 1, της Οδηγίας 92/85 έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση η οποία επιτρέπει την απόλυση εγκύου εργαζομένης στο πλαίσιο ομαδικών απολύσεων, κατά την έννοια του άρθρου 1, σημείο 1, στοιχείο α', της Οδηγίας 98/59».

Πρόκειται για μια εξαιρετικά ευρεία ερμηνεία της αόριστης νομικής έννοιας «εξαιρετικές περιπτώσεις», παρά το γεγονός ότι οι εξαιρέσεις από την προστασία πρέπει να ερμηνεύονται κατ' αρχήν στενά⁵. Προς θεμελίωση της κρίσης του αυτής το Δικαστήριο άντλησε επιχείρημα από τη 15^η αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας, σύμφωνα με την οποία: «ο κίνδυνος απόλυσης για λόγους που σχετίζονται με την κατάσταση τους μπορεί να έχει ζημιογόνες επιπτώσεις στην ψυχική και φυσική κατάσταση των εγκύων, λεχώνων ή γαλουχουσών εργαζομένων και ότι πρέπει να προβλεφθεί απαγόρευση απόλυσης». Όμως, όπως εύστοχα παρατήρησε η Γεν. Εισαγγελέας⁶, η αιτιολογική αυτή σκέψη δεν αναφέρεται σε αυτήν καθ' εαυτήν την απόλυση για λόγους που σχετίζονται με την κατάσταση της εργαζομένης, αλλά στον «κίνδυνο» πραγματοποίησής της. Προκειμένου δε να αντιμετωπισθεί ο κίνδυνος αυτός, η ίδια αιτιολογική σκέψη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι πρέπει να προβλεφθεί απαγόρευση «απόλυσης», χωρίς να αναφερθεί ειδικά και μόνο στην απόλυση που οφείλεται στην εγκυμοσύνη ή μητρότητα.

Κρίσιμο θα έπρεπε να θεωρηθεί το σαφές γράμμα της, καθώς και το γεγονός ότι το άρθρο 10 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ απομακρύνθηκε από το μοντέλο της διάκρισης λόγω φύλου. Παγίως το ΔΕΕ δέχεται, όπως αναφέρεται μάλιστα και σε δύο σκέψεις της σχολιαζομένης απόφασης⁷, ότι σκοπός της προστασίας είναι η αποτροπή των κινδύνων για τη φυσική και ψυχική υγεία των εργαζομένων, επειδή «η απόλυση ενδέχεται να επηρεάσει δυσμενώς τη σωματική και ψυχική κατάσταση των εγκύων, λεχώνων ή γαλουχουσών εργαζομένων, περιλαμβανομένου του ιδιαίτερα σοβαρού κινδύνου να παρακινηθεί η εγκυμονούσα εργαζόμενη να διακόψει εκουσίως την κύησή της», σκοπό που η νομολογία του ΔΕΕ, μέχρι την έκδοση της σχολιαζομένης, δεχόταν, χωρίς να τον περιορίζει, μόνο στις απολύσεις

που συνδέονται με την κατάσταση της εργαζομένης⁸. Έτσι, δικαιολογείται και η συστηματική ένταξη της διάταξης στην προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων. Υπάρχουν βέβαια εξαιρετικές περιπτώσεις όπου το συμφέρον του εργοδότη να αποδεσμευθεί από τη σύμβαση εργασίας υπερέχει. Αυτός είναι ο λόγος που το άρθρο 10 δίνει την ευελιξία στους εθνικούς νομοθέτες να ρυθμίσουν τις εξαιρετικές αυτές περιπτώσεις. Το σαφές αυτό περιεχόμενο της διάταξης, το οποίο προκύπτει και από την ως άνω συστηματική της ένταξη στην Οδηγία 92/85/ΕΟΚ, αίρεται στην πραγματικότητα με τη λύση που δόθηκε από το Δικαστήριο, το προστατευτικό της δε πεδίο τελικά ταυτίζεται με εκείνο της Οδηγίας 76/207/ΕΟΚ, που όμως εντάσσεται σε άλλη προβληματική, εκείνη των απαγορευμένων διακρίσεων λόγω φύλου⁹.

Ούτε μπορούν οι περιπτώσεις των ομαδικών απολύσεων να χαρακτηρισθούν ως «εξαιρετικές», εφόσον προσδώσει κανείς ουσιαστική έννοια στον όρο αυτό, παρά μόνον όταν συνεπάγονται τη διακοπή της λειτουργίας της επιχείρησης, όπως επεσήμανε η ΓΕ Sharpston στις προτάσεις της¹⁰. Αυτό αποκλείεται από τη σπουδαιότητά τους για τον ανταγωνισμό στην Ευρωπαϊκή Ένωση και για την προστασία των εργαζομένων, που οδήγησαν από νωρίς στην υιοθέτηση Οδηγίας που τις ρυθμίζει. Αν μη τι άλλο, τούτο μαρτυρά ότι οι ομαδικές απολύσεις δεν συνιστούν ένα εξαιρετικό φαινόμενο, όπως επίσης εξέθεσε πειστικά στις προτάσεις της η Γεν. Εισαγγελέας¹¹. Εξ άλλου, το γεγονός ότι για τον προσδιορισμό των «εξαιρετικών περιπτώσεων» η Οδηγία παραπέμπει στην εθνική νομοθεσία ή/και πρακτική δεν αποτελεί εμπόδιο. Εν όψει της σπουδαιότητας των ομαδικών απολύσεων, είναι κατά τη γνώμη μου εμφανές ότι ο χαρακτηρισμός τους ως «εξαιρετικών περιπτώσεων» με την έννοια του άρθρου 10 στοιχείο 1 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ στερεί από αυτήν την πρακτική της αποτελεσματικότητα για την προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων εγκύων και εκείνων που ευρίσκονται σε άδεια μητρότητας. Αρκεί βέβαια να δεχθεί κανείς ότι η νομική έννοια της «εξαιρετικής περίπτωσης» έχει ουσιαστικό περιεχόμενο.

Πάντως, από το άρθρο 10 της Οδηγίας δεν μπορεί να συναχθεί, όπως δέχθηκε και το Δικαστήριο¹², κάποια προτεραιότητα των εγκύων και των ευρισκόμενων σε άδεια μητρότητας για παραμονή στην επιχείρηση έναντι άλλων

4. Σκ. 45-49.

5. Βλ. προτάσεις ΓΕ Sharpston, σημεία 55-56.

6. Προτάσεις ΓΕ Sharpston, σημείο 85. Βλ. και Ν. ΓΑΒΑΛΑΣ, Ζητήματα προστασίας από την απόλυση λόγω μητρότητας στο δίκαιο της Ε.Ε. και σοβαρά κενά ενσωμάτωσης της προστασίας στο ελληνικό εργατικό δίκαιο, ΕΕργΔ, 2018, σ. 395 επ., 398.

7. Σκ. 45-46 και 62, καθώς και τις Προτάσεις ΓΕ Sharpston, σημείο 38, με πλούσιες παραπομπές στην νομολογία του ΔΕΕ.

8. Βλ. ΔΕΚ C-460/06, *Paquay*, 11.10.2007, ECLI:EU:C:2007:601, σκ. 31 και εκεί παραπεμπόμενη νομολογία που ανάγεται στην δεκαετία του 1990- Βλ. ΔΕΚ C-232/09, ό.π., σκ. 60.

9. Έτσι και Ν. ΓΑΒΑΛΑΣ, ό.π., υποσημ. 6, σ. 401, και F. TEMMING, Έγκυος και παρ' όλ' αυτά απολυμένη, ΕΕργΔ, 2018, σσ. 679 επ. και 684 επ.

10. Προτάσεις ΓΕ Sharpston, σημεία 66 επ.

11. *Ibid*, σημεία 53 επ.

12. Σκ. 67 επ. Βλ. και προτάσεις ΓΕ Sharpston, σημεία 72-73.

κατηγοριών εργαζομένων. Το ενωσιακό εργατικό δίκαιο μέχρι σήμερα δεν έχει ρυθμίσει γενικά, αλλά μόνον αποσπασματικά¹³, την εργοδοτική καταγγελία, παρ' όλο που η ΕΕ διαθέτει σχετική αρμοδιότητα (άρθρο 153 παρ. 4 ΣΛΕΕ). Έτσι, δεν θα μπορούσε να υπάρχει μια διαδικασία επιλογής αντίστοιχη με εκείνη που έχει διαπλασθεί νομολογιακά για τις οικονομικοτεχνικές απολύσεις στη χώρα μας. Η «προτεραιότητα» αυτή των εγκύων και των ευρισκόμενων σε άδεια μητρότητας εργαζομένων θα μπορούσε να προκύψει εμμέσως, εφόσον γινόταν δεκτή η αντίθετη άποψη από εκείνη που δέχθηκε το Δικαστήριο στη σχολιαζόμενη απόφαση, καθώς στην περίπτωση αυτή η απόλυσή τους θα απαγορευόταν. Αυτό αντιστοιχεί άλλωστε και στην ελληνική ρύθμιση¹⁴.

Ορθά το Δικαστήριο δέχθηκε ότι οι ρυθμίσεις των Οδηγιών 92/85/ΕΟΚ για την προστασία της μητρότητας και 98/59/ΕΚ για τις ομαδικές απολύσεις είναι συμπληρωματικές, με την έννοια ότι οι διατάξεις κάθε μιας εφαρμόζονται σωρευτικά στους εργαζομένους που υπάγονται στο υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής και των δύο Οδηγιών¹⁵. Το Δικαστήριο ορθά δεν προέβη σε συνδυασμένη εφαρμογή τους, με την έννοια της ερμηνείας της μιας υπό το φως της άλλης. Η Οδηγία 98/59/ΕΚ για τις ομαδικές απολύσεις ουδεμία σχέση έχει με ουσιαστικές προϋποθέσεις της καταγγελίας, σε αντίθεση με το άρθρο 10 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ, που παρέχει ουσιαστική προστασία από την απόλυση στις εγκύους και τις ευρισκόμενες σε άδεια μητρότητας εργαζόμενες. Αυτό έγινε προσφάτως δεκτό και από το ΔΕΕ στην απόφαση ΑΓΕΤ, σύμφωνα με την οποία «οι ουσιαστικές προϋποθέσεις από τις οποίες εξαρτάται, κατά περίπτωση, η ευχέρεια του εργοδότη να προβαίνει σε ομαδικές απολύσεις δεν καθορίζονται καταρχήν από την Οδηγία 98/59»¹⁶. Στην πραγματικότητα η Οδηγία 98/59/ΕΚ ρυθμίζει μόνο –ως ελάχιστη εναρμόνιση– τη διαδικασία διαβουλεύσεων που πρέπει να πραγματοποιούνται πριν από τις ομαδικές απολύσεις. Ουδόλως υπεισέρχεται στις ουσιαστικές προϋποθέσεις της καταγγελίας, ούτε περιορίζει καθ' οιονδήποτε τρόπο τη σχετική ελευθερία του εργοδότη¹⁷. Αυτό είναι διαφορετικό θέμα, το οποίο

ρυθμίζεται από άλλες διατάξεις, πρωτίστως του εθνικού αλλά και του ενωσιακού δικαίου, μεταξύ των οποίων και το άρθρο 10 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ.

Φυσική συνέπεια της παραδοχής της σχολιαζόμενης, ότι συντρέχει εξαιρετική περίπτωση κάθε φορά που διενεργούνται ομαδικές απολύσεις, υπό τον όρο βέβαια ότι τούτο προβλέπεται από την εθνική νομοθεσία ή/και πρακτική, είναι να μην ανακύπτει καμία ανάγκη ειδικής αιτιολόγησης της απόλυσης σύμφωνα με το άρθρο 10 στοιχείο 1 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ. Έτσι, παραμένοντας συνεπές με τη θέση που έλαβε όσον αφορά την έκταση της προστασίας, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι ο εργοδότης αρκεί να εκθέσει γραπτώς τους λόγους «που δεν έχουν σχέση με το πρόσωπό της, για τους οποίους πραγματοποιεί ομαδικές απολύσεις κατά την έννοια του άρθρου 1, παράγραφος 1, στοιχείο α' της Οδηγίας 98/59. Αυτοί οι λόγοι μπορούν να είναι, ιδίως, οικονομικοί ή τεχνικοί, ή να σχετίζονται με την οργάνωση ή την παραγωγή της επιχειρήσεως»¹⁸. Ασφαλώς, δύσκολα θα μπορούσε να φαντασθεί κανείς περίπτωση στην οποία οι λόγοι που οδήγησαν στις ομαδικές απολύσεις συνδέονται με την κατάσταση των εγκύων ή των ευρισκόμενων σε άδεια μητρότητας εργαζομένων. Διόλου απίθανο, αντιθέτως, είναι να συνδέεται με αυτήν η επιλογή της εργαζομένης ως απολυτέας. Το Δικαστήριο αντιμετώπισε το ενδεχόμενο αυτό με την υποχρέωση του εργοδότη να επισημαίνει στο έγγραφο «τα αντικειμενικά κριτήρια που καθορίστηκαν για την επιλογή των εργαζομένων που θα απολυθούν»¹⁹. Έτσι, δεν αρκεί η αναφορά στο έγγραφο της καταγγελίας του λόγου για τον οποίο έγινε η καταγγελία (ο οποίος ταυτίζεται με εκείνον που οδήγησε στις ομαδικές απολύσεις), αλλά θα πρέπει να αναφέρονται και τα κριτήρια που οδήγησαν στην επιλογή της εργαζομένης ως απολυτέας παρ' όλο που αυτή ήταν έγκυος ή ευρίσκετο σε άδεια μητρότητας, τα οποία πρέπει να είναι αντικειμενικά και να μη συνδέονται με την κατάσταση των εν λόγω εργαζομένων. Βέβαια, η πρακτική χρησιμότητα της υποχρέωσης αυτής του εργοδότη δεν είναι μεγάλη, αφού τα κριτήρια επιλογής προκύπτουν ήδη από την διαδικασία διαβουλεύσεων που προηγείται των ομαδικών απολύσεων ή την σχετική συμφωνία που τυχόν θα επιτευχθεί μεταξύ εργοδότη και εκπροσώπων των εργαζομένων.

Πάντως, όσον αφορά το ελληνικό δίκαιο, οι ανωτέρω κρίσεις του Δικαστηρίου δεν ασκούν καμία πρακτική επιρροή. Και αυτό, γιατί το Δικαστήριο διευκρίνισε ρητά ότι η Οδηγία 92/85/ΕΟΚ «περιέχει τα κατώτατα όρια μέτρων προστασίας, και ουδόλως αποκλείει την ευχέρεια των κρα-

13. Για μια επισκόπηση των ενωσιακού δικαίου ρυθμίσεων για την εργοδοτική καταγγελία βλ. πρόσφατα Μ. FRANZEN, Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη λύση των συμβάσεων εργασίας, ΕΕργΔ, 2017, σ. 487 επ.

14. Χ. ΣΕΒΑΣΤΙΔΗΣ, Ομαδικές απολύσεις στο ελληνικό και κοινοτικό δίκαιο, 2008, σ. 228· Δ. ΖΕΡΔΕΛΗΣ, Ατομικές εργασιακές σχέσεις, 3^η έκδ., 2016, πλαγιάρ. 2217· ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗΣ / ΓΑΡΔΙΚΑΣ, Ατομικό Εργατικό Δίκαιο, 5^η έκδ., 1995, πλαγιάρ. 951.

15. Σκ. 43· Βλ. και προτάσεις ΓΕ Sharpston, σημείο 53.

16. ΔΕΕ C-201/15, ΑΓΕΤ Iraklis, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:972, σκ. 33.

17. Βλ. και Κ. SPELGE, Die Massenentlassungsrichtlinie – Vom Schattendasein zum Hot Spot des Kündigungsschutzrechts, EuZA 2018, σ. 67, σ. 81· Ν. COUNTOURIS ... [et al.], Report on collective dismissals (Dez. 2016), σ. 38 επ., διαθέσιμο σε <https://>

www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---ed_dialogue_msu/documents/publication/wcms_541637.pdf. TEMMING, ό.π., υποσημ. 9, σ. 682.

18. Σκ. 53.

19. Σκ. 54 και, πιο σαφώς, 55.

τών μελών να διασφαλίζουν υψηλότερη προστασία στις εγκύους, λεχώνες ή γαλουχούσες εργαζόμενες»²⁰. Έτσι, το ελληνικό δίκαιο, το οποίο το σύμφωνα με το άρθρο 15 παρ. 1 του ν. 1483/1984, όπως ισχύει, από την έναρξη της εγκυμοσύνης και μέχρι την συμπλήρωση 18 μηνών από τον τοκετό απαγορεύει τη χωρίς σπουδαίο λόγο απόλυση των εργαζομένων²¹, χωρίς να ενδιαφέρει αν η απόλυση είναι ατομική ή γίνεται στα πλαίσια ομαδικών απολύσεων²², είναι πλήρως συμβατό με την Οδηγία 92/85/ΕΟΚ.

Παρά ταύτα, το ελληνικό δίκαιο παρουσιάζει μια άλλη σοβαρή έλλειψη, με βάση τα όσα έγιναν δεκτά με τη σχολιαζόμενη απόφαση: την έλλειψη προληπτικής προστασίας. Ήδη με την απόφαση *Raquay* είχε γίνει δεκτό ότι η απαγόρευση του άρθρου 10 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ δεν αφορά μόνο την επίδοση της καταγγελίας, αλλά ήδη «τη λήψη αποφάσεως περί απολύσεως όσο και τη λήψη προπαρασκευαστικών της απολύσεως μέτρων, όπως η αναζήτηση αντικαταστάτριας και η απόφαση περί οριστικής αντικατάστασεως της συγκεκριμένης εργαζομένης λόγω της εγκυμοσύνης και/ή της γεννήσεως τέκνου»²³. Με τη σχολιαζόμενη απόφαση το Δικαστήριο όχι μόνο επαναβεβαίωσε την νομολογία αυτή, αλλά επεξέτεινε την προληπτική προστασία έτι περαιτέρω, δεχόμενο ότι το άρθρο 10 «δικακρίνει ρητώς μεταξύ, αφενός, της προληπτικής προστασίας από την απόλυση αυτή καθαυτήν και, αφετέρου, της επανορθωτικής προστασίας κατά των επιπτώσεων της απολύσεως. Ως εκ τούτου, για την ορθή μεταφορά του άρθρου αυτού απαιτείται τα κράτη μέλη να θεσπίσουν τη διπλή αυτή προστασία»²⁴. Έκρινε δε ότι για την αποτελεσματική απαγόρευση της απολύσεως, με την έννοια της προληπτικής

προστασίας, δεν αρκεί η εθνική νομοθεσία να προβλέπει την ακυρότητα της καταγγελίας, την επαναπασχόληση της εργαζομένης και την καταβολή των μισθών υπερημερίας για το διάστημα που δεν απασχολήθηκε, αξιώσεις που κατέταξε στην επανορθωτική προστασία.

Το ελληνικό δίκαιο, πέραν ενός εποπτικού και γνωμοδοτικού απλώς ρόλου του Συνηγόρου του Πολίτη²⁵, καθώς και διοικητικών προστίμων που μπορούν να επιβληθούν από το ΣΕΠΕ σε περίπτωση καταγγελίας (συνεπώς, αφού έχει γίνει η απόλυση), δεν προβλέπει άλλα μέτρα από εκείνα που δεν θεώρησε επαρκή το ΔΕΕ (ακυρότητα καταγγελίας, αξίωση για επαναπασχόληση και καταβολή μισθών υπερημερίας)²⁶. Η έλλειψη συμμόρφωσης με την Οδηγία είναι συνεπώς εμφανής. Το Δικαστήριο δεν διευκρίνισε ποίου είδους μέτρα θα θεωρούσε αρκετά για να θεωρήσει ότι υπάρχει αποτελεσματική προληπτική προστασία από την απόλυση. Κατά κυριολεξία προληπτική προστασία μπορεί να επιτευχθεί μόνον εάν η καταγγελία υποβληθεί σε μια υποχρεωτική διαδικασία προληπτικού ελέγχου²⁷. Βέβαια, παλαιότερα το Δικαστήριο στην απόφαση *Melgar* (από την οποία δεν φαίνεται να αποστασιοποιήθηκε η σχολιαζόμενη) είχε κρίνει ότι τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται να καθιερώσουν τον προληπτικό διοικητικό έλεγχο της καταγγελίας²⁸, όπως προκύπτει και από το σαφές γράμμα του άρθρου 10 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ, το οποίο προβλέπει τη διοικητική παρέμβαση μόνο ως ενδεχόμενο μέτρο. Όμως, όπως προσφυώς επεσήμανε ο Temming, θα μπορούσαν να προβλεφθούν και άλλου είδους διαδικασίες ελέγχου (όπως για παράδειγμα η συμφωνία με εκπροσώπους των εργαζομένων), εφόσον ο νομοθέτης δεν επιθυμεί την καθιέρωση προηγούμενου διοικητικού ελέγχου, υπό τον όρο ότι οι διαδικασίες αυτές θα είναι υποχρεωτικές και αποτελεσματικές²⁹. Το βέβαιο είναι ότι τη λύση καλείται να τη δώσει ο νομοθέτης.

20. Σκ. 73.

21. Μάλιστα γίνεται δεκτό ότι ανάλογη αυξημένη προστασία από την απόλυση επιβάλλεται από το άρθρο 21 παρ. 1 Συντ. για την προστασία της μητρότητας. Βλ. αντί άλλων Δ. ΖΕΡΔΕΛΗΣ, ό.π., υποσημ 14, πλαγιαρ. 2282 επ., ενώ ήδη με τον ν. 4359/2016 κυρώθηκε ο Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, ο οποίος επίσης παρέχει αυξημένη προστασία σε σχέση με εκείνη που έγινε δεκτή με την σχολιαζόμενη για το άρθρο 10 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ. Βλ. Ν. ΓΑΒΑΛΑΣ, ό.π., υποσημ 4, σ. 402 και C. KOLLONAY-LEHOCZKY σε Bruun ... [et al.] (επιμ.), *The European Social Charter and the Employment Relation*, 2017, σ. 318

22. Βλ. τις παραπομπές ανωτέρω στην υποσημ. 14. Αντίθετη η Ε. ΣΧΙΖΑ, Παρατηρήσεις, ΔΕΕ 2018, 255 επ., 258, η οποία όμως παραγνωρίζει ότι η ρύθμιση της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ αποτελεί την ελάχιστη απαιτούμενη προστασία. Σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο, ο σπουδαίος λόγος καταγγελίας ουδόλως αφορά μόνο περιπτώσεις που η καταγγελία οφείλεται στην εγκυμοσύνη ή την μητρότητα, η δε ερμηνεία του σπουδαίου λόγου υπό το «πρίσμα» της σχολιαζομένης δεν επιτρέπεται, όπως η ίδια η σχολιαζόμενη ρητά διευκρινίζει (σκ. 73), αφού οι εθνικοί νομοθέτες είναι ελεύθεροι να θεσπίζουν προστατευτικότερες διατάξεις.

23. ΔΕΚ C-460/06, ό.π., σκ. 31 και 33. Βλ. και Προτάσεις ΓΕ Sharpston, σημείο 85.

24. Σκ. 59.

25. Βλ. σχετικά Α. ΛΕΒΕΝΤΗΣ, Η καταγγελία της συμβάσεως εργασίας εργαζομένης μητέρας, ΔΕΝ, 2016, σσ. 1393 επ. και 1397 επ.

26. Αντίθετα Ε. ΣΧΙΖΑ, ό.π., υποσημ. 22, χωρίς όμως να αιτιολογείται γιατί στο ελληνικό δίκαιο προβλέπεται προληπτική προστασία με την έννοια που δέχθηκε η σχολιαζόμενη, η οποία δεν φαίνεται να αρκείται στην αφηρημένη απαγόρευση της απολύσεως καθώς χαρακτηρίζει ακόμη και την ακυρότητα της καταγγελίας ως επανορθωτικό μέτρο (όπως και τις συνέπειες της υπερημερίας), το οποίο δεν αρκεί (σκ. 65). Βλ. και Ν. ΓΑΒΑΛΑΣ, ό.π., υποσημ. 4, σ. 404.

27. Βλ. F. TEMMING, ό.π., υποσημ. 9, σ. 687 επ.

28. ΔΕΚ C-438/99, *Jiménez Melgar*, 04.10.2001, ECLI:EU:C:2001:509, σκ. 52.

29. F. TEMMING, ό.π., υποσημ. 9, σ. 687 επ.

► Αρχή της απαγόρευσης διακρίσεων σε βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου

Η καταβολή χαμηλότερης αποζημίωσης κατά τη λήξη συμβάσεως εργασίας ορισμένου χρόνου από την καταβαλλόμενη σε περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης εργασίας αορίστου χρόνου δεν συνιστά παραβίαση της ρήτρας 4 της συμφωνίας-πλαίσου για την εργασία ορισμένου χρόνου

Οδηγία 1999/70/ΕΚ – Συμφωνία-πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου που συνήφθη από την CES, την UNICE και το CEEP – ρήτρα 4 – αρχή της απαγόρευσης διακρίσεων – αποζημίωση λόγω καταγγελίας συμβάσεως εργασίας αορίστου χρόνου – αποζημίωση κατά την λήξη συμβάσεως εργασίας ορισμένου χρόνου – συνθήκες απασχόλησης – συγκρισιμότητα καταστάσεων – αντικειμενικοί λόγοι

ΔΕΕ C-574/16, Grupo Norte Facility, 05.06.2018, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: A. Tizzano, Εισηγητής: A. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2018:390 – Προδικαστική παραπομπή

Ο Α.-Μ. Moreira Gómez προσελήφθη από την Grupo Norte προκειμένου να εργασθεί ως ανειδίκευτος υπάλληλος καθαριότητας με σύμβαση ορισμένου χρόνου τύπου *relevo*¹, της οποίας η λήξη είχε ημερολογιακά καθορισθεί. Κατά τη λήξη της σύμβασης και ενόψει της άρνησης της εργοδότης να τον απασχολεί, ο εργαζόμενος διεκδίκησε και πέτυχε πρωτόδικα την ακύρωση της απόλυσής του ως καταχρηστικής. Το Εφετείο ενώπιον του οποίου ήχθη, εν συνεχεία, η διαφορά, αν και θεώρησε νόμιμη την απόλυση και ανέτρεψε την πρωτόδικη απόφαση, διατύπωσε αμφιβολίες περί της συμβατότητας της νομοθετικής ρύθμισης, η οποία συναρτά το ύψος της αποζημίωσης με τον τρόπο λύσης της σύμβασης, με το ενωσιακό δίκαιο. Και τούτο, ενόψει του ότι κατά τον ισπανικό εργατικό κώδικα, ο εργαζόμενος δικαιούται αποζημίωση ίση με δώδεκα ή είκοσι ημερομίσθια ανά έτος απασχόλησης αναλόγως του αν η σύμβαση ορισμένου χρόνου λύεται λόγω παρόδου της συμφωνηθείσας διάρκειας ή εκτέλεσης του έργου ή της υπηρεσίας που αποτελεί το αντικείμενο της σύμβασης ή λόγω καταγγελίας για κάποιον από τους περιοριστικά αναφερόμενους στον εργατικό κώδικα αντικειμενικούς λόγους, αντίστοιχα. Με την αποστολή προδικαστικού ερωτήματος, το ανώτερο δικαστήριο της Γαλικίας (Ισπανία) ζήτησε από το Δικαστήριο να προβεί στην ερμηνεία της ρήτρας 4 της Συμφωνίας-Πλαισίου για την εργασία ορισμένου χρόνου που προσαρτάται στην Οδηγία 1999/70/ΕΚ (στο εξής, Συμφωνία-Πλαίσιο), προκειμένου

1. Κατά το ισπανικό δίκαιο, οι συμβάσεις *relevo* αποτελούν ιδιαίτερη κατηγορία συμβάσεων εργασίας, που μπορεί να είναι ορισμένου ή αορίστου χρόνου, συνάπτονται για την αναπλήρωση του χρόνου εργασίας άλλου εργαζομένου, ο οποίος έχει υπαχθεί σε καθεστώς μερικής συνταξιοδότησεως και λήγουν όταν ο υπό αναπλήρωση εργαζόμενος συνταξιοδοτηθεί πλήρως.

να διαπιστωθεί κατά πόσο οι δύο περιπτώσεις λύσης της σύμβασης μπορούν να θεωρηθούν ως συγκρίσιμες καταστάσεις, με αποτέλεσμα η παραπάνω διαφοροποίηση να εμπίπτει στην έννοια της διακριτικής μεταχείρισης (παρακάτω υπό II.Β) και, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, αν αυτή μπορεί να δικαιολογηθεί με βάση τον ειδικό σκοπό θέσπισης των δύο αποζημιώσεων (παρακάτω υπό II.Γ).

Το ΔΕΕ, αφού υπήγαγε την αποζημίωση που χορηγείται από τον εργοδότη λόγω λύσης της εργασιακής σχέσης στην έννοια των «συνθηκών απασχόλησης», προέβη στην εξέταση της συγκρισιμότητας μεταξύ των εργαζομένων ορισμένου και αορίστου χρόνου, αποφαινόμενο ότι, αν και η οριστική επ' αυτού εκτίμηση απόκειται στο εθνικό δικαστήριο, η κατοχή από τον εργαζόμενο ορισμένου χρόνου της ίδιας θέσης «ανειδίκευτου υπαλλήλου» με τον εργαζόμενο που αναπλήρωνε αποτελεί μια ισχυρή υπέρ της συγκρισιμότητας ένδειξη. Αποφάνθηκε, ωστόσο, ότι ο διαφορετικός σκοπός που επιτελούν οι υπό κρίση αποζημιώσεις συνιστά αντικειμενικό λόγο ικανό να δικαιολογήσει την επίμαχη διαφορετική μεταχείριση, με αποτέλεσμα η σχετική εθνική νομοθεσία να μην παραβιάζει την αρχή της απαγόρευσης διακρίσεων σε βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου.

Παρατηρήσεις

Ευστρατία Κώστογλου*

Ι. Προλεγόμενα

Με τη ρήτρα 4 της Συμφωνίας-Πλαισίου² καθιερώνεται η απαγόρευση δυσμενέστερης μεταχείρισης των εργαζομένων ορισμένου χρόνου σε σχέση με τους αντίστοιχους εργαζόμενους αορίστου χρόνου, όσον αφορά στις συνθήκες απασχόλησης, υπό την επιφύλαξη συνδρομής αντικειμενικών λόγων που την καθιστούν δικαιολογημένη. Όπως επισημαίνει συναφώς το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής, Δικαστήριο ή ΔΕΕ), η Συμφωνία-Πλαίσιο αποσκοπεί στην εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης διακρίσεων στους εργαζομένους με σχέση εργασίας ορισμένου χρόνου, προκειμένου να εμποδίσει τη χρήση μιας τέτοιας σχέσης εργασίας από τους εργοδότες για τη στέρηση από τους εργαζομένους αυτούς των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στους εργαζομένους με σχέση εργασίας αορίστου χρόνου³.

* Ασκ. Δικηγόρος

2. Για το χρονικό της εξέλιξης του κοινωνικού διαλόγου σχετικά με τις συμβάσεις ορισμένου χρόνου που κατέληξε στην έκδοση της Οδηγίας 1999/70/ΕΚ βλ. B. BERCUSSON, *European Labour Law*, Cambridge University Press, 2009, σ. 590 επ. και ιδίως για το ρόλο της Επιτροπής σ. 605. Πρβλ. και B. BLANPAIN, *European Labour Law*, Alphen aan den Rijn, Wolters Kluwer Law & Business, The Netherlands, 2014 σ. 440.

3. Βλ. τις αποφάσεις ΔΕΕ C-307/05, *Del Cerro Alonso*, 13.09.2007,

Η παραβίαση της αρχής της μη διάκρισης από νομοθετικές ρυθμίσεις, ή – εν γένει – μέτρα, που περιάγουν τον εργαζόμενο ορισμένου χρόνου σε δυσμενέστερη θέση, έχει απασχολήσει έντονα το Δικαστήριο, σύμφωνα με τη νομολογία του οποίου η ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαϊσίου, ως έκφραση αρχής κοινοτικού δικαίου, πρέπει να μην ερμηνεύεται συστατικά⁴. Μετά από μακρά νομολογιακή επεξεργασία, το ΔΕΕ κατέληξε σε μια εξαιρετικά ευρεία θεώρηση, σύμφωνα με την οποία το αποφασιστικό κριτήριο για να καθορισθεί αν ένα μέτρο εμπίπτει στην έννοια των συνθηκών απασχόλησης της ρήτρας 4, σημείο 1, της συμφωνίας-πλαϊσίου είναι ακριβώς «το κριτήριο της απασχόλησης, δηλαδή της σχέσεως εργασίας μεταξύ του εργαζομένου και του εργοδότη»⁵. Συνεπώς, ευρέως νοούμενη η έννοια των «συνθηκών απασχόλησης» περιλαμβάνει κάθε πραγματικό γεγονός και κάθε νομικό ζήτημα, που συνδέεται με την παροχή της εργασίας⁶, εφαρμοζόμενη τόσο σε παροχές ή δικαιώματα κατά τη λειτουργία της εργασιακής σχέσης⁷

ECLI:EU:C:2007:509, σκ. 37· C-444/09 και C-456/09, *Gavieiro και Iglesias Torres*, 22.12.2010, ECLI:EU:C:2010:819, σκ. 48· C-38/13, *Nierodzik*, 13.03.2014, ECLI:EU:C:2014:152, σκ. 23· C-177/14, *Regojo Dans*, 09.07.2015, ECLI:EU:C:2015:450, σκ. 41· C-158/16, *Vega González*, 20.12.2017, ECLI:EU:C:2017:1014, σκ. 28 και τις διατάξεις ΔΕΕ C-273/10, *Montoya Medina*, 18.03.2011, ECLI:EU:C:2011:167, σκ. 31· C-556/11, *Lorenzo Martínez*, 09.02.2012, ECLI:EU:C:2012:67, σκ. 36· C-631/15, *Álvarez Santirso*, 21.09.2016, ECLI:EU:C:2016:725, σκ. 32.

4. Βλ. τις αποφάσεις ΔΕΚ C-307/05, ό.π., σκ. 38· C-268/06, *Impact*, 15.04.2008, ECLI:EU:C:2008:223, σκ. 114· ΔΕΕ C-444/09 και C-456/09, ό.π., σκ. 49· C-177/10, *Rosado Santana*, 08.09.2011, ECLI:EU:C:2011:557, σκ. 44· C-302/11 έως C-305/11, *Valenza κ.λπ.*, 15.10.2012, ECLI:EU:C:2012:646, σκ. 37· C-38/13, ό.π., σκ. 24· C-177/14, ό.π., σκ. 42· C-158/16, ό.π., σκ. 29 και τις διατάξεις ΔΕΕ C-273/10, ό.π., σκ. 31· C-556/11, ό.π., σκ. 36· C-631/15, ό.π., σκ. 33.

5. Βλ. αποφάσεις ΔΕΕ C-361/12, *Carratù*, 12.12.2013, EU:C:2013:830, σκ. 53· C-38/13, ό.π., σκ. 25· C-596/14, *de Diego Porras*, 14.09.2016, ECLI:EU:C:2016:683, σκ. 26· C-158/16, ό.π., σκ. 30, και διατάξεις ΔΕΕ C-631/15, ό.π., σκ. 34· C-443/16, *Rodrigo Sanz*, 09.02.2017, EU:C:2017:109, σκ. 32.

6. Έτσι Φ. ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, Η απαγόρευση διακρίσεων σε βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σ. 99, η οποία τονίζει ότι τούτο ισχύει τόσο σε επίπεδο ατομικών όσο και συλλογικών εργασιακών σχέσεων, δηλαδή σε όλες τις συνθήκες μιας ενεργού σύμβασης ή σχέσης εργασίας, βάσει της οποίας παρέχεται η εργασία.

7. Από τη σταχυολόγηση της νομολογίας του ΔΕΕ προκύπτει ότι εμπίπτουν στην έννοια των «συνθηκών απασχόλησης» τα πάσης φύσεως επιδόματα, όπως λ.χ. τα επιδόματα τριετίας (βλ. αποφάσεις C-307/05, ό.π., σκ. 47· C-444/09 και C-456/09, ό.π., σκ. 50-58· C-177/14, ό.π., σκ. 43) και τα επιδόματα εξαετίας για συνεχή επιμόρφωση (βλ. διάταξη ΔΕΕ C-556/11, ό.π., σκ. 38), οι πάσης φύσεως άδειες, όπως η έκτακτη άδεια (βλ. απόφαση C-158/16, ό.π., σκ. 39. Πρβλ. απόφαση C-363/11, *Επίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου*, 19.12.2012, ECLI:EU:C:2012:825), το δικαίωμα συμμετοχής σε πρόγραμμα αξιολόγησης και τα συνακόλουθα οικονομικά κίνητρα που επάγεται η επιτυχής ολοκλήρωσή του (βλ. διάταξη ΔΕΕ C-631/15, ό.π., σκ. 36), η μείωση στο ήμισυ του χρόνου εργασίας και η συμπαραομαρτούσα ανάλογη μείωση του μισθού (βλ. διάταξη ΔΕΕ C-443/16, ό.π., σκ. 33). Απαγορευμένη διακριτική μεταχείριση συνιστά, ακόμη, η μη προσμέτρηση, προκειμένου για την

όσο και στο πεδίο λύσης αυτής⁸.

Τελευταία «προσθήκη» στον συνεχώς διευρυνόμενο κατάλογο απαγορευμένων διακρίσεων σε βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου αποτέλεσε η αποζημίωση την οποία υποχρεούται να καταβάλει ο εργοδότης στον εργαζόμενο αορίστου χρόνου κατά τον τερματισμό της σύμβασης εργασίας⁹. Η υιοθετούμενη από το ΔΕΕ γνώμη φάνηκε να διχάζει τη σύγχρονη θεωρία¹⁰, καθώς δεν

κατάταξη του εργαζομένου σε μισθολογικό κλιμάκιο, της προϋπηρεσίας που είχε διανυθεί με συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου, όταν εν συνεχεία προσλήφθηκε με σύμβαση εργασίας αορίστου χρόνου (βλ. απόφαση ΔΕΕ C-177/10, ό.π., σκ. 46).

8. Ειδικότερα, έχει γίνει δεκτό ότι προσκρούει στη ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαϊσίου η πρόβλεψη για τους εργαζόμενους ορισμένου χρόνου σταθερής προθεσμίας καταγγελίας, ανεξαρτήτως του χρόνου προϋπηρεσίας, ενώ η προθεσμία καταγγελίας στην περίπτωση των εργαζομένων αορίστου χρόνου είναι κυμαινόμενη και ορίζεται με κριτήριο τον χρόνο προϋπηρεσίας. Βλ. απόφαση C-38/13, ό.π., σκ. 27-29 και σχόλια L. DRIGUEZ, *Égalité de traitement des travailleurs en CDD*, Europe, 2014, n° 5, σ. 42· J.-P. TRICOIT, *CDD – CDI: application du principe d'égalité de traitement*, La Semaine Juridique-Social, 2014, n° 42, σ. 1395. Η τήρηση προθεσμίας καταγγελίας και για τις συμβάσεις ορισμένου χρόνου αποκτά, μεταξύ των άλλων, ιδιαίτερη αξία, όταν η λύση της σύμβασης ορισμένου χρόνου έχει συμφωνηθεί ότι θα επέλθει όχι ημερολογιακά, οπότε και τέτοια προμήνυση δεν χρειάζεται, αλλά με την ολοκλήρωση ορισμένου έργου ή την επέλευση ενός γεγονότος. Στο γερμανικό δίκαιο, για παράδειγμα, προκειμένου για συμβάσεις ορισμένου χρόνου των οποίων η διάρκεια συνδέεται με αποπεράτωση ορισμένου έργου, προβλέπεται προθεσμία ενημέρωσης δύο εβδομάδων, μετά την πάροδο των οποίων τερματίζεται η σύμβαση. Η σχετική ενημέρωση του εργαζομένου πρέπει να ορίζει επακριβώς το χρόνο ολοκλήρωσης του έργου, ενώ την επιταγή του νόμου δεν ικανοποιεί η κατά προσέγγιση αναφορά κάποιου χρονικού διαστήματος (λ.χ. ότι «το έργο θα έχει ολοκληρωθεί μέσα στον επόμενο μήνα») ή μια πρόβλεψη που δεν είναι βέβαιη (λ.χ. ότι «το έργο θα ολοκληρωθεί πιθανώς σε δύο εβδομάδες»). Βλ. σχετικά L. BACKHAUS, § 15 TzBfG σε: R. Ascheid / U. Preis / I. Schmidt, *Kündigungsgesetz*, C.H. Beck, 2017, αριθμ. 9. Πρβλ. και Δ. ΖΕΡΔΕΛΗ, *Εργατικό δίκαιο: Ατομικές εργασιακές σχέσεις*, εκδ. Σάκκουλα, παρ. 11 II 2, 2017, αριθμ. 710, ο οποίος προτείνει την θέσπιση αντίστοιχης ρύθμισης και στο ελληνικό δίκαιο.

9. Απόφαση ΔΕΕ C-596/14, ό.π. Βλ. και Φ. ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, Ίση μεταχείριση των εργαζομένων ορισμένου και αορίστου χρόνου και καταβολή «αποζημίωσης» κατά τη λύση των συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας ορισμένου χρόνου, ΝοΒ, 2008, σ. 555 επ., η οποία, με πειστικά επιχειρήματα, είχε υποστηρίξει τη θέση αυτή. Βλ. ακόμη Φ. ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, Η απαγόρευση διακρίσεων σε βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σ. 184 επ. όπου η συγγραφέας πραγματεύεται εν συνόλω την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης στο στάδιο λύσεως της σύμβασης εργασίας ορισμένου χρόνου.

10. Βλ. Χ. ΤΣΙΜΠΟΥΚΗ, Η μη καταβολή αποζημιώσεως απολύσεως στους εργαζομένους ορισμένου χρόνου συνιστά απαγορευμένη διάκριση κατά την έννοια της συμφωνίας-πλαϊσίου για την εργασία ορισμένου χρόνου, ΕΕργΔ, 2016, σ. 1111 επ.· Κ. ΡΙΖΟ, Παρατηρήσεις, ΔΕΕτ., 2016, σ. 1594· Ε. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟ, Η μη καταβολή αποζημίωσης απόλυσης ως διάκριση σε βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου, Επικ., 2016, σ. 1120. Βλ. και από τη διεθνή βιβλιογραφία L. DRIGUEZ, *Priver les travailleurs*

έλειψε ο σκεπτικισμός απέναντι στη νέα τάξη πραγμάτων που διαμορφώνει στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων¹¹. Το ΔΕΕ, με νεότερη απόφαση¹², συμπλήρωσε τη σχετική νομολογία του με την προσθήκη ότι ο ειδικός σκοπός της αποζημίωσης που δικαιούται ο εργαζόμενος λόγω καταγγελίας της σύμβασης αορίστου χρόνου, ο οποίος, κατά το εθνικό δίκαιο, εν προκειμένω το ισπανικό, έγκειται στην αντιστάθμιση του απρόβλεπτου χαρακτήρα της λύσης και της ματαίωσης των ευλόγων προσδοκιών του εργαζομένου για συνέχιση της εργασιακής σχέσης, συνιστά αντικειμενικό λόγο δικαιολογητικό της διάκρισης¹³. Με τα παραπάνω συναρτάται εν πολλοίς και το ζήτημα που τέθηκε στη σχολιαζόμενη απόφαση.

II. Οι κρίσιμες νομικές σκέψεις και τα συμπεράσματα του Δικαστηρίου

Ο έλεγχος για τη διαπίστωση δυσμενέστερης μεταχείρισης των εργαζομένων ορισμένου χρόνου, ως προς τις συνθήκες απασχόλησης, έναντι των εργαζομένων αορίστου χρόνου διενεργείται σε τρία διακριτά στάδια. Συγκεκριμένα, εξετάζεται διαδοχικά (α) αν εμπίπτει η υπό κρίση κατάσταση, επί της οποίας διαπιστώνεται άνιση μεταχείριση, στην έννοια των «συνθηκών απασχόλησης», (β) αν υφίσταται συγκρισιμότητα μεταξύ της κατάστασης των εργαζομένων ορισμένου χρόνου και των εργαζομένων αορίστου χρόνου και (γ) αν υφίστανται αντικειμενικοί λόγοι ικανοί να δικαιολογήσουν την διαφορετική μεταχείριση.

en contrat à durée déterminée de toute indemnité de résiliation lors de la rupture du contrat constitue une inégalité de traitement par rapport aux salariés en CDI incompatible avec la directive 1999/70/CE, Europe, n° 11, 2016, σσ. 35-36. K.-S. HOHENSTATT, Sozialplanansprüche befristet Beschäftigter aus Gleichbehandlung?, NZA, 2016, σσ. 1446-1449 · E. KOCHER, Rechtsprechung mit Anmerkungen, ZEZAR, 2017, σσ. 286-289.

11. Παρατηρήθηκε, μάλιστα, ότι «η αρχή της μη διάκρισης ισχύει για τους όρους εργασίας, δεν μπορεί να ισχύσει για το καθεστώς λύσης, εκτός αν σκοπός είναι η κατάργηση των συμβάσεων ορισμένου χρόνου». Βλ. σχετικά Ι. ΚΟΥΚΙΑΔΗ, Εργατικό Δίκαιο: Ατομικές εργασιακές σχέσεις και το δίκαιο της ευελιξίας της εργασίας, εκδ. Σάκκουλα, 2017, σ. 1063. Αντίθετος με την αναγνώριση σχετικού δικαιώματος στους εργαζομένους ορισμένου χρόνου εμφανίζεται και ο Κ. ΡΙΖΟΣ, Η σύμβαση εξαρτημένης εργασίας ορισμένου χρόνου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σ. 209.
12. Απόφαση ΔΕΕ C-677/16, *Montero Mateo*, 05.06.2018, ECLI:EU:C:2018:393, σκ. 61-63.
13. Το Δικαστήριο, θεώρησε ως εκ τούτου δικαιολογημένη τη δυσμενέστερη μεταχείριση που το ισπανικό δίκαιο επιφυλάσσει στον εργαζόμενο με σύμβαση εργασίας *indefinida* (= σύμβαση ορισμένου χρόνου η οποία συνάπτεται για την αντικατάσταση εργαζομένου ο οποίος έχει δικαίωμα διατήρησης της θέσης εργασίας του), η οποία έγκειται στο γεγονός ότι ο εργαζόμενος με σύμβαση *indefinida* δεν δικαιούται καμία αποζημίωση κατά την λύση της σύμβασης, όταν αυτή οφείλεται στην επιστροφή του εργαζομένου τον οποίο αναπλήρωσε.

A. Έννοια συνθηκών απασχόλησης

Η υπαγωγή στην έννοια των συνθηκών απασχόλησης της αποζημίωσης που καταβάλλεται στον εργαζόμενο λόγω λύσης της σύμβασής του, δεν προβλημάτισε ιδιαίτερα το Δικαστήριο. Επαναλαμβάνοντας την πάγια θέση του ότι αποφασιστικό κριτήριο για την υπαγωγή στην έννοια αυτή είναι το κριτήριο της απασχόλησης¹⁴, δηλαδή της ύπαρξης σχέσεως εργασίας μεταξύ του εργαζομένου και του εργοδότη, διαπίστωσε ότι, εφόσον καταβάλλεται στον εργαζόμενο αποζημίωση με αφορμή σχέση εργασίας που τον συνέδεε με τον εργοδότη ή, άλλως, δεν θα καταβαλλόταν επ' ουδενί αν δεν τους συνέδεε σχέση εργασίας, η αποζημίωση σαφώς εμπίπτει στην έννοια των «συνθηκών απασχόλησης»¹⁵. Αντίθετη θεώρηση θα περιόριζε, εξάλλου, την έκταση της παρεχόμενης μέσω της ρήτρας 4 προστασίας στους εργαζομένους ορισμένου χρόνου.

B. Συγκρισιμότητα καταστάσεων

Καθώς η Συμφωνία-Πλαίσιο απαγορεύει τη δυσμενέστερη μεταχείριση του εργαζομένου ορισμένου χρόνου όχι σε σχέση με οποιονδήποτε εργαζόμενο αορίστου χρόνου¹⁶, αλλά μόνο σε σχέση με τον «αντίστοιχο», με εκείνον δηλαδή που τελεί σε συγκρίσιμη κατάσταση με τον πρώτο¹⁷, το Δικαστήριο στο επόμενο στάδιο ελέγχου προέβη στη σύγκριση των καταστάσεων των δύο κατηγοριών εργαζομένων και, απορρίπτοντας την αρνητική πρόταση της Γεν. Εισαγγελέως, θεώρησε τους εργαζομένους συγκρίσιμους.

Αναλυτικότερα, κατά την άποψη της Γεν. Εισαγγελέως¹⁸ από μόνο το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι είχαν πανομοιότυπα καθήκοντα, ως απασχολούμενοι στην αυτή θέση

14. Βλ. όμως Κ. ΡΙΖΟΣ, ό.π., σ. 206, ο οποίος – σε πλήρη αντίθεση με την πάγια νομολογία του ΔΕΕ – υποστηρίζει ότι στην έννοια των «συνθηκών απασχόλησης» δεν μπορούμε να υπαγάγουμε τις συνθήκες λύσης της σύμβασης ή οτιδήποτε σχετίζεται με την απασχόληση.
15. Βλ. και την *ad hoc* απόφαση ΔΕΕ C-596/14, ό.π., που το πρώτον ασχολήθηκε με το ζήτημα.
16. Στο πεδίο εφαρμογής της αρχής της απαγόρευσης διακρίσεων την οποία κατοχυρώνει η συμφωνία-πλαίσιο δεν εμπίπτει τυχόν διαφορετική μεταχείριση μεταξύ ορισμένων κατηγοριών εργαζομένων ορισμένου χρόνου. Βλ. σχετικά απόφαση ΔΕΕ C-16/15, *Pérez López*, 14.09.2016, ECLI:EU:C:2016:679, σκ. 65 και διατάξεις ΔΕΕ C-20/10, *Vino*, 11.11.2010, ECLI:EU:C:2010:677, σκ. 56· C-161/11, *Vino*, 22.06.2011, ECLI:EU:C:2011:420, σκ. 28. Τούτο είναι απόλυτα κατανοητό αν αναλογιστεί κανείς ότι σκοπός της συμφωνίας-πλαισίου είναι η απαγόρευση διακρίσεων που οφείλονται στον τύπο της σύμβασης εργασίας ως ορισμένου ή αορίστου χρόνου.
17. Πρβλ. L. LUBISCH, *Der Vergleichbare Arbeitnehmer Im Arbeitsrecht*, Academic Research, Frankfurt am Main, 2014, σ. 180.
18. Βλ. προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα J. Kokott, ECLI:EU:C:2017:1022, σκ. 46-62.

εργασίας, δεν πρέπει να συνάγεται βεβιασμένα το συμπέρασμα ότι αυτοί τελούν συνολικά σε συγκρίσιμη κατάσταση και, επομένως, ότι ο εργαζόμενος ορισμένου χρόνου υφίσταται διάκριση, αλλά ασκεί καθοριστικό ρόλο αν ο εργαζόμενος ορισμένου χρόνου και ο εργαζόμενος αορίστου χρόνου βρίσκονται σε συγκρίσιμη κατάσταση επίσης ειδικώς όσον αφορά την επίμαχη αποζημίωση – ειδικότερα δε όσον αφορά τον λόγο για τον οποίον οφείλεται τέτοια αποζημίωση. Σαφέστερα, ο διαφορετικός βαθμός προβλεψιμότητας της απώλειας της θέσεως εργασίας μπορεί να καθιστά τον εργαζόμενο ορισμένου μη συγκρίσιμο με τον αντίστοιχο αορίστου χρόνου – όχι εν συνόλω – αλλά συγκεκριμένα ως προς την οφειλόμενη αποζημίωση λόγω καταγγελίας της συμβάσεως για αντικειμενικούς (και απρόβλεπτους λόγους), λαμβανομένου υπόψη ιδίως του γεγονότος ότι η τελευταία δεν αποτελεί, βάσει του αντικειμένου και του σκοπού της, επίδομα επιβράβευσης της αφοσίωσης στην εκμετάλλευση, αλλά αντιστάθμισμα για την ανατροπή της εύλογης πεποίθησης του εργαζομένου για συνέχιση της απασχόλησης. Καθώς, τέτοια ανατροπή δεν υπάρχει στην περίπτωση αυτοδίκαιης λύσης της σύμβασης ορισμένου χρόνου λόγω παρόδου της συμφωνημένης διάρκειας, οι εργαζόμενοι δεν είναι – ως προς την αποζημίωση αυτή – συγκρίσιμοι.

Το Δικαστήριο, αντίθετα, επανέλαβε την πάγια θέση του περί προσδιορισμού του εργαζόμενου αορίστου χρόνου που θεωρείται αντίστοιχος ή συγκρίσιμος με τον εργαζόμενο ορισμένου χρόνου με βάση τη ρήτρα 3, σημείο 2 της συμφωνίας πλαισίου, κατά την οποία αναδεικνύεται σε κυρίαρχο στοιχείο αυτό της παροχής από τους εμπλεκόμενους εργαζόμενους πανομοιότυπης ή παρόμοιας εργασίας. Σύμφωνα με αυτήν, εξετάζεται εάν, λαμβανομένου υπόψη ενός συνόλου παραγόντων, όπως είναι η φύση της εργασίας, η κατάρτιση και οι όροι εργασίας, οι εργαζόμενοι μπορούν να θεωρηθούν ως ευρισκόμενοι σε συγκρίσιμη κατάσταση¹⁹. Επιπλέον, συνεκτιμώνται τα προσόντα και οι δεξιότητες των εργαζομένων ορισμένου και αορίστου χρόνου²⁰. Ο τρόπος διατύπωσης του κειμένου της συμφωνίας-πλαίσίου συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι τα τελευταία στοιχεία λαμβάνονται δευτερευόντως και επιβοηθητικά υπόψη²¹, ενώ σε πρωτεύον στοιχείο ανάγεται η αντιστοιχία των καθηκόντων που ασκούν εν τοις πράγμασι οι εργαζόμενοι ορισμένου χρόνου σε σχέση με εκεί-

να των εργαζομένων αορίστου χρόνου²². Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται πλήρως και από πλήθος αποφάσεων του ΔΕΕ, το οποίο, μεταξύ άλλων, έχει κρίνει ότι τελούν σε συγκρίσιμη κατάσταση οι αναπληρωτές καθηγητές και οι καθηγητές που υπηρετούν ως μόνιμοι δημόσιοι υπάλληλοι, καθώς η άσκηση των διδακτικών καθηκόντων τους δεν προϋποθέτει διαφορετικά ακαδημαϊκά προσόντα ή εμπειρία²³, ενώ σε άλλη περίπτωση αποφάνθηκε ότι είναι δυνατόν να βρίσκονται σε συγκρίσιμη κατάσταση με τους τακτικούς δημοσίους υπαλλήλους ακόμη και οι μετακλητοί, εφόσον όμως το αντικείμενο της εργασίας των τελευταίων δεν συνίσταται στην άσκηση ιδιαίτερων καθηκόντων που αρμόζουν σε φορέα δημόσιας εξουσίας, αλλά μάλλον υποστηρικτικών προς τούτο²⁴.

Παρότι αρμόδιο για τη διαπίστωση αν οι εργαζόμενοι τελούν σε συγκρίσιμη κατάσταση είναι το εθνικό δικαστήριο και όχι το ΔΕΕ²⁵, το τελευταίο αρκετά συχνά φροντίζει – εμμέσως, πλην σαφώς – να καθιστά φανερή τη θέση του. Συγκεκριμένα, ως ισχυρές ενδείξεις συγκρισιμότητας έχουν, μεταξύ άλλων, υποδειχθεί το γεγονός ότι ο εργαζόμενος ορισμένου χρόνου απασχολήθηκε στο παρελθόν στη ίδια θέση με σχέση εργασίας αορίστου χρόνου²⁶ και το γεγονός ότι ο εργαζόμενος ορισμένου χρόνου κατέχει επί μεγάλο χρονικό διάστημα την ίδια θέση στην οποία απασχολείται κανονικά εργαζόμενος αορίστου χρόνου, για την αναπλήρωση του οποίου προσελήφθη ο εργαζόμενος ορισμένου χρόνου²⁷. Στην προκειμένη περίπτωση, ως ένδειξη, που συνηγορεί υπέρ της συγκρισιμότητας των εργαζομένων, θεωρήθηκε από το Δικαστήριο το γεγονός ότι ο εργαζόμενος κατείχε την ίδια θέση «ανειδίκευτου υπαλλήλου καθαριότητας» με την εργαζόμενη αορίστου χρόνου, την οποία αναπλήρωνε μερικώς μέχρι τη συνταξιοδότησή της, συνυπολογιζόμενου μάλιστα και του γεγονότος ότι η θέση αυτή δεν απαιτούσε ειδική κατάρτιση.

Γ. Έννοια αντικειμενικών λόγων δικαιολογητικών της δυσμενούς μεταχείρισης

Το Δικαστήριο, έχοντας διαπιστώσει ότι η επίδικη παροχή υπάγεται στις «συνθήκες απασχόλησης» και – παρά τις αντίθετες προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως – ότι οι εργαζο-

19. Βλ. τις αποφάσεις ΔΕΕ C-177/10, ό.π., σκ. 46· C-302/11 έως C-305/11, ό.π., σκ. 42· C-38/13, ό.π., σκ. 31· C-177/14, ό.π., σκ. 46· C-596/14, ό.π., σκ. 40· C-158/16, ό.π., σκ. 45 και τις διατάξεις ΔΕΕ C-273/10, ό.π., σκ. 37· C-556/11, ό.π., σκ. 43· C-631/15, ό.π., σκ. 43.

20. Βλ. απόφαση C-177/14, ό.π., σκ. 46.

21. Έτσι και Κ. ΡΙΖΟΣ, ό.π., σ. 202, κατά τον οποίο τα προσόντα και οι δεξιότητες λαμβάνονται υπόψη σε ένα δεύτερο επίπεδο εξέτασης της συγκρισιμότητας.

22. Βλ. όμως και Δ. ΖΕΡΔΕΛΗ, ό.π., παρ. 11 V, αριθμ. 721, κατά τον οποίο μια ουσιώδης διαφορά στην επαγγελματική εκπαίδευση ή στην εμπειρία καθιστά τον εργαζόμενο μη συγκρίσιμο κατά την έννοια της συμφωνίας-πλαίσίου και των Π.Δ. 81/2003 και 164/2004.

23. Βλ. διάταξη ΔΕΕ C-631/15, ό.π., σκ. 45.

24. Βλ. απόφαση C-177/14, ό.π., σκ. 49.

25. Ως προς τις κρίσεις ουσίας του ΔΕΕ στα πλαίσια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό δίκαιο, εκδ. Σάκουλα, 2013, παρ. 25, αριθμ. 29.

26. Βλ. απόφαση ΔΕΕ C-38/13, ό.π., σκ. 33.

27. Βλ. απόφαση ΔΕΕ C-596/14, ό.π., σκ. 43.

μενοι τελούν σε συγκρίσιμη κατάσταση, προχώρησε στο τρίτο στάδιο ελέγχου.

Σύμφωνα με την πάγια θέση του, «αντικειμενικό λόγο», κατά τη ρήτρα 4, δεν μπορεί να συνιστά το γεγονός ότι η δυσμενέστερη μεταχείριση των εργαζομένων ορισμένου χρόνου προβλέπεται από γενικό και αφηρημένο εθνικό κανόνα δικαίου, όπως είναι ο νόμος ή η συλλογική σύμβαση εργασίας. Η διαπιστούμενη άνιση μεταχείριση πρέπει να δικαιολογείται από την ύπαρξη σαφών και συγκεκριμένων στοιχείων που να χαρακτηρίζουν τον οικείο όρο απασχόλησης, στο ειδικό πλαίσιο όπου εντάσσεται και βάσει αντικειμενικών και διαφανών κριτηρίων. Μόνο έτσι καθίσταται δυνατό να εξακριβώνεται, *in concreto*, κατά πόσον η άνιση μεταχείριση (α) ανταποκρίνεται σε μια πραγματική ανάγκη και (β) είναι κατάλληλη προς επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού και είναι αναγκαία προς τούτο²⁸.

Αυτονόητο είναι ότι δεν πληροί τα παραπάνω κριτήρια και δεν μπορεί να αποτελέσει «αντικειμενικό λόγο» η επίκληση απλώς και μόνον του προσωρινού χαρακτήρα της απασχόλησης των εργαζομένων ορισμένου χρόνου²⁹. Αντιθέτως, η ύπαρξη αντικειμενικού λόγου κρίνεται πάντοτε σε σχέση με τον συγκεκριμένο σκοπό, τον οποίο προορίζεται να υπηρετήσει η εκάστοτε παροχή ή το δικαίωμα που επιφυλάσσεται μόνο υπέρ των εργαζομένων αορίστου χρόνου. Ο σκοπός αυτός, τον οποίο επικαλείται ο εργοδότης, πρέπει αυτονόητα να είναι πραγματικός και όχι προσημαστικός³⁰, ανταποκρινόμενος σε μια πραγματική του ανάγκη, αλλά και πρόσφορος για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού και αναγκαίος προς τούτο³¹.

Στην προκειμένη υπόθεση, η ισπανική Κυβέρνηση προέβαλε ως δικαιολογητικό της δυσμενέστερης μεταχείρισης λόγο τον σκοπό που η καταβαλλόμενη αποζημίωση σε κάθε μια περίπτωση υπηρετεί. Ειδικότερα, υποστήριξε ότι λόγοι κοινωνικής σκοπιμότητας, και συγκεκριμένα η κρατική βούληση για αποτροπή της υπέρμετρης σύναψης συμβάσεων ορισμένου χρόνου και η ενίσχυση της

σταθερότητας της απασχόλησης, οδήγησαν στην θέσπιση του δικαιώματος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου σε αποζημίωση συνεπεία αυτοδίκαιης λήξης των συμβάσεών τους³². Όταν, δηλαδή, η σύμβαση ορισμένου χρόνου λήγει λόγω παρόδου της συμφωνημένης διάρκειας ή λόγω ολοκλήρωσης του συμφωνηθέντος έργου ο εργαζόμενος δεν άγεται προ εκπλήξεως, καθώς μπορούσε εύλογα να αναμένει ότι έως τότε θα διαρκούσε η σύμβα-

32. Αδιαμφισβήτητα, οι ιδιαίτερες συνθήκες επισφάλειας και αβεβαιότητας που συνοδεύουν την παροχή εργασίας υπό συμβάσεις ορισμένου χρόνου είναι δυνατό να κινητοποιήσουν τον νομοθέτη, ώστε ο τελευταίος να λάβει ειδικά μέτρα πρόνοιας υπέρ της εργασίας ορισμένου χρόνου. Αυτό έπραξε ο Ισπανός νομοθέτης προβλέποντας την καταβολή αποζημίωσης στους εργαζομένους ορισμένου χρόνου λόγω λύσης της σύμβασης ορισμένου χρόνου του συμφωνημένου χρόνου, σε μια προσπάθεια ελαχιστοποίησης των πλεονεκτημάτων που παρουσιάζουν για τους εργοδότες οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου. Παρόμοια πρωτοβουλία έχει αναλάβει και ο Γάλλος νομοθέτης, καθώς στον γαλλικό εργατικό κώδικα προβλέπεται ότι αν, κατά τη λήξη της συμβάσεως εργασίας ορισμένου χρόνου, δεν συναφθεί με τον εργαζόμενο σύμβαση αορίστου χρόνου, τότε αυτός δικαιούται μια αποζημίωση που καλείται «*indemnité de précarité*» ή «*indemnité de fin de contrat*» ή «*prime de précarité*» και κατατείνει ακριβώς στην αντιστάθμιση της επισφάλειας της κατάστασής του. Βλ. άρθρο L. 1243-8 του Γαλλικού Εργατικού Κώδικα. Σε αυτό το πλαίσιο ρυθμίσεων εντάσσεται, όπως προκύπτει από την οικεία αιτιολογική έκθεση, και η ελληνική πρόβλεψη του Ν. 966/1979, περί καταβολής αποζημίωσης λόγω λήξης της σύμβασης ορισμένου χρόνου στους εργαζόμενους της Εθνικής Λυρικής Σκηνής, η οποία είναι μάλιστα κατά πολύ μεγαλύτερη από καταβαλλόμενη στους εργαζομένους αορίστου χρόνου σε περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης με βάση τον Ν. 2120/1920. Η αποζημίωση αυτή κρίθηκε, μάλιστα, ότι δεν παραβιάζει την συνταγματικής αρχής της ισότητας, αφού οι εργαζόμενοι ορισμένου χρόνου που την δικαιούνται αποτελούν σαφώς διαφορετική κατηγορία από εκείνη των εργαζομένων με συμβάσεις αορίστου χρόνου. Βλ. ΑΠ 1403/2017, ΤΝΠ Νομος. Πράγματι, προκειμένου για την εφαρμογή της αρχής της ισότητας, πρέπει οι εργαζόμενοι να ανήκουν στην ίδια κατηγορία, ενώ, αντίθετα, κατά την συμφωνία-πλαίσιο, προκειμένου για την εφαρμογή της αρχής της μη διάκρισης απαιτείται κάτι το έλασσον, ήτοι οι εργαζόμενοι να τελούν απλώς σε συγκρίσιμες καταστάσεις. Πάντως, δικαιολογημένα το σχετικό θέμα ήχθη ενώπιον του Αρείου Πάγου, καθώς ευμενέστερες για τους εργαζομένους ορισμένου χρόνου ρυθμίσεις, όπως οι παραπάνω, αν και δεν προσκρούουν στη συμφωνία-πλαίσιο, δεν εκφεύγουν οποιουδήποτε ελέγχου αλλά, αντίθετα, υπόκεινται, σε έλεγχο με βάση τις αρχές της ισότητας και της ίσης μεταχείρισης, αναλόγως του αν η διάκριση προέρχεται από κανονιστική ρύθμιση ή τον εργοδότη. Έτσι U. PREIS, § 4 TzBfG σε R. Müller-Glöge / U. Preis / I. Schmidt, Erfurter Kommentar zum Arbeitsrecht, 2009, αριθμ. 63· G. THÜSING, Das Verbot der Diskriminierung wegen TeilZeit und Befristung nach § 4 TzBfG, ZfA, 2002, σ. 258 επ.· W. HROMADKA, BB, 2001, σ. 657 επ. Τούτο διότι η αρχή της απαγόρευσης διακρίσεων σε βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου δεν αποτελεί παρά έναν ειδικό κανόνα, ο οποίος εξειδικεύει την γενική αρχή της ίσης μεταχείρισης στις επιμέρους περιπτώσεις που αυτή καταλαμβάνει. Βλ. σχετικά Δ. ΖΕΡΔΕΛΗ, ό.π., παρ. 11 V, αριθμ. 720· U. PREIS, ό.π., αριθμ. 4· H.-J. DÖRNER, Der befristete Arbeitsvertrag, 2004, C.H. Beck, σ. 29.

28. Βλ. τις αποφάσεις ΔΕΕ C-307/05, ό.π., σκ. 53, 58, 57· C-444/09 και C-456/09, ό.π., σκ. 54, 55· C-177/10, ό.π., σκ. 72, 73· C-302/11 έως C-305/11, ό.π., σκ. 50, 51· C-177/14, ό.π., σκ. 54· C-158/16, ό.π., σκ. 46, 47 και τις διατάξεις ΔΕΕ C-273/10, ό.π., σκ. 40, 41· C-556/11, ό.π., σκ. 47, 48· C-631/15, ό.π., σκ. 48, 51· C-443/16, ό.π., σκ. 42, 45.

29. Σαφέστερα, η διαφορά μεταχειρίσεως, όσον αφορά τις συνθήκες απασχόλησης, μεταξύ εργαζομένων ορισμένου χρόνου και εργαζομένων αορίστου χρόνου, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί βάσει ενός κριτηρίου το οποίο, κατά τρόπο γενικό και αφηρημένο, αφορά τη διάρκεια της απασχόλησης

30. Βλ. και Φ. ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, Η απαγόρευση διακρίσεων ..., ό.π., σ. 109.

31. Ibid· M. BIEDER/S. DIEKMANN, Verbot der Diskriminierung befristeter Beschäftigter bei der Gewährung von Dienstalterszulagen, EuZA, 2008, σσ. 519, 523 επ.· G. THÜSING, Das Verbot der Diskriminierung wegen TeilZeit und Befristung nach § 4 TzBfG, ZfA, 2002, σ. 264 επ.

σή του· η αποζημίωση που κατά νόμο δικαιούται είναι σε αυτή την περίπτωση 12 ημερομίσθια ανά έτος υπηρεσίας. Αντιθέτως, όταν η σύμβαση λήγει αιφνιδίως για κάποιον αντικειμενικό – και απρόβλεπτο – λόγο από εκείνους που προβλέπονται στη σχετική ισπανική διάταξη, τότε ματαιώνεται η πεποίθηση του εργαζομένου για συνέχιση της σχέσεως εργασίας, που εύλογα είχε σε αυτόν δημιουργηθεί. Ως αντιστάθμισμα αυτού του τερματισμού παρέχεται αποζημίωση ίση με 20 ημερομίσθια ανά έτος υπηρεσίας. Η αποζημίωση αυτή, μάλιστα, παρέχεται αδιακρίτως της φύσης της σύμβασης εργασίας ως ορισμένου ή αορίστου χρόνου για τον λόγο ότι και στις δύο περιπτώσεις ανατρέπεται η πεποίθηση του εργαζομένου για συνέχιση της εργασιακής σχέσης, με μόνη διαφορά τον χρόνο ως τον οποίο μπορούσε αυτή δικαιολογημένα να εκτείνεται· στην μεν πρώτη περίπτωση τουλάχιστον έως τον συμφωνημένο χρόνο λήξης, στην δε δεύτερη περίπτωση για απροσδιόριστο χρόνο.

Το γεγονός, ότι το ισπανικό δίκαιο δεν επιφυλάσσει διαφορετική μεταχείριση για τους εργαζομένους ορισμένου και αορίστου στην περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης για αντικειμενικό λόγο, φαίνεται ότι άσκησε ιδιαίτερη επιρροή κατά τη διαμόρφωση της δικανικής πεποίθησης του Δικαστηρίου, καθώς κατέστησε σαφές ότι ο προβαλλόμενος από την ισπανική Κυβέρνηση σκοπός της παρεχόμενης αποζημίωσης είναι πραγματικός και όχι προσχηματικός. Έτσι, το ΔΕΕ έκανε δεκτό ότι ο σκοπός της αποζημίωσης λόγω καταγγελίας για τους αντικειμενικούς λόγους που αναφέρει η υπό κρίση ισπανική διάταξη μπορεί να αποτελέσει αντικειμενικό λόγο, που να δικαιολογεί τη μη καταβολή της και στους εργαζόμενους ορισμένου χρόνου, των οποίων η σύμβαση λήγει αυτοδικαίως λόγω παρόδου του συμφωνημένου χρόνου λήξης.

III. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Είναι γεγονός ότι οι δύο αποζημιώσεις που απασχόλησαν το Δικαστήριο καταβάλλονται σε σημαντικά διαφορετικές καταστάσεις· η πρώτη – και μικρότερη – καταβάλλεται συνεπεία της αυτοδικαίως λήξης της σύμβασης ορισμένου χρόνου λόγω παρόδου της συμφωνημένης διάρκειας, ενώ η δεύτερη – και μεγαλύτερη – καταβάλλεται συνεπεία αιφνίδιας καταγγελίας της σύμβασης από τον εργοδότη. Στη σχολιαζόμενη υπόθεση, το ΔΕΕ κλήθηκε στην ουσία να απαντήσει αν η αποζημίωση που καταβάλλεται στους εργαζομένους λόγω καταγγελίας της σύμβασης για αντικειμενικούς λόγους πρέπει να καταβάλλεται και στους εργαζομένους ορισμένου χρόνου όταν αυτοδικαίως λύνεται η σύμβασή τους· και τούτο αδιαφόρως (α) του γεγονότος ότι για την περίπτωση αυτή προβλέπεται ήδη στο ισπανικό δίκαιο η καταβολή μιας – έστω – χαμηλότερης αποζημίωσης και (β) του γεγονότος ότι όταν η σύμβαση των εργαζομένων ορισμένου χρόνου λήγει λόγω καταγγελίας, αυτοί δικαιούνται την σχετική αποζημίωση υπό τους αυτούς με τους εργαζόμενους αορίστου χρόνου όρους. Οι διαπιστώσεις που διέλαβε το ΔΕΕ στην απόφασή του για κάθε στά-

διο ελέγχου φαίνονται συνεπείς με την έως τώρα σχετική νομολογία του.

Εκείνο που, ωστόσο, πρέπει να εξετασθεί ενδεδειχότερα είναι αν υφίσταται πεδίο εφαρμογής της αρχή της μη διάκρισης σε καταστάσεις που ουσιαστικά διαφέρουν παρά την άσκηση από τους εργαζομένους ίδιας ή παρεμφερούς εργασίας. Σχετικά αμφισβητείται αν για τη διαπίστωση αν οι εργαζόμενοι τελούν σε συγκρίσιμη κατάσταση αρκεί ο προσδιορισμός του αντίστοιχου εργαζομένου αορίστου χρόνου με βάση την άσκηση από τον τελευταίο ίδιας ή παρόμοιας εργασίας με τον εργαζόμενο ορισμένου χρόνου ή αν η συνδρομή συγκρισιμότητας πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα κάθε «συνθήκης απασχόλησης». Η επισήμανση της Γεν. Εισαγγελέως, ότι πρέπει να εξετασθεί κατά πόσο οι εργαζόμενοι βρίσκονται σε συγκρίσιμη κατάσταση ειδικώς όσον αφορά την επίμαχη αποζημίωση, συναρτάται με την υποστηριζόμενη στη θεωρία άποψη³³ περί «συγκεκριμένης συγκρισιμότητας», κατά την οποία εξαρτάται μάλλον από την εκάστοτε υπό κρίση παροχή, και, συγκεκριμένα, από το σκοπό που αυτή υπηρετεί και τους επικαλούμενους δικαιολογητικούς της διάκρισης λόγους, εάν η άσκηση ίδιας ή παρόμοιας δραστηριότητας αφεαυτής επαρκεί ή θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και άλλες περιστάσεις, προκειμένου να διαπιστωθεί η συγκρισιμότητα ως προς την εκάστοτε «συνθήκη απασχόλησης» και η συνεπαγόμενη εφαρμογή της αρχής της μη διάκρισης. Η άποψη αυτή, παρότι φαίνεται ορθή καθώς λειτουργεί ως φίλτρο διήθησης για ανεδαφικές συγκρίσεις, παρουσιάζει δύο αδύναμα σημεία· αφενός, φαίνεται τρόπον τινά να συγχέει το στάδιο εξέτασης της συγκρισιμότητας (για το οποίο λαμβάνεται κατά βάση υπόψη η φύση των ασκούμενων καθηκόντων) με εκείνο της εξέτασης συνδρομής δικαιολογητικού της διάκρισης λόγου (στο οποίο ελέγχεται και ο σκοπός που η εκάστοτε παροχή εξυπηρετεί), αφετέρου εγείρει προβληματισμό ως προς τη συμφωνία της με την ρήτρα 3, σημείο 2 της συμφωνίας πλαισίου που θέτει τα κριτήρια για την εν γένει διαπίστωση της συγκρισιμότητας των εργαζομένων, στην οποία και αρκείται για την εφαρμογή της απαγόρευσης διακρίσεων.

Το Δικαστήριο μόνο ακροθιγώς έχει ασχοληθεί με τον παραπάνω προβληματισμό. Σε μια – πάντως εξόφθαλμη – περίπτωση³⁴, φαίνεται, εκ των πραγμάτων, ότι ακολούθησε τη θέση περί διερεύνησης της συγκρισιμότητας των εργαζομένων ειδικά ως προς την επίδικη παροχή. Αποφάνθηκε, συγκεκριμένα, ότι δεν επιβάλλεται η υπό τους αυτούς όρους αντιμετώπιση της αποζημίωσης που χορηγείται σε περίπτωση παρανόμου ορισμού του χρόνου λήξης της σύμβασης εργασίας και εκείνης που καταβάλλεται σε πε-

33. G. MEINEL / J. HEYN / S. HERMS, *Teilzeit- und Befristungsgesetz*, 2015, C.H. Beck, παρ. 4, αριθμ. 23, 125· L. LUBISCH, *Der Vergleichbare Arbeitnehmer im Arbeitsrecht*, Academic Research, Frankfurt am Main, 2014, σ. 180.

34. Πρόκειται για την απόφαση ΔΕΕ C-361/12, ό.π., σκ. 44 και 45.

ρίπτωση παράνομης καταγγελίας σύμβασης εργασίας αορίστου χρόνου, καθώς οι δύο αποζημιώσεις καταβάλλονται σε σημαντικά διαφορετικές καταστάσεις· η πρώτη αφορά σε εργαζομένου των οποίων η σύμβαση εργασίας συνήφθη παράτυπα ως ορισμένου χρόνου, ενώ η δεύτερη αφορά απολυθέντες εργαζομένους, οι οποίοι δε βρίσκονται επ' ουδενί σε παρεμφερή κατάσταση και συνεπώς δεν είναι συγκρίσιμοι³⁵. Στην υπόθεση αυτή, το στάδιο αναζήτησης δικαιολογητικού της διάκρισης λόγω θεωρήθηκε ότι παρέλκει.

Ερώτημα ανακύπτει περί του αν θα έπρεπε το Δικαστήριο να προβεί και στη σχολιαζόμενη απόφαση σε ανάλογο έλεγχο· αν θα έπρεπε, άλλους λόγους, να ενσκήψει στο ζήτημα αν οι εργαζόμενοι ορισμένου χρόνου των οποίων η σύμβαση λήγει αυτοδικαίως λόγω παρόδου της συμφωνημένης διάρκειας βρίσκονται σε συγκρίσιμη κατάσταση με τους εργαζόμενους αορίστου χρόνου των οποίων η σύμβαση αιφνιδία καταγγέλλεται. Ως προς την τελευταία περίπτωση, θα υφίστατο, αδιαμφισβήτητα, απαγορευμένη δυσμενέστερη μεταχείριση αν το ισπανικό δίκαιο προέβλεπε επί καταγγελίας για αντικειμενικούς λόγους ότι μόνο οι εργαζόμενοι αορίστου χρόνου δικαιούνται σχετική αποζημίωση, αποκλείοντας αδικαιολόγητα τους εργαζομένους ορισμένου χρόνου ή επιφυλάσσοντας μικρότερη αποζημίωση για τους τελευταίους. Τουναντίον, το ισπανικό δίκαιο τους μεταχειρίζεται εξίσου δοθέντος ότι σκοπός της προβλεπόμενης αποζημίωσης είναι η αντιστάθμιση της ανατροπής της πεποίθησης για συνέχιση της εργασίας, αφού αυτή εξίσου ανατρέπεται, τόσο για τους εργαζομένους αορίστου χρόνου –των οποίων, εξάλλου, η σύμβαση μόνο λόγω καταγγελίας λύνεται– όσο και για τους εργαζομένους ορισμένου χρόνου, όταν η σύμβασή των τελευταίων δεν διαρκεί μέχρι την συμφωνημένη λήξη, αλλά τερματίζεται πρόωρα λόγω καταγγελίας.

Από την άλλη, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι ο κύριος, ο κατά κανόνα τρόπος λήξης των συμβάσεων ορισμένου χρόνου, που συνδέεται άρρηκτα με τη φύση τους, είναι η πάροδος της προκαθορισμένης διάρκειάς τους. Αντίθετα, ο συνήθης και κατά κανόνα τρόπος λύσης των συμβάσεων αορίστου χρόνου είναι η καταγγελία³⁶. Συνεπώς, μια ρύθμιση που θέτει ως κριτήριο την απόλαυση ενός δικαιώματος ή παροχής όχι τον τύπο της εργασιακής σχέσης, αλλά, τον τρόπο λύσης της σύμβασης, είναι δυνατό να εισάγει αν όχι άμεση, έμμεση –έστω– διάκριση σε βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου, εφόσον ένα αντικειμενικά ουδέτερο κριτήριο, ήτοι ο τρόπος λύσης της σύμβασης, περιάγει στην πραγματικότητα από τη φύση του σε μει-

ονεκτική θέση ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό εργαζομένων ορισμένου χρόνου σε σχέση με τους αορίστου.

Ως εκ τούτου, η κατάφαση ή μη της συγκρισιμότητας των καταστάσεων μεταξύ εργαζομένου ορισμένου χρόνου του οποίου η σύμβαση λύνεται αυτοδικαίως και εργαζομένου αορίστου χρόνου του οποίου η σύμβαση λύνεται λόγω καταγγελίας φαίνεται ορθότερο να γίνεται *in concreto* με βάση τη θεωρία περί «συγκεκριμένης συγκρισιμότητας». Προς τούτο κρίσιμος είναι ο σκοπός που επιτελεί η εκάστοτε παροχή ή δικαίωμα που επιφυλάσσεται, στο στάδιο της λύσης, μόνο υπέρ των εργαζομένων αορίστου χρόνου. Μετά ταύτα, δεν μπορεί να ισχυρισθεί κανείς με βεβαιότητα ότι, στην ελληνική έννομη τάξη, η μη καταβολή στους εργαζομένους ορισμένου χρόνου, των οποίων η σύμβαση λήγει αυτοδικαίως, της αποζημίωσης που καταβάλλεται στους εργαζομένους χρόνου λόγω καταγγελίας, δεν συνιστά απαγορευμένη διακριτική μεταχείριση, αν ληφθεί υπόψη ότι, κατά τα παρ' ημίν ισχύοντα, η αποζημίωση λόγω καταγγελίας δεν αποτελεί απλώς αντιστάθμισμα για την ματαίωση της εύλογης πεποίθησης του εργαζομένου για συνέχιση της εργασιακής σχέσης³⁷, αλλά αποτελεί (και/κυρίως) «εν ευρεία εννοία αντάλλαγμα παρασχεθείσας εργασίας», όπως έγινε δεκτό από την Ολομέλεια του Αρείου Πάγου στην 30/2005 απόφασή της, θέση που έκτοτε υιοθετείται παγίως από τα δικαστήρια³⁸.

37. Πρβλ. ΕφΘεσσ 3181/2003, Αρμ, 2004, σ. 96, κατά την οποία η αποζημίωση συνιστά μέτρο πρόνοιας και προστασίας του μισθωτού και αποσκοπεί στην εξασφάλιση των αναγκών μέσω συντήρησής του μετά τη λύση της σύμβασης εργασίας.

38. Βλ. ΑΠ(Ολ.) 30/2005, Δνη, 2005 σ. 726· ΑΠ 62/2015, ΤΝΠ Νομος-ΑΠ 489/2011, ΤΝΠ Νομος-ΑΠ 490/2011, ΤΝΠ Νομος-ΕφΛαρ 109/2015, ΤΝΠ Νομος-ΕφΠειρ 60/2009, Δνη, 2009 σ. 1496· ΠΠρΑθ 574/2011, ΤΝΠ Νομος-ΜΠρΚαβ159/2015, ΤΝΠ Νομος-ΜΠρΑθ 2329/2013, ΤΝΠ Νομος-ΜΠρΑθ 772/2010, ΤΝΠ Νομος. Η θέση της θεωρίας σχετικά δεν είναι κοινή. Γίνεται μεταξύ, άλλων δεκτό, ότι η αποζημίωση λόγω καταγγελίας αποτελεί μορφή κατοχύρωσης των εισοδημάτων του εργαζομένου για ορισμένο χρονικό διάστημα, ή άλλως μια «κατ' αποκοπή αποζημίωση» για την απώλεια της θέσης εργασίας [βλ. Ι. ΚΟΥΚΙΑΔΗ, Εργατικό Δίκαιο: Ατομικές εργασιακές σχέσεις και το δίκαιο της ευελιξίας της εργασίας, εκδ. Σάκκουλα, 2017, σσ. 905, 914· Ι. ΛΗΞΟΥΡΙΩΤΗ, Ατομικές εργασιακές σχέσεις, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 843] καθώς και ότι η λειτουργία της αποζημίωσης συναρτάται εν πολλοίς με το γεγονός ότι ακόμη και μετά την οριστική αποχώρησή του εργαζομένου συνεπεία της απόλυσης η γενικότερη ωφέλεια από την προσφορά της εργασίας του εργαζομένου παραμένει προς όφελος της επιχείρησης [βλ. Δ. ΖΕΡΔΕΛΗ, ό.π., παρ. 25 ΙΙ 3, αριθμ. 1804· Ι. ΛΗΞΟΥΡΙΩΤΗ, ό.π., σ. 843· Δ. ΤΡΑΥΛΟ-ΤΖΑΝΕΤΑΤΟ, σε Γενέθλιον Απόστολου Σ. Γεωργιάδη, τ. ΙΙ, σ. 1782 επ., όπου γίνεται λόγος για ένα είδος «αποθραυρισμένου μισθού»]. Για σύνοψη των απόψεων που έχουν εν γένει υποστηριχθεί στη θεωρία σχετικά με τον σκοπό της «αποζημίωσης απόλυσης» βλ. Φ. ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, Η απαγόρευση διακρίσεων ..., ό.π., σσ. 227-230.

35. Βλ. σχετικά L. DRIGUEZ, *Égalité de traitement des travailleurs en CDD*, Europe, 2014, n° 2, σσ. 41-42· F. BOUSEZ, *Recours irrégulier au CDD et licenciement injustifié*, La Semaine Juridique-Social, 2014, n° 40, σσ. 33-34· A. VON MEDEM, ZESAR 2014, σσ. 243-247.

36. Βλ. σχετικά Φ. ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, Η απαγόρευση διακρίσεων ..., ό.π., σ. 204.

► Ευρωπαϊκή ιθαγένεια και δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης

Το επιληφθέν αρμόδιο όργανο του κράτους μέλους οφείλει να εξετάσει το αίτημα διαμονής για λόγους οικογενειακής επανένωσης υπηκόου τρίτης χώρας εκτιμώντας την κάθε περίπτωση ξεχωριστά και λαμβάνοντας υπόψη τη σχέση εξάρτησης του υπηκόου τρίτης χώρας με τον πολίτη της Ένωσης καθώς και τυχόν συντρέχοντες λόγους δημοσίας τάξης

Οδηγία 2008/115/EK σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών – μη επαναπροώθηση, βέλτιστα συμφέροντα του παιδιού, οικογενειακή ζωή και κατάσταση της υγείας – οικειοθελής αναχώρηση – άρθρο 20, Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης – ιθαγένεια της Ένωσης – δικαίωμα διαμονής, υπηκόων τρίτης χώρας, μελών της οικογένειας πολίτη της Ένωσης ο οποίος δεν έχει ασκήσει το δικαίωμά του ελεύθερης κυκλοφορίας – άρθρο 7, Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής – άρθρο 24, Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – δικαιώματα του παιδιού

ΔΕΕ C-82/16, Κ.Α. κ.λπ., 08.05.2018, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2018:308 – Προδικαστική παραπομπή

Οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης είναι όλοι υπήκοοι τρίτων χωρών (Αρμενίας, Ρωσίας, Ουγκάντας, Κένυας, Νιγηρίας, Αλβανίας και Γουινέας), που διαμένουν στο Βέλγιο, εις βάρος των οποίων έχουν εκδοθεί αποφάσεις επιστροφής στις χώρες τους και αποφάσεις απαγόρευσης εισόδου στη βελγική επικράτεια. Καθώς διατηρούν οικογενειακούς δεσμούς με Βέλγους υπηκόους, προχώρησαν στην αίτηση χορήγησης άδειας διαμονής στο Βέλγιο για λόγους οικογενειακής επανένωσης. Πιο συγκεκριμένα, έχοντας α) την ιδιότητα τέκνου Βέλγου υπηκόου, εξαρτώμενου από αυτόν (τέτοια η περίπτωση της Κ.Α. και του Μ.Ζ.), β) την ιδιότητα γονέα ανήλικου τέκνου που έχει τη βελγική υπηκοότητα (τέτοια η περίπτωση της Μ.Ι., της Ν.Ν.Ν., του Ο.Ι.Ο. και του Ρ.Ι.), γ) την ιδιότητα του, σύμφωνα με τον νόμο, συνοικούντος συντρόφου που βρίσκεται σε σταθερή σχέση με Βέλγο υπήκοο (εν προκειμένω ο Β.Α.).

Το επιληφθέν αρμόδιο όργανο στο Βέλγιο αρνήθηκε να εξετάσει τις εν λόγω αιτήσεις επικαλούμενο την ύπαρξη εν ισχύ αποφάσεων απαγορεύσεως εισόδου στο βελγικό έδαφος. Το Raad voor Vreemdelingenbetwistingen (Συμβούλιο επίλυσεως ενδίκων διαφορών σε θέματα ασύλου και μεταναστεύσεως, στο Βέλγιο), κάνοντας λόγο για πάγια πρακτική του κράτους, εφαρμοζόμενη σε όλες ανεξαιρέτως τις υποθέσεις αιτήσεων άδειας διαμονής

για λόγους οικογενειακής επανένωσης υπέβαλε τέσσερα προδικαστικά ερωτήματα ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Δικαστήριο), τα οποία ουσιαστικά συνοψίζονται στη συμβατότητα της εν λόγω πρακτικής με το άρθρο 20 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: ΣΛΕΕ), υπό το πρίσμα του άρθρου 7 και 24 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης) και την Οδηγία 2008/115/EK¹ (στο εξής: Οδηγία).

Το Δικαστήριο, μετά την ανάπτυξη των προτάσεων της Γεν. Εισαγγελέως και απορρίπτοντας το αίτημα της Βελγικής Κυβέρνησης για επανάληψη της προφορικής διαδικασίας, προχωρά στην εξέταση των προδικαστικών ερωτημάτων που τέθηκαν ενώπιόν του.

Το Δικαστήριο έκρινε πως δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι η εν λόγω πρακτική του κράτους μέλους αντιτίθεται στην Οδηγία. Η εν λόγω Οδηγία θεσπίζει κοινούς κανόνες και διαδικασίες ως προς την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων κρατών και δεν προβλέπει τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να εξετασθεί η αίτηση χορηγήσεως άδειας διαμονής για λόγους οικογενειακής επανένωσης, μετά την έκδοση αποφάσεως περί επιστροφής η οποία συνοδεύεται από απαγόρευση εισόδου στην επικράτεια. Ωστόσο, έκρινε το Δικαστήριο πως η αρμόδια εθνική αρχή, όπως επιτάσσει το άρθρο 5 της Οδηγίας, κατά την έκδοση απόφασης επιστροφής, οφείλει να λαμβάνει υπόψη τα κρίσιμα στοιχεία της οικογενειακής ζωής του αιτούντος, ιδίως το συμφέρον του ανήλικου τέκνου του.

Ωστόσο, η εν λόγω πρακτική αντιτίθεται στο άρθρο 20 ΣΛΕΕ. Το Δικαστήριο, κάνοντας μνεία στην προγενέστερη νομολογία του², υπογραμμίζει πως το άρθρο 20 ΣΛΕΕ απαγορεύει εθνικά μέτρα συμπεριλαμβανομένων των αποφάσεων που δεν αναγνωρίζουν το δικαίωμα διαμονής των μελών της οικογένειας πολίτη της Ένωσης. Συναρτά την απαγόρευση αυτή με το αποτέλεσμα να εμποδίζονται οι πολίτες της Ένωσης να απολαύσουν πράγματι, κατά το ουσιώδες μέρος τους, τα δικαιώματα που συνδέονται με την ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης. Λόγω ακριβώς της στενής σχέσης εξάρτησης μεταξύ του πολίτη της Ένωσης και του υπηκόου τρίτης χώρας, σε περίπτωση που δεν αναγνωρισθεί το δικαίωμα διαμονής στον τελευταίο, ο πολίτης της Ένωσης θα αναγκασθεί να εγκαταλείψει το ευρωπαϊκό έδαφος συνοδεύοντας τον υπήκοο τρίτης χώρας στη χώρα προέλευσής του. Το γεγονός ότι ο πολίτης της Ένωσης δεν έχει κάνει χρήση

1. Οδηγία 2008/115/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16^{ης} Δεκεμβρίου 2008, σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών.

2. ΔΕΕ C-34/09, Ruiz Zambrano, 08.03.2011, ECLI:EU:C:2011:124, σκ. 42, ΔΕΕ C-356/11 και C-357/11, Ο. κ.λπ., 06.12.2012, ECLI:EU:C:2012:776, σκ. 45, καθώς και ΔΕΕ C-133/15, ό.π., σκ. 61, όπως παρατίθενται στη σκ. 49 της σχολιαζόμενης απόφασης.

του δικαιώματος της ελεύθερης κυκλοφορίας, δεν επηρεάζει. Το Δικαστήριο επισημαίνει επίσης ότι παρά το γεγονός ότι τα κράτη μέλη καθορίζουν τις προϋποθέσεις για το παράγωγο δικαίωμα του υπηκόου τρίτης χώρας που απορρέει από το άρθρο 20 ΣΛΕΕ, αυτός μπορεί να το επικαλεσθεί άμεσα με βάση το άρθρο 20 ΣΛΕΕ. Ως εκ τούτου, η άρνηση εξέτασης των ιδιαίτερων περιστάσεων της κάθε αίτησης χορήγησης άδειας διαμονής για λόγους οικογενειακής επανένωσης, που παρίσταται σαν πάγια πρακτική του βελγικού κράτους, αντιβαίνει στο άρθρο 20 ΣΛΕΕ.

Όσον αφορά στη σχέση εξάρτησης, το δικαστήριο έκρινε εξετάζοντας τις υποθέσεις της κύριας δίκης και προβαίνοντας στη διάκριση ανάμεσα στους ενήλικες και τους ανήλικους πολίτες της Ένωσης³. Στην περίπτωση δύο ενηλίκων (αιτών άδειας διαμονής για λόγους οικογενειακής επανένωσης και πολίτης της Ένωσης), για τη θεμελίωση της σχέσης εξάρτησης, το Δικαστήριο εκκινεί από την παραδοχή ότι «ένας ενήλικας είναι, καταρχήν, σε θέση να ζει ανεξάρτητα από τα μέλη της οικογένειάς του»⁴ και πέρα από τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης, οι οποίες λαμβάνονται υπόψη, απαιτεί αδυναμία απομάκρυνσής του από το μέλος το οποίο εξαρτάται. Επομένως, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι υφίσταται σχέση εξάρτησης ανάμεσα στα τέκνα (αιτούντες άδεια διαμονής) και τους γονείς (πολίτες της Ένωσης), αλλά ούτε και ανάμεσα σε νομίμους συνοικούντες συντρόφους (εκ των οποίων ο ένας αιτείται άδεια διαμονής και ο άλλος είναι πολίτης της Ένωσης) ώστε να αναγνωρισθεί στους υπηκόους τρίτων χωρών δευτερογενές δικαίωμα διαμονής, όπως αυτό απορρέει από το άρθρο 20 ΣΛΕΕ. Αντιθέτως, στην περίπτωση ανηλικού τέκνου πολίτη της Ένωσης και γονέα υπήκοο τρίτης χώρας που αιτείται άδεια διαμονής για λόγους οικογενειακής επανένωσης, το δικαστήριο οφείλει να συνεκτιμήσει το σύνολο των περιστάσεων της συγκεκριμένης περιπτώσεως, ώστε να διερευνήσει τη θεμελίωση σχέσης εξάρτησης μεταξύ του πολίτη της Ένωσης και του υπηκόου της τρίτης χώρας, υπό το πρίσμα του άρθρου 7 και 24 του Χάρτη και ως εκ τούτου τον κίνδυνο του τέκνου-πολίτη της Ένωσης να αναγκασθεί να εγκαταλείψει το έδαφος της Ένωσης, στην περίπτωση που δεν αναγνωρισθεί δικαίωμα διαμονής στον υπήκοο τρίτης χώρας. Το Δικαστήριο εκτιμά επίσης, ποιος είναι ο γονέας που έχει την πραγματική επιμέλεια του τέκνου. Μάλιστα, το γεγονός ότι ο έτερος γονέας του τέκνου είναι πολίτης της Ένωσης και είναι ικανός και διατεθειμένος να αναλάβει την επιμέλεια του τέκνου, δεν αρκεί από μόνο του ώστε να θεμελιώσει την ανυπαρξία σχέσης εξάρτησης ανάμεσα στο τέκνο με τον γονέα – υπήκοο τρίτης χώρας. Για μία τέτοια κρίση, το Δικαστήριο θεωρεί πως πρέπει να λαμβάνονται υπόψη μία πληθώρα στοιχείων, ιδίως

η ηλικία του τέκνου, η σωματική και συναισθηματική του ανάπτυξη, η ένταση του συναισθηματικού του δεσμού με κάθε γονέα του, καθώς και ο κίνδυνος που θα συνεπαγόταν για την ισορροπία του τέκνου ο αποχωρισμός του από τον γονέα υπήκοο τρίτης χώρας. Λόγοι οικονομικοί ή επανασύνδεσης της οικογένειας, ή το γεγονός ότι το τέκνο – πολίτης της Ένωσης με τον γονέα – υπήκοο τρίτης χώρας μένουν κάτω από την ίδια στέγη, δεν είναι δυνατό χωρίς συνεκτίμηση και των υπολοίπων παραγόντων να οδηγήσει στη θεμελίωση ύπαρξης σχέσης εξάρτησης στον βαθμό που απαιτείται για να αναγνωρισθεί δευτερογενές δικαίωμα διαμονής στον υπήκοο τρίτης χώρας.

Ωστόσο, δεν έχει καμία σημασία το ότι η σχέση εξαρτήσεως που επικαλείται ο υπήκοος τρίτης χώρας γεννήθηκε μετά την έκδοση της, εις βάρος του, αποφάσεως απαγορεύσεως εισόδου στην επικράτεια. Επίσης, άνευ σημασίας, υπό την έννοια του άρθρου 20 ΣΛΕΕ, παραμένει το ότι η επιβληθείσα εις βάρος του υπηκόου τρίτης χώρας απόφαση απαγορεύσεως της εισόδου έχει καταστεί απρόσβλητη όταν αυτός υποβάλλει την αίτηση χορήγησης άδειας διαμονής για λόγους οικογενειακής επανένωσης. Μάλιστα, το Δικαστήριο έκρινε πως το άρθρο 20 ΣΛΕΕ επιβάλλει την ανάκληση ή την αναστολή της απαγορεύσεως εισόδου του υπηκόου τρίτης χώρας, ακόμη κι αν αυτή έχει καταστεί απρόσβλητη, στην περίπτωση που θεμελιώνεται σχέση εξάρτησης μεταξύ τέκνου-πολίτη της Ένωσης και γονέα- αιτούντα χορήγησης άδειας διαμονής, σε τέτοιο βαθμό που επιβάλλει την αναγνώριση δευτερογενούς δικαιώματος διαμονής στον υπήκοο τρίτης χώρας⁵. Άνευ σημασίας, κρίνει το Δικαστήριο, και την παράνομη διαμονή του υπηκόου τρίτης χώρας στο έδαφος του κράτους μέλους (μετά από απόφαση απαγορεύσεως εισόδου στο έδαφος του, καθώς ο υπήκοος τρίτης χώρας δεν συμμορφώθηκε με απόφαση επιστροφής εκδοθείσα εις βάρος του), χωρίς την προηγούμενη εξέταση της σχέσης εξαρτήσεως του με τον πολίτη της Ένωσης. Όταν όμως, λόγοι δημοσίας τάξης οδήγησαν στη λήψη της απόφασης αυτής, τότε οι λόγοι αυτοί μπορούν να οδηγήσουν σε άρνηση αναγνώρισεως στον εν λόγω υπήκοο τρίτης χώρας δευτερογενούς δικαιώματος διαμονής μόνον εφόσον προκύπτει, κατόπιν συγκεκριμένης εκτιμήσεως του συνόλου των περιστάσεων της συγκεκριμένης υποθέσεως και υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας, του υπέρτερου συμφέροντος του τέκνου και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ότι ο ενδιαφερόμενος συνιστά πραγματική, ενεστώσα και αρκούντως σοβαρή απειλή για τη δημόσια τάξη.

Παρατηρήσεις

Κρυσταλλένια-Αικατερίνη Νικολή*

3. Βλ. σκ. 76 της σχολιαζόμενης απόφασης.

4. Σκ. 65 της σχολιαζόμενης απόφασης.

* ΜΔΕ, Νομικός, Ασκούμενη ΚΔΕΟΔ

5. Σκ. 83 της σχολιαζόμενης απόφασης.

Η εν λόγω απόφαση εντάσσεται στο πλαίσιο των αποφάσεων που αφορούν την ευρωπαϊκή ιθαγένεια. Το Δικαστήριο, εν προκειμένω, έρχεται αντιμέτωπο με την πάγια πρακτική ενός κράτους μέλους, συγκεκριμένα του Βελγίου, να αρνείται να εξετάσει την αίτηση χορήγησης άδειας διαμονής για λόγους οικογενειακής επανένωσης που έχουν υποβάλλει υπήκοοι τρίτων χωρών, για τον λόγο ότι εις βάρος τους έχει εκδοθεί απόφαση απαγόρευσης εισόδου στο έδαφος του κράτους μέλους. Το Δικαστήριο, απαντώντας στα προδικαστικά ερωτήματα που τέθηκαν ενώπιόν του, έκρινε την πρακτική αυτή αντίθετη με το άρθρο 20 ΣΛΕΕ, αναγνωρίζοντας ένα δευτερογενές-παράγωγο δικαίωμα διαμονής στους υπηκόους τρίτων χωρών που παρουσιάζουν σχέσεις εξάρτησης με πολίτες της Ένωσης, παρά το γεγονός ότι αυτοί οι τελευταίοι δεν έχουν ασκήσει το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας στο έδαφος της Ένωσης.

Σύμφωνη με αυτή την κρίση είναι και η Γεν. Εισαγγελέας⁶ που τονίζει πως το εθνικό δικαστήριο θα έπρεπε να εξετάσει τη συμβατότητα της εν λόγω πρακτικής με το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής ΕΣΔΑ), σεβόμενο την αρχή της αναλογικότητας. Συνεχίζει μάλιστα τον συλλογισμό της, υποστηρίζοντας πως η κρινόμενη εν προκειμένω βελγική πρακτική δεν βρίσκει δικαιολογητική βάση στην Οδηγία, αλλά ούτε ανταποκρίνεται στην προβλεπόμενη από την Οδηγία 2003/86/ΕΚ⁷ διαδικασία για την υποβολή και την εξέταση αιτήσεων οικογενειακής επανένωσης. Η Γεν. Εισαγγελέας διαφωνεί με τη θέση της Βελγικής Κυβέρνησης ότι η εν λόγω πρακτική εντάσσεται στο πλαίσιο της ευρείας διακριτικής ευχέρειας των κρατών μελών⁸. Τονίζει πως η θέσπιση δικονομικών κανόνων εντάσσεται όντως στο πλαίσιο της διακριτικής ευχέρειας των κρατών μελών, ωστόσο αυτοί οι κανόνες «δεν επιτρέπεται να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που το άρθρο 20 ΣΛΕΕ απονέμει στους πολίτες της Ένωσης».

Επιπλέον, κρίνεται σκόπιμο να διευκρινίσουμε σε αυτό το σημείο πως το αιτούν δικαστήριο κάνει λόγο για απαγόρευση εισόδου που συνοδεύεται από «απόφαση απομακρύνσεως». Ωστόσο, όπως αποσαφηνίζει η Γεν. Εισαγγελέας⁹, από τον ορισμό της «απαγορεύσεως εισόδου», όπως αυτός θεσπίζεται στο άρθρο 3 σημείο 6 της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ, οι εν λόγω απαγορεύσεις εισόδου συνοδεύονται από αποφάσεις επιστροφής και όχι από αποφάσεις απομακρύνσεως. Άλλωστε, η Οδηγία διακρίνει τις δύο

αποφάσεις μεταξύ τους¹⁰. Στο πλαίσιο των επτά κρινόμενων περιπτώσεων, οι επιβληθείσες από την εθνική διοίκηση αποφάσεις υποχρεώνουν τους υπηκόους των τρίτων χωρών να εγκαταλείψουν τη βελγική επικράτεια και ως εκ τούτου, πρέπει να νοηθούν στο σύνολό τους ως αποφάσεις επιστροφής.

I. Η μη άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας από τον πολίτη της Ένωσης δεν επηρεάζει την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου

Ένα πολύ σημαντικό στοιχείο της εν λόγω απόφασης είναι πως το γεγονός ότι ο πολίτης της Ένωσης δεν έχει ασκήσει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας, δεν επηρεάζει την αναγνώριση προστασίας, απορρέουσας από το άρθρο 20 ΣΛΕΕ, στο πρόσωπο του υπηκόου τρίτης χώρας. Μετά τις πρόσφατες αποφάσεις *Zambrano*¹¹, *McCarthy*¹² και *Dereci*¹³ που αφορούν τα δικαιώματα οικογενειακής επανένωσης των πολιτών της Ένωσης, το Δικαστήριο φαίνεται να προσδιορίζει εκ νέου την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης¹⁴. Το στοιχείο της άσκησης του δικαιώματος της ελεύθερης κυκλοφορίας στον ευρωπαϊκό χώρο ήταν απαραίτητο για την εφαρμογή του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τον θεσμό της Ευρωπαϊκής Ιθαγένειας. Κυρίως με την απόφαση *Zambrano* όμως, παρατηρείται μια αλλαγή στη νομολογία του Δικαστηρίου. Το Δικαστήριο στην εν λόγω απόφαση ξεπέρασε το κριτήριο της κυκλοφορίας του πολίτη της Ένωσης στο εσωτερικό αυτής και βασίσθηκε στις επιπτώσεις που μία εθνική πρακτική θα έχει στην κατ' ουσίαν απόλαυση των δικαιωμάτων του πολίτη της Ένωσης που πηγάζουν από την ιδιότητά του αυτή¹⁵. Επομένως, η απόφαση *Zambrano*, σηματοδοτεί μία νέα εποχή για τη νομολογία του Δικαστηρίου, όπου το στοιχείο της άσκησης του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας του πολίτη της Ένωσης δεν είναι απαραίτητο για την εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου.

Ωστόσο, η ευρωπαϊκή ιθαγένεια συνδέεται με την ελευθερία κυκλοφορίας στο έδαφος της Ένωσης. Η ελευθερία κυκλοφορίας στο έδαφος της Ένωσης πραγματώνει την έννοια του πολίτη της Ένωσης, αναδεικνύοντάς τον ως νέο υποκείμενο του δικαίου και φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων¹⁶. Σύμφωνα με τον Κ. Lenaerts, μετά την απόφαση *Zambrano*, η έννοια της Ευρωπαϊκής Ιθαγένειας είναι κάτι παραπάνω από μία «Πέμπτη ελευθε-

6. Σκ. 59 των προτάσεων της Γεν. Εισαγγελέα E. Sharpston, 26.10.2017.

7. Οδηγία 2003/86/ΕΚ του Συμβουλίου της 22ας Σεπτεμβρίου 2003 σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης.

8. Σκ. 48-49 των προτάσεων της Γεν. Εισαγγελέα E. Sharpston, ό.π.

9. Ibid, σκ. 44.

10. Άρθρο 3 σημείο 4 και 5 της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ. ό.π.

11. ΔΕΕ C-34/09, ό.π.

12. ΔΕΕ C-434/09, *McCarthy*, 05.05.2011, ECLI:EU:C:2011:277.

13. ΔΕΕ C-256/11, *Dereci* κ.λπ., 15.11.2011, ECLI:EU:C:2011:734.

14. A. TRYFONIDOU, *Redefining the Outer Boundaries of EU Law: The Zambrano, McCarthy and Dereci trilogy*, EPL, 2012, σσ. 493-526.

15. Τ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Η ιθαγένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Έννοια, εξελίξεις και προκλήσεις, ΕΜΕΔ, 2015, σσ. 18-19.

16. Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Ιθαγένεια*, ΕΔΚΑ, 2014, σσ. 1-2.

ρία» που περιορίζεται στην ελευθερία μετακίνησης. Τα δικαιώματα που ανάγονται στην ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης, ακόμη και ελλείψει του στοιχείου της ελεύθερης κυκλοφορίας, μπορούν να προβληθούν έναντι οποιουδήποτε εθνικού μέτρου απειλεί την απόλαυσή τους¹⁷. Θα μπορούσαμε λοιπόν να ισχυρισθούμε, πως αποτελεί ένα πλέγμα προστασίας για τους ευρωπαίους πολίτες, αλλά και για τους υπηκόους τρίτων χωρών που είναι μέλη οικογένειας πολίτη της Ένωσης, αφού αυτοί μπορούν να επικαλεστούν και να αποκτήσουν, βάσει του άρθρου 20 ΣΛΕΕ που θεσπίζει την ευρωπαϊκή ιθαγένεια, δευτερογενές δικαίωμα διαμονής στο έδαφος κράτους μέλους όπου μένει μόνιμα ο πολίτης της Ένωσης.

Εν προκειμένω, το δικαστήριο, ξεφεύγοντας από τον κανόνα ότι η κυκλοφορία των πολιτών των κρατών μελών στην Ένωση, αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ενεργοποίηση του Ευρωπαϊκού Δικαίου και άρα του θεσμού της Ευρωπαϊκής Ιθαγένειας και ακολουθώντας την πρόσφατη νομολογία του, με την απόφαση ορόσημο *Zambrano*, κρίνει πως η μη άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας από τον πολίτη της Ένωσης δεν αποτελεί κρίσιμο στοιχείο ώστε να οδηγήσει σε άρνηση εξέτασης χορήγησης δικαιώματος διαμονής σε υπήκοο τρίτης χώρας, μέλος της οικογένειας του εν λόγω πολίτη. Κρίσιμο στοιχείο παραμένει το κατά πόσο η άρνηση αυτή θα ανάγκαζε τον πολίτη της Ένωσης να εγκαταλείψει το ευρωπαϊκό έδαφος, προκειμένου να ακολουθήσει τον υπήκοο τρίτης χώρας. Αυτό θα αποστερούσε από τον πολίτη της Ένωσης τη δυνατότητα πραγματικής απόλαυσης, κατά το ουσιώδες μέρος τους, των δικαιωμάτων που πηγάζουν από την ιδιότητα του ως πολίτη της Ένωσης και θα έθιγε την πρακτική αποτελεσματικότητα της Ευρωπαϊκής Ιθαγένειας.

II. Η σύνδεση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας με τα κοινωνικά δικαιώματα και με όσους απολαμβάνουν των δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτή

Το ίδιο το Δικαστήριο με την πάγια νομολογία του επικεντρώθηκε στο να συνδέσει την έννοια της ευρωπαϊκής ιθαγένειας, με την ουσιαστική πολιτική ενοποίηση στο εσωτερικό της Ένωσης. Η ευρωπαϊκή ιθαγένεια πρωτοεμφανίζεται στην συνθήκη του Μάαστριχτ, και ενώ αρχικά ήταν συνδεδεμένη με τα δικαιώματα της κοινής αγοράς, αργότερα μέσω της νομολογίας του Δικαστηρίου επεκτάθηκε και στην απόλαυση κοινωνικών δικαιωμάτων¹⁸.

17. K. LENAERTS, EU Citizenship and the European Court of Justice's "stone by stone" approach, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2351667415000062> (τελευταία ανάκτηση 25.06.2018).

18. A.M. KONSTA, Enhancing and Limiting Citizenship Rights in EU Law: Towards a Right to Care?, σε P. Stangos / C. Deliyanni-Dimitrakou (eds), *Parcours en Europe sociale, à bord du Comité européen des droits sociaux – Journeys in Social Europe, on board of the European Committee of Social Rights, Tribute to Jean-Michel Belorgey*, Sakkoulas, Athens, Thessaloniki, 2017, σ. 99.

Απόφαση σταθμός του Δικαστηρίου είναι η *Martinez Sala*¹⁹, στην οποία το Δικαστήριο ξέφυγε από τη θεώρηση ότι δικαιώματα σε κοινωνικές παροχές αποδίδονται μόνο σε όσους εργάζονται (οικονομικά ενεργοί) στην Ένωση, και αναγνώρισε δικαίωμα σε κοινωνικές παροχές (εν προκειμένω επίδομα ανατροφής τέκνου) σε κατέχοντες άδεια παραμονής στο έδαφος του κράτους μέλους υπηκόους τρίτων χωρών παρά το γεγονός ότι αυτοί δεν εργάζονται. Η συγκεκριμένη νομολογία συνεχίστηκε και με άλλες αποφάσεις²⁰. Συμπερασματικά, με αυτόν τον τρόπο, το Δικαστήριο συνέδεσε την Ευρωπαϊκή Ιθαγένεια με την απόλαυση κοινωνικών δικαιωμάτων.

Επίσης, εκτός από τη σύνδεση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας με τα κοινωνικά δικαιώματα, εμφανής είναι και μία διεύρυνση ως προς τα υποκείμενα που απολαμβάνουν τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτή. Το Δικαστήριο, με την πρόσφατη νομολογία του έχει διευρύνει τον κύκλο ατόμων που μπορούν να απολαμβάνουν τα απορρέοντα από την ευρωπαϊκή ιθαγένεια δικαιώματα. Οι πολίτες που έχουν την υπηκοότητα κράτους μέλους και έχοντας αποκτήσει την ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης απολαμβάνουν στην ουσία τους τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτήν τους την ιδιότητα. Νομολογιακά, η δυνατότητα αυτή επεκτείνεται και σε άλλες κατηγορίες ατόμων. Το Δικαστήριο, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης επεκτείνει τα προνόμια (άδεια διαμονής και κοινωνικά επιδόματα) σε άλλα άτομα²¹, όπως υπηκόους τρίτων χωρών που είναι μέλη οικογένειας πολιτών της Ένωσης.

Άξιο μνείας είναι και το άμεσο αποτέλεσμα που αποδίδει το δικαστήριο, ήδη από την απόφαση *Baumbast*²², στις διατάξεις για την ιθαγένεια²³. Σε αυτή την απόφαση το Δικαστήριο αναγνώρισε την άμεση εφαρμογή του άρθρου 18 της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (ΣΕΚ), νυν άρθρο 21 ΣΛΕΕ.

III. Η σχέση εξάρτησης ως προϋπόθεση για την εφαρμογή του άρθρου 20 ΣΛΕΕ σε υπήκοο τρίτης χώρας

Κοινή παραδοχή και αφετηρία για τη νομολογία του Δι-

19. ΔΕΚ C-85/96, *Martinez Sala/Freistaat Bayern*, 12.05.1998, ECLI:EU:C:1998:217.

20. ΔΕΚ C-184/99, *Grzelczyk*, 20.09.2001, ECLI:EU:C:2001:458, ΔΕΚ C-224/98, *D'Hoop*, 11.07.2002, ECLI:EU:C:2002:432, ΔΕΚ C-138/02, *Collins*, 23.03.2004, ECLI:EU:C:2004:172, ΔΕΚ C-456/02, *Trojani*, 07.09.2004, ECLI:EU:C:2004:488, ΔΕΚ C-209/03, *Bidar*, 15.03.2005, ECLI:EU:C:2005:169. Βλ αναλυτικά Β. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ, Η προστασία των Θεμελιωδών δικαιωμάτων ύστερα από τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβόνας, www.constitutionalism.gr (τελευταία ανάκτηση 25.06.2018).

21. Ibid.

22. ΔΕΚ C-413/99, *Baumbast* και R, 17.09.2002, ECLI:EU:C:2002:493, σκ. 84.

23. A.M. KONSTA, ό.π., σ. 101.

καστηρίου αποτελεί το άρθρο 20 ΣΛΕΕ, με βάση το οποίο θεωρείται ότι αντίκειται σε οποιαδήποτε εθνική πρακτική κράτους μέλους που εμποδίζει τους φορείς της Ευρωπαϊκής Ιθαγένειας να απολαύσουν κατ'ουσία τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτή. Το Δικαστήριο προκειμένου να θεμελιώσει αυτόν τον υπάρχοντα κίνδυνο αποστέρησης δικαιωμάτων απορρεόντων από την ευρωπαϊκή ιθαγένεια, κάνει χρήση της έννοιας της «σχέσης εξάρτησης» ανάμεσα στον πολίτη της Ένωσης και τον υπήκοο τρίτης χώρας. Όπως έκρινε το Δικαστήριο στην υπόθεση *O. και S.*²⁴, κρίσιμο στοιχείο παραμένει η δυνατότητα πραγματικής απόλαυσης από τον πολίτη της Ένωσης, κατά το ουσιώδες μέρος τους, των δικαιωμάτων που πηγάζουν από την ιδιότητα του ως πολίτη της Ένωσης. Η εν λόγω αρχή, που πηγάζει από την απόφαση *Zambrano* και ακολουθείται και στη μεταγενέστερη νομολογία, δεν αφορά μόνον όσους συνδέονται με βιολογικούς δεσμούς, αλλά και αυτούς που δεν είναι συγγενείς εξ αίματος (τέτοια η περίπτωση των νομίμων συμβιούντων, σύμφωνα με τη Γεν. Εισαγγελέα²⁵). Άλλωστε, όπως και στην υπόθεση *Dereci*, το Δικαστήριο τόνισε πως οικονομικοί ή οικογενειακοί λόγοι δεν είναι από μόνοι τους αρκετοί για να θεμελιώσουν την αναγκαστική αποχώρηση του πολίτη της Ένωσης από τον ευρωπαϊκό χώρο.

Η έννοια της σχέσης εξάρτησης και η έννοια του δευτερογενούς δικαιώματος διαμονής σε υπήκοο τρίτης χώρας δεν είναι άγνωστη στο Δικαστήριο. Στην υπόθεση *Chavez Vilchez*²⁶, το δικαστήριο έκρινε πως η σχέση εξάρτησης πρέπει να είναι τέτοιου είδους, ώστε η άρνηση χορήγησης άδειας διαμονής στον υπήκοο τρίτης χώρας να αναγκάζει το τέκνο-πολίτη της Ένωσης σε αποχώρηση από το ευρωπαϊκό έδαφος. Για τον προσδιορισμό αυτής της έννοιας, εξετάζεται κάθε περίπτωση ξεχωριστά. Το Δικαστήριο παραθέτει μάλιστα, πληθώρα κριτηρίων, δίνοντας έμφαση στην εξέταση αυτών υπό το πρίσμα του σεβασμού της οικογενειακής ζωής αλλά και των δικαιωμάτων του παιδιού-πολίτη της Ένωσης.

Στην ίδια κατεύθυνση, το Δικαστήριο με μία σειρά αποφάσεων²⁷, διαμόρφωσε την έννοια του «έχοντος την πραγματική επιμέλεια»²⁸ του τέκνου-πολίτη της Ένωσης και με βάση την οποία ο έχων την επιμέλεια πολίτη της Ένωσης στην περίπτωση που είναι υπήκοος τρίτης χώρας δεν μπορεί να αποστερηθεί του δικαιώματος διαμονής στο έδαφος του κράτους μέλους όπου διαμένει και ο πολίτης της Ένωσης καθότι αυτό θα οδηγούσε στην αποστέρηση

του πολίτη της Ένωσης των ουσιαστικών του δικαιωμάτων που απορρέουν από την ιδιότητά του ως τέτοιου. Άρα, εξετάζοντας το ζήτημα απόλαυσης των δικαιωμάτων που απορρέουν από την Ευρωπαϊκή Ιθαγένεια από υπηκόους τρίτων χωρών, με βάση το Δίκαιο των Συνθηκών, το Δικαστήριο έχει ως γνώμονα τον σεβασμό των δικαιωμάτων του πολίτη της Ένωσης. Βασική μέριμνα του Δικαστηρίου παραμένει η πλήρης προστασία και απόλαυση των δικαιωμάτων του πολίτη της Ένωσης (που απορρέουν από το 20ΣΛΕΕ), που διασφαλίζεται με τη χορήγηση άδειας διαμονής στον γονέα- υπήκοο τρίτης χώρας, ώστε το τέκνο-πολίτη της Ένωσης να μην αναγκασθεί να εγκαταλείψει μαζί του το έδαφος της Ένωσης²⁹.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε πως τα δικαιώματα που απορρέουν από την ευρωπαϊκή ιθαγένεια και επεκτείνονται στους υπηκόους τρίτων χωρών λειτουργούν ως ασπίδα προστασίας για λογαριασμό των πολιτών της Ένωσης. Η προστασία που απορρέει από την ιθαγένεια της Ένωσης απονέμεται στους υπηκόους τρίτων χωρών, προς διασφάλιση της οικογενειακής επανένωσης, αλλά κυρίως προκειμένου να μη θιγεί η πρακτική αποτελεσματικότητα του θεσμού της ευρωπαϊκής ιθαγένειας. Με άλλα λόγια, βασικό μέλημα του Δικαστηρίου παραμένει η ουσιαστική απόλαυση των δικαιωμάτων των ευρωπαϊκών πολιτών, όπως αυτά απορρέουν από την ευρωπαϊκή ιθαγένεια, και η αναγνώριση δευτερογενούς δικαιώματος διαμονής στους υπηκόους τρίτων χωρών κινείται προς εξυπηρέτηση του προαναφερθέντος σκοπού.

► Δικαίωμα διαμονής άνω των τριών μηνών σε άτομο ιδίου φύλου που έχει συνάψει γάμο με υπήκοο Ε.Ε.

Οι αρμόδιες αρχές κράτους μέλους της Ε.Ε. δεν δύναται να αρνηθούν να χορηγήσουν σε υπήκοο τρίτου κράτους δικαίωμα διαμονής στο έδαφος του κράτους μέλους αυτού με την αιτιολογία ότι η νομοθεσία του εν λόγω κράτους μέλους δεν προβλέπει γάμο μεταξύ ατόμων του ιδίου φύλου

24. ΔΕΕ C-356/11 και C-357/11, *O. και S.*, 06.12.2012, ECLI:EU:C:2012:776.

25. Σκ. 80 των προτάσεων της Γεν. Εισαγγελέα E. Sharpston, ό.π.

26. ΔΕΕ C-133/15, ό.π.

27. ΔΕΚ C-200/02, *Zhu και Chen*, 19.10.2004, ECLI:EU:C:2004:639, ΔΕΕ C-34/09, ό.π., ΔΕΕ C-434/09, ό.π., ΔΕΚ C-60/00, *Carpenter*, 11.07.2002, ECLI:EU:C:2002:434.

28. Βλ. αναλυτικά A.M. KONSTA, ό.π., σσ. 99-114.

29. Βλ. επίσης M. ΒΑΛΕΡΓΑ / Β. ΚΑΡΑΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Απόφαση *Zambrano* C-34/09, Σχολιασμός των νομικών ζητημάτων στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού μαθήματος «Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης», σ. 17, όπου διατυπώνεται η συναγόμενη από την απόφαση θέση πως «η ευρωπαϊκή ιθαγένεια δημιουργεί ένα είδος προστατευτικής τριτενέργειας υπέρ των γονέων-υπηκόων τρίτων χωρών ανηλίκου τέκνου-πολίτη της Ε.Ε.» (<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW277/%CE%95%CF%81%CE%B3%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%B5%CF%82%20-%20%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/%CE%91%CF%80%CF%8C%CF%86%CE%B1%CF%83%CE%B7%20Zambrano.pdf>) τελευταία ανάκτηση 26.06.2018.

Οδηγία 2004/38/ΕΚ – δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών – δικαιούχοι – μέλη της οικογένειας του πολίτη της Ένωσης – έννοια του/της συζύγου – γάμος μεταξύ προσώπων του ίδιου φύλου – δικαίωμα διαμονής άνω των τριών μηνών – θεμελιώδη δικαιώματα

ΔΕΕ C-673/16, Coman κ.λπ., 05.06.2018, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: A. Tizzano, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet – Προδικαστική παραπομπή

Ο Andrian Coman, κατέχοντας διπλή υπηκοότητα Ρουμανίας και Η.Π.Α., παντρεύτηκε τον Robert Hamilton, υπήκοο Η.Π.Α. στις Βρυξέλλες το 2010. Τον Δεκέμβριο του 2012, ο Coman και ο σύντροφός του σε επικοινωνία που είχαν με τις αρμόδιες αρχές της Ρουμανίας, προκειμένου ο Hamilton να αποκτήσει άδεια παραμονής άνω των τριών μηνών στη χώρα, έλαβαν την απάντηση ότι ο Hamilton δεν θεωρούνταν σύζυγος ή μέλος της οικογένειας, καθώς στη Ρουμανία δεν αναγνωρίζονται οι γάμοι μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου. Οι δύο, σε συνέχεια της απάντησης από τις αρχές της Ρουμανίας προσέφυγαν στη δικαιοσύνη με το αιτιολογικό της διάκρισης κατά των πολιτών με βάση τον γενετήσιο προσανατολισμό και της παραβίασης της ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών στην Ε.Ε.

Το Curtea Constituțională (Συνταγματικό Δικαστήριο της Ρουμανίας) υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα προς το ΔΕΕ προκειμένου να διευκρινισθούν: (α) αν ο όρος «σύζυγος», κατά το άρθρο 2, σημείο 2, στοιχείο α' της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ σε συνδυασμό με τα άρθρα 7, 9, 21 και 45 του Χάρτη περιλαμβάνει τον έχοντα ίδιο φύλο «σύζυγο», (β) αν σε περίπτωση καταφατικής απάντησης στο πρώτο ερώτημα, το κράτος μέλος υποδοχής δικαιούται να χορηγήσει δικαίωμα διαμονής στην επικράτειά του για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών στον έχοντα ίδιο φύλο σύζυγο ενός πολίτη της Ένωσης (γ) αν σε περίπτωση αρνητικής απάντησης στο πρώτο ερώτημα ο σύζυγος ιδίου φύλου να θεωρείται «άλλο μέλος της οικογένειας» κατά το άρθρο 3 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ και (δ) αν, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης στο τρίτο ερώτημα, το κράτος μέλος υποχρεούται να χορηγήσει δικαίωμα διαμονής στην επικράτειά του για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών κατά το άρθρο 3 παρ. 2, στοιχείο α της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ σε συνδυασμό με τα άρθρα 7, 9, 21, και 45 του Χάρτη στον έχοντα ίδιο φύλο σύζυγο ενός πολίτη της Ένωσης.

Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι όποιος πολίτης Ένωσης έχει κάνει χρήση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας, μεταβαίνοντας και διαμένοντας πράγματι σύμφωνα με τις προβλέψεις της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ σε διαφορετικό κράτος μέλος από εκείνο του οποίου έχει την ιθαγένεια και έχει, στο πλαίσιο αυτού, δημιουργήσει ή εδραιώσει οικογενειακή ζωή με άτομο του ίδιου φύλου, υπήκοο τρίτου κράτους με νόμιμο τρόπο σε άλλο κράτος μέλος, τότε οι αρμόδιες αρχές του κράτους μέλους του οποίου την ιθαγένεια κατέ-

χει ο πολίτης δεν δύνανται να αρνηθούν να χορηγήσουν στον υπήκοο του τρίτου κράτους δικαίωμα διαμονής με την αιτιολογία ότι η νομοθεσία του κράτους μέλους δεν προβλέπει γάμο μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου.

Η απόφαση του Δικαστηρίου ουσιαστικά περιγράφει ότι η Οδηγία για την Ελευθερία της Μετακίνησης αφορά μόνο το δικαίωμα ενός πολίτη της Ε.Ε. να εισέρχεται και να διαμένει σε κράτη μέλη διαφορετικά από αυτό της υπηκοότητάς του και δεν παρέχει αυτοδικαίως δικαίωμα διαμονής σε υπηκόους τρίτων χωρών εκτός της Ε.Ε., μέλη οικογενειών υπηκόων της Ε.Ε. Εντούτοις, στην ερμηνεία του άρθρου 21(1) της ΣΛΕΕ, αυτό το δικαίωμα μπορεί να το επικαλεσθεί και ο υπήκοος τρίτης χώρας ο οποίος είναι μέλος οικογένειας πολίτη της Ε.Ε. Αν και τα κράτη μέλη έχουν το δικαίωμα να επιτρέπουν ή όχι τον γάμο μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου, δεν μπορούν να περιορίσουν το δικαίωμα παραμονής ενός πολίτη της Ε.Ε. αρνούμενα να παραχωρήσουν το δικαίωμα στον σύντροφο του ίδιου φύλου που μπορεί να είναι πολίτης τρίτης χώρας. Σε κάθε περίπτωση, όσον αφορά ζητήματα δημόσια πολιτικής, η υποχρέωση ενός κράτους μέλους να αναγνωρίσει γάμο μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου, ο οποίος έχει πραγματοποιηθεί σε άλλο κράτος μέλος για την απονομή άδειας διαμονής στο κράτος μέλος, δεν θεωρείται ότι υποβαθμίζει τον θεσμό του γάμου στο κράτος μέλος.

Παρατηρήσεις

Νικόλαος Γαϊτενίδης*, Βασίλειος Κόνιαρης**

1. Η ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων και η εφαρμογή της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ και των προβλέψεων της ΣΛΕΕ

Σύμφωνα με τα άρθρα 21, 45, 49 και της ΣΛΕΕ τα οποία συμπληρώνονται από τις προβλέψεις της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, οι υπήκοοι κρατών μελών της Ε.Ε. οι οποίοι μετακινούνται σε άλλο κράτος μέλος της Ε.Ε. αποκτούν αυτοί και τα μέλη της οικογένειάς τους δικαίωμα διαμονής στο κράτος μέλος. Για την εφαρμογή αυτών των προβλέψεων, το άρθρο 2 παρ. 2 της Οδηγίας αναφέρει μία λίστα μελών οικογένειας, η οποία περιλαμβάνει και τον όρο «σύζυγος» του πολίτη της Ε.Ε. Αυτά τα μέλη οικογενειών έχουν αυτομάτως τα ίδια δικαιώματα με τον πολίτη της Ε.Ε. όσον αφορά την εφαρμογή της Οδηγίας.

Ο περιορισμός του δικαιώματος της μετακίνησης των ευρωπαϊκών πολιτών μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο σύμφωνα με τις αρχές οι οποίες διέπουν τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, εν προκειμένω στην προστασία της οικογενειακής ζωής αυτή προβλέπεται στο άρθρο 7 του Χάρτη. Έτσι, το Δικαστήριο ακολουθεί τη συνήθη λογική και δομή των αποφάσεων που αφορούν τον πε-

* Δρ. Διεθνών και Ευρωπαϊκών σπουδών, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

** Δρ. Διεθνών και Ευρωπαϊκών σπουδών, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

ριορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας, εξετάζοντας εάν είναι δυνατόν να δικαιολογηθούν πιθανοί περιορισμοί στην ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η υποχρέωση αναγνώρισης ενός γάμου ιδίου φύλου για λόγους οικογενειακής επανένωσης «δεν υπονομεύει την εθνική ταυτότητα ή απειλεί τη δημόσια τάξη του οικείου κράτους μέλους», δεδομένου ότι «η υποχρέωση αυτή δεν επιβάλλει στο εν λόγω κράτος μέλος να προβλέψει, στο εθνικό του δίκαιο, τον θεσμό του γάμου μεταξύ προσώπων του ίδιου φύλου. Το οικείο κράτος μέλος υποχρεούται απλώς να αναγνωρίζει τέτοιους γάμους, που έχουν συναφθεί εντός

άλλου κράτους μέλους σύμφωνα με τη νομοθεσία του, αποκλειστικώς και μόνον ώστε να καθίσταται δυνατή η άσκηση των δικαιωμάτων που τα άτομα αυτά αντλούν από το δίκαιο της Ένωσης»¹. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο προσέθεσε ότι ένα εθνικό μέτρο που συνιστά εμπόδιο στην ελεύθερη κυκλοφορία μπορεί, εν πάση περιπτώσει, να δικαιολογηθεί μόνον εφόσον είναι σύμφωνο με τα θεμελιώδη δικαιώματα που εγγυάται ο Χάρτης, όπως το δικαίωμα του σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής².

Σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, οι εθνικές προβλέψεις όσον αφορά αυτό το δικαίωμα δεν μπορεί να είναι αυστηρότερες από τις προβλέψεις της Οδηγίας.

Θα πρέπει να επισημανθεί πως, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η Οδηγία 2004/38/EK διέπει αποκλειστικώς τις προϋποθέσεις εισόδου και διαμονής πολίτη της Ένωσης σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο της ιθαγένειάς του και συνεπώς δεν μπορεί να θεμελιώσει παράγωγο δικαίωμα διαμονής υπηκόων τρίτων κρατών που είναι μέλη της οικογένειας πολίτη της Ένωσης εντός του κράτους μέλους του οποίου την ιθαγένεια έχει ο πολίτης αυτός³. Ωστόσο, το Δικαστήριο βασιζόμενο στο άρθρο 21 παρ. 1 της ΣΛΕΕ έκρινε ότι εφόσον πολίτης της Ε.Ε. έχει δημιουργήσει και εδραιώσει οικογενειακή ζωή σε κράτος μέλος άλλο από την αυτό της ιθαγένειάς του, στο πλαίσιο πραγματικής διαμονής του στο κράτος μέλος αυτό, είναι απαραίτητο η οικογενειακή ζωή που διήγε ο πολίτης αυτός στο εν λόγω κράτος μέλος να μπορεί να συνεχισθεί, κατόπιν της επιστροφής του στο κράτος μέλος του οποίου έχει την ιθαγένεια. Διαφορετικά, εφόσον τα δικαιώματα που ο πολίτης της ΕΕ αντλεί από το άρθρο 21 δεν θα είχαν πρακτική αποτελεσματικότητα και ο πολίτης αυτός θα μπορούσε να αποτραπεί από το να εγκαταλείψει το κράτος μέλος του οποίου έχει την ιθαγένεια, προκειμένου

να ασκήσει δικαίωμά του διαμονής εντός άλλου κράτους μέλους, για τον λόγο ότι δεν θα είχε τη βεβαιότητα ότι θα μπορούσε να συνεχίσει να διάγει, στο κράτος μέλος καταγωγής του, την οικογενειακή ζωή που θα έχει κατά τον τρόπο αυτόν δημιουργήσει ή εδραιώσει στο κράτος μέλος υποδοχής⁴.

Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε την προηγούμενη νομολογία του⁵ πως οσάκις πολίτης της Ε.Ε. έχει κάνει χρήση των δικαιωμάτων ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής σε διαφορετικό κράτος μέλος από το κράτος μέλος καταγωγής του, μπορεί να επικαλεσθεί τα δικαιώματα που σχετίζονται με την ιδιότητα αυτή ακόμη και έναντι του κράτους μέλους καταγωγής του. Αυτό, σε αντίθεση με την υπόθεση *McCarthy* που είχε κρίνει ότι το άρθρο 21 της ΣΛΕΕ δεν εφαρμόζεται σε πολίτη της ΕΕ που ουδέποτε άσκησε το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας⁶.

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι κατά το Δικαστήριο το άρθρο 21 της ΣΛΕΕ εφαρμόζεται σε περιπτώσεις «πραγματικής διαμονής» σε κράτος μέλος άλλο από αυτό της ιθαγένειας του πολίτη της Ε.Ε., Η «πραγματική διαμονή» τους στο κράτος μέλος υποδοχής θεμελιώνει κατά την επιστροφή τους παρεπόμενο δικαίωμα διαμονής (στη βάση του άρθρου 21 της ΣΛΕΕ) για τον υπήκοο τρίτου κράτους με τον οποίο οι εν λόγω πολίτες διήγαγαν οικογενειακή ζωή. Καταρχήν, αυτό ισχύει όταν ο πολίτης της ΕΕ και το μέλος της οικογένειάς του, το οποίο είναι υπήκοος τρίτης χώρας έχουν διαμείνει στο κράτος μέλος υποδοχής για τουλάχιστον τρεις μήνες σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που καθορίζονται στην Οδηγία για την ελεύθερη κυκλοφορία και με τον τρόπο αυτό έχουν συνάψει ή συσφίξει οικογενειακούς δεσμούς στη συγκεκριμένη χώρα⁷. Η απαίτηση της «πραγματικής διαμονής» ως προϋπόθεσης για την αναγνώριση των δικαιωμάτων του άρθρου 21 αποτελεί εγγύηση για την αποφυγή καταχρηστικής επίκλησης των συγκεκριμένων δικαιωμάτων.

2. Η έννοια του γάμου στο ενωσιακό δίκαιο

i. Η έννοια του «συζύγου»

Με τη συγκεκριμένη απόφαση το Δικαστήριο διευρύνει την έννοια του «συζύγου» (*spouse*) για τους σκοπούς της Οδηγίας 2004/38/EK και συνεπώς την ερμηνεία των προβλέψεων του Ευρωπαϊκού Δικαίου όσον αφορά το δικαίωμα παραμονής των πολιτών της Ε.Ε. και των μελών της οικογένειάς τους. Ειδικότερα, όσον αφορά την ερμηνεία της Οδηγίας, ο όρος «σύζυγος» δεν έχει αναφορά στο φύλο, άρα μπορεί να επεκταθεί και σε συζύγους ιδίου φύ-

1. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 45.

2. A. TRYFONIDOU, *Free Movement of Same-Sex Spouses within the EU: The ECJ's Coman judgment* (19.06.2018), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://europeanlawblog.eu/2018/06/19/free-movement-of-same-sex-spouses-within-the-eu-the-ecjs-coman-judgment/>.

3. Βλ. σχετικά ΔΕΕ C-456/12, *O*, 12.03.2014, ECLI:EU:C:2014:135, σκ. 37, ΔΕΕ C-133/15, *Chavez-Vilchez* κ.λπ., 10.05.2017, ECLI:EU:C:2017:354, σκ. 53 και ΔΕΕ C-165/16, *Lounes*, 14.11.2017, ECLI:EU:C:2017:862, σκ. 32.

4. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 24.

5. Βλ. ΔΕΚ C-11/06 και C-12/06, *Morgan*, 23.10.2007, ECLI:EU:C:2007:626, σκ. 22, ΔΕΕ C-523/11 και C-585/11, *Prinz και Seeberger*, 18.07.2013, ECLI:EU:C:2013:524, σκ. 23.

6. ΔΕΕ C-434/09, *McCarthy*, 05.05.2011, ECLI:EU:C:2011:277.

7. ΔΕΕ C-457/12, *S. και G.*, 12.03.2014, ECLI:EU:C:2014:136.

λου, ανεξάρτητα από τις εθνικές ρυθμίσεις. Εντούτοις, οι εθνικές προβλέψεις καθορίζουν ειδικότερα δικαιώματα τα οποία θα παρέχονται στα ζευγάρια ιδίου φύλου, ενώ τα κράτη μέλη είναι αυτά που αποφασίζουν για το αν οι γάμοι ατόμων ιδίου φύλου επιτρέπονται ή όχι στο εθνικό νομικό πλαίσιο.

Όπως σημειώνεται από τη θεωρία, πρόκειται για μία υπόθεση ορόσημο με μεγάλη συνταγματική σημασία και δυνατότητες αλλαγής του νομικού τοπίου όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ ομοφύλων. Επιπλέον, η απόφαση αυτή ενέχει μεγάλη συμβολική σημασία, καθώς το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθιστά σαφές ότι θεωρεί τους γάμους μεταξύ ομοφύλων ισότιμους με τους γάμους μεταξύ ετερόφυλων⁸. Η ερμηνεία αυτή, έρχεται *prima facie* σε αντίθεση με προηγούμενη απόφαση του Δικαστηρίου⁹ στην οποία έκρινε ότι «δεν αμφισβητείται ότι ο όρος «γάμος», κατά τον κοινώς αποδεκτό από τα κράτη μέλη ορισμό, περιγράφει την ένωση μεταξύ δύο προσώπων διαφορετικού φύλου». Το Δικαστήριο στην απόφασή του, προχωράει σε ένα συνδυασμό αυτόνομης ερμηνείας του Ευρωπαϊκού Δικαίου και των εθνικών νόμων καθώς δεν περιορίζεται στην ερμηνεία του όρου «σύζυγος» στα πλαίσια της Οδηγίας αλλά στις σκέψεις 36-45 αναφέρεται και σε ζητήματα αναγνώρισης του γάμου όπως αυτά ισχύουν στα κράτη μέλη της Ε.Ε.¹⁰ Στη συνέχεια όμως, επανέρχεται στην αυτόνομη ερμηνεία, αποφασίζοντας για το αν ο όρος «σύζυγος» στα πλαίσια της Οδηγίας 2008/34/ΕΚ δεν αναφέρεται σε φύλο. Τελικά, αυτή η μέθοδος του Δικαστηρίου αποδεικνύει ότι υπερισχύει η μέθοδος της αυτόνομης ερμηνείας και η ερμηνεία του όρου «σύζυγος» αναφέρεται αποκλειστικά στην ερμηνεία των προβλέψεων της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ.

Ως εκ τούτου, στο παρόν στάδιο εξέλιξης του Ευρωπαϊκού δικαίου, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι το Δικαστήριο επιβάλει την αναγνώριση του γάμου μεταξύ ατόμων του ιδίου φύλου στην έννομη τάξη των κρατών μελών της Ε.Ε. Εξάλλου, σύμφωνα με τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Μ. Walthelet «το νομικό ζήτημα που βρίσκεται στο επίκεντρο της διαφοράς της κύριας δίκης δεν είναι αυτό της νομιμοποίησης του γάμου μεταξύ προσώπων του ιδίου φύλου, αλλά εκείνο της ελεύθερης κυκλοφορίας ενός πολίτη της Ένωσης. Τα κράτη μέλη είναι, βεβαίως, ελεύθερα να προβλέψουν ή να μην προβλέψουν στην εσωτερική τους έννομη τάξη τη δυνατότητα γάμου για πρόσωπα του ιδίου φύλου, ωστόσο το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι μία κατάσταση που

διέπεται από κανονιστικές ρυθμίσεις οι οποίες εμπίπτουν *a priori* στην αρμοδιότητα των κρατών μελών είναι δυνατόν να έχει «εγγενή σχέση με την ελευθερία κυκλοφορίας πολίτη της Ένωσης, η οποία εμποδίζει την άρνηση αναγνώρισης του δικαιώματος εισόδου και διαμονής στους [υψηλούς τρίτου κράτους] εντός του κράτους μέλους όπου διαμένει ο πολίτης αυτός, προκειμένου να μη θιγεί η ελευθερία αυτή»¹¹.

Το προηγούμενο μπορεί να υποστηριχθεί και με βάση τον Κανονισμό 2016/1191 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου όσον αφορά τα δημόσια έγγραφα τα οποία χρησιμοποιούν οι πολίτες της Ε.Ε. στην άσκηση του δικαιώματός τους παραμονής και μετακίνησης στην Ε.Ε. όπου αναφέρεται ότι τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται να αναγνωρίζουν τα έννομα αποτελέσματα τα οποία προκύπτουν από δημόσια έγγραφα άλλων κρατών μελών¹² (στη συγκεκριμένη περίπτωση, από γάμο μεταξύ ατόμων του ιδίου φύλου ο οποίος έχει πραγματοποιηθεί σε άλλο κράτος μέλος της Ε.Ε.).

ii. Ο γάμος ως ζήτημα εθνικής δημόσιας πολιτικής

Αν και τα κράτη μέλη έχουν το δικαίωμα να επιτρέπουν ή όχι το γάμο μεταξύ ατόμων του ιδίου φύλου, δεν μπορούν να περιορίσουν το δικαίωμα παραμονής ενός πολίτη της Ε.Ε. αρνούμενα να παραχωρήσουν το δικαίωμα στον σύντροφο του ιδίου φύλου που μπορεί να είναι πολίτης τρίτης χώρας. Σε κάθε περίπτωση, όσον αφορά ζητήματα δημόσια πολιτικής, η υποχρέωση ενός κράτους μέλους να αναγνωρίσει γάμο μεταξύ ατόμων του ιδίου φύλου ο οποίος έχει πραγματοποιηθεί σε άλλο κράτος μέλος για την απονομή άδειας διαμονής στο κράτος μέλος, δεν υποβαθμίζει τον θεσμό του γάμου στο κράτος μέλος.

Το παραπάνω επισημαίνεται στις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Μ. Walthelet ο οποίος επισημαίνει στην παρ. 41 ότι «στην επίδικη απόφαση τα προδικαστικά ερωτήματα περιορίζονται αποκλειστικά στο πλαίσιο της εφαρμογής της Οδηγίας 2004/38, κατά συνέπεια η ερμηνεία της έννοιας του/της συζύγου δεν θα έθετε υπό αμφισβήτηση τη διακριτική ευχέρεια που διαθέτουν σήμερα τα κράτη μέλη όσον αφορά τη νομιμοποίηση του γάμου μεταξύ προσώπων του ιδίου φύλου»¹³.

Στη νομολογία του ΕΔΔΑ, ο Γεν. Εισαγγελέας επισημαίνει ότι τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να αναγνωρίσουν τον γάμο μεταξύ ατόμων του ιδίου φύλου¹⁴. Στο παραπάνω πλαίσιο, η αιτιολογία της μη απόδοσης άδειας διαμονής σε σύζυγο ιδίου φύλου, υπηκοότητας τρίτου κράτους, (σε

8. Βλ. Α. TRYFONIDOU, ό.π.

9. Βλ. συνεκδικαζόμενες υποθέσεις ΔΕΚ C-122/99 και C-125/99, *Δ. και Σουηδία/Συμβούλιο*, 31.05.2001, ECLI:EU:C:2001:304.

10. Για την εφαρμογή της «αυτόνομης ερμηνείας» στις αποφάσεις του Δικαστηρίου βλ. P. LAGARDE, *La reconnaissance. Methode d'emploi*. In: *Vers de nouveaux équilibres entre ordres juridiques. Mélanges en l'honneur de H. Gaudemet-Tallon*, Dalloz, Paris, 2008, σ. 483.

11. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Μ. Walthelet στη σχολιαζόμενη απόφαση, 11.01.2018, ECLI:EU:C:2018:2, παρ. 38.

12. Άρθρο 2 παρ. 1, σημείο ε του Κανονισμού 1024/2012, ΕΕ 2016 L 200.

13. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Μ. Walthelet, ό.π., παρ. 41.

14. Βλ. υπόθεση *Chapin και Charpentier κατά Γαλλίας*, απόφαση της 9ης Ιουνίου 2016.

κράτος μέλος της Ε.Ε.) αποτελεί παραβίαση των άρθρων 8 και 14 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

3. Η συνταγματική ταυτότητα των κρατών μελών

Το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι το άρθρο 4 παρ. 2 της ΣΕΕ απαιτεί από την Ε.Ε. να σέβεται την εθνική πολιτική και συνταγματική ταυτότητα των κρατών μελών. Εντούτοις, έκρινε ότι η υποχρέωση ενός κράτους μέλους να αναγνωρίζει έναν νομίμως έγκυρο γάμο ομοφυλοφίλων που έχει συναφθεί σε άλλο κράτος μέλος δεν υπονομεύει τον θεσμό γάμου στο πρώτο κράτος μέλος εφόσον το πεδίο της αναγνώρισης έχει αποκλειστικά σκοπό να χορηγήσει από το δικαίωμα διαμονής σε υπήκοο τρίτης χώρας. Κατά συνέπεια, η υποχρέωση αναγνώρισης τέτοιων γάμων με μοναδικό σκοπό τη χορήγηση δικαιώματος διαμονής σε υπήκοο τρίτης χώρας δεν υπονομεύει την εθνική ταυτότητα ούτε απειλεί τη δημόσια τάξη του οικείου κράτους μέλους¹⁵.

4. Η εφαρμογή των αρχών του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

Το Δικαστήριο, όπως ήταν αναμενόμενο, αναφέρθηκε στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και στα δικαιώματα που κατοχυρώνονται μέσω αυτού, ειδικότερα στο άρθρο 7, σύμφωνα με το οποίο «κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και των επικοινωνιών του», αλλά και στο άρθρο 9 κατά το οποίο το δικαίωμα γάμου και το δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας διασφαλίζονται σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την άσκησή τους. Το δε άρθρο 21 παρ. 1 του Χάρτη απαγορεύει «κάθε διάκριση ιδίως λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, εθνοτικής καταγωγής ή κοινωνικής προέλευσης, γενετικών χαρακτηριστικών, γλώσσας, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών φρονημάτων ή κάθε άλλης γνώμης, ιδιότητας μέλους εθνικής μειονότητας, περιουσίας, γέννησης, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού».

Είναι αξιοσημείωτο ότι τόσο ο Γεν. Εισαγγελέας στις Προτάσεις του όσο και το ίδιο το Δικαστήριο λαμβάνουν σημαντικά υπόψη την εξέλιξη της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Έτσι, «από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου προκύπτει ότι η σχέση που διατηρεί ένα ζεύγος ομοφύλων μπορεί να εμπίπτει στην έννοια της «ιδιωτικής ζωής», καθώς και της «οικογενειακής ζωής», όπως ακριβώς και η σχέση ενός ζεύγους ετεροφύλων ευρισκόμενου στην ίδια κατάσταση»¹⁶. Επιπλέον, ο Γεν. Εισαγγελέας

στις προτάσεις του παρατηρεί ότι πράγματι, το ΕΔΔΑ, επιβεβαιώνει παγίως ότι τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να προβλέψουν τη δυνατότητα γάμου για τα πρόσωπα του ίδιου φύλου¹⁷, εντούτοις, στις αρχές της δεκαετίας του 2010, έκρινε ότι «η άποψη ότι, σε αντίθεση με ένα ετερόφυλο ζεύγος, ένα ομόφυλο ζεύγος δεν μπορεί να έχει “οικογενειακή ζωή” υπό την έννοια του άρθρου 8 [της ΕΣΔΑ] δεν ανταποκρίνεται πλέον στην πραγματικότητα»¹⁸. Το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε επίσης ότι το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ επιβάλλει στα συμβαλλόμενα κράτη την υποχρέωση να παρέχουν στα ομόφυλα ζεύγη τη δυνατότητα νομικής αναγνώρισης και προστασίας της σχέσεώς τους¹⁹.

5. Τελικές παρατηρήσεις

Η υπό εξέταση υπόθεση έρχεται λίγο καιρό μετά την απόφαση στην υπόθεση *Orlandi κ.ά. κατά Ιταλίας*²⁰ στην οποία το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπάρχει παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής που εγγυάται το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: έξι ζευγάρια ομοφύλων κατήγγειλαν ότι οι γάμοι τους, που είχαν συναφθεί στο εξωτερικό, δεν αναγνωρίστηκαν ή καταχωρήθηκαν υπό οποιαδήποτε μορφή ένωσης στην Ιταλία. Κρίνοντας ότι η έλλειψη αναγνώρισης των σχέσεών τους είχε αφήσει τα ζευγάρια σε νομικό κενό, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η κοινωνική τους πραγματικότητα, το Δικαστήριο αποφάσισε ότι τα κράτη δεν υποχρεούνται να αναγνωρίζουν αλλά πρέπει να χορηγούν με άλλα μέσα, να ισοδύναμο νομικό πλαίσιο που θα επιτρέπει στα ζευγάρια να διάγουν ομαλά τη ζωή τους²¹.

Ωστόσο, η συγκεκριμένη απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης προχωράει ένα βήμα πιο μακριά από την ανωτέρω απόφαση του ΕΔΔΑ καθώς αντί για ένα «ισοδύναμο νομικό πλαίσιο αναγνώρισης» απαιτεί την πλήρη αναγνώριση του γάμου μεταξύ ομοφύλων σε περιπτώσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ακόμα και σε περίπτωση συνταγματικής απαγόρευσης του γάμου μεταξύ ομοφύλων λόγω της αρχής της υπεροχής του Ευρωπαϊκού δικαίου²². Σε αντίθεση με τη στάση που κράτησε το Δικα-

15. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 45-46.

16. Σχολιαζόμενη απόφαση, παρ. 50. Το Δικαστήριο παραπέμπει στις υποθέσεις του ΕΔΔΑ *Βαλλιαντάος κ.λπ. κατά Ελλάδα*, απόφαση της 7ης Νοεμβρίου 2013, παρ. 73, καθώς και *Orlandi κ.λπ. κατά Ιταλίας*, απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2017, παρ. 143.

17. ΕΔΔΑ *Chapin και Charpentier κατά Γαλλίας*, απόφαση της 9ης Ιουνίου 2016.

18. ΕΔΔΑ *Schalk και Kopf κατά Αυστρίας*, απόφαση της 24ης Ιουνίου 2010.

19. ΕΔΔΑ *Oliari κ.λπ. κατά Ιταλίας*, απόφαση της 21ης Ιουλίου 2015.

20. ΕΔΔΑ *Orlandi κ.λπ. κατά Ιταλίας*, απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2017.

21. P. KULCZYK, *Towards a definition of marriage indifferent as to the sex of the persons?*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://eclj.org/marriage/eu/towards-a-definition-of-marriage-indifferent-as-to-the-sex-of-the-persons>.

22. Α. TRYFONIDOU, ό.π.

στήριο στην υπόθεση *Leger*, όπου το Δικαστήριο απέφυγε να προχωρήσει στη διαδικασία της στάθμισης των αντικρουόμενων συμφερόντων²³, εν προκειμένω κατέστησε σαφές πως τα κράτη μέλη δεν δύνανται να εφαρμόζουν να επιβάλλουν τις δικές τους απόψεις για τον γάμο μεταξύ ομοφύλων σε καταστάσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης²⁴.

Από την άλλη πλευρά, όπως σημειώνεται, η απόφαση του Δικαστηρίου περιορίζεται στο πλαίσιο των δικαιωμάτων ελεύθερης κυκλοφορίας και στο ευρύτερο πλαίσιο προ-

στασίας κατά των διακρίσεων. Είναι αξιοσημείωτο δε ότι το Δικαστήριο παρέλειψε την επίκληση του άρθρου 21 στην επιχειρηματολογία του. Το στενό πεδίο εφαρμογής της απόφασης θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως μία προσπάθεια να κατευνασθούν οι πιθανές κατηγορίες για δικαστικό ακτιβισμό, με δεδομένες τις διαφορετικές απόψεις μεταξύ των κρατών μελών σχετικά με τους γάμους ομοφύλων²⁵.

Σε κάθε περίπτωση, παρά το γεγονός πως το πεδίο εφαρμογής της απόφασης *Coman* φαίνεται περιορισμένο, οι πιθανές επιπτώσεις της προβλέπονται ιδιαίτερα σημαντικές.

23. Βλ. Σχετικά Ν. GAITENIDIS, *The Gay Blood Donor Controversy in the ECJ: Discrimination or Health Protection*, University of Macedonia, Jean Monnet Centre of Excellence, Constitutional Values Observatory, pp. 1-11, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://jmcexcellence.uom.gr/wp-content/uploads/2016/11/research-note-1.pdf>.

24. Α. TRYFONIDOU, ό.π.

25. D. TAN, *Adrian Coman v. Romania: A Small Victory with Wasted Potential* (OxHRH Blog, 19.06.2018), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://ohrh.law.ox.ac.uk/adrian-coman-v-romania-a-small-victory-with-wasted-potential/>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Μάιος – Ιούλιος 2018)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 3 – Απαγόρευση των βασανιστηρίων

Υποθέσεις Abu Zubaydah κατά Λιθουανίας (Προσφυγή Νο 46454/11), Al Nashiri κατά Ρουμανίας (Προσφυγή Νο 33234/12), αποφάσεις της 31ης Μαΐου 2018

■ *απάνθρωπη μεταχείριση – κατ' εξαίρεση παράδοση – CIA*

Οι προσφεύγοντες κρατήθηκαν, στην έναρξη του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας» που επακολούθησε την 11η Σεπτεμβρίου 2001, από την Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (CIA) των Ηνωμένων Πολιτειών. Μεταφέρθηκαν κατά τη διαδικασία της «κατ' εξαίρεσης παράδοσης» και κρατήθηκαν σε μυστικές εγκαταστάσεις κράτησης, που διατηρούσε η CIA σε διάφορες χώρες. Ως «Κρατούμενοι Υψηλής Αξίας», δηλαδή ως ύποπτοι τρομοκρατίας που ενδεχομένως να παρείχαν πληροφορίες σχετικά με τρέχουσες τρομοκρατικές απειλές κατά των Ηνωμένων Πολιτειών, υποβάλλονταν σε «ενισχυμένες τακτικές ανάκρισης» που περιελάμβαναν την τεχνική «του εικονικού πνιγμού», του αποκλεισμού σε κουτί, της στέρησης ύπνου και τροφής, έκθεσης σε χαμηλή θερμοκρασία, ορθοστασίας και υποβολής σε άλλες στάσεις που προκαλούν στρες. Ο προσφεύγων υποβλήθηκε και σε «μη-εγκεκριμένες» τεχνικές ανάκρισης, όπως εικονικές εκτελέσεις και κρέμασμα ανάποδα από τα πόδια.

Οι συνθήκες της «κατ' εξαίρεση παράδοσης» των προσφευγόντων αποτέλεσαν αντικείμενο πολλών εκθέσεων και ερευνών, περιλαμβανομένων και των ερευνών του εισηγητή της έρευνας που διεξήγαγε η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης (PACE) και της έκθεσης του 2014 της Γερουσίας των Ηνωμένων Πολιτειών σχετικά με τη χρήση βασανιστηρίων από τη CIA.

Με τις αποφάσεις της 24ης Ιουλίου 2014, το Δικαστήριο διαπίστωσε πολλές παραβιάσεις της Σύμβασης σχετικά με τις μυστικές κρατήσεις από τη CIA των προσφευγόντων στην Πολωνία (Προσφυγές Nos 7511/13 και 28761/11).

Στις παρούσες προσφυγές, οι προσφεύγοντες καταγγέλλουν ότι τα εναγόμενα κράτη επέτρεψαν στη CIA να τους υποβάλλει σε μυστικές κρατήσεις και βασανιστήρια στο έδαφός τους και στη συνέχεια να τους μεταφέρει σε άλλα κέντρα κράτησης της CIA στο εξωτερικό.

Οι δύο προσφεύγοντες κρατούνται στη Αμερικανική Ναυτική Βάση του Γκουαντάναμο Μπέι. Δεν έχει ασκηθεί δίωξη για κάποιο αδίκημα κατά του Abu Zubaydah, ενώ ο Al Nashiri παραπέμφθηκε να δικασθεί ενώπιον της στρατιωτικής επιτροπής των Ηνωμένων Πολιτειών για αδίκημα που επισύρει τη θανατική ποινή.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι αποδείχθηκε κατηγορηματικά και πέρα από κάθε αμφιβολία ότι η Λιθουανία και η Ρουμανία φιλοξενούσαν στο έδαφός τους κέντρα κράτησης της CIA. Επίσης, ότι οι προσφεύγοντες κρατήθηκαν εκεί μυστικά για πάνω από έναν χρόνο και ότι οι αρχές των εναγομένων κρατών γνώριζαν τη φύση και τον σκοπό των δράσεων της CIA στη χώρα τους. Μάλιστα, συνεργάστηκαν για την εκτέλεση του προγράμματος των «κατ' εξαίρεση παραδόσεων», παρόλο που γνώριζαν ότι, επιτρέποντας στη CIA να φυλακίζει υπόπτους τρομοκρατίας στο έδαφός τους, έθεταν τους υπόπτους αυτούς σε σοβαρό κίνδυνο να υποβληθούν σε μεταχείριση που απαγορεύεται από τη Σύμβαση.

Τα εξεταζόμενα ζητήματα των εν λόγω υποθέσεων εμπίπτουν στο πεδίο της «δικαιοδοσίας» της Λιθουανίας και της Ρουμανίας κατά την έννοια του άρθρου 1 και δύναται να αναδείξουν την ευθύνη τους σύμφωνα με τη Σύμβαση.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε πέραν κάθε αμφιβολίας ότι κατά τη διάρκεια της κράτησής τους στη Λιθουανία και στη Ρουμανία αντίστοιχα, οι προσφεύγοντες κρατήθηκαν – όπως κάθε κρατούμενος από τη CIA – υπό καθεστώς που περιελάμβανε, ως προκαθορισμένη προβλέψιμη ρουτίνα, την κάλυψη των ματιών με μαντήλια ή κουκούλες προκειμένου να μην έχουν την αίσθηση του προσανατολισμού και να μην αντιλαμβάνονται που βρίσκονται, αφαίρεση μαλλιών κατά την άφιξη, έλλειψη επικοινωνίας και πλήρης απομόνωση, συνεχής θόρυβος υψηλών και ποικίλων εντάσεων που εκπέμπεται σε διάφορες ώρες, συνεχής φωτισμός ώστε κάθε κελί να φωτίζεται όπως ένα γραφείο και χρήση δεσμών ποδιών σε κάθε περίπτωση κράτησης και μετακίνησης.

Ενώ οι προσφεύγοντες δεν υποβλήθηκαν στις σκληρότερες μεθόδους ανάκρισης, η εμπειρία τους κατά την κράτησή τους από τη CIA, η οποία προηγήθηκε της κράτησής τους από τα εναγόμενα κράτη, ήταν ένας παράγοντας που έπρεπε να ληφθεί υπόψη κατά την εκτίμηση της αυστηρότητας της μεταχείρισης στην οποία στη συνέχεια υποβλήθηκαν.

Συνεπώς, όσον αφορά στο καθεστώς κράτησης των προσφευγόντων και τις αθροιστικές συνέπειες που επέφερε, η καταγγελλόμενη μεταχείριση θα πρέπει να χαρακτηριστεί ως μια έντονη σωματική και ψυχολογική ταλαιπωρία που εμπίπτει στην έννοια της «απάνθρωπης μεταχείρισης».

Επομένως, η Λιθουανία και η Ρουμανία, αναφορικά με τη «συναίνεση και την ανοχή» τους προς το Πρόγραμμα

μα «Κρατουμένων Υψηλής Αξίας» θα πρέπει να κριθούν υπεύθυνες για τη διαπραχθείσα στο έδαφός τους παραβίαση των δικαιωμάτων των προσφευγόντων, τα οποία προστατεύονται από το άρθρο 3 της Σύμβασης.

Επιτρέποντας στη CIA να μεταφέρει τους προσφεύγοντες εκτός της Λιθουανίας και της Ρουμανίας σε άλλα κέντρα κράτησης, οι εθνικές αρχές τους εξέθεσαν σε προβλέψιμο, σοβαρό κίνδυνο περαιτέρω κακομεταχείρισης και υποβολής σε συνθήκες κράτησης, κατά παράβαση του άρθρου 3.

Παραβίαση του άρθρου 3.

Το Δικαστήριο επίσης έκρινε ότι η Ρουμανία παραβίασε το άρθρο 2 και 3 της Σύμβασης σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του Έκτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου και το άρθρο 6 παρ. 1 αναφορικά με τη μεταφορά του Al Nashiri από το έδαφός της, παρόλο που υφίστατο αληθινός και προβλέψιμος κίνδυνος να υποστεί μια κατάφωρη αρνησιδικία και να καταδικασθεί σε θανατική ποινή επιβαλλόμενη από στρατιωτική επιτροπή στις ΗΠΑ.

Το Δικαστήριο έκρινε περαιτέρω ότι και τα δύο εναγόμενα κράτη παραβίασαν:

- το άρθρο 3, κατά τη δικονομική του πτυχή, εξαιτίας της μη διεξαγωγής αποτελεσματικής και ενδεδειγμένης έρευνας των καταγγελιών των προσφευγόντων περί κακομεταχείρισης κατά τη διάρκεια της κράτησής τους από την CIA
- το άρθρο 5 αναφορικά με τη μυστική κράτηση των προσφευγόντων στο έδαφος των εναγομένων κρατών και τη μετέπειτα μεταφορά τους σε κέντρο κράτησης της CIA στο εξωτερικό
- το άρθρο 8, καθώς ο περιορισμός του δικαιώματος των προσφευγόντων για σεβασμό της προσωπικής και οικογενειακής τους ζωής δεν ήταν νόμιμος και αιτιολογημένος, δεδομένης της επιβολής μιας θεμελιωδώς παράνομης και μυστικής κράτησης και
- το άρθρο 13 εξαιτίας της έλλειψης αποτελεσματικού ενδίκου μέσου για να διαμαρτυρηθούν οι προσφεύγοντες για τις καταγγελλόμενες παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους.

Στο πλαίσιο του άρθρου 46 της Σύμβασης, το Δικαστήριο ζήτησε από τα εναγόμενα κράτη να επανενεργοποιήσουν και να ολοκληρώσουν όσο το δυνατό γρηγορότερα την έρευνα των συνθηκών, κάτω από τις οποίες οι προσφεύγοντες μεταφέρθηκαν και απομακρύνθηκαν από το έδαφός τους και τη μεταχείριση που δέχθηκαν όσο βρίσκονταν σ' αυτό, προκειμένου να αναγνωρίσουν και αν είναι δυνατόν να τιμωρήσουν τους υπευθύνους.

Σε διπλωματικό επίπεδο ζητήθηκε από τη Λιθουανία να προβεί σε περαιτέρω διαβήματα προς τις αρχές των Ηνωμένων Πολιτειών, ώστε οι τελευταίες να άρουν ή τουλάχιστον να επιδιώξουν να περιορίσουν τις συνέπειες των παραβιάσεων των δικαιωμάτων του Abu Zubaydah.

Καθώς η έκβαση της δίκης κατά του Al Nashiri είναι ακόμη αβέβαιη, η Ρουμανία πρέπει να ζητήσει διαβεβαιώσεις από τις αρχές των Ηνωμένων Πολιτειών ότι δεν θα του επιβληθεί η θανατική ποινή.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε σε κάθε προσφεύγοντα το ποσό των 100.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής τους βλάβης.

► Άρθρο 4 – Απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων

Υπόθεση S.M. κατά Κροατίας (Προσφυγή Νο 60561/14), απόφαση της 19ης Ιουλίου 2018

πλημμελής έρευνα – εμπόριο λευκής σαρκός – εκμετάλλευση και πορνεία

Η προσφεύγουσα υπέβαλε έγκληση κατά του T.M., πρώην αστυνομικού, καταγγέλλοντας ότι το καλοκαίρι του 2011 και τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους την ανάγκασε σωματικά και ψυχολογικά να εκπορνευθεί. Ασκήθηκε στη συνέχεια δίωξη κατά του T.M. για εξαναγκασμό σε πορνεία, ως επιβαρυντική περίπτωση του εγκλήματος οργάνωσης κυκλώματος πορνείας. Το 2013, ο T.M. αθωώθηκε από το δικαστήριο, καθώς ενώ αποδείχθηκε ότι οργάνωσε κύκλωμα πορνείας, όπου στρατολόγησε την προσφεύγουσα, εντούτοις δεν αποδείχθηκε ότι την εξανάγκασε σε πορνεία. Παραπέμφθηκε μόνο για την επιβαρυντική περίπτωση του εν λόγω αδικήματος και έτσι δεν ήταν δυνατό να καταδικασθεί για τη βασική μορφή του εγκλήματος, την οργάνωση κυκλώματος πορνείας. Η έφεση του Εισαγγελέα απορρίφθηκε και η ένσταση περί αντισυνταγματικότητας της προσφεύγουσας κηρύχθηκε απαράδεκτη.

Το εμπόριο λευκής σαρκός και η εκμετάλλευση της πορνείας πλήττουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τις θεμελιώδεις ελευθερίες των θυμάτων και δεν μπορούν να θεωρηθούν αποδεκτά σε μια δημοκρατική κοινωνία και συμβατά με τις αξίες που αναπτύσσονται στη Σύμβαση. Δεν ήταν απαραίτητο να διευκρινισθεί εάν η μεταχείριση της προσφεύγουσας συνιστούσε «δουλεία», «σκληρά» ή «αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία». Αντιθέτως, κρίθηκε ότι το εμπόριο λευκής σαρκός αυτό καθ' εαυτό, όπως και η εκμετάλλευση της πορνείας – κατά την έννοια του άρθρου 3(α) του Πρωτοκόλλου του Παλέρμ, του άρθρου 4(α) της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων (Σύμβαση κατά της σωματεμπορίας), του άρθρου 1 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για την Καταστολή της Διακίνησης Προσώπων και την Εκμετάλλευση της Πορνείας Άλλων και της Σύμβασης για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διάκρισης κατά των Γυναικών- εμπίπτει στο πεδίο του άρθρου 4 της Σύμβασης. Στο πλαίσιο αυτό, δεν είχε σημασία ότι ο προσφεύγων ήταν υπήκοος του

εναγόμενου κράτους και δεν υπήρχε στοιχείο αλλοδαποτητας, καθώς το άρθρο 2 της Σύμβασης κατά της Σωματεμπορίας συμπεριελάμβανε «όλες τις μορφές εμπορίας προσώπων, είτε εθνικές είτε διακρατικές» και η Σύμβαση για την Καταστολή της Διακίνησης Προσώπων και την Εκμετάλλευση της Πορνείας Άλλων αναφερόταν στην εκμετάλλευση σε πορνεία γενικά.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι η καταγγελία της προσφεύγουσας είχε τρεις πτυχές και τις εξέτασε διακριτά:

(i) Η πορνεία στην Κροατία ήταν παράνομη. Ομοίως, η εκμετάλλευση της πορνείας, ο εξαναγκασμός σε πορνεία, ως επιβαρυντική μορφή του προηγούμενου αδικήματος και η παροχή σεξουαλικών υπηρεσιών. Επίσης, απαγορευόταν η εμπορία ανθρώπων, η δουλεία, η αναγκαστική εργασία και η μαστροπεία. Η ύπαρξη θύματος ήταν αδιάφορη για τη διαπίστωση τέλεσης του ποινικού αδικήματος της εμπορίας ανθρώπων και από το 2013 το ίδιο οριζόταν ρητώς στον Ποινικό Κώδικα για την περίπτωση της μαστροπείας. Επίσης, από το 2013 η αγορά σεξουαλικών υπηρεσιών αποτελεί ποινικό αδίκημα. Το Γραφείο της Εισαγγελίας ανέλαβε την άσκηση ποινικής δίωξης για όλα τα προαναφερόμενα αδικήματα. Ο Κροατικός Κώδικας Ποινικής Δικονομίας επίσης περιελάμβανε διατάξεις σχετικές με τα δικαιώματα των θυμάτων των ποινικών αδικημάτων και ειδικότερα των θυμάτων των εγκλημάτων κατά της σεξουαλικής ελευθερίας. Επιπλέον, η Κροατική Κυβέρνηση υιοθέτησε διάφορα στρατηγικά έγγραφα που στόχευαν στην πρόληψη και καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και συνέστησε ειδικές ομάδες επιφορτισμένες με το έργο της παροχής βοήθειας στα θύματα εμπορίας ανθρώπων. Το Δικαστήριο συνεπώς ήταν ικανοποιημένο ότι κατά το χρόνο διάπραξης και δίωξης του καταγγελλόμενου αδικήματος υπήρχε κατάλληλο νομικό πλαίσιο στην Κροατία για την εκδίκασή του στο πλαίσιο της έννοιας της εμπορίας ανθρώπων, εξαναγκασμού σε πορνεία και εκμετάλλευσης της πορνείας.

(ii) Η προσφεύγουσα ουδέποτε προέβαλε ένσταση ή έφερε οποιαδήποτε καταγγελία σχετικά με τη συμπεριφορά των εθνικών αρχών, συμπεριλαμβανομένης αυτής του δικαστηρίου που δίκασε τον Τ.Μ. ή οποιασδήποτε άλλης αρχής ή οποιαδήποτε άλλη καταγγελία σχετικά με τα δικαιώματά της ως θύμα εμπορίας ή σχετικά με την παροχή βοήθειας, στήριξης και κάθε μορφής παροχής συμβουλών στην ίδια ή σχετικά με έλλειψη τέτοιας παροχής. Κατά τη διάρκεια της δίκης, η προσφεύγουσα πληροφορήθηκε για τη δυνατότητα να έρθει σε επαφή με το Τμήμα Οργάνωσης και Παροχής Στήριξης στους Μάρτυρες και στα Θύματα του δικαστηρίου. Υπό αυτές τις συνθήκες το Δικαστήριο δέχθηκε ότι παρασχέθηκε όντως στην προσφεύγουσα στήριξη και βοήθεια, όπως υποστήριξε η Κυβέρνηση. Η βοήθεια αυτή σε πρώτη φάση περιελάμβανε την αναγνώρισή της ως θύμα εμπορίας ανθρώπων. Ως τέτοιο της παρασχέθηκε συμβουλευτική βοήθεια από τον Κροατικό Ερυθρό Σταυρό και δωρεάν νομική βοή-

θεια δυνάμει ενός προγράμματος επιχορηγούμενου από το Κράτος που εκπονούνταν μέσω ενός μη Κυβερνητικού Οργανισμού. Επίσης, μετά από απαίτηση της προσφεύγουσας ο κατηγορούμενος απομακρύνθηκε από την αίθουσα του δικαστηρίου και εκείνη έδωσε κατάθεση χωρίς την παρουσία του.

(iii) Η αστυνομία και οι διωκτικές αρχές ενήργησαν άμεσα και ειδικότερα στη διεξαγωγή έρευνας στο σπίτι του Τ.Μ., στη λήψη κατάθεσης από την προσφεύγουσα και στην άσκηση ποινικής δίωξης κατά του Τ.Μ. Από την άλλη οι μόνοι μάρτυρες που κατέθεσαν κατά την ανάκριση και ενώπιον του δικαστηρίου κατά την ακροαματική διαδικασία ήταν η προσφεύγουσα και μια φίλη της. Ενώ ήταν αληθές ότι η φίλη της δεν επιβεβαίωσε πλήρως τις καταθέσεις της προσφεύγουσας, υπήρχαν ενδείξεις ότι η προσφεύγουσα προσέφυγε για βοήθεια στη μητέρα της φίλης της και όχι στην ίδια την φίλη της και μίλησε στο τηλέφωνο την ημέρα που το έσκασε. Αμέσως μετά που το έσκασε από τον Τ.Μ. η προσφεύγουσα έμεινε για αρκετούς μήνες μαζί με τη φίλη της και τη μητέρα της φίλης της. Όμως, οι ανακριτικές αρχές δεν έλαβαν κατάθεση από τη μητέρα. Ομοίως, δεν έλαβαν κατάθεση από τον σύντροφο της φίλης της, ο οποίος τη μετέφερε στο διαμέρισμα της φίλης της. Τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι οι εθνικές αρχές δεν κατέβαλαν σοβαρή προσπάθεια να ερευνήσουν σε βάθος όλες τις σχετικές συνθήκες της υπόθεσης και να συλλέξουν όλα τα αποδεικτικά στοιχεία. Δεν κατέβαλαν και περαιτέρω προσπάθειες να αναγνωρίσουν, εντοπίσουν και ανακρίνουν τους πελάτες της προσφεύγουσας. Επίσης, δεν έλαβαν κατάθεση από τη μητέρα της προσφεύγουσας, τους γείτονες της προσφεύγουσας και τον Τ.Μ., οι οποίοι όλοι θα μπορούσαν να γνωρίζουν για την ακριβή σχέση ανάμεσα στην προσφεύγουσα και τον Τ.Μ., τις καταγγελλόμενες χειροδικίες και τον αναγκαστικό εγκλεισμό της στο διαμέρισμα.

Δεν υπήρξε ένδειξη ότι οι εθνικές αρχές προσπάθησαν σοβαρά να ερευνήσουν σε βάθος τα ακόλουθα στοιχεία, που ήταν σχετικά κατά την αξιολόγηση του εάν ο Τ.Μ. εξανάγκασε την προσφεύγουσα στην πορνεία: τις καταγγελίες της προσφεύγουσας ότι ήταν οικονομικά εξαρτώμενη από τον Τ.Μ. και των διάφορων μορφών εξαναγκασμού που κατήγγειλε ότι εφάρμοσε πάνω της, όπως την επισήμανση ότι ήταν πρώην αστυνομικός με "οπλοστάσιο", τις απειλές ότι θα βλάψει την οικογένειά της και τη χειραγώγησή της, όπως επίσης και την κατάθεση της φίλης της ότι η προσφεύγουσα ήταν αγχωμένη και φοβόταν τον Τ.Μ., ο οποίος συνέχιζε να την απειλεί μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης μετά τη διαφυγή της. Προκύπτει ότι δεν είχε ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι κατά την έρευνα στο σπίτι του Τ.Μ. η αστυνομία ανακάλυψε πολλά αυτόματα όπλα. Τα εθνικά δικαστήρια δεν έδωσαν επαρκή προσοχή στα στοιχεία αυτά και κατέληξαν στον συμπέρασμα ότι η προσφεύγουσα παρείχε σεξουαλικές υπηρεσίες εκουσίως. Σύμφωνα με την Κροατική νομοθε-

σία, τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την Καταστολή της Διακίνησης Προσώπων και την Εκμετάλλευση της Πορνείας Άλλων και τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων, η συναίνεση του θύματος είναι άνευ σημασίας. Επιπλέον, τα εθνικά δικαστήρια απέρριψαν την κατάθεση της προσφεύγουσας ως αναξιόπιστη και ασυνάρτητη, καθώς δεν ήταν σίγουρη, έκανε παύσεις και δίσταζε όταν κατέθετε. Οι εθνικές αρχές δεν αξιολόγησαν τον πιθανό αντίκτυπο που είχε το ψυχολογικό τραύμα στην ικανότητα της προσφεύγουσας να ιστορεί με συνοχή και ακρίβεια τις συνθήκες τις εκμετάλλευσής της. Δεδομένου του εύαιλου των θυμάτων των σεξουαλικών εγκλημάτων, η συνάντηση με τον Τ.Μ. στην αίθουσα του δικαστηρίου θα μπορούσε να είχε δυσμενείς συνέπειες για την προσφεύγουσα, ασχέτως του γεγονότος ότι ο Τ.Μ. τελικά απομακρύνθηκε από την αίθουσα. Εν τέλει, οι αρμόδιες εθνικές αρχές δεν εκπλήρωσαν τις διαδικαστικές υποχρεώσεις τους, που απορρέουν από το άρθρο 4.

Παραβίαση άρθρου 4.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα το ποσό των 5.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση Fröhlich κατά Γερμανίας (Προσφυγή Νο 16112/15), απόφαση της 26ης Ιουλίου 2018

Άρνηση παροχής δικαιώματος επικοινωνίας – κατά νόμο γονείς – παροχή πληροφοριών – βιολογικός πατέρας

Ο προσφεύγων έκανε σχέση με τη Χ, έγγαμη γυναίκα που διέμενε με τον σύζυγό της με τον οποίο είχαν έξι παιδιά. Στις αρχές του έτους 2006, η Χ ενημέρωσε τον προσφεύγοντα ότι ήταν έγκυος. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους γέννησε ένα κοριτσάκι και λίγο μετά διέκοψε τη σχέση της με τον προσφεύγοντα. Η Χ και ο σύζυγός της και κατά τεκμήριο πατέρας του κοριτσιού απαγόρευσαν στον προσφεύγοντα να έχει επαφή με το παιδί. Αμφισβητούσαν ότι ο προσφεύγων ήταν ο βιολογικός πατέρας του παιδιού, αλλά συγχρόνως δεν συναινούσαν στη διεξαγωγή τεστ πατρότητας. Ο προσφεύγων κίνησε διάφορες διαδικασίες προκειμένου να αναγνωρισθεί νομικά ως πατέρας, να διεξαχθεί τεστ πατρότητας και να αποκτήσει από κοινού άσκηση γονικής μέριμνας. Τα εθνικά δικαστήρια απέρριψαν όλα τα αιτήματά του.

Η απόφαση του Εφετείου να μην χορηγήσει στον προσφεύγοντα δικαίωμα επικοινωνίας αποτέλεσε περιορισμό του δικαιώματός του για σεβασμό της ιδιωτικής του ζωής. Η απόφασή του στηριζόταν στο εσωτερικό δίκαιο και στόχευε στην προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών του παιδιού. Για τον καθορισμό εάν η παρέμβαση

ση ήταν «απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία» θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι ο προσφεύγων δεν μπορούσε, δυνάμει του ισχύοντος τότε γερμανικού Αστικού Δικαίου, να διεκδικήσει δικαιώματα επικοινωνίας, καθώς δεν είχε αναγνωρισθεί νομικά ως πατέρας, αλλά και δεν έφερε πρακτικά καμία ευθύνη για το παιδί. Αναφορικά με τη δυνατότητα να βασισθούν δικαιώματα επικοινωνίας στο ενδεχόμενο ο προσφεύγων να είναι ο βιολογικός πατέρας, το Εφετείο, έχοντας υπόψη του τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου στις υποθέσεις *Anayo*¹ και *Schneider*², έκρινε ότι ο καθορισμός της βιολογικής πατρότητας του προσφεύγοντα, παρά την επιθυμία των κατά νόμο γονέων, θα ήταν σε αντίθεση προς το συμφέρον του παιδιού. Εντούτοις, η απόφαση δεν έδινε απάντηση στο ερώτημα αυτό, επειδή η επικοινωνία με τον προσφεύγοντα θα μπορούσε, σε κάθε περίπτωση, να θέσει σε κίνδυνο το συμφέρον του παιδιού εξαιτίας της βαθιάς διαμάχης ανάμεσα στους κατά νόμο γονείς και στον προσφεύγοντα και του διαφαινόμενου κινδύνου που υφίστατο από το γεγονός ότι ο προσφεύγων δεν είχε αποκλείσει την πιθανότητα να ενημερώσει το παιδί ότι ήταν ο βιολογικός του πατέρας. Το Εφετείο συνεπώς είχε επιπλέον λόγους να στηρίξει την απόφασή του.

Αναφορικά με τη διαδικασία λήψης απόφασης, καταρχάς, ο προσφεύγων συμμετείχε άμεσα στις διαδικασίες αυτοπροσώπως αλλά και με συνήγορο. Δεύτερον, το Εφετείο κάλεσε σε ακρόαση όχι μόνο τον προσφεύγοντα αλλά και το παιδί και τους κατά νόμο γονείς του. Επιπλέον, το Εφετείο λαμβάνοντας την απόφαση να μην χορηγήσει δικαίωμα επικοινωνίας συνεκτίμησε τη γενική οικογενειακή κατάσταση και στηρίχθηκε σε μία εκτενή γραπτή δήλωση της νομίμου επιτρόπου του παιδιού, μιας έμπειρης ψυχολόγου. Συνεπώς, δεν υπήρχε ένδειξη ότι το Εφετείο βάσιζε την απόφασή του σε τυποποιημένα επιχειρήματα υπέρ των αποδεκτών από την κοινωνία μορφών οικογενειών. Επίσης, ενώ ήταν αληθές ότι το Εφετείο απέρριψε το αίτημα του προσφεύγοντος να αναγνωρίσει την πατρότητά του, ήταν επίσης αληθές ότι ένα δικαστήριο θα μπορούσε να μην διατάξει τη διεξαγωγή τεστ πατρότητας σε υποθέσεις όπου οι περαιτέρω συνθήκες για επικοινωνία δεν υφίστανται. Επομένως, η δικονομική προσέγγιση του Εφετείου ήταν εύλογη και, αφενός, παρείχε επαρκή αιτιολογία για την απόρριψη δικαιώματος επικοινωνίας στον προσφεύγοντα αλλά και, αφετέρου, του προσέφερε την απαιτούμενη προστασία των συμφερόντων του.

Απαράδεκτη ως προδήλως αβάσιμη.

Η απόφαση του Εφετείου να αρνηθεί στον προσφεύγο-

1. Υπόθεση *Anayo* κατά Γερμανίας (Προσφυγή Νο 20578/07), απόφαση της 21ης Δεκεμβρίου 2010.

2. Υπόθεση *Schneider* κατά Γερμανίας (Προσφυγή Νο 17080/07), απόφαση της 15ης Σεπτεμβρίου 2011.

ντα να λάβει πληροφορίες σχετικά με το παιδί, λαμβάνοντας υπόψη τις ειδικές συνθήκες της υπόθεσης, αποτέλεσε παρέμβαση του δικαιώματος του προσφεύγοντα για σεβασμό της ιδιωτικής του ζωής. Η απόφαση στηρίχθηκε σε σχετική διάταξη του Αστικού Κώδικα και είχε ως σκοπό να διασφαλίσει το καλύτερο για το συμφέρον του παιδιού και των δικαιωμάτων των κατά νόμο γονέων. Σχετικά με το αν η παρέμβαση ήταν «απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία», κατά την περίοδο έκδοσης της απόφασης του Εφετείου, το γερμανικό οικογενειακό δίκαιο δεν προέβλεπε τη δυνατότητα να ελεγχθεί δικαστικά το αν μια σχέση, είτε με τη μορφή επικοινωνίας μεταξύ ενός πιθανού βιολογικού πατέρα και του παιδιού του ή με τη μορφή παροχής πληροφοριών για το παιδί, θα ήταν προς το συμφέρον του παιδιού, εάν ένας άλλος άνδρας ήταν ο κατά τεκμήριο νόμος πατέρας και ο βιολογικός πατέρας δεν έφερε ακόμη καμία υποχρέωση προς το παιδί. Όμως, το Εφετείο δεν βάσιζε την άρνησή του για παροχή πληροφοριών στην εθνική νομοθεσία, αλλά έκρινε ότι, αποσπαστικά, θα λειτουργούσε αντίθετα προς το συμφέρον του παιδιού, το οποίο δεν γνώριζε για τις διεκδικήσεις του προσφεύγοντος. Εάν εδραιωνόταν η βιολογική πατρότητα του προσφεύγοντος, δεν αποκλείεται ότι αυτό θα κατέστρεφε την παρούσα οικογένεια του παιδιού, καθώς ο σύζυγος της μητέρας θα έχανε ενδεχομένως την εμπιστοσύνη του στη σύζυγό του.

Το Εφετείο θεώρησε πιο πιθανό ότι ο προσφεύγων ήταν ο βιολογικός πατέρας του παιδιού παρά ο σύζυγος της μητέρας και παρόλο που ο τελευταίος είχε ίσως αμφιβολίες για τη βιολογική του πατρότητα θα μπορούσε ωστόσο να ζησει μ' αυτήν την αμφιβολία και η συμπεριφορά του δεν θα είχε αρνητικές συνέπειες προς το παιδί. Το Εφετείο δέχθηκε ότι εάν εδραιωνόταν η βιολογική πατρότητα του προσφεύγοντος ενάντια στη θέληση του ζευγαριού υπήρχε ο κίνδυνος να διαλυθεί ο γάμος τους και έτσι να διακινδυνεύσει το συμφέρον του παιδιού, που θα έχανε τον οικογενειακό πυρήνα. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξε το Εφετείο μετά από μια εμπειριστατωμένη ανάλυση της ένταξης του παιδιού στην οικογένεια όπου ένιωθε προστατευμένη και ασφαλής, του ρόλου του συζύγου της μητέρας ως πατέρα, λαμβάνοντας υπόψη τις δυσκολίες και τις κρίσεις του ζευγαριού στο παρελθόν, που σχετίζονταν με τον προσφεύγοντα. Ενώ το Εφετείο αντιλαμβανόταν τη σημασία που έχει για τη ζωή του παιδιού μελλοντικά το ζήτημα της πατρότητας, εντούτοις έκρινε ότι προς το παρόν δεν ήταν προς το συμφέρον ενός εξαχρονου παιδιού να έρθει αντιμέτωπο με το ζήτημα της πατρότητας.

Εν όψει των ειδικών συνθηκών της υπόθεσης, το Δικαστήριο δέχθηκε την επιχειρηματολογία του Εφετείου περί αρνητικών συνεπειών στο παιδί σε περίπτωση καθορισμού του ζητήματος της πατρότητας, η οποία αποτελούσε προϋπόθεση για την χορήγηση δικαιώματος

πληροφόρησης.

Συνοψίζοντας, το Εφετείο προέβαλε επαρκείς λόγους για την άρνησή του να διατάξει τους κατά νόμο γονείς του παιδιού να παρέχουν στον προσφεύγοντα πληροφορίες σχετικά με το τελευταίο και παρείχε στον προσφεύγοντα την απαραίτητη προστασία των συμφερόντων του.

Μη παραβίαση άρθρου 8.

► Άρθρο 10 – Ελευθερία έκφρασης

Υπόθεση *Mariya Alekhina* και λοιπές κατά Ρωσίας (Προσφυγή Νο 38004/12), απόφαση της 17ης Ιουλίου 2018

■ φυλάκιση – τραγούδια με πολιτικό μήνυμα – απαγόρευση

Οι τρεις προσφεύγουσες είναι μέλη του ρωσικού φεμινιστικού πανκ συγκροτήματος Pussy Riot. Το συγκρότημα παρουσίαζε τα τραγούδια, τα οποία περιείχαν στίχους που ασκούσαν κριτική στην κυβερνητική πολιτική στη Ρωσία, σε αυτοσχέδιες παραστάσεις. Τα μέλη του συγκροτήματος έδιναν παραστάσεις μεταμφιεσμένα, φορώντας κουκούλες και φορέματα σε έντονα χρώματα, σε διάφορα δημόσια μέρη προκειμένου να διαδώσουν το μήνυμά τους.

Στις 21 Φεβρουαρίου 2012, πέντε μέλη του συγκροτήματος, ανάμεσα στα οποία και οι τρεις προσφεύγουσες, επιχειρήσαν να εκτελέσουν το τραγούδι τους «Πανκ Προσευχόμενος (Punk Prayer) – η Παρθένα Μαρία απομακρύνει τον Πούτιν από το ιερό του Καθεδρικού ναού του Ιησού του Σωτήρος της Μόσχας». Το συγκρότημα είχε προσκαλέσει δημοσιογράφους και δημοσιογραφικά μέσα στην παράσταση, προκειμένου να κερδίσει δημοσιότητα. Η προσπάθεια ήταν ανεπιτυχής, καθώς οι φρουροί του καθεδρικού ναού απομάκρυναν άμεσα το συγκρότημα, με την παράστασή του να διαρκεί μόλις ένα λεπτό. Βίντεο της παράστασης παρουσιάσθηκε στη διαδικτυακή πλατφόρμα You Tube.

Ως συνέπεια, οι προσφεύγουσες συνελήφθησαν για χουλιγκανισμό με κίνητρα θρησκευτικού μίσους και καταδικάσθηκαν σε δύο χρόνια φυλάκισης. Επίσης, το εθνικό δικαστήριο έκρινε ότι τα βίντεο των παραστάσεων του συγκροτήματος, που παρουσιάζονται στην ιστοσελίδα τους, ήταν εξτρεμιστικά κατά την έννοια της Πράξης Καταστολής του Εξτρεμισμού και διέταξε η πρόσβαση σ' αυτή να περιορισθεί με την τοποθέτηση φίλτρου στην IP διεύθυνση της ιστοσελίδας.

Η «παράσταση» των προσφευγουσών αποτελούσε ένα μείγμα σωματικής και προφορικής έκφρασης και αποτελούσε μια μορφή καλλιτεχνικής και πολιτικής έκφρασης, που προστατεύεται από το άρθρο 10. Οι ποινικές διώξεις που ακολούθησαν οδήγησαν στην επιβολή ποινών φυλάκισης, μέτρο που αποτέλεσε παρέμβαση στο δικαίωμα

της έκφρασής τους. Η παρέμβαση είχε ως θεμιτό σκοπό την προστασία των δικαιωμάτων των άλλων. Το ερώτημα εάν «προβλεπόταν από τον νόμο» αφέθηκε αναπάντητο. Αναφορικά με την αναγκαιότητα της παρέμβασης, οι προσφεύγοντες επιθυμούσαν να τραβήξουν την προσοχή των συμπολιτών τους και της Ρωσικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στην αποδοκιμασία τους για την πολιτική κατάσταση στη Ρωσία και τη στάση του Πατριάρχη Κυρίλου και άλλων κληρικών προς τις πορείες διαμαρτυρίας που έλαβαν χώρα σε διάφορες Ρωσικές πόλεις, εξαιτίας των πρόσφατων κοινοβουλευτικών εκλογών και των προσεχών προεδρικών εκλογών. Οι ενέργειες των προσφευγουσών αφορούσαν ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος και συνέβαλαν στον διάλογο σχετικά με την πολιτική κατάσταση στη Ρωσία και την άσκηση των κοινοβουλευτικών και προεδρικών εξουσιών.

Η παράσταση των προσφευγουσών μπορεί να θεωρηθεί ότι παραβίασε τους αποδεκτούς κανόνες συμπεριφοράς σε έναν χώρο θρησκευτικής λατρείας. Συνεπώς, η επιβολή κάποιων κυρώσεων μπορεί καταρχήν να δικαιολογείται από την ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων των άλλων. Όμως, οι προσφεύγουσες καταδικάστηκαν για την τέλεση ποινικού αδικήματος σε ένα χρόνο και έντεκα μήνες φυλάκισης. Η πρώτη και η δεύτερη προσφεύγουσα εξέτισαν περίπου ένα έτος και εννέα μήνες της ποινής προτού τους αποδοθεί αμνηστία, ενώ η τρίτη προσφεύγουσα εξέτισε περίπου επτά μήνες μέχρι να ανασταλεί η έκτιση της ποινής της. Οι ενέργειες των προσφευγουσών δεν διέκοψαν κάποια θρησκευτική τελετή, ούτε έβλαψαν τους ανθρώπους που βρίσκονταν μέσα στον καθεδρικό ναό ή προκάλεσαν ζημία σε περιουσία της εκκλησίας. Υπό αυτές τις συνθήκες η ποινή που επιβλήθηκε στις προσφεύγουσες ήταν πολύ αυστηρή εν σχέση με τις εξεταζόμενες ενέργειες.

Ήταν πολύ σημαντικό ότι τα δικαστήρια δεν εξέτασαν τους στίχους του τραγουδιού «Πανκ Προσευχόμενος – η Παρθένος Μαρία απομακρύνει τον Πούτιν», που παρουσίασαν οι προσφεύγουσες, αλλά βάσισαν την καταδίκη κυρίως στη συγκεκριμένη συμπεριφορά των προσφευγουσών. Οι προσφεύγουσες καταδικάστηκαν για χουλιγκανισμό υποκινούμενο από κίνητρο θρησκευτικού μίσους, εξαιτίας των κουστουμιών και κουκουλών που φορούσαν, των κινήσεων του σώματός τους και των αθυροστομιών που χρησιμοποιούσαν. Καθώς η συγκεκριμένη συμπεριφορά έλαβε χώρα στον καθεδρικό ναό, κάποιοι, ενδεχομένως και πιστοί, θα μπορούσαν να τη θεωρήσουν προσβλητική. Όμως το Δικαστήριο δεν μπόρεσε να διακρίνει στην ανάλυση των εθνικών δικαστηρίων κάποιο στοιχείο, που θα μπορούσε να κρίνει τη συμπεριφορά των προσφευγουσών ως παρακίνηση σε εκδήλωση θρησκευτικού μίσους. Ειδικότερα, τα εθνικά δικαστήρια έκριναν ότι η ενδυμασία και η συμπεριφορά των προσφευγουσών δεν σεβάσθηκε τους κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία (συμπεριφορά) ενδεχο-

μένως να ήταν μη αποδεκτή από κάποιους, χωρίς όμως να αναλύσουν το περιεχόμενο της συμπεριφοράς τους. Τα εθνικά δικαστήρια δεν εξέτασαν εάν οι ενέργειες των προσφευγουσών μπορούσαν να ερμηνευθούν ως μια πράξη προτροπής ή δικαιολόγησης της βίας, του μίσους ή της μισαλλοδοξίας. Ομοίως, δεν εξέτασαν εάν οι ενέργειες αυτές μπορούσαν να επιφέρουν βλαπτικές συνέπειες.

Οι ενέργειες των προσφευγουσών δεν περιείχαν στοιχεία βίας, ούτε υποκινούσαν ή δικαιολογούσαν τη βία, το μίσος ή την μισαλλοδοξία των πιστών. Παρόλο που κάποιες αντιδράσεις στις ενέργειες των προσφευγουσών να ήταν κατάλληλες για την ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων των άλλων, εντούτοις σχετικά με την κατηγορία της παράβασης των κανόνων συμπεριφοράς σε ένα θρησκευτικό χώρο, τα εθνικά δικαστήρια δεν παρείχαν “σχετικούς και επαρκείς” λόγους για να δικαιολογήσουν την ποινική καταδίκη και τη φυλάκιση που επιβλήθηκε στις προσφεύγουσες. Ομοίως, οι κυρώσεις ήταν δυσανάλογες προς τον επιδιωκόμενο θεμιτό σκοπό. Εν όψει των ανωτέρω, και λαμβάνοντας υπόψη τις εξαιρετικά σοβαρές κυρώσεις που επιβλήθηκαν, η επίδικη παρέμβαση δεν ήταν απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Παραβίαση άρθρου 10.

Χαρακτηρίζοντας τα βίντεο των παραστάσεων των προσφευγουσών, που παρουσιάζονταν στο διαδίκτυο, ως «εξτρεμιστικά» και θέτοντάς τα υπό απαγόρευση, υπήρξε «παρέμβαση» στο δικαίωμα ελευθερίας έκφρασης των προσφευγουσών, με την Πράξη Καταστολής του Εξτρεμισμού να αποτελεί τη νομική βάση για την υπό εξέταση παρέμβαση. Η παρέμβαση είχε ως θεμιτό σκοπό την προστασία των ηθών και των δικαιωμάτων των άλλων. Το Δικαστήριο αποφάσισε να μην ασχοληθεί με το ζήτημα εάν η παρέμβαση «προβλεπόταν από τον νόμο». Εξετάζοντας εάν η παρέμβαση ήταν απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία, ήταν καταρχάς εμφανές από την απόφαση του εθνικού δικαστηρίου ότι σημαντικές νομικές διαπιστώσεις και κρίσεις ως προς την εξτρεμιστική φύση του υλικού βιντεοσκοπήσεων έγιναν από ειδικούς γλωσσολόγους και όχι από το δικαστήριο. Η τεχνική έκθεση δεν αξιολογήθηκε και τα συμπεράσματα των ειδικών γλωσσολόγων απλώς εγκρίθηκαν. Το Δικαστήριο δεν πείσθηκε ότι το εθνικό δικαστήριο εφάρμοσε πρότυπα που συμμορφώνονταν με τις αρχές που εμπεριέχονται στο άρθρο 10 ή ότι βάσισε την απόφασή του σε αποδεκτή αξιολόγηση των σχετικών περιστατικών. Συνεπώς, δεν παρείχαν “σχετικούς και επαρκούς” λόγους για την επίμαχη παρέμβαση.

Επίσης, οι προσφεύγουσες δεν είχαν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στις δικαστικές διαδικασίες, καθώς η εθνική νομοθεσία δεν προέβλεπε για τα ενδιαφερόμενα μέρη να συμμετέχουν στις διαδικασίες, σύμφωνα με την Πράξη Καταστολής του Εξτρεμισμού. Κατά την άπο-

ψη του Δικαστηρίου, σε τέτοιες διαδικασίες ένα εθνικό δικαστήριο ενδεχομένως να μην είναι ποτέ σε θέση να παρέχει «σχετικούς και επαρκείς» λόγους που να δικαιολογούν μια παρέμβαση στα προστατευόμενα από το άρθρο 10 δικαιώματα, χωρίς κάποια μορφή δικαστικού ελέγχου που να βασίζεται στην κατ' αντίθεση εξέταση των επιχειρημάτων της δημόσιας αρχής και αυτών που προβάλλονται από το ενδιαφερόμενο μέρος. Συνεπώς, οι καταγγελλόμενες διαδικασίες δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως συμβατές με το άρθρο 10. Κηρύσσοντας το βιντεοσκοπημένο υλικό που προβαλλόταν από τις προσφεύγουσες στο διαδίκτυο ως εξτρεμιστικό και απαγορεύοντας την πρόσβαση σ' αυτό δεν δικαιολογούνται από μια «επιτακτική κοινωνική ανάγκη» και αποτέλεσε ένα μέτρο δυσανάλογο προς τον επιδιωκόμενο και επικαλούμενο σκοπό.

Παραβίαση άρθρου 10.

Το Δικαστήριο επίσης διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 3 αναφορικά με τις συνθήκες μεταφοράς των προσφευγουσών από και προς τις ακροαματικές διαδικασίες του δικαστηρίου και τις συνθήκες εντός της αίθουσας του δικαστηρίου (όπου ήταν περιορισμένες μέσα σε ένα γυάλινο κουβούκλιο). Επίσης, διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 5 παρ. 3 σχετικά με την επέκταση της κράτησης των προσφευγουσών και παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 και 3(γ) αναφορικά με τη διευθέτηση των δικαστικών αιθουσών, η οποία περιόριζε τις προσφεύγουσες να συμμετέχουν αποτελεσματικά στις διαδικασίες και να λαμβάνουν πρακτική και αποτελεσματική νομική βοήθεια.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στην πρώτη και στη δεύτερη προσφεύγουσα το ποσό των 16.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής τους βλάβης και το ποσό των 5.000 ευρώ στην τρίτη προσφεύγουσα.

► Άρθρο 1 Πρώτου Πρωτοκόλλου – Προστασία της ιδιοκτησίας

Υπόθεση O'Sullivan, McCarthy, Mussel Development Ltd κατά Ιρλανδίας (Προσφυγή No 44460/16), απόφαση της 7ης Ιουνίου 2018

προσωρινή απαγόρευση – ψάρεμα γόνων μυδιών – Οδηγίες Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η προσφεύγουσα εταιρία δραστηριοποιείται στην καλλιέργεια μυδιών στο λιμάνι Castlemaine, λαμβάνοντας κάθε χρόνο τις απαραίτητες εγκρίσεις και άδειες. Το λιμάνι τέθηκε σε καθεστώς προστασίας που όριζαν δύο Οδηγίες της Ε.Ε. σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος.

Τον Δεκέμβριο του 2007, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) εξέδωσε την υπ' αριθμό C-418/04 απόφαση στην υπόθεση της Επιτροπής κατά Ιρλανδίας, κρίνοντας

ότι η Ιρλανδία δεν εκπλήρωσε τις υποχρεώσεις της που όριζαν οι προαναφερόμενες Οδηγίες. Εν όψει της απόφασης, οι αρχές έκριναν ότι δεν ήταν νομικώς δυνατόν να επιτρέψουν την εμπορική δραστηριότητα στο λιμάνι Castlemaine μέχρι την ολοκλήρωση των απαραίτητων αξιολογήσεων, με συνέπεια να απαγορεύσουν από τον Ιούνιο του 2008 το ψάρεμα γόνων μυδιών. Τον Οκτώβριο του 2008, μετά τις επιτυχείς διαπραγματεύσεις της Κυβέρνησης με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ενώ η προσφεύγουσα εταιρία μπόρεσε να συνεχίσει το ψάρεμα γόνων μυδιών, ωστόσο φυσικοί εχθροί είχαν ήδη αποδεκατίσει τους γόνους μυδιών. Καθώς οι γόννοι χρειάζονται δύο έτη να ωριμάσουν, η προσφεύγουσα εταιρία υπέστη οικονομική ζημία το έτος 2010, άνευ μυδιών προς πώληση.

Στράφηκε δικαστικώς, δίχως επιτυχία, κατά του κράτους ζητώντας αποζημίωση.

Η προσφυγή ενέπιπτε στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, καθώς η υπόθεση αφορά «περιουσία» και συγκεκριμένα την επιχείρηση ιχθυοκαλλιέργειας της προσφεύγουσας εταιρίας. Η προσωρινή απαγόρευση μέρους των δραστηριοτήτων της προσφεύγουσας εταιρίας, η οποία θα πρέπει να ληφθεί ως περιορισμός που σχετίζεται με την έκδοση άδειας και τη συνήθη επαγγελματική δεοντολογία, ισοδυναμεί με παρέμβαση του δικαιώματος ελεύθερης απόλαυσης της περιουσίας, συμπεριλαμβανομένων των σχετικών με την επιχείρηση οικονομικών συμφερόντων. Η εν λόγω υπόθεση κρίθηκε καταρχάς παραδεκτή. Σε αντίθεση με προηγούμενες υποθέσεις που έκρινε το Δικαστήριο, η άδεια εξαρτήθηκε μεν από όρους, αλλά δεν αποσύρθηκε ή ανακλήθηκε. Η φύση της «παρέμβασης» κρίνεται λοιπόν ως ένας «έλεγχος της χρήσης της περιουσίας».

Εξετάζοντας τη νομιμότητα της παρέμβασης, δεν υπήρχε αβεβαιότητα ως προς τη φύση και το εύρος των περιορισμών που επιβλήθηκαν στο λιμάνι το 2008 ούτε για την νομική βασιμότητα αυτών. Η προσφεύγουσα εταιρία ήταν σε συνεχή επαφή με την Κυβέρνηση και πληροφορούταν για όλες τις σχετικές εξελίξεις και δεν υπήρξε ισχυρισμός ότι η προσφεύγουσα εταιρία δεν γνώριζε την παρατεταμένη και προ της ασκήσεως προσφυγής περίοδο των νομικών διαδικασιών ανάμεσα στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το εναγόμενο Κράτος ή την απόφαση σε διαδικασία επί παραβάσει του ΔΕΕ.

Η παρέμβαση είχε ως σαφή σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος και τα καταγγελλόμενα μέτρα λήφθηκαν ώστε να διασφαλισθεί η συμμόρφωση του εναγόμενου Κράτους με τις κατά το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης υποχρεώσεις, σκοπός θεμιτός γενικού ενδιαφέροντος και βαρύνουσας σημασίας.

Καθώς δόθηκε στο εναγόμενο Κράτος περιθώριο για ελιγμούς αναφορικά με την επίτευξη συμμόρφωσης προς τις σχετικές ευρωπαϊκές Οδηγίες και την απόφαση του ΔΕΕ,

το τεκμήριο του Βοσπόρου³ για ανάλογη προστασία δεν είχε εφαρμογή.

Εξετάζοντας την αιτιολογική βάση της παρέμβασης, η προσφεύγουσα εταιρία ασκεί μια εμπορική δραστηριότητα που υπόκειται σε αυστηρό και λεπτομερή έλεγχο από τις εθνικές αρχές και λειτουργεί σύμφωνα με τις συνθήκες που ορίζουν οι άδειες που της χορηγούνται κάθε χρόνο. Στις συνθήκες αυτές περιλαμβάνεται και αυτή που ορίζει ότι δεν επιτρέπεται η αλίευση γόνων μυδιών σε περιοχή που τέτοια δραστηριότητα έχει απαγορευθεί από τον Υπουργό. Επιπλέον, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του κατά την κρίση του το γεγονός ότι το Ανώτατο Δικαστήριο αποφάσισε ομοφώνως ότι εξέλειπε η νομική βάση για την προσφεύγουσα εταιρία να διατηρεί μια εύλογη προσδοκία ότι θα της επιτραπεί να λειτουργεί το 2008 όπως πριν, δεδομένης της απόφασης του ΔΕΕ ότι η Ιρλανδία δεν εκπλήρωσε τις απορρέουσες από το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης υποχρεώσεις της.

Επίσης, η προσφεύγουσα εταιρία, ως ασκούσα εμπορική δραστηριότητα, δεν μπορούσε να υποστηρίξει ότι δεν γνώριζε τις σχετικές νομικές διατάξεις και εξελίξεις. Αντιθέτως, θα έπρεπε να επιδείξει υψηλό βαθμό προσοχής κατά την άσκηση των δραστηριοτήτων της και να λάβει ειδική μέριμνα για την εκτίμηση του κινδύνου που ενδεχομένως υφίσταται. Ωστόσο, η προσφεύγουσα εταιρία αγόρασε καινούργιο αλιευτικό σκάφος τον Μάιο του 2008, ενώ θα έπρεπε να λάβει υπόψη της τον πιθανό κίνδυνο να διαταραχθούν οι συνηθισμένες εμπορικές δραστηριότητές της τουλάχιστον από τον Δεκέμβριο του 2007, οπότε και εκδόθηκε η απόφαση σε διαδικασία επί παραβάσει του ΔΕΕ.

Επιπλέον, το Δικαστήριο δεν ήταν σε θέση να δεχθεί, ως επιβεβαιωμένο γεγονός, ότι η απώλεια εσόδων της προσφεύγουσας εταιρίας το 2010 ήταν αναπόφευκτο αποτέλεσμα του προσωρινού κλεισίματος του λιμένα το 2008. Οι δραστηριότητες της προσφεύγουσας εταιρίας δεν διεκόπησαν εντελώς το 2008 και το κράτος κατάφερε να εξασφαλίσει συμφωνία με την Επιτροπή να επανεκκι-

νήσει η αλίευση γόνων μυδιών νωρίτερα, τον Οκτώβριο 2008. Ενώ αυτό δεν απέτρεψε την απώλεια εσόδων το 2008, την επόμενη χρονιά η προσφεύγουσα εταιρία ήταν σε θέση να επιστρέψει στις συνήθεις δραστηριότητές της.

Το γεγονός ότι το εναγόμενο Κράτος δεν εκπλήρωσε τις υποχρεώσεις του κατά το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν θα πρέπει, για τους επιδιωκόμενους σκοπούς του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, να ληφθεί ως λόγος να υποβαθμισθεί η σημασία των σκοπών της καταγγελλόμενης παρέμβασης ή να μειωθεί η σημασία που αποδίδεται σ' αυτούς (τους σκοπούς). Μέχρι τη στιγμή της έκδοσης της απόφασης από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν ήταν εύκολο για το εναγόμενο κράτος να γνωρίζει το εύρος και τις συνέπειες της παράβασης που προκλήθηκε. Το Δικαστήριο δεν έχει λόγο να αμφισβητήσει την τεχνική έκθεση των αρμοδίων αρχών που απέκλεισαν τη δυνατότητα να ανοίξει το λιμάνι νωρίτερα. Ενώ οι περιβαλλοντολογικές αξιολογήσεις κατέδειξαν ότι η πλήρης απαγόρευση δεν ήταν απαραίτητη, το Κράτος υποχρεώθηκε, δυνάμει του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, να ασχοληθεί όχι με περίπτωση αναπόδεικτου κινδύνου, αλλά αποδεδειγμένης έλλειψης κινδύνου. Η συμμόρφωση του κράτους σε εθνικό επίπεδο και εντός εύλογου χρονοδιαγράμματος προς τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το Ευρωπαϊκό Δίκαιο εξασφάλισε για τις εθνικές αρχές ένα ευρύ περιθώριο διακριτικής μεταχείρισης. Παρόλο που η προσφεύγουσα εταιρία διέκρινε μια ανωμαλία και μάλιστα μια αυθαιρεσία στο γεγονός ότι ένα είδος δραστηριότητας (αλίευση γόνων μυδιών) απαγορεύτηκε ενώ μια παρόμοια δραστηριότητα (καλλιέργεια ώριμων μυδιών) δεν απαγορεύτηκε, εντούτοις εναπόκειτο καταρχήν και κυρίως στις εθνικές αρχές, εντός του περιθωρίου διακριτικής μεταχείρισης, να αποφασίσουν για τη φύση και το εύρος των απαιτούμενων μέτρων. Ο εφαρμοζόμενος μερικός περιορισμός των εμπορικών δραστηριοτήτων στο λιμάνι, σε αντίθεση με έναν ολικό, ήταν προς το συμφέρον και όχι προς ζημία της προσφεύγουσας εταιρίας.

Συνοψίζοντας, το Δικαστήριο δεν πείσθηκε ότι ο περιορισμός αποτέλεσε ένα υπέρμετρο βάρος για την προσφεύγουσα εταιρία ή ότι το εναγόμενο κράτος απέτυχε στις προσπάθειές του να επιτύχει μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στο γενικό συμφέρον της κοινότητας και την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων.

Μη παραβίαση άρθρου 1 Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου.

Το Δικαστήριο επίσης έκρινε ότι δεν παραβιάστηκε το άρθρο 6 παρ. 1, αναφορικά με τη διάρκεια των διαδικασιών ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων.

3. Το τεκμήριο του Βοσπόρου αναφέρεται σε μια θεωρία στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που πηγάζει από την απόφαση του 2005 στο *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi κατά Ιρλανδίας*. Στην απόφαση αυτή, το ΕΔΑΔ ανέφερε, σύμφωνα με προηγούμενη νομολογία, ότι τα κράτη μέλη ενός διεθνούς οργανισμού (όπως η ΕΕ) εξακολουθούν να ευθύνονται δυνάμει της ΕΣΔΑ για «όλες τις πράξεις και παραλείψεις των οργάνων του, ανεξάρτητα από το αν η πράξη ή η παράλειψη αυτή ήταν συνέπεια [...] της ανάγκης συμμόρφωσης με τις διεθνείς νομικές υποχρεώσεις» (Βόσπορος, παρ. 153). Αναγνώρισε επίσης «την αυξανόμενη σημασία της διεθνούς συνεργασίας και την επακόλουθη ανάγκη να εξασφαλιστεί η εύρυθμη λειτουργία των διεθνών οργανισμών» (Βόσπορος, παρ. 150). Σε μια προσπάθεια συνδυασμού αυτών των δύο θέσεων, το ΕΔΑΔ θέσπισε αυτό που είναι τώρα γνωστό ως το τεκμήριο του Βοσπόρου ή το τεκμήριο ισοδύναμης προστασίας των δικαιωμάτων του ΕΔΑΔ από την ΕΕ, παρόλο που η ΕΕ δεν είναι συμβαλλόμενο μέρος της ΕΣΔΑ.

► **Άρθρο 1 Εβδόμου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου – Διαδικαστικές εγγυήσεις σε περίπτωση απέλασης αλλοδαπών**

Υπόθεση Ljatići κατά Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (Προσφυγή Νο 19017/16), απόφαση της 17ης Μαΐου 2018

Δικαστικός έλεγχος απόφασης απέλασης – απόρρητες πληροφορίες – εθνική ασφάλεια

Το έτος 1999 η προσφεύγουσα εγκατέλειψε το Κόσοβο και κατέφυγε στην Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, όπου το 2005 της χορηγήθηκε καθεστώς άσυλου. Κάθε χρόνο ανανεωνόταν η άδεια παραμονής της, μέχρι το έτος 2014 οπότε και ο Υπουργός Εσωτερικών ανακάλεσε το καθεστώς ασύλου που της είχε απονεμηθεί επικαλούμενος ότι η προσφεύγουσα αποτελούσε «κίνδυνο για την εθνική ασφάλεια» και διέταξε την προσφεύγουσα να εγκαταλείψει το εναγόμενο κράτος εντός 20 ημερών από την κοινοποίηση της απόφασης. Τα εθνικά δικαστήρια επικύρωσαν την απόφαση αυτή, δηλώνοντας ότι βασιζόταν σε απόρρητα έγγραφα που αποκτήθηκαν από την Υπηρεσία Πληροφοριών. Έκριναν επίσης αδιάφορο το γεγονός ότι η προσφεύγουσα δεν έλαβε ποτέ γνώση των εγγράφων αυτών.

Η απόφαση του Υπουργού έθεσε σε τέρμα το καθεστώς ασύλου που είχε χορηγηθεί στην προσφεύγουσα, το οποίο αποτελούσε και το μοναδικό νόμιμο λόγο παραμονής της. Η απόφαση, στην οποία περιλαμβανόταν ρητή εντολή να εγκαταλείψει το εναγόμενο κράτος εντός συγκεκριμένης προθεσμίας, δεν είχε ανακληθεί ή ματαιωθεί και δεν υπόκειταν σε κάποια άλλη επίσημη διατύπωση. Συνεπώς, η προσφεύγουσα κινδύνευε ανά πάσα στιγμή να απελαθεί. Το γεγονός ότι της είχε δοθεί άπαξ άδεια να φύγει και να γυρίσει στο εναγόμενο κράτος και ότι η εντολή απέλασης μέχρι στιγμής δεν είχε εκτελεσθεί δεν ήταν επαρκή στοιχεία ώστε να συναχθεί ότι η εντολή δεν ήταν πλέον σε ισχύ ή ότι δεν μπορούσε τελικά να εκτελεστεί η απόφαση απέλασης της προσφεύγουσας. Τόσο η άδεια να αποχωρήσει από τη χώρα όσο και η ανοχή των αρχών στην παράταση της παραμονής της προσφεύγουσας βασίζονταν σε αποφάσεις που λήφθηκαν κατά τη διακριτική ευχέρεια των αρχών και όχι σε διάταξη νό-

μου. Συνεπώς, η απόφαση του Υπουργού θα πρέπει να εκληφθεί ως μέτρο απέλασης, η οποία εμπίπτει στο ρυθμιστικό πλαίσιο του άρθρου 1 του Έβδομου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου.

Εξετάζοντας τα ερείσματα της επίμαχης απόφασης, διαφαίνεται ότι το μόνο σχετικό με την υπόθεση, που προέκυπτε από τη συνοπτική εκδοχή – απαλλαγμένη από τις εμπιστευτικές πληροφορίες – του απορρήτου εγγράφου που προσκομίσθηκε ενώπιον του Δικαστηρίου, ήταν η υποτιθέμενη γνώση και υποστήριξη της προσφεύγουσας προς άλλα πρόσωπα που εμπλέκονταν στη διάπραξη κλοπών και πράξεων συγκάλυψης. Όμως, δεν υπήρχε ένδειξη για τον αριθμό ή την ταυτότητα των προσώπων αυτών ή της σχέσης που είχαν – αν είχαν – τα πρόσωπα αυτά με την προσφεύγουσα. Κανένα άλλο στοιχείο δεν προσκομίσθηκε προς υποστήριξη των καταγγελιών αυτών και καμία ποινική δίωξη δεν ασκήθηκε στην προσφεύγουσα για συμμετοχή στη διάπραξη κάποιου αδικήματος στο εναγόμενο κράτος ή σε κάποιο άλλο κράτος.

Καθώς η προσφεύγουσα δεν είχε πρόσβαση στο προαναφερόμενο απόρρητο έγγραφο και η απόφαση του Υπουργού δεν της παρείχε την παραμικρή ένδειξη των λόγων για τους οποίους θεωρούταν απειλή για την ασφάλεια, στερήθηκε της δυνατότητας να στηρίξει την υπόθεσή της στις διαδικασίες που επακολούθησαν ενώπιον των δικαστηρίων.

Επίσης, ουδόλως προκύπτει ότι προσκομίσθηκε στα εθνικά δικαστήρια το απόρρητο έγγραφο ή κάποιο άλλο στοιχείο ώστε να επιβεβαιώσουν ότι η προσφεύγουσα αποτελούσε όντως κίνδυνο για την εθνική ασφάλεια. Έτσι περιορίστηκαν σε μια απλώς τυπική εξέταση της επίμαχης απόφασης. Επίσης, τα εθνικά δικαστήρια δεν αιτιολόγησαν τη σημασία της προστασίας της εμπιστευτικότητας του απόρρητου εγγράφου ούτε υπόδειξαν το εύρος της εξέτασης που προέβησαν. Συνεπώς, δεν υπέβαλαν σε ουσιαστικό έλεγχο τον ισχυρισμό της διοίκησης ότι η προσφεύγουσα αποτελεί κίνδυνο για την εθνική ασφάλεια.

Παραβίαση άρθρου 1 Εβδόμου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα το ποσό των 2.400 ευρώ για αποζημίωση ηθικής βλάβης.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► Προσφυγή στο ΕΔΔΑ για παραβίαση του δικαιώματος σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα

Παραβίαση του άρθρου 13 ΕΣΔΑ περί του δικαιώματος πραγματικής προσφυγής σε συνδυασμό με το άρθρο 3 περί απαγόρευσης βασανιστηρίων, παρά τη μη διαπίστωση παραβίασης του τελευταίου

δικαίωμα στην εκπαίδευση – άρνηση σωφρονιστικής αρχής περί εγγραφής κρατούμενου στο σχολείο του σωφρονιστικού ιδρύματος – εθελούσια παραίτηση κρατούμενου – απαγόρευση βασανιστηρίων – κακές συνθήκες κράτησης – δικαίωμα πραγματικής προσφυγής – αυτοτέλεια δικαιώματος – δίκαιη ικανοποίηση – ηθική βλάβη – έξοδα και δικαστική δαπάνη

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 30030/2015, Υπόθεση Κουρέας και λοιποί κατά Ελλάδα, απόφαση της 18ης Ιανουαρίου 2018

Στην παρούσα υπόθεση, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής: ΕΔΔΑ), αφότου απέρριψε τρεις προσφυγές ως απαράδεκτες λόγω μη εξάντλησης από τους προσφεύγοντες των εθνικών ενδίκων μέσων και συγκεκριμένα της αποζημιωτικής προσφυγής του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ, έκρινε ότι η Ελλάδα παραβίασε, αφενός, τη διάταξη του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ περί απαγόρευσης βασανιστηρίων όσον αφορά τον έναν από τους είκοσι οκτώ προσφεύγοντες και, αφετέρου, τη διάταξη του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ περί του δικαιώματος πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής όσον αφορά τους είκοσι δύο από τους είκοσι οκτώ προσφεύγοντες. Σχετικά με τη διάταξη του άρθρου 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι δεν υπήρξε παραβίασή του, καθότι δεν αποδείχθηκε ότι υπήρξε πρόθεση εγγραφής εκ μέρους του προσφεύγοντος-κρατούμενου στο σχολείο του σωφρονιστικού ιδρύματος και άρνηση των σωφρονιστικών αρχών για εγγραφή του σε αυτό. Συγκεκριμένα, όσον αφορά τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, οι προσφεύγοντες παραπονέθηκαν, κυρίως, υπό το πρίσμα του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, για τις κακές συνθήκες κράτησής τους στις φυλακές των Γρεβενών, για το πρόβλημα του υπερπληθυσμού αυτής, της ελλιπούς διατροφής, της κακής υγιεινής και κάποιων πτυχών προσωπικής φύσεως της κράτησής τους, όπως για παράδειγμα των συνθηκών των επισκέψεων των κοντινών τους συγγενών. Το Δικαστήριο, καίτοι διαπίστωσε το αληθές των ισχυρισμών κάποιων εκ των αιτιάσεων των προσφευγόντων, δεν κατέφασε παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, παρά μόνον για τον έναν εκ των προσφευγόντων, ο οποίος προέβη

μα έξι μηνών, ενώ δεν είχε διαπράξει κανένα πειθαρχικό παράπτωμα, ενώ οι λοιποί προσφεύγοντες παρέλειψαν να περιγράψουν την ατομική τους κατάσταση και έτσι το Δικαστήριο δεν είχε τη δυνατότητα να προσδιορίσει ποιους από αυτούς έβλαψε η περιγραφόμενη κατάσταση και σε τι βαθμό. Αντίθετα, το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 3, παρά τη μη διαπίστωση παραβίασης του τελευταίου, για το σύνολο σχεδόν των προσφευγόντων. Και τούτο διότι, όπως κατ' επανάληψη έχει τονίσει και σε προηγούμενη νομολογία του το ΕΔΔΑ, τα προβλεπόμενα στα άρθρα 572 ΚΠοινΔ και 6 του Ν. 2776/199 ένδικα μέσα δεν είναι αποτελεσματικά, όπως απαιτεί η διάταξη του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ, καθώς δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν, αφήνουν στιγμής ο κρατούμενος ισχυρίζεται ότι βλάπτεται προσωπικά από τις γενικές συνθήκες κράτησης εντός της φυλακής. Έτσι, το Δικαστήριο, αφότου απέρριψε τα κονδύλια των εξόδων και των δικαστικών δαπανών, καθότι αυτά δεν αποδείχθηκαν, έκανε δεκτό το αίτημα των προσφευγόντων για ηθική βλάβη αναφορικά με την παραβίαση του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ, επιδικάζοντας 5.000 ευρώ στον ένα εκ των είκοσι οκτώ προσφευγόντων και 2.000 στους λοιπούς προσφεύγοντες.

Παρατηρήσεις

Βαϊα Χαδιού*

Ι. Απαγόρευση βασανιστηρίων – κριτήριο και ένταση ταπεινωτικής συμπεριφοράς

Ως γνωστόν, το δικαίωμα που κατοχυρώνεται στο άρθρο 3 της ΕΣΔΑ είναι απόλυτο, υπό την έννοια ότι η υποβολή οποιουδήποτε ατόμου σε βασανιστήρια ή απάνθρωπη ή εξευτελιστική ποινή ή μεταχείριση δεν επιτρέπεται για κανέναν απολύτως λόγο και απευθύνεται καταρχήν στα όργανα του κράτους, αν και αναγνωρίζεται δυνατότητα οριζόντιας εφαρμογής¹. Ωστόσο, για να ενταχθεί η κακή μεταχείριση ενός προσώπου στην προστασία του άρθρου 3, πρέπει να υπερβαίνει ένα ορισμένο όριο βαρύτητας ή, άλλως, να προσδιορίζεται από έναν ελάχιστο βαθμό σοβαρότητας («of a minimum level of severity»/«seuil minimum de gravité») η εκτίμηση, βέβαια, του οποίου είναι σχετική, καθώς εξαρτάται κάθε φορά από τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης. Υπό

* LLM, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

1. Αναφορικά με τα ζητήματα τριτενέργειας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων βλ. J. RIVERO, La protection des droits de l'homme dans les rapports entre personnes privées, σε R. Cassin, Amicorum

τη σκοπιά του άρθρου 3 σαφώς και μπορεί να εκτιμηθεί και ο τρόπος μεταχείρισης των κρατουμένων στις φυλακές, καθώς η εν λόγω διάταξη υποχρεώνει κάθε κράτος μέλος να διασφαλίζει ότι κάθε φυλακισμένος κρατείται σε συνθήκες συμβατές με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και ότι λαμβανομένων υπόψη των πρακτικών αναγκών της φυλάκισης, η υγεία και η ευεξία του προστατεύονται ικανοποιητικά. Τυχόν υπέρβαση του αναπόφευκτου στοιχείου της οδύνης ή της ταπείνωσης που κάθε νόμιμη κράτηση εμπεριέχει συνιστά απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση². Δυστυχώς, η Ελλάδα έχει καταδικασθεί επανειλημμένα για παραβίαση του άρθρου 3 λόγω των κακών συνθηκών κράτησης στις φυλακές αλλά και στα κέντρα κράτησης αλλοδαπών³. Στην πλειονότητα των εν λόγω περιστατικών κρίθηκε ότι η μεταχείριση των προσφευγόντων-κρατουμένων πληρούσε τις προϋποθέσεις της εξευτελιστικής μεταχείρισης. Το Δικαστήριο έχει, μάλιστα, διευκρινίσει σχετικώς ότι, προκειμένου να καταφθεθεί παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, δεν απαιτείται από πλευράς των σωφρονιστικών αρχών θετική πρόθεση μείωσης και εξευτελισμού του κρατουμένου. Η απουσία τέτοιου στόχου, αν και καταρχήν ο σκοπός αυτός εμπίπτει στον πυρήνα του άρθρου 3, δεν μπορεί να αποκλείσει πιθανή παραβίασή του⁴. Το ΕΔΔΑ, εν προκειμένω,

παρότι διαπίστωσε προβλήματα υπερπληθυσμού της φυλακής, δεν διέγνωσε παραβίαση του άρθρου 3, πλην της μιας περίπτωσης, διότι, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε στη σκ. 74 της απόφασής του, «δε δύναται να αποφανθεί, αν οι γενικές συνθήκες κράτησης υπερβαίνουν το αναπόφευκτο επίπεδο της σύμφυτης, με κάθε κράτηση σε φυλακή, ταλαιπωρίας και αν αποτελούσαν ταπεινωτική μεταχείριση». Και τούτο διότι, σύμφωνα με τις γενικές αρχές εφαρμογής του άρθρου 3, όπως αυτές αποτυπώθηκαν και προσφάτως στην απόφαση *Mursic*⁵, παραβίαση του εν λόγω άρθρου διαπιστώνεται, όταν η έλλειψη χώρου στις φυλακές συνοδεύεται και από άλλες άσχημες υλικές συνθήκες κράτησης και κυρίως από αδυναμία πρόσβασης στην αυλή για περίπατο ή στο φυσικό αέρα και στο φως, από κακό αερισμό, ανεπαρκή ή πολύ υψηλή θερμοκρασία στις εγκαταστάσεις της φυλακής, από έλλειψη της δυνατότητας να χρησιμοποιήσει κάποιος μόνος του τις τουαλέτες ή από άσχημες συνθήκες καθαριότητας και υγιεινής. Παραβίαση του ανωτέρω άρθρου άνευ άλλου τινός διαπιστώνεται από το Δικαστήριο, μόνον όταν ο προσωπικός χώρος που έχει στη διάθεσή του ο κάθε κρατούμενος είναι μικρότερος των 3 τετραγωνικών μέτρων. Οι συγκεκριμένοι, όμως, προσφεύγοντες είχαν στη διάθεσή τους προσωπικό χώρο 3 τετραγωνικών μέτρων, καθώς το κάθε κελί είχε εμβαδό 12 τετραγωνικών μέτρων και στέγαζε τέσσερις κρατούμενους, άρα ο προσωπικός χώρος για τον κάθε έναν από αυτούς πληρούσε τα κριτήρια που θεωρούνται αποδεκτά από το Δικαστήριο. Δεδομένου, λοιπόν, ότι και από τις λοιπές περιγραφείσες συνθήκες κράτησης και τους συγκεκριμένους ισχυρισμούς των προσφευγόντων, το Δικαστήριο δεν μπόρεσε να εξάγει ασφαλές συμπέρασμα περί της υποβολής των κρατουμένων σε βασανιστήρια ή απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση, κατέληξε στην κρίση του περί μη παραβίασης της διάταξης του άρθρου 3, επαναλαμβάνοντας για μία ακόμα φορά, ακολουθώντας πιστά τη μέχρι πρότινος νομολογία του, ότι οι αντικειμενικά απαράδεκτες συνθήκες κράτησης πρέπει να συνδυάζονται με τη δημιουργία στους κρατουμένους αισθημάτων απελπισίας και κατωτερότητας ικανών να κάμψουν τις φυσικές και ηθικές τους αντιστάσεις, προκειμένου να κάνουμε λόγο για απαγορευμένη, υπό τους όρους του άρθρου 3, απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση των κρατουμένων.

Μόνο για έναν από τους είκοσι οκτώ προσφεύγοντες το Δικαστήριο εντόπισε παραβίαση του άρθρου 3 χωρίς, ωστόσο, να προσδιορίσει, εάν οι συνθήκες κράτησης του συνιστούσαν βασανιστήριο ή πληρούσαν τα στοιχεία της ύπαρξης απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρι-

2. Μ. ΓΑΛΑΝΟΥ, Η ποιότητα των συνθηκών κράτησης στις ελληνικές φυλακές, ΠοινΔικ, 2011, σ. 222.

3. Για την ακρίβεια, η πρώτη απόφαση που εκδόθηκε στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης ατόμων υπήρξε η απόφαση της ΕΕΔΑ της 05.11.1969 σε βάρος της Ελλάδας (γνωστής και ως *The Greek Case*), η οποία εισήχθη σε αυτήν μετά από προσφυγή τεσσάρων ευρωπαϊκών χωρών, της Δανίας, της Νορβηγίας, της Σουηδίας και της Ολλανδίας. Για λοιπές καταδικαστικές αποφάσεις εις βάρος της Ελλάδας όσον αφορά την παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ βλ. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Peers κατά Ελλάδα*, απόφαση της 19^{ης} Απριλίου 2001, Υπόθεση *Σερίφης κατά Ελλάδα*, απόφαση της 2^{ης} Νοεμβρίου 2006, Υπόθεση *Σωτηροπούλου κατά Ελλάδα*, απόφαση της 18^{ης} Ιανουαρίου 2007, Υπόθεση *Κοτσαύτης κατά Ελλάδα*, απόφαση της 12^{ης} Ιουνίου 2008, Υπόθεση *Ξηρός κατά Ελλάδα*, απόφαση της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 2010, Υπόθεση *Νησιώτης κατά Ελλάδα*, απόφαση της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2011, Υπόθεση *Ταγκατίδης κ.ά. κατά Ελλάδα*, απόφαση της 11^{ης} Οκτωβρίου 2011, Υπόθεση *Σαμαράς κ.ά. κατά Ελλάδα*, απόφαση της 28^{ης} Φεβρουαρίου 2012, Υπόθεση *Κανάκης κατά Ελλάδα*, απόφαση της 12^{ης} Δεκεμβρίου 2013, Υπόθεση *Τ. κ.α. κατά Ελλάδα*, απόφαση της 18^{ης} Μαΐου 2014, Υπόθεση *Παπακωνσταντίνου κατά Ελλάδα*, απόφαση της 13^{ης} Νοεμβρίου 2014, Υπόθεση *Μπούρος κ.ά. κατά Ελλάδα*, απόφαση της 12^{ης} Μαρτίου 2015, Υπόθεση *Μαρτζακλής κ.ά. κατά Ελλάδα*, απόφαση της 9^{ης} Ιουλίου 2015, Υπόθεση *Καρτέλης κ.α. κατά Ελλάδα*, απόφαση της 7^{ης} Ιανουαρίου 2016, Υπόθεση *Singh κ.ά. κατά Ελλάδα*, απόφαση της 19^{ης} Ιανουαρίου 2017, Υπόθεση *Igbo κ.ά. κατά Ελλάδα*, απόφαση της 9^{ης} Φεβρουαρίου 2017, Υπόθεση *D.M. κατά Ελλάδα*, απόφαση της 16^{ης} Φεβρουαρίου 2017, Υπόθεση *J.R. κατά Ελλάδα*, απόφαση της 25^{ης} Ιανουαρίου 2018.

4. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Abdulaziz, Cabales and Balkandali κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 28^{ης} Μαΐου 1985, Υπόθεση *V. Κατά Ηνω-*

μένου Βασιλείου, απόφαση της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1999, Υπόθεση *Peers κατά Ελλάδα*, απόφαση της 19^{ης} Απριλίου 2001, Υπόθεση *Dougoz κατά Ελλάδα*, απόφαση της 6^{ης} Μαρτίου 2001.

5. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Mursic κατά Κροατίας*, απόφαση της 20^{ης} Οκτωβρίου 2016.

σης. Δεδομένης, όμως, της νομολογίας του Δικαστηρίου, αλλά και του άρθρ. 1 παρ. 1 της Σύμβασης του ΟΗΕ κατά των βασανιστηρίων (1984) και του χαρακτηρισμού ως «βασανιστηρίου» κάθε πράξης με την οποία επιβάλλεται ηθελημένα σωματικός ή ψυχικός πόνος ή έντονη οδύνη σε ένα πρόσωπο, προκειμένου να αποκτηθούν από αυτό ή τρίτο πρόσωπο πληροφορίες ή ομολογίες ή να τιμωρηθεί για μία πράξη που αυτό ή τρίτο πρόσωπο έχει διαπράξει ή είναι ύποπτο ότι την έχει διαπράξει, ή να εκφοβισθεί ή εξαναγκασθεί, διαπιστώνεται στη συγκεκριμένη περίπτωση η ύπαρξη εξουτελιστικής μεταχείρισης παρά βασανιστηρίου.

II. Αυτονομία του άρθρου 13 περί παροχής πραγματικής προσφυγής ανεξαρτήτως παραβίασης και άλλης διάταξης της Σύμβασης

Δεδομένης της επικουρικής φύσης του συστήματος προστασίας που παρέχει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ο δικαιολογητικός λόγος της θέσπισης του άρθρου 13 της Σύμβασης είναι ακριβώς να υπενθυμίσει στα κράτη μέλη ότι αυτά είναι που υπέχουν την κύρια ευθύνη για την κατοχύρωση των ελευθεριών που αυτή αναγνωρίζει. Έτσι, διαγράφεται εν συντομία στο κείμενο του εν λόγω άρθρου ότι «*παν πρόσωπον του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη παρούση Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερία παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτελέσει των δημοσίων καθηκόντων των*». Ο συσχετισμός, λοιπόν, της παρούσας διάταξης με το άρθρ. 35 της Σύμβασης περί εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων για την παραδεκτή άσκηση ατομικής προσφυγής, καίτοι η διάταξη του άρθρου 13 ανήκει συστηματικά στις ουσιαστικές ρυθμίσεις της Σύμβασης, είναι εμφανής. Η σπουδαιότητα, εξάλλου, της δευτερογενούς φύσης του έχει τονισθεί και στη νομολογία του ίδιου του ΕΔΔΑ⁶, το οποίο πολλάκις έχει κρίνει ότι ένδικα μέσα που παρέχουν επίφαση προστασίας και όχι αποτελεσματική προστασία, κατά πως επιτάσσει η διάταξη του άρθρου 13 της Σύμβασης, δεν πληρούν τις προϋποθέσεις της ύπαρξης πραγματικής προσφυγής. Η διαθεσιμότητα, μάλιστα, και η ύπαρξη αποτελεσματικού ενδίκου βοηθήματος έχει οδηγήσει στο να εξετάζεται το άρθρο 13 της ΕΣΔΑ άλλοτε ως τμήμα των ισχυρισμών για τις ουσιαστικές παραβιάσεις και άλλοτε αυτοδύναμα, ακόμα δηλαδή και δίχως την κατάφαση της ύπαρξης παραβίασης άλλου δικαιώματος της Σύμβασης, όπως εν προκειμένω. Κάτι τέτοιο στοχεύει, ως ευκόλως γίνεται αντιληπτό, στην ενδυνάμωση της εθνικής προστασίας στην οποία κατατείνει η ίδια η

διάταξη του άρθρου 13⁷. Έτσι και στην εδώ σχολιαζόμενη υπόθεση, παρότι το ΕΔΔΑ δεν διέγνωσε παραβίαση άλλης διάταξης της Σύμβασης, κάτι που εξάλλου δεν αποτελεί και προϋπόθεση για την εφαρμογή του άρθρου 13⁸, διαπίστωσε παραβίαση της διάταξης του άρθρου 13⁹. Και τούτο διότι, όπως τονίζει το ίδιο το Δικαστήριο στις σκέψεις 88 και 89 αυτού, η προσφυγή που απαιτείται από τη διάταξη του άρθρου 13 πρέπει να είναι αποτελεσματική στην πράξη αλλά και σύμφωνη με τον νόμο, υπό την έννοια ότι μπορεί να αποτρέψει την επέλευση της επικαλούμενης παραβίασης ή να θεραπεύσει την επίδικη κατάσταση ή να παρέχει στον ενδιαφερόμενο την κατάλληλη επανόρθωση για κάθε παραβίαση που είχε ήδη υπάρξει. Τα προβλεπόμενα από την ελληνική νομοθεσία, όμως, ένδικα βοηθήματα του άρθρου 572 ΚΠοινΔ και 6 Ν. 2776/1999 δεν πληρούν τους όρους του άρθρου 13 περί ύπαρξης πραγματικής προσφυγής, ιδίως δε σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου ο αιτών επικαλείται προσωπική βλάβη από τις γενικές κακές συνθήκες κράτησης εντός της φυλακής. Έτσι, παρόλο που το ΕΔΔΑ, εν προκειμένω, δεν δέχθηκε ότι οι προσφεύγοντες υπέστησαν βλάβη από τις γενικές συνθήκες κράτησης, διαπίστωσε την ύπαρξη παραβίασης του άρθρου 13, διότι το εν λόγω δικαίωμα υπάρχει όχι μόνο για οποιονδήποτε έχει πραγματικά υποστεί βλάβη και δεν δύναται να στραφεί αποτελεσματικά με την ύπαρξη κάποιου ενδίκου βοηθήματος κατά την παράνομη συμπεριφοράς, αλλά και για οποιονδήποτε ισχυρίζεται ότι έχει υποστεί βλάβη. Με άλλα λόγια, δικαίωμα πραγματικής προσφυγής για την εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 13 υπάρχει για οποιονδήποτε διαθέτει έναν υποστηρίξιμο ισχυρισμό σχετικά με την παραβίαση ενός δικαιώματος. Κατ' αποτέλεσμα, ακόμα και εάν το ΕΔΔΑ απορρίψει την ύπαρξη παραβίασης ενός δικαιώματος, όπως εν προκειμένω, δεν αποκλείεται να αποφανθεί υπέρ της παραβίασης του άρθρου 13, εάν διαπιστώσει ότι το κράτος-μέλος δεν παρέχει αποτελεσματική προσφυγή για την εξέταση ενός τέτοιου υποστηρίξιμου ισχυρισμού. Όσον αφορά δε την αποτελεσματικότητα του ενδίκου βοηθήματος, αυτή κρίνεται από τη δυνατότητα πρόληψης μελλοντικών παραβιάσεων, τη διακοπή συνεχιζόμενων παραβιάσεων ή την αποκατάσταση όσων παραβιάσεων έχουν ήδη τελεσθεί¹⁰. Τα προαναφερθέντα, όμως, ένδικα βοηθήματα ουδόλως μπορούσαν να επιτελέσουν τον σκοπό αυτόν και για αυτόν τον λόγο

6. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Σαμπάνης κατά Ελλάδας*, απόφαση της 5^{ης} Σεπτεμβρίου 2008, σκ. 56-58, Υπόθεση *M.S.S. κατά Βελγίου*, απόφαση της 21^{ης} Ιανουαρίου 2011, σκ. 287, Υπόθεση *R.U. κατά Ελλάδας*, απόφαση της 7^{ης} Ιουνίου 2011, σκ. 57-58.

7. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2017, σ. 579.

8. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Klass κατά Γερμανίας*, απόφαση της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1978, σκ. 64.

9. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Sergey Denisov κατά Ρωσίας*, απόφαση της 8^{ης} Οκτωβρίου 2015.

10. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Kudla κατά Πολωνίας*, απόφαση της 26^{ης} Οκτωβρίου 2010, Υπόθεση *Μιχελιουδάκης κατά Ελλάδας*, απόφαση της 3^{ης} Απριλίου 2012.

κρίθηκαν αναποτελεσματικά. Η αναποτελεσματικότητα, μάλιστα, των συγκεκριμένων ενδίκων βοηθημάτων δεν κρίνεται για πρώτη φορά με την εν λόγω απόφαση. Προσφάτως, στις υποθέσεις *Παπακωνσταντίνου και λοιποί κατά Ελλάδα*, *D.M. κατά Ελλάδα*¹¹, *Αλεξόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδα* και *Kagia κατά Ελλάδα*¹², το ΕΔΔΑ τόνισε ότι η άσκηση προσφυγών βάσει των προαναφερθεισών διατάξεων δεν έχει καμία χρησιμότητα και, επομένως, δεδομένου του γεγονότος ότι οι σχετικές προσφυγές δεν είναι προδήλως αβάσιμες κατά την έννοια του άρθρου 35 παρ. 3 εδάφιο α' της Σύμβασης και ότι δεν προσκρούουν σε άλλο λόγο απαραδέκτου, ορθώς το Δικαστήριο κατέφασκε παραβίαση του άρθρου 13 της Σύμβασης. Στην ίδια κρίση κατέληξε το Δικαστήριο και στην τελευταία χρονικά απόφασή του¹³, όπου, παρότι δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης, έκρινε υπέρ της παραβίασης του άρθρου 13, καταδικάζοντας την Ελλάδα στην καταβολή χρηματικής ικανοποίησης ύψους 2.000 ευρώ για τον κάθε προσφεύγοντα.

III. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η εδώ σχολιαζόμενη απόφαση, μολοντί δεν αποκλίνει από την πάγια θέση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, το οποίο κρίνει και αυτοτελώς την παραβίαση του άρθρου 13 της Σύμβασης, έρχεται να θέσει, εν όψει των συνεχόμενων καταδικαστικών αποφάσεων εις βάρος της Ελλάδας τον προβληματισμό της εκτέλεσης των αποφάσεων του ΕΔΔΑ. Εν συντομία, υπενθυμίζουμε ότι, αν και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

και τα Πρωτόκολλα που τη συνοδεύουν δεν προβλέπουν ρητό μηχανισμό αναγκαστικής εκτέλεσης των αποφάσεων του Δικαστηρίου, εντούτοις η υποχρεωτική ισχύς των αποφάσεων του προβλέπεται ρητά στο άρθρο 46 της Σύμβασης. Οι αποφάσεις, μάλιστα, που εκδίδει επιφέρουν δεδικασμένο όχι μόνο μεταξύ των διαδίκων, αλλά παράγουν παράλληλα και το λεγόμενο «ερμηνευτικό δεδικασμένο» σε σχέση με τη γενικότερη ερμηνεία των διατάξεων της Σύμβασης¹⁴. Η Ελλάδα, παρότι δεν αρνείται στην πλειονότητα των περιπτώσεων την εφαρμογή των αποφάσεων του ΕΔΔΑ, καθυστερεί συχνά την εκτέλεσή τους. Και ενώ το Δικαστήριο έχει προ ετών και επαναλαμβανόμενα καταδικάσει το ελληνικό κράτος για τις συνθήκες κράτησης στις ελληνικές φυλακές, κυρίως υπό το πρίσμα του υπερπληθυσμού αυτών¹⁵, και για τα ανεπαρκή υπάρχοντα ένδικα βοηθήματα, η Ελλάδα δε φαίνεται, τουλάχιστον μέχρι να σήμερα, να έχει συμμορφωθεί στις υποχρεώσεις της, με αποτέλεσμα την περαιτέρω καταδίκη της. Νομοθετικά μέτρα πρόωρης αποφυλάκισης των κρατούμενων που κατά καιρούς θεσπίζει το ελληνικό κοινοβούλιο δεν λύνουν το πρόβλημα και σίγουρα δεν συνάδουν με τον τρόπο συμμόρφωσης προς τις αποφάσεις του Δικαστηρίου, όπως τον ερμηνεύει σχετικώς το ΕΔΔΑ. Διότι να μεν τα κράτη διαθέτουν την ευχέρεια στην επιλογή των μέσων συμμόρφωσής τους, ωστόσο αυτά θα πρέπει να τείνουν: α) στον άμεσο τερματισμό της εκάστοτε παραβίασης, β) στη λήψη των κατάλληλων μέτρων, ώστε να μην επαναληφθεί στο μέλλον η αντίθετη στις διατάξεις της Σύμβασης συμπεριφορά και γ) στην αποκατάσταση κάθε βλάβης του θύματος της παραβίασης¹⁶. Η μη εξειδίκευση των εν λόγω υποχρεώσεων και στο διατακτικό των αποφάσεων του ΕΔΔΑ, οφείλεται ακριβώς στην προαναφερθείσα ευχέρεια που έχει κάθε κράτος-μέλος για τη συμμόρφωσή του σε καταδικαστική απόφαση. Φρονούμε, λοιπόν, ότι μετά και την τελευταία χρονικά εκδοθείσα και προαναφερθείσα καταδικαστική απόφαση της χώρας μας επί της υπόθεσης *Πιλαλής και λοιποί κατά Ελλάδα*, θα πρέπει η Ελλάδα να αντιληφθεί καλύτερα τις υποχρεώσεις που υπέχει και απορρέουν από την ΕΣΔΑ, καθώς, όπως πολύ σωστά έχει παρατηρηθεί¹⁷, η γενικότερη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων φαίνεται να προσδιορίζεται σε μεγάλο ποσοστό από την αποτελεσματική εφαρμογή του άρθρου 13 εκ μέρους των κρατών μερών του Συμβουλίου της Ευρώπης.

11. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Παπακωνσταντίνου και λοιποί κατά Ελλάδα*, απόφαση της 13^{ης} Νοεμβρίου 2014, Υπόθεση *D.M. κατά Ελλάδα*, απόφαση της 16^{ης} Φεβρουαρίου 2017, όπου συγκεκριμένα στις σκ. 43 και 44 αυτού υπενθυμίζει ότι «η διαπίστωση της παραβίασης μιας άλλης διάταξης της Σύμβασης δεν συνιστά προϋπόθεση για την εφαρμογή του άρθρου 13. Στην παρούσα υπόθεση, ακόμη και αν το Δικαστήριο κατέληξε τελικά στη μη παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης, δεν αποφάνθηκε ότι η αιτίαση του προσφεύγοντος προς τούτο ήταν εκ πρώτης όψεως μη υπερασπίσιμη. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα αυτό μόνον αφού εξέτασε το βάσιμο της υπόθεσης. Θεωρεί συνεπώς ότι ο προσφεύγων προέβαλε μια υπερασπίσιμη αιτίαση ως προς το άρθρο 13 της Σύμβασης» και ότι «το «πραγματικό» μιας «προσφυγής» κατά την έννοια του άρθρου 13 δεν εξαρτάται από τη βεβαιότητα μιας ευνοϊκής για τον προσφεύγοντα έκβασης. Εν τούτοις, η προσφυγή την οποία επιτάσσει το άρθρο 13 πρέπει να είναι «πραγματική» τόσο πρακτικά όσο και νομικά, με την έννοια ότι θα μπορούσε να εμπεδώσει την επέλευση της επικαλούμενης παραβίασης ή να θεραπεύσει την επίδικη κατάσταση, ή θα μπορούσε να προσφέρει στον ενδιαφερόμενο μια προσήκουσα επανόρθωση για οποιαδήποτε παραβίαση η οποία έχει ήδη λάβει χώρα».

12. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Αλεξόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδα*, απόφαση της 6^{ης} Οκτωβρίου 2016, Υπόθεση *Kagia κατά Ελλάδα*, απόφαση της 30^{ης} Ιουνίου 2016.

13. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Πιλαλής και λοιποί κατά Ελλάδα*, απόφασης της 17^{ης} Μαΐου 2018.

14. Γ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Η επίδραση της ΕΣΔΑ στην ελληνική έννομη τάξη, ΘΠΔΔ, 2017, σ. 931.

15. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Ταγκατίδης και λοιποί κατά Ελλάδα*, απόφαση της 11^{ης} Οκτωβρίου 2011.

16. Λ. ΚΑΡΕΛΟΣ, Η αναγκαστική εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην εσωτερική έννομη τάξη, ΝοΒ, 2015 σ. 209.

17. Ε. ΜΙΧΑ σε Α.-Α. Σισιλιάνος, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2017, σ. 588.

► **Ο περιορισμός του δικαιώματος στην προστασία της ιδιωτικής ζωής του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ χάριν της προστασίας του δικαιώματος για ελεύθερη μετάδοση πληροφοριών σε ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος**

Το δικαίωμα του Τύπου για ελεύθερη μετάδοση των πληροφοριών σε σύγκρουση με την προστασία του δικαιώματος των δημοσίων προσώπων για σεβασμό της ιδιωτικής τους ζωής

ελευθερία έκφρασης – μετάδοση πληροφορίας – μετάδοση εικόνας – δημόσια πρόσωπα – πρόσωπα της απόλυτης επικαιρότητας – προστασία ιδιωτικού βίου, φήμης και εικόνας – πυρήνας ιδιωτικότητας – διεύρυνση ιδιωτικότητας και στους δημόσιους χώρους – ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος – ραδιοτηλεόραση – πρόστιμο ΕΣΡ – αρχή της αναλογικότητας – “chilling effect”

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 72562/2010, Υπόθεση Άλφα Δορυφορική Τηλεόραση Ανώνυμη Εταιρία κατά Ελλάδα, απόφαση της 22ας Φεβρουαρίου 2018

Στην υπόθεση αυτή, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής: ΕΔΔΑ) έκρινε ότι η Ελλάδα παραβίασε το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης της προσφεύγουσας εταιρίας υπό το πρίσμα της ελεύθερης μετάδοσης των πληροφοριών, όπως αυτό προστατεύεται από τη διάταξη του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, διατάσσοντας συνακόλουθα την καταβολή σε αυτήν εύλογης αποζημίωσης. Συγκεκριμένα, τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης τοποθετούνται χρονικά στο 2002, όταν ο τηλεοπτικός σταθμός ΑΛΦΑ μετέδωσε, μέσω δύο εκπομπών του, τρία βίντεο, τα οποία απεικόνιζαν το μεν πρώτο τον τότε βουλευτή Αχαΐας Α.Χ. να εισέρχεται σε κατάσταση τυχερών παιγνίων στην Πάτρα και να χρησιμοποιεί δύο μηχανήματα, το δε δεύτερο και τρίτο συναντήσεις του ίδιου βουλευτή με τον παρουσιαστή των εκπομπών αυτών, αλλά και με συνεργάτες του με σκοπό την αλλοίωση της μεταδιδόμενης πληροφορίας. Κατόπιν τούτων, το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (εφεξής: Ε.Σ.Ρ.) επέβαλε στον ανωτέρω τηλεοπτικό σταθμό πρόστιμο, καθώς για τη μετάδοση των εν λόγω βίντεο οι δημοσιογράφοι του σταθμού χρησιμοποίησαν κρυφή κάμερα, παραβιάζοντας έτσι το δικαίωμα του βουλευτή στην ιδιωτική ζωή και στην εικόνα του, καθώς ο τελευταίος ουδέποτε είχε συναιέσει στη βιντεοσκόπηση του, ενώ παράλληλα οι δημοσιογράφοι ουδέποτε επικαλέσθηκαν την ύπαρξη λόγων εθνικής ασφάλειας ή πρόληψης κάποιου εγκλήματος ή προστασίας των ηθών, οι οποίοι και θα δικαιολογούσαν περιορισμό του εν λόγω δικαιώματος και θα επέτρεπαν τη χρησιμοποίηση κρυφής κάμερας και τη μετάδοση της εικόνας του. Ο τηλεοπτικός σταθμός άσκησε, στη συνέχεια, ενώπιον του Συμβουλίου της

Επικρατείας (εφεξής: ΣτΕ) αίτηση ακύρωσης κατά της εν λόγω απόφασης του Ε.Σ.Ρ., επικαλούμενος παραβίαση, αφενός, των άρθρων 9, 15 παρ. 1 και 25 του Συντάγματος και, αφετέρου, της διάταξης του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ. Αφού εξέτασε τα πραγματικά περιστατικά και ερμήνευσε τους σχετικούς κανόνες δικαίου, το ΣτΕ απέρριψε κατά πλειοψηφία, με την υπ’ αριθμόν 1213/2010 απόφασή του, την αίτηση ακύρωσης, κρίνοντας ότι περιορισμοί στην άσκηση του δικαιώματος της ελεύθερης μετάδοσης των πληροφοριών είναι δυνατοί χάριν της προστασίας του δικαιώματος τρίτου προσώπου στον σεβασμό της ιδιωτικής του ζωής, ιδιαίτερη έκφανση της οποίας αποτελεί και η προστασία της εικόνας του. Έτσι, έκρινε ότι η καταγραφή, με κρυφά μέσα, εικόνας συνιστά προσβολή του δικαιώματος του προσώπου τούτου επί της εικόνας του και, συνακόλουθα, η μετάδοση είδησης, της οποίας αποκλειστική ή κύρια πηγή αποτελεί μία τέτοια εικόνα, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως θεμιτή άσκηση του δικαιώματος του πληροφορείν. Κατ’ εξαίρεση, σύμφωνα με το ΣτΕ, η μετάδοση μίας τέτοιας είδησης θα μπορούσε να συνιστά θεμιτή άσκηση του ανωτέρω δικαιώματος, μόνο στην περίπτωση της συμβολής της είδησης αυτής σε συζήτηση γενικότερου ενδιαφέροντος, χωρίς βεβαίως τούτο να σημαίνει άνευ ετέρου ότι καθίσταται θεμιτή και η μετάδοση από την τηλεόραση της εικόνας που κατεγράφη με κρυφά μέσα. Ο εντονότατος αυτός περιορισμός του δικαιώματος του εικονιζόμενου προσώπου επί της εικόνας του θα μπορούσε να θεωρηθεί ως θεμιτή άσκηση του δικαιώματος του πληροφορείν, μόνον εάν η θεμιτή μετάδοση της συγκεκριμένης είδησης είναι απολύτως αδύνατη ή ιδιαίτερος δυσχερής χωρίς τη μετάδοση της εικόνας που ελήφθη με κρυφά μέσα. Τέσσερα, όμως, μέλη του ΣτΕ μειοψήφησαν, διατυπώνοντας την άποψη ότι οι λόγοι ακύρωσης της προσφεύγουσας εταιρίας είναι βάσιμοι και έπρεπε να γίνουν δεκτοί. Τούτο, διότι η ακούσια λήψη και η εν συνεχεία τηλεοπτική προβολή της εικόνας δημοσίου προσώπου, και συγκεκριμένα βουλευτή και μάλιστα προέδρου επιτροπής της Βουλής των Ελλήνων για το κοινωνικό πρόβλημα της ευρείας διαδόσεως των ηλεκτρονικών τυχερών παιγνίων, που ελήφθη σε προσιτό στο κοινό δημόσιο χώρο και, μάλιστα, σε κατάσταση διενεργείας ηλεκτρονικών τυχερών παιγνίων ήταν, υπό τις συντρέχουσες εν προκειμένω συνθήκες, επιτρεπτή, εφόσον απέβλεπε, κατά την περί τούτου αντίληψη και εκτίμηση του μέσου ενημέρωσης, που δεν είναι καταρχήν δικαστικώς ελεγκτή, στην πληροφόρηση του κοινωνικού συνόλου για τη συμπεριφορά του ως άνω δημοσίου προσώπου, που ήταν αντίθετη προς εκείνη που επέβαλε ο συγκεκριμένος δημόσιος ρόλος του. Υπό τις συγκεκριμένες, λοιπόν, συνθήκες η προβολή της ανωτέρω εικόνας δεν υπερέβαινε τα τιθέμενα από την αρχή της αναλογικότητας όρια, καθώς ήταν ο

μόνος θεμιτός τρόπος πειστικής αναμεταδόσης της είδησης, που, άλλως, θα κινδύνευε να θεωρηθεί ως ανυπόστατη ή ακόμη και συκοφαντική και, ως εκ τούτου, η αίτηση ακύρωσης έπρεπε να γίνει δεκτή.

Το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη μία σειρά παραγόντων-κριτηρίων, προκειμένου να προβεί σε δίκαιη εξισορρόπηση των αντιτιθέμενων συμφερόντων, και συγκεκριμένα (α) ότι το αντικείμενο του ρεπορτάζ αφορούσε σε ζήτημα δημοσίου ενδιαφέροντος (διάδοση τυχηρών παιγνίων και σχετική συμπεριφορά πολιτικού προσώπου, που ήταν μάλιστα πρόεδρος επιτροπής της Βουλής για τα ηλεκτρονικά τυχερά παιχνίδια), (β) ότι ο Α.Χ. ήταν γνωστό πολιτικό πρόσωπο και, μάλιστα, ασκούσε δημόσια λειτουργία ως βουλευτής, (γ) ότι το ρεπορτάζ επικέντρωνε στη συμπεριφορά του Α.Χ. παρά στο γενικότερο θέμα των τυχηρών παιχνιδιών, (δ) τη διάκριση μεταξύ μετάδοσης ειδήσεων και της μετάδοσης εικόνας/βίντεο, η οποία, πάντως, μπορεί να καταστήσει περισσότερο πειστική τη μετάδοση των ειδήσεων, (ε) ότι η χρήση κρυφής κάμερας δεν απαγορευόταν απολύτως από την εθνική νομοθεσία, αλλά επιτρεπόταν, εφόσον συντρέχει υπέρτερο δημόσιο συμφέρον στη μετάδοση της σχετικής πληροφορίας, η λήψη της οποίας δεν παραβίαζε την ανθρωπινή αξιοπρέπεια, (στ) το πρώτο βίντεο ελήφθη σε δημόσιο χώρο, ήτοι σε αίθουσα τυχηρών παιχνιδιών, προσβάσιμη στον καθένα, που θα μπορούσε να τραβήξει φωτογραφία ή βίντεο, στοιχείο το οποίο είναι σημαντικό, διότι αποδυνάμωσε την προσδοκία ιδιωτικότητας του Α.Χ., ενόψει μάλιστα του ότι αυτός ήταν δημόσιο πρόσωπο, και έπρεπε να έχει συνεκτιμηθεί από τα αρμόδια εθνικά όργανα, (ζ) ότι, αντίθετα, τα δύο άλλα βίντεο ελήφθησαν σε ιδιωτικούς χώρους, στους οποίους ο Α.Χ. είχε εύλογη προσδοκία ιδιωτικότητας, και οι υπάλληλοι του σταθμού δεν ενήργησαν καλόπιστα έναντι του Α.Χ., που δικαιολογημένα αισθάνθηκε ότι εξαπατήθηκε, αλλά παραβίασαν με δόλο, πέραν της δημοσιογραφικής δεοντολογίας, τη διάταξη του άρθρου 370 Α παρ. 2 του Ποινικού Κώδικα σχετικά με το απόρρητο των ιδιωτικών συνομιλιών, (η) ότι συνεπεία των επίμαχων βίντεο, ο Α.Χ. απομακρύνθηκε από την κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος με το οποίο είχε εκλεγεί, και (θ) ότι οι επιβληθείσες χρηματικές κυρώσεις, αν και όχι ασήμαντες, ήταν πάντως σχετικά επιεικείς, το δε ύψος τους, που καθορίστηκε ενόψει διαφόρων παραγόντων, μεταξύ των οποίων και η πρότερη συμπεριφορά του σταθμού σε παρόμοιες περιπτώσεις, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι απέτρεπε τον τύπο από την παρουσίαση θεμάτων δημοσίου ενδιαφέροντος. Έτσι, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν παραβιάστηκε το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ σε σχέση με την επιβολή προστίμου για το δεύτερο και το τρίτο βίντεο. Αντιθέτως, όσον αφορά την επιβολή προστίμου για το πρώτο βίντεο, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε

παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, καθώς έκρινε ότι τα εθνικά όργανα δεν προέβησαν σε εύλογη στάθμιση των συγκρουόμενων συμφερόντων της ελεύθερης μετάδοσης των πληροφοριών και της προστασίας της ιδιωτικής ζωής και έτσι επιδίκασε στην προσφεύγουσα εταιρία, δεδομένου του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της περιουσιακής της απώλειας και της διαπιστωθείσας παραβίασης των δικαιωμάτων της, αφενός, αποζημίωση ύψους 33.000 ευρώ για την περιουσιακή ζημία που υπέστη και, αφετέρου, χρηματική ικανοποίηση ύψους 7.000 ευρώ για ηθική βλάβη.

Παρατηρήσεις

*Baïa Χαδιού**

Ι. Αντικείμενο προστασίας της ελευθερίας της έκφρασης

Το ΕΔΔΑ τόνισε εξ αρχής, παραπέμποντας σε προηγούμενη νομολογία του¹, ότι πράγματι η δημοσίευση φωτογραφιών και η μετάδοση βίντεο στην τηλεόραση υπάγεται στο πεδίο της ελευθερίας της έκφρασης του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ. Έχει μάλιστα χαρακτηριστικά και κατ'επανάληψη υπογραμμίσει το γεγονός ότι το εν λόγω δικαίωμα αποτελεί ένα από τα θεμέλια κάθε δημοκρατικής κοινωνίας. Γι' αυτόν τον λόγο το ΕΔΔΑ, συχνά, όταν αναφέρεται στην ελευθερία του Τύπου για τη μετάδοση των πληροφοριών, χρησιμοποιεί τον όρο «watchdog/chien de garde», προκειμένου να μπορέσει να αποδώσει αποτελεσματικά τον ουσιαστικό ρόλο που ο τελευταίος επιτελεί ως φύλακας κάθε δημοκρατικής κοινωνίας². Αποτελεί, ωστόσο, κοινό τόπο ότι κάθε κατοχυρωμένη από την ΕΣΔΑ ελευθερία δεν απολαμβάνει απόλυτης προστασίας, αλλά υπόκειται σε περιορισμούς, είτε όταν αυτή χρήζει ειδικότερης ρύθμισης είτε όταν συγκρούεται με άλλες προστατευόμενες από την ΕΣΔΑ ελευθερίες. Αδιαμφισβήτητα, η λήψη και η δημοσίευση φωτογραφιών αποτελούν επέμβαση στην προσωπικότητα, διαφορετική και σαφώς εντονότερη τόσο από την έκθεση της προσωπικότητας στη φυσική δημοσιότητα όσο και από την απλή διήγηση σε κείμενο των όσων αποτυπώνονται στις φωτογραφίες. Και τούτο διότι η λήψη και η δημοσίευση φωτογραφιών επεμ-

* *LLM, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δημητρίου Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ*

1. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Haldimann and Others v. Switzerland*, απόφαση της 24^{ης} Φεβρουαρίου 2015, Υπόθεση *Von Hannover v. Germany*, απόφαση της 26^{ης} Ιουνίου 2004, Υπόθεση *Stoll v. Switzerland*, απόφαση της 10^{ης} Δεκεμβρίου 2007, Υπόθεση *Jersild v. Denmark*, απόφαση της 23^{ης} Σεπτεμβρίου 1994.

2. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Αυγή Εκδοτική Α.Ε. και Κάρης κατά Ελλάδας*, απόφαση της 5^{ης} Ιουνίου 2008.

βαίνουν σε περισσότερα στοιχεία της προσωπικότητας του ατόμου, καθώς αποτυπώνουν μόνιμα την εικόνα του, αποσπώντας την από τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή και το συγκεκριμένο γεωγραφικό και κοινωνικό περιβάλλον και καθιστώντας την έτσι γνωστή σε ασύγκριτα μεγαλύτερο αριθμό προσώπων από εκείνα, στα οποία εκτέθηκε ο φορέας της προσωπικότητας με τη θέλησή του³. Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη του το ΕΔΔΑ τις ανωτέρω ιδιαιτερότητες που φέρει η άσκηση του δικαιώματος της ελεύθερης μετάδοσης των πληροφοριών μέσω της δημοσίευσης φωτογραφιών και της μετάδοσης βίντεο, ορθώς έχει στο παρελθόν επισημάνει ότι «*μολονότι η ελευθερία του τύπου καλύπτει και τη δημοσίευση φωτογραφιών, αυτό είναι ένα πεδίο στο οποίο η προστασία των δικαιωμάτων και της φήμης τρίτων αποκτά εξαιρετική σημασία*⁴». Η επιβολή, επομένως, χρηματικών προστίμων και ο συνακόλουθος περιορισμός της άσκησης του εν λόγω δικαιώματος μπορεί καταρχήν να προσβάλλουν το δικαίωμα της προσφεύγουσας εταιρίας-τηλεοπτικού σταθμού για ελεύθερη μετάδοση των πληροφοριών, αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι οδηγούμαστε άνευ άλλου τινός και στη διαπίστωση της παραβίασης της σχετικής διάταξης του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ. Αντιθέτως, και όπως προβλέπεται σχετικώς από τη δεύτερη παράγραφο του εν λόγω άρθρου, ο περιορισμός του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης κρίνεται νόμιμος, εάν διαπιστωθεί ότι η επέμβαση: α) προβλεπόταν ρητά από διάταξη νόμου, β) επεδίωκε νόμιμους και θεμιτούς σκοπούς και γ) πληρούσε την αρχή της αναλογικότητας.

Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ, προβαίνοντας στη ζητούμενη στάθμιση συμφερόντων και λαμβάνοντας υπόψη μία σειρά παραγόντων, δεν διατύπωσε ενιαία κρίση όσον αφορά την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, καθώς διέκρινε τις περιστάσεις, τις συνθήκες και την αναγκαιότητα μετάδοσης των τριών βίντεο. Έτσι, κατέληξε στο ότι, σε αντίθεση με το πρώτο, η μετάδοση του δεύτερου και του τρίτου βίντεο που αφορούσαν στην προβολή της ιδιωτικής συνομιλίας του βουλευτή με τους υπεύθυνους του τηλεοπτικού σταθμού, κατ'επίκληση εκ μέρους της προσφεύγουσας εταιρίας του δικαιώματός της για ελεύθερη μετάδοση των πληροφοριών προσέβαλε τον πυρήνα του δικαιώματος της ιδιωτικής ζωής του συγκεκριμένου προσώπου, καθώς μετέδωσε με τη χρήση, μάλιστα, κρυφής κάμερας πληροφορίες πολύ προσωπικού χαρακτήρα, δίχως να υπάρχει ιδιαίτε-

ρος λόγος, ο οποίος και να δικαιολογεί την εντονότατη αυτή επέμβαση στην ιδιωτική ζωή του βουλευτή. Όσον αφορά, όμως, τη μετάδοση του πρώτου βίντεο, σχετικά με τη συμπεριφορά του βουλευτή στον δημόσιο χώρο του καταστήματος τυχηρών παιγνίων το ΕΔΔΑ παρά τη διαπίστωση ότι το επιβληθέν χρηματικό πρόστιμο και, συνακόλουθα, ο εν τοις πράγμασι περιορισμός του δικαιώματος της προσφεύγουσας εταιρίας-τηλεοπτικού σταθμού για ελεύθερη μετάδοση των πληροφοριών, προβλεπόταν από το ελληνικό δίκαιο⁵ και επιτελούσε πράγματι νόμιμο και θετικό σκοπό, αυτόν της προστασίας της ιδιωτικής ζωής τρίτου προσώπου και συγκεκριμένα της εικόνας και της φήμης του, έδωσε ιδιαίτερα βαρύνουσα σημασία στο περιεχόμενο των μεταδιδόμενων πληροφοριών και στο κατά πόσον αυτές συνέβαλαν ή όχι στη διεξαγωγή δημόσιου διαλόγου⁶. Τόνισε, μάλιστα, κάνοντας αναφορά στην πρόσφατη νομολογία του⁷ ότι, να μεν τα εθνικά δικαστήρια βρίσκονται εκ των πραγμάτων σε μία πιο ασφαλή θέση να κρίνουν επί τέτοιων πραγματικών ζητημάτων, αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι το Δικαστήριο στερείται της δυνατότητας να αποφανθεί επί της ορθότητας της κρίσης των εθνικών οργάνων, ελέγχοντας εάν λήφθηκαν υπόψη όλες οι παράμετροι που θα οδηγήσουν πραγματικά σε μία δίκαιη εξισορρόπηση των αντιτιθέμενων συμφερόντων⁸.

II. Ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος και προστασία της ιδιωτικής ζωής άλλων

Με την ανωτέρω, λοιπόν, κρίση του το ΕΔΔΑ φαίνεται να διέκρινε μεταξύ της ειδησεογραφικής αναφοράς σε γεγονότα που αφορούν δημόσια πρόσωπα και τα οποία

3. Α. ΜΑΓΓΑΝΑΣ ... [κ.ά.], Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Νομολογία και Ερμηνευτικά Σχόλια, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σ. 281.

4. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *A. Mosley κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 10^{ης} Μαΐου 2011.

5. Βλ. διατάξεις άρθρων 15 παρ. 2 Σ, 3 παρ. 1 εδάφιο γ' του Ν. 2328/1995, 7 και 9 του Κανονισμού 1/1991, 2 παρ. 3 του Κανονισμού 2/1991 του Εθνικού Ραδιοτηλεοπτικού Συμβουλίου και 2 εδάφιο β' και στ' του Κώδικα Δημοσιογραφικής Δεοντολογίας.

6. Το ίδιο το ΕΔΔΑ έχει προσφάτως τονίσει, σε απόφασή του στην υπόθεση *Axel Springer AG κατά Γερμανίας* (21.09.2017), ότι, προκειμένου να εφαρμοστεί το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ και να υπερτερήσει της προστασίας της ελεύθερης μετάδοσης των πληροφοριών, θα πρέπει η επίθεση στη φήμη ενός ατόμου να φθάνει ένα ορισμένο επίπεδο σοβαρότητας και να παρεμβαίνει αποτελεσματικά στην απόλαυση του δικαιώματος στο σεβασμό της ιδιωτικής ζωής δίχως παράλληλα να υπηρετείται κανένας άλλος σκοπός.

7. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Pentikäinen v. Finland*, απόφαση της 20^{ης} Οκτωβρίου 2015, παρ. 87-91, Υπόθεση *Couderc and Hachette Fillipacchi Associés v. France*, απόφαση της 12^{ης} Ιουνίου 2014, παρ. 82-93.

8. Βλ. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Lindon, Otchakovsky-Laurens και July κατά Γαλλίας*, απόφαση της 22^{ης} Οκτωβρίου 2007, όπου το ίδιο το Δικαστήριο εξήγησε ότι, κατά την εξέταση προσφυγών υπό το άρθρο 10, ο ρόλος του δεν είναι να αντικαταστήσει τις αρμόδιες εθνικές αρχές, αλλά να διαπιστώσει, παρά ταύτα, εάν το κράτος εξέτασε τον επιβαλλόμενο περιορισμό του δικαιώματος υπό το φως της αρχής της αναλογικότητας, εάν, με άλλα λόγια, η επέμβαση στο δικαίωμα υπήρξε ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό.

είναι ικανά να συμβάλουν σε μία συζήτηση δημοσίου ενδιαφέροντος σε μια δημοκρατική κοινωνία, πράγμα καθ' όλα θεμιτό, νόμιμο και ευκαίριο, και της αναφοράς σε γεγονότα και λεπτομέρειες της ιδιωτικής ζωής των ανωτέρω προσώπων. Στο πλαίσιο αυτό αναγνώρισε ότι δημόσιο ενδιαφέρον για τη δημοσίευση και τη μετάδοση πληροφοριών (αναφορικά με έναν πολιτικό) μπορεί να υφίσταται μόνο για γεγονότα σχετικά με την άσκηση δημοσίων καθηκόντων ή πολιτικών λειτουργιών, γεγονότων δηλαδή που εμπίπτουν στη δημόσια σφαίρα και όχι γεγονότων που άπτονται της ιδιωτικότητας και της προσωπικής ζωής των δημοσίων αυτών προσώπων. Αυτή καθεαυτή, εξάλλου, η ιδιότητα ενός προσώπου ως δημόσιου δεν αρκεί, για να θεμελιώσει ένα επί παντός επιστητού ενδιαφέρον. Εφόσον, επομένως, υπάρχει κάποια εσωτερική συνάφεια μεταξύ του εν γένει δημόσιου ρόλου ενός προσώπου, εξ αιτίας του οποίου το πρόσωπο αυτό χαρακτηρίζεται «δημόσιο» και του μεταδιδόμενου γεγονότος, η δημοσιοποίηση του οποίου εμπίπτει στο ενδιαφέρον του κοινού, η επέμβαση στην ιδιωτική του ζωή δικαιολογείται και ο περιορισμός του δικαιώματός του θεωρείται νόμιμος. Στην περίπτωση, όμως, που η συνάφεια αυτή δεν υπάρχει, δεν υπάρχει και ενδιαφέρον του κοινού ικανό να δικαιολογήσει την επέμβαση στην προσωπικότητα και στην ιδιωτική ζωή των δημοσίων προσώπων, ακόμα και εάν πρόκειται για πρόσωπα «της απόλυτης επικαιρότητας»⁹, έννοια η οποία, καίτοι απαντάται σε προηγούμενες αποφάσεις του ΕΔΔΑ, φαίνεται να σχετικοποιείται, καθώς σημαντικό τελικά κριτήριο για τη στάθμιση των αντικρουόμενων συμφερόντων αποτελεί η συμβολή του δημοσιεύματος στον δημόσιο διάλογο και όχι το κατά πόσον το εν λόγω δημόσιο πρόσωπο τυγχάνει μικρότερης ή μεγαλύτερης αναγνωρισιμότητας, ώστε να δικαιολογείται κάθε φορά στο κοινό ένα μικρότερο ή μεγαλύτερο ενδιαφέρον.

Η δημοσίευση, λοιπόν, φωτογραφιών και άρθρων, των οποίων μοναδικός σκοπός αποτελεί η ικανοποίηση της περιέργειας του συγκεκριμένου αναγνωστικού κοινού σχετικά με τις λεπτομέρειες της ιδιωτικής ζωής δημοσίου προσώπου δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι συνεισφέρει σε οποιοδήποτε διάλογο γενικού κοινωνικού ενδιαφέροντος. Αντιθέτως, αποφασιστικό κριτήριο για την επίτευξη της δίκαιης στάθμισης μεταξύ του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή και του δικαιώματος στην ελεύθερη μετάδοση των πληροφοριών αποτελεί η συμβολή των δημοσιευόμενων άρθρων, φωτογραφιών ή βίντεο σε μία συζήτηση γενικού ενδιαφέροντος. Δίχως την εν λόγω συμβολή, η επέμβαση και ο περιορισμός της ελεύθερης μετάδοσης των πληροφοριών δεν μπορεί να θεωρηθεί υπέρμετρος. Αναγνωρίζει, με άλλα λόγια, το δικαστήριο του Στρασβούργου ακόμη και για τα δημόσια πρόσωπα

έναν πυρήνα ιδιωτικότητας, που κανένα δήθεν «δημόσιο συμφέρον του κοινού» δεν δικαιολογεί την προσβολή του. Στη δε απόφαση ορόσημο *von Hannover I*¹⁰, το ΕΔΔΑ είχε τονίσει ότι ο ανωτέρω προστατευτέος πυρήνας της ιδιωτικότητας των δημοσίων προσώπων υπάρχει, ακόμη και όταν οι τελευταίοι βρίσκονται σε δημόσιους χώρους. Συγκεκριμένα, είχε αποφανθεί περί του ότι «η εγγύηση που κατοχυρώνεται με το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει πρωταρχικό σκοπό να διασφαλίσει την ανάπτυξη, χωρίς εξωτερική επέμβαση, της προσωπικότητας κάθε ατόμου στις σχέσεις του με τα άλλα ανθρώπινα όντα ... Για τον λόγο αυτόν υπάρχει μία ζώνη διάδρασης ενός προσώπου ακόμη και σε δημόσιο πεδίο, η οποία μπορεί να εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο του «ιδιωτικού βίου», απορρίπτοντας έτσι την κρίση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, το οποίο είχε πρωτύτερα με την απόφασή του περιορίσει την προστασία του ιδιωτικού βίου των δημοσίων προσώπων μόνο στον «απόμερο χώρο», στον οποίο αποσύρονται τα άτομα με τον αντικειμενικά εμφανή σκοπό να είναι μόνα και στον οποίο, με την πεποίθηση ότι είναι μόνα, συμπεριφέρονται με τρόπο διαφορετικό από εκείνον με τον οποίο θα συμπεριφέρονταν δημόσια.

Αναγνωρίζει, έτσι, πλέον σταθερά το ΕΔΔΑ στους φορείς του δικαιώματος της προσωπικότητας μια κοινωνική, θα λέγαμε, διάσταση στον ιδιωτικό τους βίο καθώς και την ύπαρξη μιας «δικαιολογημένης προσδοκίας» προστασίας αυτού¹¹. Την προσδοκία, μάλιστα, αυτή, για να τη θεωρήσει «δικαιολογημένη», χρησιμοποιεί όχι μόνον αντικειμενικά κριτήρια αλλά και υποκειμενικά, βασιζόμενο στην εξουσία αυτοδιάθεσης που έχει το κάθε άτομο αφ'ής υπάρξεώς του. Ενόψει αυτού, η συνεχής και επ' αόριστον επέμβαση εκ μέρους των μέσων ενημέρωσης στο σύνολο της προσωπικότητας των δημοσίων προσώπων με την επίκληση ενός αόριστου ενδιαφέροντος του κοινού, που συνήθως συντηρείται για εμπορικούς λόγους από τα ίδια τα μέσα, δεν είναι δυνατό να δικαιολογηθεί. Κάθε πρόσωπο έχει τη δυνατότητα διαμόρφωσης της προσδοκίας προστασίας και σεβασμού του ιδιωτικού του βίου εκ μέρους τρίτων, και, συνεπώς, τη δυνατότητα να καθορίζει, αυτοπροσδιοριζόμενο, ως προς ποια έκφανση του ιδιωτικού του βίου εκθέτει εαυτόν στη δημοσιότητα και για ποιο χρόνο, έχοντας μάλιστα τη δυνατότητα να μεταβάλλει και να ενισχύει την προσδοκία αυτή κατά πως βούλεται. Γι' αυτόν τον λόγο η επιβολή χρηματικού προστίμου στην προσφεύγουσα εταιρία για τη μετάδοση του δεύτερου και τρίτου βίντεο αποτελεί έναν νόμιμο περιορισμό του δικαιώματός της ανάλογο της συμπεριφοράς της, κα-

10. Ibid.

11. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, σ. 488.

9. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Von Hannover v. Germany*, απόφαση της 24^{ης} Ιουνίου 2004.

θότι επενέβη στην ιδιωτική ζωή του βουλευτή, ο οποίος δεδομένων των συνθηκών είχε εύλογη προσδοκία ιδιωτικότητας και μη δημοσίευσης της συζήτησής τους, δημοσιεύοντας βίντεο, των οποίων μοναδικός σκοπός αναμετάδοσής τους ήταν η έκθεση της συμπεριφοράς του βουλευτή και η δημιουργία εντυπώσεων, δίχως την παραμικρή πρόθεση συμβολής σε ζητήματα πραγματικού δημοσίου ενδιαφέροντος. Αντιθέτως, ορθώς το ΕΔΔΑ κατέφασε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ όσον αφορά την επιβολή χρηματικού προστίμου στην προσφεύγουσα εταιρία-τηλεοπτικό σταθμό για τη μετάδοση του πρώτου βίντεο, καθώς η αναμετάδοση βίντεο όπου βουλευτής και δη πρόεδρος της Βουλής για τα ζητήματα της ευρείας διάδοσης των ηλεκτρονικών τυχηρών παιγνίων εισέρχεται σε κατάσταση παιγνίων και παίζει, δεν μπορεί παρά να διειργεί ζητήματα και να συμβάλει σε συζήτηση δημοσίου ενδιαφέροντος και ως εκ τούτου να είναι απαραίτητη σε κάθε δημοκρατικώς ευνομούμενη κοινωνία. Το γεγονός, του θεμιτού της αποκάλυψης και μετάδοσης πληροφοριών δημοσίου συμφέροντος επανέλαβε, μάλιστα, το ΕΔΔΑ πολύ πρόσφατα στην υπόθεση, *Guja κατά της Δημοκρατίας της Μολδαβίας*¹², κρίνοντας ότι η αποστολή από υπάλληλο Εισαγγελίας αποδεικτικών στοιχείων σε εφημερίδα σχετικά με την άσκηση πίεσης στον Γενικό Εισαγγελέα από τον Αντιπρόεδρο του Κοινοβουλίου της Μολδαβίας σχετικά με ζητήματα που αφορούν την παράνομη συμπεριφορά της αστυνομίας, αποτελεί θεμιτό περιορισμό της ιδιωτικής ζωής του τελευταίου και νόμιμη άσκηση της ελευθερίας της έκφρασης από τον εν λόγω υπάλληλο υπό το πρίσμα της ελεύθερης μετάδοσης των πληροφοριών. Έτσι, για μία ακόμα φορά το ΕΔΔΑ ανέδειξε τη σημασία της ελευθερίας της έκφρασης, χωρίς την οποία το άτομο δεν δύναται να συμμετέχει επί της ουσίας και κατά την προσωπική του βούληση στη δημόσια σφαίρα, στην έννοια της οποίας εμπίπτουν και οι πληροφορίες περί δημοσίων προσώπων ή ζητημάτων τα οποία παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την κοινή γνώμη.

III. Θετική υποχρέωση του κράτους για λήψη μέτρων για τη διασφάλιση της ιδιωτικής ζωής των ατόμων

Δεδομένου, επομένως, του ανωτέρω δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού του ατόμου, το ΕΔΔΑ επισήμανε στην παρούσα υπόθεση, λαμβάνοντας υπόψη ότι πρόκειται για διαφορά μεταξύ ιδιωτών, ότι το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δεν περιορίζεται απλώς στο να επιβάλει στα κράτη του Συμβουλίου υποχρεώσεις αρνητικού χαρακτήρα, την αποχή δηλαδή από αυθαίρετες επεμβάσεις στον ιδιωτικό βίο των ατόμων. Διατάσσει, παράλληλα, και την υποχρέωση λήψης θετικών μέτρων από πλευράς των κρατών, σύμφυτων με τον απο-

τελεσματικό σεβασμό του ιδιωτικού και οικογενειακού βίου των ατόμων. Συνακόλουθα, η πρόβλεψη σε διάταξη νόμου, όπως εν προκειμένω, χρηματικών προστίμων εις βάρος των μέσων ενημέρωσης για παραβιάσεις της ιδιωτικότητας των ατόμων αποτελεί ένα μέτρο σύμφυτο και ικανό να επιτελέσει τον σκοπό της προστασίας της ιδιωτικής ζωής των ατόμων, τουλάχιστον σε προληπτικό επίπεδο, από τη στιγμή που είναι γενικό και δεν οδηγεί στο φαινόμενο του λεγόμενου “chilling effect”, της γενικής δηλαδή αποτρεπτικής δράσης του δικαιώματος. Οδηγός για την κατανόηση της συγκεκριμένης έννοιας και της υποχρέωσης των κρατών για λήψη προληπτικών μέτρων, τα οποία, όμως, δεν πρέπει να οδηγούν σε γενική αποδυνάμωση του εκάστοτε δικαιώματος, αποτελεί η υπόθεση *Mosley κατά Ηνωμένου Βασιλείου*¹³, όπου εξετάστηκε, στο πλαίσιο της υποχρέωσης του άρθρου 8 για λήψη θετικών μέτρων εκ μέρους των κρατών για την προστασία της ιδιωτικής ζωής των ατόμων, η δυνατότητα κατοχύρωσης μιας υποχρέωσης προ-γνωστοποίησης υπέρ των ενδιαφερομένων-ιδιωτών και κατά του Τύπου για δημοσιεύματα που σχετίζονται με την ιδιωτική ζωή των πρώτων. Μολονότι στην παρούσα υπόθεση δεν τέθηκαν ζητήματα γενικότερης «αποτρεπτικής επίδρασης» στη λειτουργία του Τύπου, μέσω των μέτρων που λήφθηκαν από την πλευρά του ελληνικού κράτους με την επιβολή χρηματικών κυρώσεων και παρά το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ απέρριψε την ανωτέρω υποχρέωση προ-γνωστοποίησης, κρίνουμε σκόπιμο να παραθέσουμε το σκεπτικό της απόφασης του ΕΔΔΑ, προκειμένου να γίνει αντιληπτό το μέτρο της δίκαιης στάθμισης των συμφερόντων που αυτό επιχειρεί και των επιτρεπτών περιορισμών που επιβάλλονται στα κατοχυρωμένα δικαιώματα. Επισήμανε, λοιπόν, ότι η αδιάκριτη επιβολή μίας τέτοιας υποχρέωσης προ-γνωστοποίησης σε υποθέσεις ιδιωτικότητας είναι δυνατόν να επιφέρει έναν υπέρμετρο και μη θεμιτό περιορισμό της ελευθερίας του Τύπου, καθώς δεν διαχωρίζει μεταξύ περισσότερο και λιγότερο επαχθών προσβολών του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή (π.χ. μεταξύ πυρήνα της οικειότητας της ιδιωτικής ζωής και άλλων εξωτερικότερων εκφάνσεών της), ιδίως, μάλιστα, εάν συνδεθεί επιπροσθέτως και με την επιβολή προστίμων ή κυρώσεων. Το τελευταίο, εάν συμβαίνει, θα έχει ως αποτέλεσμα την παραβίαση του ίδιου του πυρήνα του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, καθώς θα οδηγεί στο φαινόμενο του «chilling effect», επιφέροντας μία γενικότερη «αποτρεπτική επίδραση» στη λειτουργία του Τύπου με τη μορφή της λογοκρισίας. Επιπροσθέτως, τόνισε ότι, δεδομένης της παντελούς έλλειψης ενός αντίστοιχου θεσμού στις δικαιοδοσίες των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης και, άρα, της έλλειψης ενός σχετικού consensus, η επιβολή μίας τέτοιας υποχρέω-

12. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Guja κατά της Δημοκρατίας της Μολδαβίας* (αριθμ. 2), απόφαση της 27^{ης} Φεβρουαρίου 2018.

13. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *A. Mosley κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 10^{ης} Μαΐου 2011.

σης προ-γνωστοποίησης δεν κρίνεται αποτελεσματική. Κατέληξε, επομένως, ότι ναί μεν οι θετικές υποχρεώσεις των κρατών δεν εξαντλούνται στη λήψη κατασταλτικών μέτρων για την αποτελεσματική προστασία της ιδιωτικότητας και ότι συχνά και η λήψη προληπτικών μέτρων κρίνεται κάτι περισσότερο από αναγκαία, οφείλουν, όμως, τα κράτη να προστατεύουν τον πυρήνα των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και να απέχουν από μέτρα που μπορούν να παραλύσουν την ουσιαστική άσκηση αυτών.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Καταλήγοντας, οφείλουμε να τονίσουμε ότι η εξισορρόπηση μεταξύ των εδώ αναλυόμενων δικαιωμάτων, η οποία απασχολεί αρκετά συχνά το ΕΔΔΑ μέχρι και σήμερα, αποτελεί ένα δυσχερές και επίπονο έργο, δεδομένης, από τη μία πλευρά, της διεύρυνσης του πεδίου προστασίας της ιδιωτικής ζωής στη νομολογία του ΕΔΔΑ, και από την άλλη, της ευρείας προστασίας του Τύπου λόγω της αναγνώρισης της σπουδαιότητάς του ρόλου του σε μία δημοκρατική κοινωνία. Βέβαια, δεν μπορούμε να μην αναφέρουμε τη σχετική άποψη που έχει διατυπωθεί ότι παρά το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ δεν προβαίνει στην ιεράρχηση των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ, η ελευθερία της έκφρασης και του τύπου έχουν δομηθεί σχεδόν ως «απόλυτα» δικαιώματα. Έτσι στην πλειονότητα των περιπτώσεων και με μικρές εξαιρέσεις, τα ενισχυμένα από τη σύζευξή τους με τη δημοκρατία δικαιώματα του άρθρου 10 υπερισχύουν έναντι των ατομικών δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ τα οποία εξυπηρετούν όχι δημόσιους, αλλά ατομικούς για τα υποκείμενά τους σκοπούς¹⁴. Οι παράμετροι, οι οποίες φαίνεται τελικά, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, να συνδιαμορφώνουν το πλαίσιο της νόμιμης άσκησης του δικαιώματος του πληροφορέιν, όταν το τελευταίο άπτεται ζητημάτων σχετικά με την ιδιωτική ζωή δημοσίων προσώπων είναι: α) η ζημία που προκλήθηκε στην ιδιωτική ζωή του προσώπου αυτού, β) οι επιπτώσεις των δημοσιευμάτων ή των φωτογραφιών, γ) εάν οι πληροφορίες αυτές ήταν ήδη γνωστές, δ) οι περιστάσεις υπό τις οποίες αποκτήθηκαν, ε)

το γενικότερο πλαίσιο γύρω από το πρόσωπο και το δημοσίευμα και στ) η συμβολή του στο δημόσιο διάλογο¹⁵. Ορθώς, επομένως, το ΕΔΔΑ εντόπισε, στη συγκεκριμένη περίπτωση, παραβίαση του δικαιώματος της προσφεύγουσας εταιρίας για ελεύθερη μετάδοση των πληροφοριών αναφορικά με το πρώτο βίντεο και την επιλογή του σχετικού προστίμου από το Ε.Σ.Ρ., καθώς, καίτοι μετέδιδε πληροφορίες σε σχέση με την προσωπική ζωή ενός δημοσίου προσώπου, ετίθεντο ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος, τα οποία λόγω της σπουδαιότητάς τους περιόρισαν θεμιτά, νόμιμα και κατ' αναλογίαν το δικαίωμα του ίδιου του προσώπου για σεβασμό στην ιδιωτική του ζωή¹⁶ και καταδίκασε, έτσι, την Ελλάδα για παραβίαση της ΕΣΔΑ. Γίνεται, επομένως, ευκόλως αντιληπτό ότι πρέπει να γίνεται προσεκτική κάθε φορά εξέταση των αντικρουόμενων συμφερόντων με σκοπό τη δίκαιη εξισορρόπηση, καθώς ναί μεν τα προβλεπόμενα από την ελληνική εν προκειμένω νομοθεσία μέτρα κρίθηκαν κατάλληλα για τον σκοπό της αποτελεσματικής προστασίας της ιδιωτικής ζωής, ενώ παράλληλα δεν ήταν ικανά να οδηγήσουν στο ανωτέρω φαινόμενο του "chilling effect" όσον αφορά το δικαίωμα της προσφεύγουσας εταιρίας-τηλεοπτικού σταθμού για ελεύθερη μετάδοση των πληροφοριών, δεν σταθμίστηκαν, ωστόσο, σωστά τα συγκρουόμενα συμφέροντα των μερών, με αποτέλεσμα να περιοριστεί υπέρμετρα το δικαίωμα της τελευταίας, προσβάλλοντας τον πυρήνα της ελευθερίας της έκφρασής της, της ελεύθερης δηλαδή μετάδοσης των πληροφοριών σε ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος.

14. Χ. ΚΑΖΑΝΤΖΗΣ, Η κατοχύρωση της ελευθερίας του έντυπου και ηλεκτρονικού τύπου στην Ελληνική και Ευρωπαϊκή συνταγματική τάξη, εκδ. Σάκκουλα, 2014, σ. 11.

15. ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Verlagsgruppe News GmbH και Bobi κατά Αυστρίας*, απόφαση της 4^{ης} Δεκεμβρίου 2012.

16. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Δικαιώματα του Ανθρώπου, Παγκόσμια και περιφερειακή προστασία, Θεωρία-Νομολογία, εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ. 453.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Έννομη προστασία κατά τη σύναψη δημοσίων συμβάσεων

Οριοθέτηση εξουσιών της ΑΕΠΠ κατά την εξέταση προδικαστικών προσφυγών που ασκούνται στο προσυμβατικό στάδιο σύναψης δημοσίων συμβάσεων

προσωρινή δικαστική προστασία – πιλοτική δίκη – έκταση αρμοδιοτήτων ΑΕΠΠ – προδικαστική προσφυγή κατά διακήρυξης αναθέτουσας εκδοθείσας σε συμμόρφωση απόφασης ΑΕΠΠ – ακύρωση παράλειψης όρου διακήρυξης – μη επιτρεπτή προσθήκη όρου διακήρυξης ή θεώρησης αυτού ως αναδρομικώς γεγραμμένου – αδυναμία απόκλισης ΑΕΠΠ από τα κριθέντα σε προγενέστερη απόφασή της – εξαίρεση η περίπτωση μεταβολής κρίσιμου νομοθετικού καθεστώτος – अपαράδεκτη προσφυγή παρεμβάντος υπέρ νομιμότητας όρου που ακυρώθηκε με απόφαση ΑΕΠΠ κατά πράξης εκδοθείσας σε συμμόρφωση προς αυτήν

ΣτΕ (ΕΑ Τμ. Β'), απόφαση αριθμ. 54/2018, 20.02.2018

Η ΑΕΠΠ, με την αριθμ. 14/2017 απόφασή της, δέχθηκε προδικαστική προσφυγή και ακύρωσε όρο διακήρυξης ανοικτού διαγωνισμού προμήθειας ιατρικού οξυγόνου, σύμφωνα με τον οποίο οι προμηθευτές όφειλαν, επί ποινή αποκλεισμού, να διαθέτουν και να καταθέσουν άδεια κυκλοφορίας από τον Εθνικό Οργανισμό Φαρμάκων (ΕΟΦ). Υπέρ της νομιμότητας του όρου, έτερος ενδιαφερόμενος, οικονομικός φορέας είχε ασκήσει παρέμβαση που απορρίφθηκε χωρίς ακολούθως να ασκηθεί αίτηση αναστολής. Η αναθέτουσα αρχή, σε συμμόρφωση προς την αριθμ. 14/2017 απόφαση της ΑΕΠΠ, προέβη αρχικά σε ματαίωση και εν συνεχεία σε επαναπροκήρυξη του διαγωνισμού, μη περιλαμβάνοντας πλέον τον ακυρωθέντα όρο στη νέα διακήρυξη. Ο οικονομικός φορέας, η παρέμβαση του οποίου είχε απορριφθεί, άσκησε προδικαστική προσφυγή κατά των όρων της νέας διακήρυξης, και ειδικότερα κατά το μέρος που παραλείπονταν η απαίτηση οι προμηθευτές να διαθέτουν και να καταθέσουν, επί ποινή αποκλεισμού, άδεια κυκλοφορίας από τον ΕΟΦ. Με την αριθμ. 137/2017 απόφαση της ΑΕΠΠ, η προδικαστική προσφυγή έγινε επίσης δεκτή και απορρίφθηκε η παρέμβαση του αιτούντος πλέον την αναστολή οικονομικού φορέα, που είχε αρχικώς επιτύχει την ακύρωση του όρου. Ειδικότερα, με την απόφασή της αυτή, η ΑΕΠΠ, συνεκτιμώντας έγγραφο του ΕΟΦ που εκδόθηκε σε απάντηση ερωτημάτων της, ακύρωσε την παράλειψη της προσβαλλόμενης διακήρυξης να συμπεριλάβει όρο, επί ποινή απαραδέκτου της προσφοράς, απαίτησης κατοχής και προσκόμισης εκ μέρους του προσφέροντος άδεια κυκλοφορίας για το προσφερόμενο αγαθό μετά του περιέκτη του, και θεώρησε τον όρο ήδη και αναδρομικώς εγγεγραμμένο και συμπεριληφθέντα στη διακήρυξη. Επιπλέον, διέταξε τη συνέχιση της διαδικασίας ανάθεσης δημόσιας σύμβασης κατά λοιπά στάδια που απομένουν ως την ολοκλήρωσή της.

Κατά της υπ' αριθμ. 137/2017 απόφασης της ΑΕΠΠ, ο θιγόμενος οικονομικός φορέας άσκησε, κατ' επίκληση των διατάξεων περί πιλοτικής δίκης, αίτηση εισαγωγής των αιτήσεων αναστολής και ακύρωσης αυτής στο Συμβούλιο της Επικρατείας, προβάλλοντας ότι ανακύπτει νομικό ζήτημα γενικότερου ενδιαφέροντος αναφορικά με την έκταση εξουσιών της ΑΕΠΠ και με συνέπειες για ευρύ κύκλο προσώπων. Η Επιτροπή του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 3900/2010, με την αριθμ. 24/2017 πράξη της, έκανε δεκτό το αίτημα και ακολούθως η υπόθεση εισήχθη ενώπιον της Επιτροπής Αναστολών του ΣτΕ που εξέδωσε την υπό σχολιασμό απόφαση με αριθμό 54/2018.

Η Επιτροπή Αναστολών του Β' Τμήματος του ΣτΕ, απεφάνθη ότι η ΑΕΠΠ δεν έχει εξουσία να τροποποιήσει την προσβαλλόμενη πράξη ούτε να προβεί η ίδια στην οφειλόμενη ενέργεια καθ' υποκατάσταση της αναθέτουσας αρχής. Συνεπώς, δεν δύναται, σε περίπτωση ακύρωσης παράλειψης όρου σε διακήρυξη δημόσιας σύμβασης, να προσθέτει αυτόν, ούτε να τον θεωρεί ως αναδρομικώς εγγεγραμμένο και συμπεριληφθέντα στη διακήρυξη, διατάζοντας έτσι της συνέχιση της διαγωνιστικής διαδικασίας. Επισημαίνει δε ότι η κρίση αυτή αφορά και στην περίπτωση επαναδιακήρυξης διαγωνισμού, σε συμμόρφωση προς απόφαση της ΑΕΠΠ, στην αρχική διακήρυξη του οποίου ο επίμαχος όρος είχε συμπεριληφθεί, αλλά ακυρώθηκε.

Επιπλέον, η ΕΑ, στο πλαίσιο των εξουσιών της, έκρινε ότι το καθεστώς που διέπει την εξέταση των προδικαστικών προσφυγών ενώπιον της ΑΕΠΠ και ιδιαίτερα η καθιέρωση του δικαιώματος παρέμβασης τρίτων ενδιαφερομένων και ακολούθως άσκησης αίτησης αναστολής εκτέλεσης κατά πράξεων της ΑΕΠΠ που απορρίπτουν την παρέμβαση, όπως και η περιορισμένη κατά χρόνο αρμοδιότητα της ΑΕΠΠ, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα της ανάγκης ταχείας επίλυσης των διαφορών, της αρχής του επικαίρου της άσκησης των ενδίκων βοηθημάτων στις δημόσιες συμβάσεις, καθώς και της διατήρησης σταθερών διοικητικών καταστάσεων, για υποθέσεις που δεν έχουν ασκηθεί ένδικα βοηθήματα, οδηγεί στην κρίση ότι σε περίπτωση απόρριψης παρέμβασης, ο παρεμβάς έχει δικαίωμα άσκησης αίτησης αναστολής εντός ορισμένης προθεσμίας. Εάν η προθεσμία παρέλθει άπρακτη τότε το διατακτικό της απόφασης δεσμεύει τόσο την αναθέτουσα αρχή όσο και την ΑΕΠΠ. Μόνη εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση μεσολάβησης μεταβολής του κρίσιμου νομοθετικού καθεστώτος, κατά τρόπο ώστε να επιφέρει την παρανομία πράξεων που εκδόθηκαν ή παραλείψεων που συντελέστηκαν σε συμμόρφωση με την κρίση της ΑΕΠΠ και όχι η μεταβολή της ερμηνείας του από την ΑΕΠΠ.

Συναφώς, απαραδέκτως ασκείται προδικαστική προσφυγή από τον οικονομικό φορέα, η παρέμβαση του οποίου απορρίφθηκε, με τις ίδιες αιτιάσεις, κατά της διακήρυξης

που εκδόθηκε σε συμμόρφωση προς το διατακτικό της ΑΕΠΠ. Εξάλλου, η ΑΕΠΠ όχι μόνο δεσμεύεται από την αρχική κρίση της, αλλά και στερείται αρμοδιότητας να επανέλθει επί του ίδιου νομικού ζητήματος και να την ανατρέψει/ανακαλέσει.

Καταλήγοντας, η ΕΑ έκανε δεκτή την αίτηση αναστολής εκτέλεσης της αριθμ. 137/2017 απόφασης ΑΕΠΠ, κρίνοντας ότι στην προκειμένη περίπτωση α) απαραδέκτως ασκήθηκε προδικαστική προσφυγή από την εταιρία, της οποίας η παρέμβαση απορρίφθηκε, κατά της επαναδιακήρυξης που εκδόθηκε σε συμμόρφωση της απόφασης της ΑΕΠΠ, β) η περίπτωση του απαντητικού/διευκρινιστικού εγγράφου του ΕΟΦ σε μεταγενέστερο ερώτημα της ΑΕΠΠ, δεν αποτελεί μεταβολή του κρίσιμου νομοθετικού καθεστώτος, και γ) δεν ήταν επιτρεπτή η απόκλιση της ΑΕΠΠ από την αρχική κρίση της, και δεν μπορούσε να επανεξετάσει το ίδιο νομικό ζήτημα και να ανατρέψει/ανακαλέσει αυτήν λαμβάνοντας υπόψη το νεότερο έγγραφο του ΕΟΦ.

Παρατηρήσεις

*Ευφροσύνη Κιουρκτσή**

1. Εισαγωγή

Η ίδρυση της Αρχής Εξέτασης Προδικαστικών Προσφυγών (ΑΕΠΠ) με το άρθρο 347 του Ν.4412/2016 και η έναρξη της άσκησης των αρμοδιοτήτων της ήδη από την 26.06.2017¹ αποτέλεσε την απόκριση του Έλληνα νομοθέτη στις αδυναμίες² που εμφάνισε το προηγούμενο σύστημα διοικητικής προστασίας κατά το προσυμβατικό

* ΜΔΕ, Νομικός, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ

1. Η ΑΕΠΠ ασκεί ήδη τις αρμοδιότητές της, καθώς σταδιακά έχουν εισαχθεί ενώπιον της όλες οι διαφορές που ανακύπτουν κατά προσυμβατικό στάδιο των δημοσίων συμβάσεων, που υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής του Ν. 4412/2016, εκτιμώμενης αξίας άνω των 60.000 ευρώ χωρίς ΦΠΑ. Ειδικότερα σε διαδικασίες ανάθεσης που εκκινούν προκειμένου για προμήθειες και γενικές υπηρεσίες μετά την 26.06.2017, προκειμένου για έργα και μελέτες μετά την 01.01.2018 εφόσον ο προϋπολογισμός τους είναι άνω των ορίων και μετά την 01.03.2018 εφόσον ο προϋπολογισμός τους είναι άνω των 60.000 ευρώ και μέχρι τα όρια των Οδηγιών. Βλ. άρθρο 379 παρ. 7 και 8 Ν. 4412/2016, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει.
2. Στην πλειονότητα των υποθέσεων, οι αναθέτουσες αρχές είτε απέρριπταν σιωπηρώς τις προδικαστικές προσφυγές είτε οι αποφάσεις τους στερούνταν αιτιολογίας, μεταξύ άλλων λόγω έλλειψης αντικειμενικής και εμπειριστατωμένης κρίσης, με αποτέλεσμα να μην εδραιωθεί η εμπιστοσύνη στους υποψηφίους και αντίστοιχα να μην επιτευχθεί η αποσυμφόρηση των δικαστηρίων. Βλ. σχ. και Χ. ΔΕΤΣΑΡΙΔΗ, Η ενδικοφανής διαδικασία στο στάδιο ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων – Κριτική αποτίμηση, ΟΠΔΔ, 2017, σ. 272 επ.

στάδιο σύναψης δημοσίων συμβάσεων άνω των ορίων του Ν. 3886/2010, και ειδικότερα η υποχρεωτική άσκηση προδικαστικής προσφυγής ενώπιον της αναθέτουσας αρχής.

Η ΑΕΠΠ, ως ανεξάρτητη διοικητική αρχή στελεχωμένη από καταρτισμένους εμπειρογνώμονες, είναι πλέον μόνη αρμόδια για την εξέταση των προδικαστικών προσφυγών, αντί των αναθετουσών αρχών, και μάλιστα έχοντας διευρυμένο πεδίο αρμοδιοτήτων σε όλες τις διαφορές που αναφέρονται κατά τη σύναψη συμβάσεων άνω των 60.000 ευρώ χωρίς ΦΠΑ. Η λειτουργία της αποσκοπεί στην ταχεία και αποτελεσματική έννομη προστασία κατά το προσυμβατικό στάδιο. Η διάπλαση της δικής της «διοικητικής νομολογίας» προσδοκάται, αφενός, να εδραιώσει την εμπιστοσύνη στους οικονομικούς φορείς παρέχοντας εχέγγυα αντικειμενικής κρίσης, αφετέρου, να συμβάλει στην ασφάλεια δικαίου διευκολύνοντας και ενισχύοντας την συμμετοχή τους στις διαγωνιστικές διαδικασίες³. Επιπλέον, οι αποφάσεις της αποτελούν ήδη πεδίο αναφοράς τόσο για τις αναθέτουσες αρχές κατά τη διενέργεια των διαγωνιστικών διαδικασιών, όσο και για τις ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις και συνεπώς μπορούν να συμβάλλουν στην τήρηση της νομιμότητας και στην προστασία των συμφερόντων των επιχειρήσεων, αλλά ταυτόχρονα και στην «εκπαίδευσή» τους, ώστε να αποφεύγονται οι πλημμέλειες εκατέρωθεν.

Το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία της ΑΕΠΠ⁴ προβλέπει ότι κατά την εξέταση των προδικαστικών προσφυγών αποφαινεται αιτιολογημένα επί της βασιμότητας των προβαλλόμενων πραγματικών και νομικών ισχυρισμών εντός αποκλειστικής προθεσμίας είκοσι (20) ημερών από την εξέτασή της. Ακολούθως, σε περίπτωση αποδοχής της προσφυγής κατά πράξης, ακυρώνει αυτήν εν όλω ή εν μέρει, ενώ κατά παράλειψης ακυρώνει αυτήν και αναπέμπει την υπόθεση στην αναθέτουσα για να προβεί στις οφειλόμενες ενέργειες. Οι αναθέτουσες αρχές έχουν υποχρέωση συμμόρφωσης στις αποφάσεις της ΑΕΠΠ. Συνεπώς, η εξουσία ελέγχου που διαθέτει και οι συνέπειες των αποφάσεων που εκδίδει είναι καταρχήν περιορισμένες κι ενίοτε απαιτούν τις ενέργειες των αναθετουσών αρχών.

Στο πλαίσιο της πρόσφατης λειτουργίας του νέου αυτού θεσμικού οργάνου, η υπό σχολιασμό απόφαση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς, αφενός, αναδεικνύει τη σημασία της έκτασης της απονεμηθείσας εξουσίας στην ΑΕΠΠ, αφετέρου, την οριοθετεί μέσω πιλοτικής δίκης διεξαχθείσας ενώπιον της Επιτροπής Αναστολών του ΣτΕ.

3. Σ. ΚΥΒΕΛΟ, Η διοικητική και δικαστική προστασία κατά τη σύναψη των δημοσίων συμβάσεων, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2018, σ. 78.

4. Άρθρα 345 επ. Ν. 4412/2016, ΠΔ 38/2017 «Κανονισμός Λειτουργίας της Αρχής Εξέτασης Προδικαστικών Προσφυγών», ΠΔ 39/2017 «Κανονισμός Εξέτασης Προδικαστικών Προσφυγών».

II. Η μεταβολή των «ορίων» της ενδικοφανούς διαδικασίας κατά την ανάθεση των δημοσίων συμβάσεων από τον Ν. 3886/2010 στον Ν. 4412/2016 – μια πρώτη προσέγγιση

Η προδικαστική προσφυγή του άρθρου 4 του Ν. 3886/2010 και η προδικαστική προσφυγή του άρθρου 360 του Ν. 4412/2016, αν και θεσπίστηκαν στο πλαίσιο νομοθετικών πρωτοβουλιών για την ικανοποίηση των στόχων των «δικονομικών» Οδηγιών της ΕΕ για τις δημόσιες συμβάσεις⁵ για ταχεία και αποτελεσματική δικαστική προστασία, εμφανίζουν εγγενώς σημαντικές διαφορές που συνδέονται κυρίως με τη φύση του διοικητικού οργάνου που έχει την αρμοδιότητα να τις εξετάσει, αλλά και το εύρος των εξουσιών που διαθέτει στο πλαίσιο της εκάστοτε εφαρμοστέας ενδικοφανούς διαδικασίας.

Κατά την εξέταση της προδικαστικής προσφυγής του άρθρου 4 του Ν. 3886/2010 αρμόδιο αποφαινόμενο, όργανο της αναθέτουσας αρχής έχει αρμοδιότητα να αποφανθεί και μετά την παρέλευση της δεκαπενθήμερης προθεσμίας που τίθεται, μιας και αυτή δεν είναι αποκλειστική, «εντός του απολύτως αναγκαίου χρόνου»⁶, ή ακόμη και να συμπληρώσει την αιτιολογία του σε ορισμένο χρόνο πριν τη δικάσιμο των ασφαλιστικών μέτρων⁷. Αντιθέτως, η ΑΕΠΠ καθίσταται κατά χρόνο αναρμόδια μετά την παρέλευση της αποκλειστικής προθεσμίας λήψης απόφασης και συντελείται σιωπηρή απόρριψη της προδικαστικής προσφυγής⁸.

Επίσης, η αναθέτουσα αρχή, αποφαινόμενη επί προδικαστικής προσφυγής δύναται να συμπληρώσει και νέες αιτιολογικές βάσεις απόρριψης ή αποδοχής της, συμπληρώνοντας ή και αποκλίνοντας αιτιολογημένα από τη θέση του γνωμοδοτικού οργάνου⁹ στο πλαίσιο της μεταρρυθμιστικής της εξουσίας, σε αντίθεση με την ΑΕΠΠ η έκταση ελέγχου της οποίας καταρχήν φαίνεται να περιορίζεται στους προβαλλόμενους πραγματικούς και νομικούς ισχυρισμούς των προσφευγόντων, των παρεμβαινόντων

και της αναθέτουσας αρχής¹⁰.

Η αναθέτουσα αρχή δύναται σε οποιοδήποτε στάδιο της διαγωνιστικής διαδικασίας και σύμφωνα με τους γενικούς κανόνες περί ανάκλησης των διοικητικών πράξεων να τροποποιήσει πράξεις της, δεδομένου ότι η νομιμότητα της κατακυρωτικής απόφασης, με την οποία ολοκληρώνεται η σύνθετη διοικητική ενέργεια του διαγωνισμού, εξαρτάται από την νομιμότητα των προηγούμενων πράξεων της κατά την προδικασία του Ν. 3886/2010 μπορεί να ήταν αποτέλεσμα άσκησης προδικαστικής προσφυγής ή ακόμη και δική της πρωτοβουλία¹². Αντιθέτως, με τον Ν. 4412/2016, ενώ η αναθέτουσα αρχή διατηρεί την ευχέρεια ανάκλησης ή και τροποποίησης πράξεων της ως το όργανο που τις εξέδωσε¹³, η ΑΕΠΠ, δεν μπορεί να τροποποιεί πράξεις της αναθέτουσας αρχής¹⁴. Περιορίζεται στους λόγους ακυρότητας που προβάλλονται και ακυρώνει αυτές (εν όλω ή εν μέρει) ή σε περίπτωση ακύρωσης παράλειψης αναπέμπει στην αναθέτουσα την υπόθεση για τις απαιτούμενες ενέργειες¹⁵. Εν τούτοις, η ΑΕΠΠ έχει κρίνει ότι διαθέτει την εξουσία να τροποποιήσει την προσβαλλόμενη πράξη, «προς αποφυγή άσκοπης γραφειοκρατικής καθυστέρησης από την ακύρωση-παραπομπή της υπόθεσης στην αναθέτουσα για νέα νόμιμη κρίση», εφόσον η τροποποίηση αυτή αποτελεί απλώς διόρθωση της διακήρυξης (διόρθωση προϋπολογιζόμενης

5. Οδηγίες 89/665/ΕΟΚ και 92/13/ΕΟΚ, όπως τροποποιήθηκαν με την Οδηγία 2007/66/ΕΚ.

6. ΣτΕ (ΕΑ) 113/2010, 128/2009.

7. ΣτΕ (ΕΑ) 233/2013.

8. Βλ. σχ. αριθμ. 51/2017 πρακτικό συνεδρίασης και γνωμοδότησης ΣτΕ Τμ. Ε' επί Κανονισμού Εξέτασης Προδικαστικών Προσφυγών ενώπιον της ΑΕΠΠ, παρ. 18 σύμφωνα με το οποίο η μη τήρηση τόσο της αποκλειστικής προθεσμίας των 40 ημερών για την εξέταση της προδικαστικής προσφυγής όσο αυτής των 20 ημερών για τη λήψη απόφασης, καθιστά την ΑΕΠΠ κατά χρόνο αναρμόδια και συντελείται σιωπηρή απόρριψη της προσφυγής. Αλλά και αντίθετη γνώμη Σ. ΚΥΒΕΛΟΥ, ό.π., σ. 134, σύμφωνα με τον οποίο οι προθεσμίες θα έπρεπε να ερμηνεύεται ότι τέθηκαν μόνο για να συναχθεί σιωπηρή απόρριψη και δεν πρέπει να θεωρείται ότι η ΑΕΠΠ στερείται αρμοδιότητας.

9. ΣτΕ (ΕΑ) 620/2011, 987/2008.

10. Σύμφωνα με το άρθρο 18 παρ. 2 του ΠΔ 39/2017, η ΑΕΠΠ λαμβάνει υπόψη, πέραν των ισχυρισμών των ενδιαφερομένων μερών, τα στοιχεία του φακέλου της υπόθεσης, γεγονός που ενθαρρύνει την άποψη ότι η ΑΕΠΠ θα μπορούσε να επεκταθεί και σε άλλα στοιχεία που δεν εμπεριέχονται στους προβαλλόμενους λόγους, αρκεί να αφορούν το ίδιο μέρος της προσβαλλόμενης πράξης, και δεν διευρύνει τον έλεγχο νομιμότητας. Βλ. και Δ. ΡΑΪΚΟ, σε Ε. Βλάχου / Δ. Ράϊκο / Ε. Σαββίδη, Δημόσιες Συμβάσεις – Ν. 4412/2016 – Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2018, σ. 1229.

11. ΣτΕ (επαμ.) 4166/1999, ΣτΕ (ΕΑ) 240/2011, 85/2010. Βλ. σχ. και Φ. ΑΡΝΑΟΥΤΟΓΛΟΥ, Η αίτηση ασφαλιστικών μέτρων του Ν. 3886/2010, 2^η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013, σ. 61.

12. ΣτΕ (ΕΑ) 987/2008.

13. Βλ. όμως και απόφαση ΑΕΠΠ 103/2107 σύμφωνα με την οποία η αναθέτουσα αρχή λαμβάνοντας υπόψη υπόμνημα συμμετέχοντος κατά πράξης της, αντί άσκησης προδικαστικής προσφυγής «απαραδέκτως προβαίνει στην επαναξιολόγηση των οικονομικών προσφορών και στη λήψη νέας απόφασης, της προσβαλλόμενης ... η οποία καταλύει την προτέρα διαμορφωθείσα νομική και πραγματική κατάσταση, παραβιάζοντας θεμελιώδεις αρχές του διοικητικού δικαίου και του οικείου νομοθετικού πλαισίου δημοσίων συμβάσεων». Επιπλέον, σύμφωνα με το άρθρο 17 του ΠΔ 39/2017 η αναθέτουσα έχει τη δυνατότητα να ανακαλέσει την προσβαλλόμενη με προδικαστική προσφυγή πράξη μέχρι την έκδοση απόφασης της ΑΕΠΠ, και τότε η υπόθεση τίθεται στο αρχείο.

14. Βλ. όμως και κατωτέρω ενότητα IV.

15. Άρθρο 367 Ν. 4412/2016.

δαπάνης δημοπρατούμενων υπηρεσιών με την προσθήκη του ελλείποντος ποσοστού 15% κονδυλίου απροβλεπτών, που καθιερώνεται πλέον ως υποχρεωτικό για την «παροχή τεχνικών και λοιπών συναφών επιστημονικών υπηρεσιών με τον Ν. 4412/2016)¹⁶.

Η μετάβαση από την ενδικοφανή διαδικασία του Ν. 3886/2010 σε αυτήν του Ν. 4412/2016 και κυρίως η έναρξη λειτουργίας της ΑΕΠΠ, καταδεικνύει τη βούληση για παροχή ανεξάρτητης, αντικειμενικής και εμπειριστατωμένης κρίσης προς όφελος της ταχείας και αποτελεσματικής διοικητικής επίλυσης των διαφορών, παράλληλα όμως εγείρει έντονους προβληματισμούς αναφορικά με το εύρος των εξουσιών που της απονέμονται, πέραν αυτών που προκύπτουν ευθέως τουλάχιστον από τις σχετικές διατάξεις, αλλά και τη σχέση της με τις αναθέτουσες αρχές¹⁷.

III. Οριοθέτηση των εξουσιών της ΑΕΠΠ κατά τον έλεγχο διακηρύξεων

Στην υπό σχολιασμό απόφαση, η Επιτροπή Αναστολών του ΣτΕ, ερμηνεύοντας τις παρ. 2 και 3 του άρθρου 367 του Ν. 4412/2016, κρίνει ότι η ρητώς απονεμηθείσα εξουσία στην ΑΕΠΠ περιορίζεται στην, κατόπιν αποδοχής προδικαστικής προσφυγής, μερική ή ολική ακύρωση της προσβαλλόμενης πράξης και αντίστοιχα στην ακύρωση παράλειψης και αναπομπή της υπόθεσης στην αναθέτουσα αρχή προς συμμόρφωση με ενέργειές της. Συνάγει εξ αυτού δε την γενική ερμηνευτική παραδοχή ότι η ΑΕΠΠ δεν νομιμοποιείται να τροποποιήσει την προσβαλλόμενη πράξη, ούτε να υποκαταστήσει την αναθέτουσα αρχή προβαίνοντας η ίδια στις απαιτούμενες ενέργειες. Στην περίπτωση δε που η ακύρωση παράλειψης αφορά όρο της διακήρυξης σχετικό με τα κριτήρια επιλογής των προμηθευτών που θα έπρεπε, κατά την κρίση της ΑΕΠΠ, να συμπεριλαμβάνεται σε αυτήν, επί ποινής αποκλεισμού, η ΑΕΠΠ δεν μπορεί να τροποποιήσει τη διακήρυξη προσθέτοντας τον επίμαχο όρο, αλλά ούτε και να θεωρήσει τον όρο ως υφιστάμενο και ακολούθως να διατάξει τη συνέχιση της διαγωνιστικής διαδικασίας με βάση το αναμορφωθέν από την ίδια κανονιστικό πλαίσιο της διακήρυξης. Η ΕΑ στην απόφασή της τονίζει μάλιστα ότι ο περιορισμός αυτός στην εξουσία της ΑΕΠΠ δεν αίρεται ακόμη και στην περίπτωση που ο επίμαχος όρος υφίστατο στην αρχική διακήρυξη που ακυρώθηκε από την ΑΕΠΠ και αναβιώνει με τη νεότερη κρίση της Αρχής στην

επαναδιακήρυξη που εκδόθηκε από την αναθέτουσα σε συμμόρφωση προς την προηγούμενη κρίση της.

Ουσιαστικά, με την ανωτέρω κρίση της η Επιτροπή Αναστολών αποσαφηνίζει ότι το κρίσιμο στην προκειμένη περίπτωση δεν είναι εάν ο επίμαχος όρος τέθηκε στη διακήρυξη με πρωτοβουλία της αναθέτουσας, ως οργάνου κατά τεκμήριο αρμόδιου για τη διαμόρφωση της διακήρυξης ή της ΑΕΠΠ, ως οργάνου αρμόδιου για τη διασφάλιση της τήρησης της νομιμότητας, αλλά το γεγονός ότι, κατά πάγια ενωσιακή και εθνική νομολογία¹⁸, δεν είναι δυνατός ο παρεμπόδιος έλεγχος νομιμότητας των κανονιστικών πράξεων από τη διοίκηση στις διαδικασίες σύναψης δημοσίων συμβάσεων και ακολούθως η μη εφαρμογή υφιστάμενου όρου διακήρυξης ως ανίσχυρου ή αντίστοιχα η εφαρμογή μη υφιστάμενου όρου, κατά την εν εξελίξει διαγωνιστική διαδικασία. Αντιθέτως, η υποχρέωση τήρησης των γενικών αρχών της διαφάνειας και της ίσης μεταχείρισης των οικονομικών φορέων επιβάλλει στην αναθέτουσα να τηρεί απαρέγκλιτα και η ίδια το υφιστάμενο κανονιστικό πλαίσιο της διακήρυξης, άλλως να ανακαλέσει/ακυρώσει τη διακήρυξη στο σύνολό της, να ματαιώσει τον διαγωνισμό και ακολούθως να επαναπροκηρύξει αυτόν με το αναμορφωθέν κανονιστικό πλαίσιο και τηρώντας εκ νέου τους κανόνες δημοσιότητας¹⁹.

IV. Η έκταση των έννομων αποτελεσμάτων των αποφάσεων της ΑΕΠΠ

Το νέο θεσμικό πλαίσιο διοικητικής προστασίας ενώπιον της ΑΕΠΠ καταρχήν διασφαλίζει ότι κατά την εξέταση των προδικαστικών προσφυγών παρέχονται διαδικαστικές εγγυήσεις για την ακρόαση όλων των ενδιαφερομένων μερών. Έτσι, σε αντίκρουση των προβαλλομένων ισχυρισμών της προδικαστικής προσφυγής, η υποχρέωση κοινοποίησης αυτής σε όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη με επιμέλεια καταρχήν της αναθέτουσας και εσχάτως της ΑΕΠΠ, και η αναγνώριση του δικαιώματος παρέμβασης στη διαδικασία σε ορισμένη προθεσμία, διασφαλίζει ότι θα ακουστούν οι απόψεις όλων των ενδιαφερομένων και φυσικά της αναθέτουσας, η οποία επιπλέον, υποχρεούται να αποστείλει τον διοικητικό φάκελο της υπόθεσης και τις απόψεις της²⁰. Καταρχήν λοιπόν, διαφαίνεται ότι βασική επιδίωξη του νέου νομοθετήματος είναι η διαμόρφωση των κατάλληλων προϋποθέσεων, ώστε η ΑΕΠΠ να

16. ΑΕΠΠ 86/2017.

17. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η προβληματική αναφορικά με την νομική φύση της προδικαστικής προσφυγής ενώπιον της ΑΕΠΠ, καθώς φέρει χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ενδικοφανούς προσφυγής, αλλά και άλλα της διοικητικής προσφυγής νομιμότητας. Βλ. σχ. Σ. ΚΥΒΕΛΟ, ό.π., σ. 97 και σε αυτόν πρόλογο Ι. Συμεωνίδη, σ. VII, Β. ΓΚΕΡΤΣΟ / Δ. ΠΥΡΓΑΚΗ, Κώδικας Διοικητικής Διαδικασίας. Ενημέρωση με το Ν. 4325/2015. Διαγράμματα – Ερμηνευτικά σχόλια – Νομολογία, εκδ. Νομ.Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015, σ. 411επ.

18. Βλ. σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 8, και εκεί παραπομπές σε ΣτΕ 3254/2010, 2951-2952/2004, ΣτΕ (ΕΑ) 1089/2009 καθώς και σε ΔΕΕ C-448/01, EVN και Wienstrom, 04.12.2003, ECLI:EU:C:2003:651, σκ. 92-95 και ΔΕΕ C-298/15, Borta, 05.04.2016, ECLI:EU:C:2017:266, σκ. 70-73.

19. Διαφορετικό είναι το ζήτημα της εσφαλμένης ερμηνείας υφιστάμενων στη διακήρυξη όρων, περίπτωση κατά την οποία είναι δυνατός ο έλεγχος νομιμότητας της διακήρυξης, εφόσον μέσω αυτού επιτυγχάνεται η ορθή ερμηνεία και όχι η ανατροπή των όρων. Βλ. σχ. ΣτΕ 351/2011 και ΣτΕ (ΕΑ) 1239/09.

20. Άρθρα 362 και 365 Ν. 4412/2016.

είναι σε θέση να εκφέρει αιτιολογημένα την κρίση της, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των στοιχείων και των ισχυρισμών των μερών²¹ προς όφελος της ταχύτητας, αλλά και της αποτελεσματικότητας της διαδικασίας. Σε περίπτωση που κάποιο ενδιαφερόμενο μέρος θίγεται από αυτήν, έχει δικαίωμα να ασκήσει τα ένδικα βοηθήματα της αίτησης αναστολής και αίτησης ακύρωσης στις σύντομες προθεσμίες που ορίζει ο νόμος²².

Η προβλεπόμενη από τον νόμο αποκλειστική προθεσμία, εντός της οποίας οφείλει να αποφανθεί αιτιολογημένα η ΑΕΠΠ επί προδικαστικής προσφυγής, συνεισφέρει επίσης στην ταχεία επίλυση της διαφοράς, επιπροσθέτως όμως, σε περίπτωση άπρακτης παρέλευσής της καθιστά την ΑΕΠΠ κατά χρόνο αναρμόδια και τεκμαίρεται η σιωπηρή απόρριψη της προσφυγής.

Στη βάση των παραπάνω νομοθετικών ρυθμίσεων, κατά την κρίση της Επιτροπής Αναστολών, αν δεν ασκηθεί αίτηση αναστολής εκτέλεσης κατά της απόφασης της ΑΕΠΠ, το περιεχόμενο της δεσμεύει όλα τα εμπλεκόμενα στον διαγωνισμό μέρη, ακόμη και την ίδια την ΑΕΠΠ. Συνακόλουθα, υφίσταται υποχρέωση της αναθέτουσας να συμμορφωθεί με το διατακτικό της απόφασης. Η ΑΕΠΠ δεν νομιμοποιείται να μεταβάλει την αρχική ερμηνεία της επί του εφαρμοστέου νομοθετικού πλαισίου σε πράξη που εκδόθηκε λόγω συμμόρφωσης με την αρχική απόφασή της, κρίνοντας εκ των υστέρων διαφορετικά το ίδιο νομικό ζήτημα. Μόνη εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση που μεσολαβήσει η μεταβολή του κρίσιμου νομοθετικού καθεστώτος, έτσι, ώστε τυχόν εν τοις πράγμασι συμμόρφωση προς την αρχική κρίση της ΑΕΠΠ, να καθίσταται παράνομη υπό το νέο εφαρμοστέο καθεστώς²³. Η εξαίρεση αυτή, κατά τη γνώμη μας, βρίσκει νομική θεμελίωση στην αρχή της νομιμότητας και ειδικότερα την υποχρέωση των διοικητικών αρχών να εκδίδουν διοικητικές πράξεις σύμφωνες με το εφαρμοστέο θεσμικό πλαίσιο που είναι σε ισχύ κατά τον χρόνο έκδοσης ή δημοσίευσής τους κατά περίπτωση.

Η ΕΑ, ομοίως, τονίζει ότι η επιχείρηση που άσκησε παρέμβαση ενώπιον της ΑΕΠΠ υπέρ του κύρους όρου της διακήρυξης και αυτή απορρίφθηκε, χωρίς περαιτέρω να ασκηθεί αίτηση αναστολής κατά της απόρριψής της, δεν νομιμοποιείται να αμφισβητήσει, με προδικαστική προσφυγή ενώπιον της ΑΕΠΠ, τη νομιμότητα της επαναδιακήρυξης που εκδόθηκε σε συμμόρφωση προς την αρχική κρίση της, για το ίδιο νομικό ζήτημα, δηλαδή για το

γεγονός ότι δεν περιλαμβάνεται ο επίμαχος όρος²⁴. Συναφώς, κατά την κρίση της ΕΑ, σε περίπτωση που ασκηθεί τέτοια προδικαστική προσφυγή η ΑΕΠΠ οφείλει να την απορρίψει ως απαράδεκτη και για τον πρόσθετο λόγο ότι η ίδια στερείται αρμοδιότητας να επανέλθει επί του ίδιου νομικού ζητήματος που κρίθηκε με την αρχική απόφασή και δεσμεύει και την ίδια²⁵.

Η ανωτέρω κρίση της ΕΑ βρίσκει έρεισμα στις νομικές παραδοχές ότι το νέο εφαρμοστέο θεσμικό πλαίσιο της έννομης προστασίας κατά το προσυμβατικό στάδιο έχει διαμορφωθεί κατά τρόπο, που να διασφαλίζει την ταχεία επίλυση των διαφορών, θεσπίζοντας βραχείες προθεσμίες, τόσο κατά την ενδικοφανή διοικητική διαδικασία όσο και κατά τη δικαστική προστασία. Τυχόν δε απουσία άσκησης των προβλεπόμενων ένδικων βοηθημάτων από τα εμπλεκόμενα μέρη παγώνει την ήδη διαμορφωθείσα πραγματική και νομική κατάσταση, προς διασφάλιση της ασφάλειας δικαίου ή άλλως κατά την ακριβή διατύπωση της ΕΑ «την ανάγκη διατήρησης σταθερών διοικητικών καταστάσεων». Η ΕΑ επιβεβαιώνει ότι διαφορετική ερμηνευτική προσέγγιση των σχετικών διατάξεων θα οδηγούσε σε καταστρατήγηση των κανόνων που προβλέπουν την ταχεία, εντός αποκλειστικής δεκαήμερης προθεσμίας, άσκηση αίτησης αναστολής και την αποκλειστική προθεσμία (είκοσι ημέρες από την εξέταση) εντός της οποίας η ΑΕΠΠ λαμβάνει τις αποφάσεις της.

V. Ορισμένες σκέψεις με αφορμή την ΣτΕ (ΕΑ) 54/2018

Από τη σχολιαζόμενη απόφαση αναδείχθηκε ως μείζον ζήτημα η ανάγκη αποσαφήνισης του εύρους των εξουσιών της ΑΕΠΠ με αφορμή περίπτωση προσβολής μιας κανονιστικής πράξης και συγκεκριμένα της παράλειψης ουσιώδους όρου σε διακήρυξη. Κατά την κρίση της ΕΑ, η ΑΕΠΠ δεν νομιμοποιείται να τροποποιήσει την προσβαλλόμενη πράξη και να προβεί η ίδια στις οφειλόμενες ενέργειες, καθ' υποκατάσταση της αναθέτουσας αρχής. Στην αναφερόμενη υπόθεση κρίθηκε ότι δεν μπορούσε να προσθέσει η ίδια όρο στη υφιστάμενη διακήρυξη ή να τον θεωρήσει ωσάν να υπάρχει διατάζοντας τη συνέχιση του διαγωνισμού στη βάση της ήδη παγιωμένης εθνικής και ενωσιακής νομολογίας²⁶, που δεσμεύει ομοίως και την ίδια την αναθέτουσα αρχή.

Θα μπορούσε όμως, η παραδοχή της απαγόρευσης τροποποίησης πράξεων, και άρα υποκατάστασης, της αναθέτουσας αρχής από την ΑΕΠΠ, να θεωρηθεί ως κανόνας απαρέγκλιτος ή θα ήταν δυνατόν να θεωρηθεί επιτρεπτή τυχόν απόκλιση σε ορισμένες περιπτώσεις; Με λίγα λό-

21. Προς αυτόν τον σκοπό μάλιστα έχει θεσπιστεί η δυνατότητα της ΑΕΠΠ να απευθύνεται και σε άλλες διοικητικές αρχές προς παροχή επιπλέον στοιχείων, ώστε να διευκολύνεται το έργο της. Βλ. σχ. άρθρο 12 παρ. 4 ΠΔ 39/2017.

22. Άρθρο 372 Ν. 4412/2016 σύμφωνα με το οποίο η αίτηση αναστολής πρέπει να ασκηθεί εντός 10ημέρου από την έκδοση της απόφασης της ΑΕΠΠ.

23. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 9.

24. Σε αυτό το πλαίσιο ομοίως έχουν θεσπισθεί και οι κανόνες της άπαξ άσκησης προδικαστικής προσφυγής (άρθρο 362 παρ. 4 Ν. 4412/2016) και της απαγόρευσης άσκησης άλλης διοικητικής προσφυγής (άρθρο 360 παρ. 3 Ν. 4412/2016).

25. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 9.

26. Βλ. υποσημ. 18.

για, θα μπορούσε υπό προϋποθέσεις η ΑΕΠΠ νομίμως να τροποποιήσει πράξεις της αναθέτουσας, εφόσον άγονται ενώπιον της μέσω προδικαστικής προσφυγής; Η ΑΕΠΠ, κατά κανόνα, στις αποφάσεις της, που εξετάζουν ζητήματα νομιμότητας των διακηρύξεων, έχει αναγνωρίσει ότι διαθέτει αρμοδιότητα μόνο να κρίνει τους προσβαλλόμενους όρους ως προς τη νομιμότητά (και όχι τη σκοπιμότητα) τους, επιφέροντας την ακύρωσή τους, και όχι να τους τροποποιήσει, καθώς το ζήτημα της ενδεχόμενης τροποποίησής τους εμπίπτει αποκλειστικά στη διακριτική ευχέρεια των αναθετουσών αρχών²⁷. Ενίοτε όμως, στο πλαίσιο της υποχρέωσης πλήρους και αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και προς αποφυγή υπέρμετρων καθυστερήσεων στις διαγωνιστικές διαδικασίες, έχει δεχθεί ότι διαθέτει την εξουσία να τροποποιεί όρους διακηρύξεων, εφόσον οι τροποποιήσεις αυτές ουσιαστικά αποτελούν αυταπόδεικτες διορθώσεις που θεραπεύουν πρόδηλα σφάλματα, κι υπό την προϋπόθεση ότι παρέχεται εύλογος χρόνος για την ενημέρωση των υποψήφιων οικονομικών φορέων²⁸. Άλλοτε, έχει υποδείξει στην αναθέτουσα αρχή τις απαιτούμενες διορθώσεις σε επουσιώδεις κανονιστικές ελλείψεις και ασάφειες «μη δυνάμενες να συμπαρασύρουν σε ακυρότητα την ανοιγείσα δια της δημοσίευσης της κρίσιμης Διακήρυξης διαγωνιστική διαδικασία» και την υποχρέωση ενημέρωσης όλων των υποψήφιων οικονομικών φορέων, μέσω του ΕΣΗΔΗΣ²⁹. Εξάλλου, η δυνατότητα διόρθωσης πρόδηλων σφαλμάτων ή και συμπλήρωσης δεδομένων υπό την έννοια της παροχής διευκρινίσεων σε συγγραφή υποχρεώσεων, μετά τη δημοσίευση της διακήρυξης, από την αναθέτουσα, έχει κριθεί επιτρεπτή από το ΔΕΕ, υπό προϋποθέσεις³⁰. Επομένως, κρίσιμο είναι το ζήτημα, εάν κατά περίπτωση είναι δυνατή η τροποποίηση των όρων υπό το πρίσμα της προαναφερθείσας νομολογίας του ΔΕΕ ή εάν η ΑΕΠΠ, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων που της έχουν απονεμηθεί, νομιμοποιείται πράγματι να υποκαταστήσει την αναθέτουσα προβαίνοντας η ίδια σε ενέργειες τροποποίησης ή άλλως να υποδείξει αυτές στην αναθέτουσα, εφόσον προηγουμένως έχει αποφανθεί ως προς το περιεχόμενο της «επιτρεπτής» τροποποίησης³¹. Η αυστηρή εκδοχή,

ερμηνευόμενη υπό το πρίσμα της ανάγκης για ασφάλεια δικαίου, προτάσσει την άποψη ότι η ΑΕΠΠ έχει εξουσία μόνο για ακύρωση, όχι όμως για τροποποίηση της προσβαλλόμενης πράξης. Η επιεικής εκδοχή, από την άλλη πλευρά, συνάδει, στις επιτρεπόμενες περιπτώσεις, με την ανάγκη ταχείας και αποτελεσματικής έννομης προστασίας, αλλά ταυτόχρονα εγείρει επιπλέον νομικά ζητήματα ως προς τα όρια στη σχέση μεταξύ ΑΕΠΠ και αναθετουσών αρχών.

Εξίσου σημαντικό νομικό ζήτημα που αναδείχθηκε στη σχολιαζόμενη απόφαση είναι αυτό της έκτασης των εννόμων αποτελεσμάτων των αποφάσεων της ΑΕΠΠ και ιδιαίτερα ο βαθμός δέσμευσης της ίδιας από προηγούμενες κρίσεις της. Αναντίρρητα, η ΕΑ αποσαφήνισε πλήρως ότι λόγω και της περιορισμένης κατά χρόνο αρμοδιότητας της ΑΕΠΠ, αυτή δεν μπορεί να μεταβάλει την ερμηνεία της ως προς το ίδιο νομικό ζήτημα, όπως η νομιμότητα όρου διακήρυξης, εάν δεν μεσολαβήσει μεταβολή του κρίσιμου νομοθετικού καθεστώτος, καθώς η αρχική κρίση της δεσμεύει και την ίδια, εφόσον δεν έχουν ασκηθεί ένδικο βοηθήματα κατά αυτής. Η δέσμευση αυτή της ΑΕΠΠ, προφανώς αφορά τη μεταγενέστερη κρίση της στην ίδια υπόθεση· εφόσον η δεύτερη προσβαλλόμενη πράξη εκδόθηκε σε συμμόρφωση προς την αρχική της απόφαση. Όμως, θα μπορούσε στη βάση αυτή να υποστηριχθεί μια διευρυμένη ερμηνεία ως προς την έκταση της δεσμευτικότητας αυτής και σε άλλες όμοιες υποθέσεις που άγονται ενώπιον της;

Η μεταβολή της ερμηνείας της ΑΕΠΠ με την αριθμ. 137/2017 απόφασή της, δεν φαίνεται ότι επήλθε ως πράξη ενσυνείδητης υπέρβασης των αρμοδιοτήτων της³², αλλά περισσότερο ως μια πράξη «νομικού ακτιβισμού» από το επιληφθέν Κλιμάκιο. Ειδικότερα, φαίνεται να προέκυψε ως ανάγκη επίλυσης ενός νομικού ζητήματος που είχε απασχολήσει πολλάκις έως τότε την ΑΕΠΠ και τις αναθέτουσες αρχές, αλλά και τις ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις σε όλη την ελληνική επικράτεια, εγείροντας σημαντικούς προβληματισμούς. Το αρμόδιο Κλιμάκιο λαμβάνοντας υπόψη το νεότερο διευκρινιστικό έγγραφο του ΕΟΦ, αλλά και νομολογία που είχε δημοσιευθεί στο μεταξύ, επιχείρησε μια νέα ολοκληρωμένη διερεύνηση του νομικού ζητήματος, επιδιώκοντας την αποτελεσματική έννομη προστασία όλων των ενδιαφερόμενων μερών. Αναγνωρίζοντας δε ότι η κάλυψη των αναγκών του συγκεκριμένου νοσοκομείου σε προμήθεια οξυγόνου είχε ήδη καθυστερήσει σημαντικά, θεώρησε τον ελλείποντα επίμαχο όρο ως ήδη υφιστάμενο και με δεδομένη τη συμμετοχή μόνο των δύο οικονομικών φορέων στη συγκεκριμένη διαγωνιστική διαδικασία, του προσφεύγοντος και του παρεμβάντος ενώπιον της ΑΕΠΠ, έκρινε

27. Ενδεικτικά ΑΕΠΠ 57, 63, 85, και 120/2017.

28. ΑΕΠΠ 86/2017, σκ. 17 και 18.

29. ΑΕΠΠ 105/2018, σκ. 21.

30. ΔΕΕ C-298/15, ό.π., σκ. 72-76, κατά την οποία οι τροποποιήσεις α) δεν πρέπει να είναι ουσιώδεις, υπό την έννοια ότι εάν υπήρχαν θα είχαν προσελκύσει και άλλους δυνητικούς προσφέροντες, β) αποτελούν αντικείμενο επαρκούς δημοσιότητας, γ) έχουν επέλθει πριν την υποβολή των προσφορών και αντίστοιχα έχει παραταθεί επαρκώς η προθεσμία υποβολής προσφορών.

31. Βλ. αντίστοιχο προβληματισμό περί σύγχυσης αρμοδιοτήτων ΑΕΠΠ και αναθετουσών αρχών, σε Π. ΞΥΛΑΚΗ, Οριοθέτηση αρμοδιότητας ΑΕΠΠ, Παρατηρήσεις στην απόφαση ΣΤΕ (ΕΑ) 54/2018, ΘΠΔΔ, 2018, σ. 425.

32. Βλ. ενδεικτικά και ΑΕΠΠ 132/2017, σκ. 6, ΑΕΠΠ 174/2017, σκ. 6, ΑΕΠΠ 316/2018, σκ. 7 στις οποίες έχει αναγνωρίσει ρητώς την περιορισμένη εξουσία ελέγχου που διαθέτει.

ορθότερο να διατάξει τη συνέχιση αυτής.

Η κρίση της ΕΑ δεν προσφέρει την απαιτούμενη νομική θεμελίωση για να απαντήσει κανείς καταφατικά στον παραπάνω προβληματισμό. Και αυτό γιατί η εν λόγω απόφαση ερείδεται στο υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο περί περιορισμένης κατά χρόνο αρμοδιότητας της ΑΕΠΠ και στην προβλεπόμενη βραχεία προθεσμίας άσκησης αίτησης αναστολής που εν προκειμένω δεν ασκήθηκε κατά της αρχικής της απόφασης, άρα μόνο σε σχέση με τη συγκεκριμένη υπόθεση που κρίθηκε. Επ' ουδενί δεν μπορεί να συνάγει κανείς το αντίθετο συμπέρασμα. Εν τοις πράγμασι, η νομιμότητα του επίμαχου όρου ουδέποτε τέθηκε ενώπιον της ΕΑ, ούτε κρίθηκε. Συνεπώς, ακόμη κι αν στην υπό κρίση υπόθεση η ΑΕΠΠ υπερέβη τις αρμοδιότητές της, σε άλλες αγόμενες εν πρώτοις όμοιες υποθέσεις μπορεί να αποφανθεί υπέρ της νομιμότητας του επίμαχου όρου, αντίστοιχα με τα κριθέντα στην αριθμ.137/2017 απόφασή της. Τουλάχιστον μέχρι η νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων να δώσει τη δική της ερμηνεία ως προς το νομικό ζήτημα που προέκυψε.

VI. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η ΑΕΠΠ ιδρύθηκε, κατά τα πρότυπα των soft law κειμένων της ΕΕ και του ΟΟΣΑ³³, ως ανεξάρτητη διοικητική αρχή επαρκώς στελεχωμένη με εξειδικευμένο προσωπικό για την εξέταση των προδικαστικών προσφυγών κεντρικά, ώστε να εξασφαλισθεί η ταχύτητα και η αποτελεσματικότητα λήψης αποφάσεων, αλλά και η ενότητα αυτών, αναλαμβάνοντας μάλιστα ένα ιδιαίτερα δυσχερές έργο κυρίως λόγω του διευρυμένου πεδίου των διαφορών που εμπíπτουν στη δικαιοδοσία της. Η ενδικοφανής διοικητική διαδικασία έχει επί μακρόν κριθεί ως η πλέον ενδεδειγμένη να επιτύχει τον επιδιωκόμενο σκοπό της βελτίωσης και επιτάχυνσης της απονομής δικαιοσύνης, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της ανάγκης αποσυμφόρησης των δικαστηρίων³⁴. Επίσης, η ΑΕΠΠ περιβάλλεται με τις απα-

ραίτητες θεσμικές εγγυήσεις για να επιτύχει, επιλύοντας οριστικά τις διαφορές χωρίς να απαιτείται η προσφυγή στη δικαιοσύνη ή ακόμη και εκκαθαρίζοντας κατά το πραγματικό και νομικό μέρος τις υποθέσεις που φθάνουν ενώπιον των δικαστηρίων. Ο ακυρωτικός έλεγχος³⁵ που ασκεί μπορεί να περιορίζεται αυστηρώς στα όσα ρητώς προβλέπουν οι σχετικές διατάξεις για λόγους ασφάλειας δικαίου ή να επιδιώκεται η διαμόρφωση ενός πλαισίου ελέγχου υπό το πρίσμα της ανάγκης ταχείας και αποτελεσματικής επίλυσης των διαφορών. Το βέβαιο είναι ότι το ζήτημα τους εύρους των εξουσιών της ΑΕΠΠ και ειδικότερα τα δυσδιάκριτα όρια αυτών, μπορεί να αποτελέσουν τροχοπέδη στη θετική αυτή νομοθετική πρωτοβουλία. Στους προβληματισμούς αυτούς που έχει αναδείξει ήδη η θεωρία³⁶, έχει εν μέρει αποκριθεί η δικαιοσύνη με τη σχολιαζόμενη απόφαση. Απομένουν όμως, ακόμη πολλά ανοικτά ζητήματα ως προς την έκταση των εξουσιών της ΑΕΠΠ και τη σχέση της με τις αναθέτουσες αρχές, που αναμένεται να απασχολήσουν σύντομα τον νομικό κόσμο. Η απόκριση της ΑΕΠΠ αλλά και η νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων που θα κρίνει τις αποφάσεις της, αναμένεται να δώσουν το κύριο στίγμα ως προς την επιτυχία ή όχι του εγχειρήματος.

επιτάχυνσης της διοικητικής δίκης, ΘΠΔΔ, 2013, σ. 193 επ., Σ. ΚΥΒΕΛΟ, Ειδικότερα ζητήματα «εφαρμογής» της ενδικοφανούς διοικητικής προσφυγής στην ελληνική έννομη τάξη, ΘΠΔΔ, 2012, σ. 312 επ., Α. ΓΕΡΟΝΤΑ, Η παροχή αποτελεσματικής έννομης προστασίας στο δίκαιο των δημοσίων συμβάσεων, σε Χαριστήριο εις Λουκά Θεοχαρόπουλο και Δήμητρα Κοντόγιωργα – Θεοχαροπούλου, Τιμητικός Τόμος, Τόμος ΙΙ, Θεσσαλονίκη, 2009, σ. 61 επ.

35. Βλ. και Δ. ΡΑΪΚΟ, ό.π., σ. 1229, όπου ενδεικτικά καταγράφει τους λόγους ακύρωσης των προβαλλόμενων πράξεων.

36. Χ. ΔΕΤΣΑΡΙΔΗ, ό.π., σ. 275, Σ. ΚΥΒΕΛΟ, Η διοικητική και δικαστική ..., ό.π., σ. ΧΙ και 67, και σε αυτόν πρόλογο Ι. Συμεωνίδη, σσ. VII-VIII, Α. ΜΠΟΥΖΙΑ, Δημόσιες συμβάσεις και νομικός έλεγχος, ΕΕΔ, 2017, τ. 4, σ. 336, Δ. ΡΑΪΚΟ, ό.π., σσ. 1227-1230. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι απόψεις μελών της ΑΕΠΠ. Βλ. ενδεικτικά Σ. ΜΑΥΡΙΔΗ, Η προδικαστική προσφυγή ενώπιον της ΑΕΠΠ (Ν. 4412/2016), ΕΕΔ, 2017, τ. 4, σ. 358, Μ. ΣΕΙΡΑΔΑΚΗ, Προδικαστική Προσφυγή ενώπιον της Α.Ε.Π.Π.. Επίκαιρα ζητήματα από τη μέχρι σήμερα εφαρμογή της, ΕΕΔ, 2017, τ. 4, σ. 400 επ.

33. Ενδεικτικά OECD, SIGMA, Brief 25, Public Procurement, Establishing Procurement Review Bodies, σε <http://sigmaweb.org/publications/Public-Procurement-Policy-Brief-25-200117.pdf>.

34. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Οι ενδικοφανείς προσφυγές ως μέσον

► Πρόγραμμα “JUSTICE”: Σεμινάριο για τα δικαιώματα των προσφύγων, των μεταναστών και των αιτούντων άσυλο

Το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Frederick της Κύπρου, έχει αναλάβει την υλοποίηση της Δράσης “Training for a European Area of Justice” του προγράμματος JUSTICE της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Δράση αυτή αποσκοπεί στην ανάπτυξη των ικανοτήτων των νομικών και τη διεύρυνση των γνώσεών τους σε συγκεκριμένους τομείς, που άπτονται της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, και ειδικότερα:

- α) στην εφαρμογή του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων,
- β) στην Απόφαση Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ του Συμβουλίου σχετικά με την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου,
- γ) στην προστασία των προσωπικών δεδομένων,
- δ) στα δικαιώματα των προσφύγων,
- ε) στην προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Στο πλαίσιο της παραπάνω Δράσης, το ΚΔΕΟΔ διοργάνωσε τη Δευτέρα 18 έως και την Πέμπτη 21 Ιουνίου 2018, στο αμφιθέατρο «Δημήτριος Ευρυγένης», σεμινάριο στην ελληνική γλώσσα για τα δικαιώματα των προσφύγων, των μεταναστών και των αιτούντων άσυλο.

Κατά την πρώτη ημέρα του σεμιναρίου, ο κ. Δημήτρης Χριστόπουλος, αναπληρωτής καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου και Πρόεδρος της Διεθνούς Ομοσπονδίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, διέτρεξε την εξελικτική πορεία του προσφυγικού δικαίου, εκκινώντας από την απόφαση *MSS κατά Ελλάδος* και καταλήγοντας στη συνολογόηση της κοινής Δήλωσης ΕΕ-Τουρκίας. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε τόσο στους νομολογιακούς σταθμούς όσο και στις πολιτικές πρωτοβουλίες, που σηματοδότησαν την εξέλιξη του προσφυγικού δικαίου, ενώ αναδείχθηκαν σημεία προβληματισμού για τη μελλοντική εξέλιξη του.

Κατά τη δεύτερη ημέρα του σεμιναρίου, ο κ. Μιχάλης Χρυσομάλλης, καθηγητής του ΔΠΘ, ανέλυσε τις σύγχρονες εξελίξεις στον τομέα του ευρωπαϊκού δικαίου ασύλου. Στο επίκεντρο της εισήγησης τοποθετήθηκε ο ρόλος του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ και η συμβολή της νομολογίας τους στη διαμόρφωση του περιεχομένου του προσφυγικού δικαίου, ενώ υπογραμμίστηκαν η διάδραση και η μεταξύ τους όσωση, που προσέδωσαν στο προσφυγικό δίκαιο την παρούσα μορφή του. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν, στο πλαίσιο workshop που διεξήχθη, να επιλύσουν δύο case studies, τα οποία στη συνέχεια αναλύθηκαν διεξοδικώς.

Την τρίτη ημέρα του σεμιναρίου η κ. Ανδριάνα Κωστοπούλου, Πρόεδρος της Επιτροπής ad hoc για τα δικαιώματα του παιδιού του Συμβουλίου της Ευρώπης, ανέδει-

ξε τη θεματική της προστασίας των παιδιών προσφύγων και μεταναστών, με κύρια αναφορά στη συνδιαμόρφωση αρχών και κανόνων με τη συμβολή του ΟΗΕ, του Συμβουλίου της Ευρώπης, των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, αλλά και της νομολογίας του ΕΔΔΑ. Βασικούς άξονες της εισήγησής της αποτέλεσαν τα ζητήματα της κράτησης, του προσδιορισμού της ηλικίας και της επιτροπείας των ανήλικων προσφύγων και μεταναστών.

Στη συνέχεια, η κ. Ελίνα Μουσταίρα, καθηγήτρια του ΕΚΠΑ, ανέλυσε το ζήτημα της πολιτογράφησης υπηκόων τρίτων χωρών, παρουσιάζοντας τη σχετική ισχύουσα νομοθεσία, θίγοντας καίρια ζητήματα της διαδικασίας και κάνοντας κριτική αποτίμηση της νομολογίας.

Την τέταρτη και τελευταία ημέρα του σεμιναρίου, ο κ. Δημήτρης Σκιαδάς, καθηγητής του ΠΑΜΑΚ, προσέγγισε το ζήτημα της προσφυγικής κρίσης από τη σκοπιά των θεσμικών και δημοσιονομικών προκλήσεων που παρουσιάζει για την ΕΕ. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια workshop, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε ζητήματα που τους τέθηκαν, επεξεργαζόμενοι τη σχετική νομοθεσία της ΕΕ.

Στο σεμινάριο συμμετείχαν δικηγόροι και δικαστές από την Ελλάδα και την Κύπρο. Το εκπαιδευτικό υλικό του σεμιναρίου (π.χ. videos, power points) θα αναρτηθεί σε ιστότοπο που θα δημιουργηθεί ειδικά για το πρόγραμμα.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► Συνέδριο με θέμα «Επανεξετάζοντας την έννοια της «αλληλεγγύης» στην Ευρωπαϊκή Ένωση»

Στις 18 και 19 Ιουνίου 2018, η έδρα του Collège de France για το κοινωνικό κράτος, την παγκοσμιοποίηση και τη νομική ανάλυση των διάφορων μορφών αλληλεγγύης υπό τον καθηγητή κ. Alain Supiot, διοργάνωσε, στο αμφιθέατρο “Marguerite de Navarre” στο Παρίσι, συνέδριο με τίτλο «Επανεξετάζοντας την έννοια της «αλληλεγγύης» στην Ευρωπαϊκή Ένωση» και ομιλητές εξέχοντες ακαδημαϊκούς. Το συνέδριο έχει ως κύριο στόχο να συμβάλει στη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού δημόσιου διαλόγου για το πώς έχει διαμορφωθεί η έννοια της «αλληλεγγύης» σε σχέση με την οικονομική και τη μεταναστευτική κρίση, την ανεργία, την παροχή υπηρεσιών εκ μέρους του κράτους, καθώς και την κατανομή των φορολογικών βαρών και των κινδύνων του χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Η Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ, καθηγήτρια κ. Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου, που συμμετείχε στο συνέδριο, παρουσίασε την Τρίτη 19 Ιουνίου, το θέμα: «Νεόπτωχοι και πρόσφυγες οι δύο πόλοι αλληλεγγύης στην Ελλάδα και την Ευρώπη». Η κ. Δεληγιάννη εξέτασε τις πολιτικές «αλληλεγγύης» τις οποίες εφάρμοσε η Ευρωπαϊκή Ένωση

στην Ελλάδα, με αφορμή τις δύο δραματικές κρίσεις που γνώρισαν τα δέκα τελευταία χρόνια η ελληνική κοινωνία και η Ευρώπη: τη δημοσιονομική κρίση του 2010, από τη μια και την προσφυγική κρίση, από την άλλη πλευρά, που έφθασε στο αποκορύφωμά της το 2015. Ειδικότερα, η κ. Δεληγιάννη επικεντρώθηκε στις επιπτώσεις των ενωσιακών πολιτικών «αλληλεγγύης» στις αντίστοιχες υφιστάμενες δομές αλληλεγγύης που λειτουργούσαν στο πλαίσιο του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα, καθώς και στη συμβολή των εν λόγω πολιτικών σε σχέση με την εμφάνιση στην ελληνική κοινωνία νέων άτυπων μορφών αλληλεγγύης που προέρχονται από ακτιβιστές και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ). Ωστόσο, όπως τόνισε η κ. Δεληγιάννη, η δημοσιονομική και η προσφυγική κρίση δεν είναι μόνον ελληνικά φαινόμενα, αλλά συνιστούν ταυτόχρονα φαινόμενα ευρωπαϊκά που συνδέονται άμεσα με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και επηρεάζουν την περαιτέρω εξέλιξή της. Υπό αυτό το πρίσμα, η κ. Δεληγιάννη ολοκλήρωσε την εισήγησή της με τη διατύπωση ορισμένων σκέψεων για τα μέτρα τα οποία είναι απαραίτητο να ληφθούν σε ενωσιακό επίπεδο, έτσι ώστε να καλυφθούν τα κενά που εμφανίζουν οι πολιτικές αλληλεγγύης της ΕΕ και να αντιμετωπισθούν με δικαιότερο τρόπο οι κίνδυνοι που γενούν για την Ένωση και τα κράτη μέλη η δημοσιονομική και η προσφυγική κρίση.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► **Σεμινάριο με θέμα «Σύγχρονα θέματα ευρωπαϊκού εργατικού δικαίου»**

Η έδρα Jean Monnet της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ «Προστασία των Κοινωνικών Δικαιωμάτων στην ΕΕ και Συγκριτικοί Νομικοί Πολιτισμοί» υπό την επιστημονική εποπτεία της Διευθύντριας του ΚΔΕΟΔ, καθηγήτριας κ. Χριστίνας Δεληγιάννη-Δημητράκου, και με την πολύτιμη συμβολή του κ. Δημήτρη Γούλα, Δ.Ν., δικηγόρου και ερευνητή στο

ΚΔΕΟΔ, συνδιοργάνωσε με το ΚΔΕΟΔ τετραήμερο σεμινάριο με θέμα: «Σύγχρονα θέματα ευρωπαϊκού εργατικού δικαίου», που πραγματοποιήθηκε από τις 26 έως τις 29 Ιουνίου 2018 στο αμφιθέατρο «Δημήτριος Ευρυγένης». Ειδικότερα, επρόκειτο για κλειστό workshop με 25 συμμετέχοντες/ουσες και πρακτικό προσανατολισμό, που απευθυνόταν πρωτίστως σε νομικούς της πράξης (δικηγόρους, δικαστές κλπ), με έμφαση στη συζήτηση πρακτικών θεμάτων τα οποία εμφανίζουν έντονη νομολογική επεξεργασία κατά τα τελευταία έτη.

Κατά την πρώτη ημέρα του σεμιναρίου, ο επίκουρος καθηγητής του ΑΠΘ, κ. Δημοσθένης Λέντζης, παρουσίασε την εισήγησή του για την έννοια του «εργαζομένου» στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αναφέρθηκε στις σύγχρονες προσεγγίσεις της «κλασικής» αυτής έννοιας. Η πρώτη ημέρα ολοκληρώθηκε με την επίλυση από τους συμμετέχοντες σχετικής σύνθετης πρακτικής υπόθεσης.

Τη δεύτερη ημέρα, η Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ, καθηγήτρια κ. Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου, ανέλυσε το ζήτημα της πολλαπλότητας των πηγών του ευρωπαϊκού εργατικού δικαίου και της ανάγκης επίλυσης της ασυμβατότητας μεταξύ τους. Στη συνέχεια, ο καθηγητής κ. Αριστείδης Καζάκος ανέπτυξε τους προβληματισμούς του για τη σχέση μεταξύ νόμου, συνδικαλιστικών ελευθεριών και επιχειρηματικής ελευθερίας, υπό το πρίσμα μίας κριτικής ανάλυσης της νομολογίας των δικαστηρίων.

Την τρίτη και τέταρτη ημέρα, ο λέκτορας του ΑΠΘ κ. Δημήτριος Σιδέρης και ο δικηγόρος κ. Δημήτριος Βασιλείου μίλησαν για τις πρόσφατες εξελίξεις στο δίκαιο των ομαδικών απολύσεων, ο πρώτος, και στο δίκαιο της καταγγελίας και στις συμβάσεις εξαρτημένης εργασίας ορισμένου χρόνου ο δεύτερος. Και πάλι, ακολούθησε η επίλυση συναφών πρακτικών υποθέσεων από τους συμμετέχοντες, που αξιολόγησαν το σεμινάριο ως ιδιαίτερα ενδιαφέρον και χρήσιμο.

Αικατερίνη Σγουρίδου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

VASSILIOS SKOURIS, Demokratie und Rechtsstaat. Europäischer Union in der Krise? εκδ. C.H. BECK, 2018, 155 σελ.

Και εάν η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν καταφέρει να βρει τη χρυσή τομή, εξισορροπώντας τις βασικές αρχές που διέπουν την έννοια της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου κάθε κράτους μέλους ξεχωριστά και πολλαπλασιασθούν τα προβλήματα κρίσης που ήδη ενυπάρχουν στο εσωτερικό της; Την εν λόγω προβληματική προσπαθεί να αναδείξει ο Ομότιμος Καθηγητής ΑΠΘ και τ. Πρόεδρος του ΔΕΕ, κ. Β. Σκουρής, την οποία θεωρεί ζωτικής σημασίας για τη μετέπειτα συνέχεια της Ένωσης, τονίζοντας ότι σκοπός του παρόντος έργου δεν είναι η ομόφωνη αποτύπωση της έννοιας της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά η αλληλεπίδραση των εν λόγω θεσμών στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι.

Η ύλη της μελέτης διαρθρώνεται σε δέκα επιμέρους αυτοτελή κεφάλαια, ενώ στο τέλος του έργου παρατίθενται οι υποσημειώσεις όλων των επιμέρους κεφαλαίων. Στα πέντε πρώτα κεφάλαια αναλύεται ο σημαντικός ρόλος που καλούνται να διαδραματίσουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση οι αρχές της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου, οι οποίες έχουν αποτυπωθεί ρητά στα κείμενα των Συνθηκών, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις αλληλοσυμπληρώνουν η μία την άλλη, καθώς καμία από τις δύο αρχές δεν υπερισχύει έναντι της άλλης. Ούσες, όμως, αρχές καλούμενες να εφαρμοσθούν σε διαφορετικές εποχές και πολλές φορές σε διαφορετικά νομικά συστήματα, αποκτούν δυναμικό χαρακτήρα και, έτσι, η εφαρμογή τους σε κάθε κράτος μέλος έχει άμεση επίδραση και στην ουσία της λειτουργίας της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς επηρεάζει την ομογένειά της.

Στα κεφάλαια που ακολουθούν εντοπίζονται, επομένως, τα ελλείμματα της δημοκρατικής λειτουργίας της Ε.Ε. και οι δυσλειτουργίες των επιμέρους κρατών μελών ως κράτη δικαίου, λόγω ακριβώς των ανωτέρω παρατηρήσεων. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, το γεγονός ότι από την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχουν λάβει χώρα εντός των κρατών μελών 44 δημοψηφίσματα, εκ των οποίων πολλά έχουν επαναληφθεί λόγω του απρόσμενου του αποτελέσματός τους. Εύστοχα, παρατηρεί ο συγγραφέας στο ένατο και προτελευταίο κεφάλαιο της μελέτης του ότι τα ελλείμματα της δημοκρατίας αφορούν τόσο τα κράτη μέλη ξεχωριστά όσο και την ίδια την Ένωση, όσον αφορά τον τρόπο λειτουργίας της, ενώ ελλείμματα που εντοπίζονται σε στοιχεία του κράτους δικαίου αφορούν καταρχήν τα επιμέρους κράτη μέλη. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει πάρει, πάντως, θέση μέσω της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, παραπέμποντας στις αποφάσεις του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προκειμένου να τονίσει αρχές που πρέπει να διέπουν το δίχως άλλο ένα κράτος δικαίου, όπως μεταξύ άλλων η αρχή της αναλογικότητας, της ασφάλειας δικαίου, της αποτροπής των αυθαιρεσιών, της διάκρισης των εξουσιών κτλ.

Το παρόν έργο διακρίνεται για την πρωτοτυπία του, την ανάδειξη της σύγχρονης προβληματικής στον χώρο της

Ευρωπαϊκής Ένωσης και την προσπάθεια εξεύρεσης αποτελεσματικών διεξόδων. Σημαντικό ρόλο σε αυτό οφείλει να διαδραματίσει, κατά τον συγγραφέα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία καλείται να θυμηθεί τον πρωτίστως νομικό και δευτερευόντως πολιτικό προσανατολισμό της, χωρίς να υπονομεύεται η αξία του δεύτερου, και συνακόλουθα τη βασική λειτουργία της ως «φύλακα» των Συνθηκών και εφαρμοστή του δικαίου αυτών.

Baïa Χαδιού

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ / ΘΕΟΔΩΡΟΣ Κ. ΠΑΝΑΓΟΣ, Δημόσιες συμβάσεις: Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νόμοι 4412/2016 και 4413/2016, εκδ. Σάκκουλα, 2018, Αθήνα, 857 σελ.

Βασικός σκοπός του παρόντος συλλογικού έργου, με τίτλο «Δημόσιες συμβάσεις, Ερμηνεία κατ' άρθρο», στην οποία έχουν συμβάλει 5 νέοι δικηγόροι και ακαδημαϊκοί, είναι η σύντομη ερμηνευτική απόδοση και ο σχολιασμός των άρθρων των νόμων 4412/2016 και 4413/2016, οι οποίοι μετέφεραν στο εσωτερικό της εθνικής έννομης τάξης τις Οδηγίες 2014/24/ΕΕ, 2014/25/ΕΕ και 2014/23/ΕΕ. Η ανάγκη, σύμφωνα με τους επιμελητές της έκδοσης, να παραδοθεί το έργο σε σύντομο χρονικό διάστημα, κυρίως, στα στελέχη της δημόσιας διοίκησης που εμπλέκονται στις διαδικασίες σύναψης των δημοσίων συμβάσεων, αλλά, δευτερευόντως, και στον ιδιωτικό τομέα που συναλλάσσεται με τη δημόσια διοίκηση, οδήγησε στο να υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ της σχολιαστικής δομής των κειμένων και, έτσι, ο κάθε συγγραφέας διατήρησε το δικό του συγγραφικό ύφος, δίνοντας στο κείμενό του το προσωπικό του αποτύπωμα.

Η ύλη της μελέτης διαρθρώνεται σε πέντε επιμέρους αυτοτελή βιβλία, ενώ στο τέλος του έργου παρατίθεται σχετική ενδεικτική βιβλιογραφία καθώς και ένα αρκετά λεπτομερές αλφαβητικό ευρετήριο όρων. Το πρώτο βιβλίο, το οποίο μαζί με το δεύτερο συγκροτούν τη μεγαλύτερη ύλη του παρόντος έργου, αναφέρεται, αφενός, στο πεδίο εφαρμογής, τις γενικές αρχές και τους κανόνες διενέργειας διαγωνισμών δημοσίων συμβάσεων έργων, προμηθειών και υπηρεσιών και, αφετέρου, στα όργανα διενέργειας των σχετικών διαδικασιών σύναψης συμβάσεων, όπως επίσης και στους κανόνες που διέπουν την εκτέλεση των συναφθεισών συμβάσεων ανά είδος σύμβασης. Το δεύτερο βιβλίο ακολουθεί την επιμέρους κατανομή των κεφαλαίων του πρώτου, με τη διαφορά ότι αναφέρεται στις δημόσιες συμβάσεις έργων, προμηθειών και υπηρεσιών των πρώην εξαιρουμένων τομέων, δηλαδή του φυσικού αερίου και της θερμότητας, του ηλεκτρισμού, του ύδατος, των υπηρεσιών μεταφορών, των λιμένων και αερολιμένων, των ταχυδρομικών υπηρεσιών και αυτού της εξόρυξης πετρελαίου, άνθρακα και άλλων στερεών καυσίμων. Κατόπιν, στο τρίτο βιβλίο, το οποίο αποτελεί και το μικρότερο σε έκταση εκ των πέντε βιβλίων, αναλύονται οι διατάξεις που αφορούν τις διαδικασίες «διακυβέρνησης»,

δηλαδή τις διαδικασίες που εφαρμόζονται από τις αναθέτουσες αρχές και τους αναθέτοντες φορείς σχετικά με την παρακολούθηση της εφαρμογής των κανόνων περί των δημοσίων συμβάσεων, τη σύνταξη και υποβολή εκθέσεων στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τη διοικητική συνεργασία με άλλα κράτη-μέλη και την κατάρτιση του προσωπικού των αναθετουσών αρχών και αναθετότων φορέων.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, και το οποίο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους νομικούς της πράξης, αναλύεται το σύστημα παροχής δικαστικής προστασίας τόσο για τις διαφορές που αναφύονται κατά τη διαδικασία που προηγείται της σύναψης των δημοσίων συμβάσεων όσο και για αυτές που αν και ανακύπτουν μετά τη σύναψη της σύμβασης, ανάγονται πάντως στη διαδικασία κατάρτισής της. Αναδεικνύεται, έτσι, ο κεντρικός ρόλος που καλείται να διαδραματίσει η Αρχή Εξέτασης Προδικαστικών Προσφυγών (ΑΕΠΠ) και παρουσιάζεται συνοπτικώς, με έμφαση στα κύρια σημεία της, η διαδικασία άσκησης προσφυγής ενώπιόν της. Όσον αφορά το τελευταίο μέρος του παρόντος έργου, στο Πέμπτο δηλαδή Βιβλίο αυτού, γίνεται λόγος για τις συμβάσεις παραχώρησης, οι διατάξεις για τη ρύθμιση των οποίων συνιστούν μεταφορά της Οδηγίας 2014/23/ΕΕ, η οποία και αποτελεί την πρώτη ενωσιακή Οδηγία που ρυθμίζει τις συμβάσεις παραχώρησης έργων και υπηρεσιών. Συναντούμε, έτσι, για πρώτη φορά ενοποιημένη ρύθμιση των εν λόγω συμβάσεων και, συνακόλουθα, και ενοποιημένη ερμηνεία αυτών.

Το παρόν έργο, αποτελεί, στο σύνολό του, ένα πρακτικό εργαλείο για όποιον ασχολείται με τον τομέα των δημοσίων συμβάσεων, καθώς του παρέχει σύντομη και κατατοπιστική ανάλυση του νομοθετήματος, ενώ η σύνδεση και η παραπομπή που γίνεται σε κάθε άρθρο με την προϊσχύουσα νομοθεσία διευκολύνει ιδιαίτερα τον αναγνώστη στον εντοπισμό της ήδη υπάρχουσας πλούσιας νομολογίας και αρθρογραφίας.

Baïa Χαδιού

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΛΑΓΑΡΙΑ: Οι κεφαλαιαγορές στην Ευρωπαϊκή Ένωση: ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο ρυθμιστικό πλαίσιο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, xxiii+540 σελ.

Στην ανά χείρας διδακτορική διατριβή, η διδάκτορας του Παντείου Πανεπιστημίου, Αικατερίνη Λαγαρία προβαίνει σε μία πρωτότυπη διεπιστημονική προσέγγιση του ζητήματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στο πεδίο των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, και ειδικότερα των κεφαλαιαγορών, μέσω της συστηματικής επισκόπησης των εργαλείων της εναρμόνισης και της αμοιβαίας αναγνώρισης που διατρέχουν το σύνολο της παραγωγής του ευρωπαϊκού δικαίου.

Το παρόν έργο χωρίζεται σε δύο βασικά μέρη, καθένα από τα οποία αποτελείται από τρία κεφάλαια με συνεχόμενη αριθμηση και ολοκληρώνεται με την παράθεση των τελικών συμπερασμάτων. Στο πρώτο μέρος μελετάται η γέννηση και η ιστορική εξέλιξη της εφαρμογής των ερ-

γαλείων της εναρμόνισης και της αμοιβαίας αναγνώρισης κατά τη διαδικασία της ενοποίησης της αγοράς, ενώ στο δεύτερο μέρος πραγματοποιείται μία εμπειρική ανάλυση της εφαρμογής αυτών των δύο εργαλείων ολοκλήρωσης στον τομέα των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών.

Ειδικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο ερευνάται η έννοια, η διαδικασία και η αναγκαιότητα ενιαίας ρύθμισης της εσωτερικής αγοράς της Ευρωπαϊκής Ένωσης προκειμένου να επιτευχθεί η ελεύθερη κυκλοφορία των υπηρεσιών και των αγαθών υπό συνθήκες υγιούς ανταγωνισμού και ελάχιστης κρατικής παρέμβασης. Προς τον σκοπό αυτό ακολουθείται είτε η διαδικασία της ρυθμιστικής σύγκλισης είτε η διαδικασία της ρυθμιστικής ευελιξίας. Κατά την εφαρμογή της πρώτης διαδικασίας, η Ευρωπαϊκή Ένωση θεσπίζει κοινούς κανόνες για όλα τα κράτη μέλη. Αντίθετα, στη δεύτερη περίπτωση λαμβανομένης υπόψη της ποικιλομορφίας των εννόμων τάξεων των κρατών μελών αφήνεται στις εθνικές κυβερνήσεις περιθώριο λήψης ειδικότερων μέτρων προς συμμόρφωση με τις γενικότερες πολιτικές της Ένωσης. Η συγγραφέας αξιολογώντας τη λειτουργία της ρυθμιστικής ευελιξίας παρατηρεί ότι αν και επιτρέπει τη με ομαλό τρόπο επίτευξη της ενοποίησης, δεν παύει να δημιουργεί ανασφάλεια δικαίου στους Ευρωπαίους πολίτες και στους οικονομικούς φορείς που δραστηριοποιούνται στην εσωτερική αγορά, καθώς εγκυμονεί κινδύνους αποσταθεροποίησης του συστήματος και στρεβλώσεων του ανταγωνισμού.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται η χρήση του ρυθμιστικού εργαλείου της εναρμόνισης από τα κοινοτικά όργανα στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η εναρμόνιση επιτυγχάνεται είτε με τη μορφή της ρυθμιστικής ευελιξίας είτε με τη μορφή της ρυθμιστικής σύγκλισης. Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για την αρνητική εναρμόνιση, η οποία επιτυγχάνεται κυρίως μέσω της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ η δεύτερη συνιστά την έννοια της θετικής ή ρυθμιστικής εναρμόνισης που υλοποιείται μέσω του δευτερογενούς ευρωπαϊκού δικαίου. Η εναρμόνιση διακρίνεται παραδοσιακά σε ελάχιστη και μέγιστη αναλόγως της έκτασης της διακριτικής ευχέρειας των κρατών μελών ως προς την επιβολή της ευρωπαϊκής νομοθεσίας. Αντ' αυτής η συγγραφέας προτείνει μία νέα ενδιαφέρουσα κατηγοριοποίηση της εναρμόνισης σε ολική και μερική βάσει της έκτασης της σκοπούμενης εναρμόνισης και σε μέγιστη/πλήρη/εξαντλητική και ελάχιστη σε συνάρτηση με το βαθμό εναρμόνισης που επιδιώκεται με την εκάστοτε υιοθετούμενη νομοθετική πράξη.

Αντιστοίχως στο τρίτο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης αναλύεται η έννοια και η λειτουργία της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης, ως εργαλείου αρνητικής ολοκλήρωσης και ρυθμιστικής ευελιξίας που εφαρμόζεται μεμονωμένα ή συνδυαστικά με το εργαλείο της εναρμόνισης κυρίως στο πλαίσιο της εσωτερικής αγοράς. Σύμφωνα με την εν λόγω αρχή και όπως έχει κριθεί επανειλημμένως από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το κράτος υποδοχής υποχρεούται να μην θέτει περιορισμούς και διακρίσεις στο εσωτερικό του κατά τη διακίνηση προϊόντων και υπηρεσιών από το κράτος καταγωγής. Κατά τη

συγγραφέα, η αρχή αυτή, παρά τη συνεισφορά της στην πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, κρίνεται σήμερα απρόσφορη να διαμορφώσει ένα ανταγωνιστικό και σταθερό περιβάλλον για τους διασυννοριακά δραστηριοποιημένους οικονομικούς παράγοντες.

Το τέταρτο κεφάλαιο της παρούσας διδακτορικής διατριβής εισάγει την έννοια των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών και τη διάκρισή τους σε τρεις άξονες: τράπεζες, κεφαλαιαγορές και ιδιωτική ασφάλιση. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ανάγκη για μία εκτενέστερη ρύθμιση του τομέα αυτού με στόχο την πρόληψη και τη δυνατότητα διαχείρισης κρίσεων. Όπως επισημαίνει η Λαγαρία, η επιβολή ίσων όρων ανταγωνισμού είναι απαραίτητη προκειμένου να αποτραπεί ο κίνδυνος καταχρηστικής επιλογής του ευνοϊκότερου ρυθμιστικού καθεστώτος από τις επιχειρήσεις με διεθνή δραστηριότητα. Ο κίνδυνος αυτός εμφανίζεται αυξημένος λόγω της παγκοσμιοποίησης της αγοράς και των νομοθετικών αποκλίσεων σε εθνικό επίπεδο.

Στα δύο τελευταία κεφάλαια γίνεται μία ιστορική αναδρομή στα μέτρα που είχαν ληφθεί μέχρι το έτος 2007 από την Ευρωπαϊκή Ένωση για τη δημιουργία ενός ενιαίου χρηματοπιστωτικού χώρου, καθώς και στην αλλαγή παραδείγματος που ακολούθησε με την αυστηρότερη και πληρέστερη νομοθετική πλαισίωση των κεφαλαιαγορών. Το ξέσπασμα της διεθνούς οικονομικής κρίσης και της υφιστάμενης κρίσης δημοσίου χρέους στην ευρωζώνη αποτέλεσαν κατά τη συγγραφέα καταλυτικούς παράγοντες προς την κατεύθυνση αυτή. Από τη μελέτη των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στην ενωσιακή αγορά, η συγγραφέας συμπεραίνει ότι η εναρμόνιση των εθνικών

νομοθεσιών είναι μονόδρομος για την επίτευξη αισθημάτων ασφαλείας δικαίου στους καταναλωτές και στους επενδυτές.

Συνοψίζοντας τη βασική θέση της μελέτης, η νομοθετική πλαισίωση του τομέα των εν γένει χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών κατευθύνεται αναγκαστικά από την προηγούμενη της κρίσης πρακτική της αυτορρύθμισης των αγορών, εφαρμοζομένης της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης, προς την τάση της κεντρικής ευρωπαϊκής ρύθμισης μέσω της υιοθέτησης ενιαίων και συστηματικών κανόνων μέγιστης εναρμόνισης των δικαίων των κρατών μελών. Με αυτόν τον τρόπο κρίνεται ότι η εσωτερική αγορά δύναται να παρέχει εχέγγυα σταθερότητας και υγιούς ανταγωνισμού, επιταχύνοντας ταυτόχρονα τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Η παρούσα διεξοδική μελέτη της Δρ. Αικατερίνης Λαγαρία για την εξέλιξη της νομοθετικής προσέγγισης των όρων λειτουργίας του χρηματοπιστωτικού τομέα συμβάλλει, κατά τον στόχο της συγγραφέα, στην κατανόηση της ενοποιητικής διαδικασίας υπό το πρίσμα των διαρκώς μεταβαλλόμενων πολιτικών και οικονομικών συνθηκών που επικρατούν στο παγκόσμιο γίγνεσθαι. Ταυτόχρονα, αφυπνίζει τον νομικό επιστήμονα για τη ροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς την καθιέρωση μίας κεντρικής ρυθμιστικής πολιτικής σταδιακά σε όλους τους τομείς αποκλειστικής και συντρέχουσας αρμοδιότητάς της, όπως αυτοί καθορίζονται στις ιδρυτικές Συνθήκες.

Γεωργία Βασιλειάδου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά:

Β' Τρίμηνο 2018

Επιμ.: Σοφία Σώμη

Τα περιοδικά που αποδελτιώθηκαν είναι:

Αρμενόπουλος (Αρμ)

Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας (ΔΦΝ)

Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών (ΔΕΕ)

Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ)

Διοικητική Δίκη (ΔιΔικ)

Ελληνική Δικαιοσύνη (ΕλλΔνη)

Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ)

Ενέργεια και Δίκαιο (Ενέργεια & Δίκαιο)

Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου (ΕΕμπΔ)

Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου (ΕΕργΔ)

Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου (ΕπισκΕΔ)

Εφαρμογές Αστικού Δικαίου & Πολιτικής Δικονομίας (ΕφΑΔΠολΔ)

Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου (ΕφημΔΔ)

Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου (ΘΠΔΔ)

Νομικό Βήμα (ΝοΒ)

Περιβάλλον και Δίκαιο (ΠερΔικ)

Ποινικά Χρονικά (ΠοινΧρ)

Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (ΧρΙΔ)

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-111/16, Fidenato κ.λπ., 13.09.2017. ECLI:EU:C:2017:676. Γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα και ζωοτροφές, Αρμ 11/2017, σ. 1992

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ Ν. / ΜΑΛΛΙΟΣ Ε., Άρνηση μετάγγισης αίματος για λόγους θρησκευτικής συνείδησης, ΕφημΔΔ 1/2018, σ. 112

ΒΡΕΛΛΗΣ Σ., Στοιχεία νομικού φονταμενταλισμού στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, ΕφΑΔΠολΔ 5/2018, σ. 465

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Π., Η αξίωση επί αναγκαστική εκτελέσει υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ, Αρμ 10/2017, σ. 1683

ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 09.03.2017 στην υπόθεση Μακρής κατά Ελλάδας. Το ζήτημα της ενσωμάτωσης στην Ελληνική έννομη τάξη της νομολογίας του ΕΔΔΑ επί του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, ΘΠΔΔ 7/2018, σ. 669

ΚΑΡΔΙΜΗΣ Θ., Πόσο αναγκαία είναι η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Χατιτζέ Μολλά Σαλί; (Με αφορμή την ΑΠ 229/2017), ΕλλΔνη 2/2018, σ. 626

ΚΑΥΚΑ Χ., Παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΑΠ 1862/2013 και 2138/2013. Εφαρμογή της Charia και περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων, ΔτΑ 75/2018, σ. 179

ΚΟΥΜΑΡΑ Ε.-Χ., Ελευθερία της λατρείας και ίδρυση ναών και ευκτήριων οίκων, Αρμ 9/2017, σ. 1673

ΚΟΥΤΣΟΥΠΙΑ Ω.-Μ. / ΠΑΛΙΟΥΡΑ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ Ολ 660/2018. Θρησκευτική ελευθερία – Μάθημα θρησκευτικών, ΘΠΔΔ 4-5/2018, σ. 345

ΜΗΝΑ Μ.-Γ., «Υπερασπιστές Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων»: η θέση τους στο διεθνές νομικό πλαίσιο, ΘΠΔΔ 6/2018, σ. 499

ΠΑΛΙΟΥΡΑ Ε. / ΚΟΥΤΣΟΥΠΙΑ Μ.-Ω., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ Ολ 926/2018. Συνεργασία Κράτους – Εκκλησίας ως απόρροια της θρησκευτικής αυτονομίας. Η ποιοτική ανεπάρκεια της αναφοράς του προγράμματος σπουδών στο Ορθόδοξο δόγμα, ΘΠΔΔ 6/2018, σ. 526

ΠΑΝΟΥΣΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ Ολ 660/2018. Θρησκευτική ελευθερία – Μάθημα θρησκευτικών, ΘΠΔΔ 4-5/2018, σ. 347

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Κ. Τα ασφαλιστικά μέτρα του άρθρου 39 του Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΔτΑ 75/2018, σ. 175

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ Κ., Η υπόδειξη ειδικών μέτρων από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για την εκτέλεση των αποφάσεών του, ΔτΑ 75/2018, σ. 17

ΣΟΦΟΣ Θ., Προστατευόμενοι μάρτυρες και Ε.Σ.Δ.Α., ΝοΒ

3/2018, σ. 420

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Δικαιοσύνη, Κοινή Γνώμη και ΜΜΕ, ΕφημΔΔ 2/2018, σ.189

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Το μάθημα των θρησκευτικών υπό το φως της πρόσφατης 660/2018 απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ 4-5/2018, σ. 358

ΤΟΜΑΡΑΣ Κ., Είναι πράγματι παράνομα αποδεικτικά μέσα τα μηνύματα κινητού τηλεφώνου (SMS); ΕφΑΔΠολΔ 7/2018, σ. 738

ΤΣΕΒΑΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 487/2018. Περιορισμός ακίνητης περιουσίας – Αξίωση αποζημίωσης, ΘΠΔΔ 7/2018, σ. 648

ΤΣΟΛΚΑ Ο., Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης: ο «διάλογος» μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠοινΧρ 6/2018, σ. 425

ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ Χ., Η άσκηση κριτικής επί των δικαστικών αποφάσεων υπό το φως των ορισμών της ΕΣΔΑ, ΘΠΔΔ 6/2018, σ. 489

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Η ποινική διάσταση της προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού, ΔΕΕ 6/2018, σ. 710

ΑΡΜΑΤΑ Ε., Πλαίσιο ανάλυσης των εκπώσεων υπό προϋποθέσεις υπό το πρίσμα του άρθρου 102 ΣΛΕΕ, ΔΕΕ 5/2018, σ. 588

ΑΡΜΑΤΑ Ε., Πτυχές ανταγωνισμού από την έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το ηλεκτρονικό εμπόριο, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 191

ΚΟΚΚΟΡΗΣ Ι., Πρόβλεψη χρεοκοπίας μιας εταιρίας με το Altman Z Score model και η χρήση του στο δίκαιο ανταγωνισμού, ΔΕΕ 5/2018, σ. 573

ΛΙΑΣΚΟΣ Ε. / ΜΠΑΜΠΕΤΑΣ Γ., Η «παραγραφή» των κυρώσεων για παραβάσεις του δικαίου των περιορισμών του ανταγωνισμού που τελέσθηκαν πριν από την ισχύ του Ν 3959/2011, ΔΕΕ 7/2018, σ. 828

ΤΣΑΛΙΔΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-179/16, F. Hoffmann-La Roche κ.λπ., 23.01.2018, ECLI:EU:C:2018:25. Απαγορευμένη σύμπραξη στην αγορά των γενόσημων φαρμάκων, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 275

ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ Γ., Ουδετερότητα των μηχανών αναζήτησης (search neutrality); ΕΕμπΔ 2/2018, σ. 261

ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-596/14, de Diego Porras, 14.09.2016,

ECLI:EU:C:2016:683. Συμφωνία-πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου, Αρμ 11/2017, σ. 2004

ΚΟΦΙΝΗΣ Σ., Στο κρεβάτι του Προκρούστη: το ανάστημα των υποψηφίων για τις αστυνομικές σχολές υπό εξέταση, ΘΠΔΔ 4-5/2018, σ. 475

ΜΠΟΥΜΠΟΥΧΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Π., Η (ηθική) παρενόχληση στην εργασία ως προσβολή της αξιοπρέπειας και ως διάκριση, ΕΕργΔ 5/2018, σ. 537

ΡΙΖΟΥ ΕΚΑΡΤ Θ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 109/2018. Πρόσβαση στις δημόσιες θέσεις - Όρια ηλικίας - Ιατροί, ΘΠΔΔ 6/2018, σ. 573

ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΖΑΠΡΙΑΝΟΣ Ν., Αστική ευθύνη για τον σχεδιασμό και τη διάθεση αυτοκινήτων με παραποιημένο σύστημα ελέγχου εκπομπών ρύπων: ζητήματα αστικού δικαίου στο «Dieselgate», ΕφΑΔΠολΔ 6/2018, σ. 590

ΜΑΖΑΡΑΚΗ Κ., Ρομποτική: το πρόσφατο ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (16.02.2017) και οι πρώτες προτάσεις για τη θέσπιση ευρωπαϊκών κανόνων αστικού δικαίου, Αρμ 10/2017, σ. 1701

ΜΟΥΖΟΥΛΑΣ Σ., Η προβληματική σχετικά με τις συμβάσεις «Third Party Ownership» στο ποδόσφαιρο, ΧρΙΔ 6/2018, σ. 469

ΑΣΥΛΟ

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Κ., Παρουσίαση των αποφάσεων ΟΛΣΕ 2347 και 2348/2017 για την έννοια της ασφαλούς τρίτης χώρας, ΔτΑ 75/2018, σ. 137

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ Μ., Το παρόν και το μέλλον του Κοινοβούτου Ευρωπαϊκού Συστήματος Ασύλου (ΚΕΣΑ), ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 177

ΠΕΡΒΟΥ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-429/15, Danqua, 20.10.2016, ECLI:EU:C:2016:789. Μη συμβατή η δεκαπενθήμερη προθεσμία για την υποβολή αίτησης επικουρικής προστασίας, κατόπιν απόρριψης αίτησης ασύλου, με την αρχή της αποτελεσματικότητας, ΔιΔικ 1/2018, σ. 171

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-348/16, Sacko, 26.07.2017, ECLI:EU:C:2017:591. Συνέντευξη των αιτούντων άσυλο, Αρμ 9/2017, σ. 1636

ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΡΟΚΑΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-503/16, Delgado Mendes, 14.09.2017, ECLI:EU:C:2017:681. Ασφάλιση αστικής ευθύνης από ατυχήματα αυτοκινήτων, ΕΕμπΔ 2/2018, σ. 365

ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΝΩΣΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΚΑΛΛΙΔΟΥ Α. / ΦΩΤΙΑΔΟΥ Ε., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 203

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ – ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ – ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-51/15, Remondis, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:985. Η διάκριση της έννοιας της δημόσιας σύμβασης από την έννοια της πράξης εσωτερικής οργάνωσης ενός κράτους μέλους, ΔιΔικ 1/2018, σ. 162

ΜΙΧΕΛΗ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕφΘεσ 245/2017. Η επίλυση διαφορών από τη σύμβαση εκτέλεσης δημοσίου έργου, ΔιΔικ 2/2018, σ. 327

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ν., Η έννομη προστασία του αναδόχου μελετητή από βλαπτικές πράξεις της διοίκησης κατά την εκτέλεση δημόσιων συμβάσεων εκπόνησης μελετών και συναφών υπηρεσιών υπό το καθεστώς του Ν 4412/2016, ΘΠΔΔ 7/2018, σ. 605

ΣΑΜΑΡΤΖΗΣ Κ., Σημείωση στην απόφαση του ΜΔΕφ-Πατρ 39/2017. Ανάθεση διοικητικής σύμβασης. Προδικαστική προσφυγή. Γνωστοποίησή της σε τρίτους, ΔιΔικ 2/2018, σ. 341

ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ Σ. / ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Π., Έννοια «σχετικού γεγονότος» στο άρθρο 74 § 2 Ν. 4412/2016 και περαιτέρω ερμηνευτικά ζητήματα δυνητικού αποκλεισμού οικονομικής οντότητας από τη διαδικασία ανάθεσης δημοσίας σύμβασης, ΧρΙΔ 5/2018, σ. 384

ΣΤΥΛΙΑΝΙΔΟΥ Μ., Δημόσιες Συμβάσεις: ένας πυλώνας καλής διακυβέρνησης; ΕφημΔΔ 1/2018, σ. 78

ΨΑΡΑΚΗΣ Γ., Σκέψεις για την αποζημίωση επί προσυμβατικής ευθύνης και η συμβολή του παραδείγματος των δημοσίων συμβάσεων, ΧρΙΔ 6/2018, σ. 476

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ – ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-πείκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 215

ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ Γ., Ουδετερότητα των μηχανών αναζήτησης (search neutrality); ΕΕμπΔ 2/2018, σ. 261

ΔΙΑΙΤΗΣΙΑ

ΔΕΜΠΕΓΙΩΤΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-284/16, Achmea, 06.03.2018, ECLI:EU:C:2018:158. Διεθνής επενδυτική διαιτησία, ΔΕΕ 5/2018, σ. 629

ΦΩΤΙΑΔΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-284/16, Achmea, 06.03.2018, ECLI:EU:C:2018:158. Διεθνής διαιτησία, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 254

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ – ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-64/16, Associação Sindical dos Juizes Portugueses, 27.02.2018, ECLI:EU:C:2018:117. Δικαστική ανεξαρτησία και μισθολογικές απολαβές των δικαστών, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 246

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-577/14, Gascogne Sack Deutschland και Gascogne κατά Union, 10.01.2017, ECLI:EU:T:2017:1. Αγωγή αποζημίωσης κατά της Ένωσης για υπέρβαση της εύλογης διάρκειας δίκης, Αρμ 9/2017, σ. 1628

ΤΣΟΛΚΑ Ο., Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης: ο «διάλογος» μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠοινΧρ 6/2018, σ. 425

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ – ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΒΙΤΣΑ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣΤΕ 1102/2018. Ne bis in idem, ΘΠΔΔ 6/2018, σ. 560

ΓΑΜΠΑ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-217/16, Δήμος Ζαγορίου, 09.11.2017, ECLI:EU:C:2017:841. Καθορισμός αρμόδιου δικαστηρίου επί ανακοπής εκτέλεσης κατά την ανάκτηση κοινοτικής ενίσχυσης, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 268

ΓΙΑΝΝΑΚΑΚΗΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΔΕφΑθ 117/2017. Η Διαταγή Πληρωμής ενώπιον του Διοικητικού Δικαστή, ΔιΔικ 1/2018, σ. 137

ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ Β., Περιορισμοί της αρχής ne bis in idem από το ΔΕΕ: προϋποθέσεις σώρευσης διοικητικών διώξεων ή κυρώσεων «ποινικού» χαρακτήρα και ποινικών διώξεων ή κυρώσεων, ΘΠΔΔ 7/2018, σ. 657

ΚΟΥΛΟΧΕΡΗΣ Σ., Σημείωση στην απόφαση του ΠρΔΠρΚορ 245/2018. Αντιρρήσεις κατά της διοικητικής κράτησης, ΔιΔικ 2/2018, σ. 349

ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-73/16, Ruškár, 27.09.2017, ECLI:EU:C:2017:725. Υποχρέωση άσκησης διοικητικής προσφυγής για το παραδεκτό των ένδικων βοηθημάτων και ενωσιακό δίκαιο, ΔιΔικ 1/2018, σ. 153

ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ Ε., Εξελίξεις στην αίτηση ακυρώσεως υπό το πρίσμα του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΘΠΔΔ 4-5/2018, σ. 289

ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ Ι., Η βελτίωση της λειτουργικότητας του συστήματος, το νέο πρόταγμα για τη διοικητική δικαιοσύνη, ΕφημΔΔ 2/2018, σ. 193

ΤΖΑΚΑΣ Δ.-Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ

C-524/15, Menci, 20.03.2018, ECLI:EU:C:2018:197. Σώρευση διοικητικών και ποινικών κυρώσεων επί παράλειψης απόδοσης ή εκπρόθεσμης απόδοσης ΦΠΑ, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 263

ΕΝΕΡΓΕΙΑ

ΑΨΟΥΡΗΣ Ι., Η εξέλιξη της ευρωπαϊκής νομοθεσίας σε σχέση με τις διακυβερνητικές συμφωνίες με τρίτα κράτη στον τομέα της ενέργειας, Ενέργεια & Δίκαιο 27/2018, σ. 46

ΒΛΑΧΟΥ Α., Ελληνική χονδρεμπορική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας – μετάβαση στο νέο Ευρωπαϊκό Μοντέλο Στόχος (Target Model), Ενέργεια & Δίκαιο 27/2018, σ. 25

ΜΠΑΛΤΑ Ι., Η διακυβέρνηση ως ακρογωνιαίος λίθος της Ενεργειακής Ένωσης, Ενέργεια & Δίκαιο 27/2018, σ. 54

ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ Π., Για τον νέο μηχανισμό στήριξης της αιολικής ενέργειας με βάση τις κατευθυντήριες γραμμές (ΚΓ) για τις κρατικές ενισχύσεις στους τομείς του περιβάλλοντος και της ενέργειας 2014-2020, Ενέργεια & Δίκαιο 27/2018, σ. 59

ΡΟΚΑΣ Ι. / ΤΑΡΝΑΝΙΔΟΥ Χ., Έννοια της «εκκαθάρισης» στην αγορά ενέργειας και ευθύνη του «εκκαθαριστή» ως εγγυητή (γνωμ.), ΔΕΕ 7/2018, σ. 817

ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., Ενέργεια και επενδύσεις στη Νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, Ενέργεια & Δίκαιο 27/2018, σ. 17

ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 4036/2017. Δαίδαλος ενεργειακής νομοθεσίας και προσπάθεια συνεπούς ερμηνείας της, ΘΠΔΔ 4-5/2018, σ. 406

ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

ΔΕΜΠΕΓΙΩΤΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-284/16, Achmea, 06.03.2018, ECLI:EU:C:2018:158. Διεθνής επενδυτική διαιτησία, ΔΕΕ 5/2018, σ. 629

ΦΩΤΙΑΔΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-284/16, Achmea, 06.03.2018, ECLI:EU:C:2018:158. Διεθνής διαιτησία, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 254

ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΙΕΣ

ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Λ., Η «αγγλική συμφωνία διακανονισμού» («English Scheme of Arrangement») ως εργαλείο αναδιάρθρωσης των οφειλών προβληματικών εταιρειών στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ΝοΒ 2/2018, σ. 362

ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Λ., Το μέλος του οργάνου διοίκησης μιας κεφαλαιουχικής εταιρίας ως εργαζόμενος υπό το πρίσμα του δικονομικού διεθνούς δικαίου και ιδιωτικού διεθνούς

δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης: διαπιστώσεις και εκτιμήσεις υπό το φως της απόφασης Ferho (ΔΕΕ C-47/14, της 10.10.2015), ΔΕΕ 6/2018, σ. 697

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 976/2018. Ανώνυμη εταιρία, ΔΕΕ 6/2018, σ. 744

ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΓΩΓΟΥ

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-621/15, W κ.λπ., 21.06.2017, ECLI:EU:C:2017:484. Το βάρος απόδειξης στην ευθύνη του παραγωγού, Αρμ 9/2017, σ. 1645

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(Βλ. λήμμα Ανθρώπινα Δικαιώματα)

ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΓΑΜΠΑ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-217/16, Δήμος Ζαγορίου, 09.11.2017, ECLI:EU:C:2017:841. Καθορισμός αρμόδιου δικαστηρίου επί ανακοπής εκτέλεσης κατά την ανάκτηση κοινοτικής ενίσχυσης, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 268

ΙΣΟΤΗΤΑ – ΙΣΗ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΕΜΒΟΛΙΑΔΟΥ Φ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 3184/2017. Απαγόρευση διακριτικής μεταχείρισης λόγω ηλικίας, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 299

ΚΟΦΙΝΗΣ Σ., Στο κρεβάτι του Προκρούστη: το ανάστημα των υποψηφίων για τις αστυνομικές σχολές υπό εξέταση, ΘΠΔΔ 4-5/2018, σ. 475

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΕΣ

ΛΑΔΑΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 884/2018. Τραπεζικά δάνεια σε ελβετικό φράγκο, ΔΕΕ 6/2018, σ. 776

ΜΟΥΖΟΥΡΑ Σ., Διεθνής δικαιοδοσία σε συμβάσεις καταναλωτών με βάση τον Κανονισμό (ΕΕ) 1215/2012, ΕλλΔνη 3/2018, σ. 656

ΜΠΕΧΛΙΒΑΝΗΣ Α., Το νέο δίκαιο της πώλησης καταναλωτικών αγαθών: Πού είναι η προστασία του καταναλωτή; – Η κατατόμηση του καταναλωτή στην προκρούστεια κλίνη του δικαίου της πώλησης του Αστικού Κώδικα, ΕπισκεΔ 1/2018, σ. 1

ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-498/16, Schrems, 25.01.2018, ECLI:EU:C:2018:37. Έννοια του όρου «καταναλωτής» κατά τον Κανονισμό (ΕΚ) 44/2001, ΧρΙΔ 5/2018, σ. 363

ΤΣΙΑΦΟΥΤΗΣ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΕφΠειρ 791/2017. Τραπεζικά δάνεια σε ελβετικό φράγκο, ΕλλΔνη 2/2018, σ. 493

ΧΑΣΑΠΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 884/2018. Τραπεζικά δάνεια σε ελβετικό φράγκο, ΕΕμπΔ 2/2018, σ. 377

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-596/14, de Diego Porras, 14.09.2016, ECLI:EU:C:2016:683. Συμφωνία-πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου, Αρμ 11/2017, σ. 2004

ΓΟΥΛΑΣ Δ., Οι διακρίσεις σε βάρος εργαζομένων με προβλήματα ψυχικής υγείας, ΕΕργΔ 5/2018, σ. 513

ΔΟΥΚΑ Β., Προσωπικά δεδομένα και εργασιακές σχέσεις: προστασία σύμφωνα με τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων, ΕΕργΔ 6/2018, σ. 641

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Η υποχρέωση ενημέρωσης και διαβούλευσης σύμφωνα με το Π.Δ. 240/2006 και οι συνέπειες της παράβασής της (γνωμ.), Αρμ 9/2017, σ. 1649

ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Ζητήματα εφαρμογής του νέου νόμου περί ομαδικών απολύσεων (άρθρο 17 ν. 4472/2017), ΕΕργΔ 6/2018, σ. 665

ΜΠΟΥΜΠΟΥΧΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Π., Η (ηθική) παρενόχληση στην εργασία ως προσβολή της αξιοπρέπειας και ως διάκριση, ΕΕργΔ 5/2018, σ. 537

ΠΑΝΟΥΣΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-414/16, Egenberger, 17.04.2018, ECLI:EU:C:2018:257. Αγωγή αποζημίωσης για δυσμενή διάκριση λόγω θρησκείας, στο πλαίσιο διαδικασίας προσλήψεως, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 259

ΡΙΖΟΥ ΕΚΑΡΤ Θ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 109/2018. Πρόσβαση στις δημόσιες θέσεις – Όρια ηλικίας – Ιατροί, ΘΠΔΔ 6/2018, σ. 573

Temming F., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-103/16, Porras Guisado, 22.02.2018, ECLI:EU:C:2018:99. Έγκυος και παρ' όλ' αυτά απολυμένη, ΕΕργΔ 6/2018, σ. 679

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

ΚΑΡΓΑΤΖΗΣ Α., Παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΓεΔΕΕ T-412/14, Larko/Επιτροπή, 01.02.2018, ECLI:EU:T:2018:55 και T-423/14, Larko/Επιτροπή, 01.02.2018, ECLI:EU:T:57. Μη συμβατές οι ελληνικές κρατικές ενισχύσεις προς τη ΛΑΡΚΟ, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 241

ΜΕΤΑΞΑΣ Α., Ενωσιακό Δίκαιο κρατικών ενισχύσεων: η ένταση και τα όρια του δικαστικού ελέγχου από τα εθνικά δικαστήρια, ΕφημΔΔ 1/2018, σ. 46

ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ Π., Για τον νέο μηχανισμό στήριξης της αιολικής ενέργειας με βάση τις κατευθυντήριες γραμμές (ΚΓ) για τις κρατικές ενισχύσεις στους τομείς του περιβάλλοντος και της ενέργειας 2014-2020, *Ενέργεια & Δίκαιο* 27/2018, σ. 59

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Θεσμική και οικονομική θεώρηση της υποχρέωσης και των δυνατοτήτων παροχής κρατικών ενισχύσεων για την αποκατάσταση και επανάχρηση των διατηρητέων κτηρίων, *ΠερΔικ* 1/2018, σ. 9

ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ

ΜΑΝΤΖΟΥΦΑΣ Π., Ο πλουραλισμός στην ενημέρωση και το δημόσιο αγαθό των τηλεοπτικών συχνοτήτων στη διαδικασία αδειοδότησης των ραδιοτηλεοπτικών σταθμών, *ΕφημΔΔ* 2/2018, σ. 202

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Δικαιοσύνη, Κοινή Γνώμη και ΜΜΕ, *ΕφημΔΔ* 2/2018, σ. 189

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-643/15 και C-647/15, Σλοβακία/Συμβούλιο, 06.09.2017, *ECLI:EU:C:2017:631*. Τα επείγοντα μέτρα της ΕΕ για την αντιμετώπιση της προσφυγικής κρίσης ενώπιον των Δικαστηρίων της Ένωσης, *Αρμ* 10/2017, σ. 1814

ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΜΠρΘεσ 16175/2017. Διεθνής Θαλάσσια Μεταφορά, *ΕπισκεΔ* 1/2018, σ. 155

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-274/16, C-447/16 και C-448/16, *flightright*, 07.03.2018, *ECLI:EU:C:2018:160*. Αποζημίωση επιβατών αεροπορικών μεταφορών λόγω καθυστέρησης πτήσης, *ΕΕΕυρΔ* 2/2018, σ. 278

ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ Μ.-Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-320/16, *Uber France*, 10.04.2018, *ECLI:EU:C:2018:221*. Η δραστηριότητα των μεταφορών στο πλαίσιο της υπηρεσίας *UberPop*, *ΕΕΕυρΔ* 2/2018, σ. 271

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΙΒΩΤΙΔΗΣ Δ., Η νομοθεσία της κρίσης στην Ελλάδα: διαλεκτική ανάλυση, *ΕφημΔΔ* 1/2018, σ. 56

ΜΑΥΡΙΔΗΣ Σ., Η κατάρτιση του κρατικού προϋπολογισμού υπό το πρίσμα του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου και του χρυσού κανόνα, *Διδικ* 2/2018, σ. 212

ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ Κ., Το μέλλον της δημοσιονομικής διακυβέρνησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης: η έκθεση του Ευρωπαϊκού Δημοσιονομικού Συμβουλίου και η σύστασή του για

την ενίσχυση των εθνικών Δημοσιονομικών Συμβουλίων, *ΔΦΝ* 1621/2018, σ. 243

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ Π., Για τον νέο μηχανισμό στήριξης της αιολικής ενέργειας με βάση τις κατευθυντήριες γραμμές (ΚΓ) για τις κρατικές ενισχύσεις στους τομείς του περιβάλλοντος και της ενέργειας 2014-2020, *Ενέργεια & Δίκαιο* 27/2018, σ. 59

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Η διεθνής δικαιοδοσία της προσβολής δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στο διαδίκτυο, ιδίως κατά τη νομολογία του ΔΕΕ (άρθρο 7 σημ. 2 *Καν.* 1215/2012), *Αρμ* 11/2017, σ. 1898

ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ Δ., Πνευματική ιδιοκτησία και συλλογική διαχείριση, *ΧρΔ* 5/2018, σ. 321

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Η προσβολή ενός έργου πνευματικής ιδιοκτησίας με την «μετατροπή» του - η οριοθέτηση μεταξύ ελεύθερης και απαγορευμένης χρήσεως, *ΕλλΔνη* 1/2018, σ. 1

ΠΑΪΖΗΣ Α., Η οριοθέτηση της νομικής προστασίας των προγραμμάτων Η/Υ στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας, *ΕλλΔνη* 1/2018, σ. 61

ΧΙΟΥ Θ., Ιδέα και μορφή στη λογοτεχνία: αναζητώντας τα όρια προστασίας λογοτεχνικών έργων από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, *ΕφΑΔΠολΔ* 7/2018, σ. 730

ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ Β., Περιορισμοί της αρχής *ne bis in idem* από το ΔΕΕ: προϋποθέσεις σώρευσης διοικητικών διώξεων ή κυρώσεων «ποινικού» χαρακτήρα και ποινικών διώξεων ή κυρώσεων, *ΘΠΔΔ* 7/2018, σ. 657

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ Α., Διεθνείς και περιφερειακές ρυθμίσεις για την προστασία των πολιτιστικών μνημείων και των τόπων (*sites*) από δραστηριότητες οικονομικού χαρακτήρα, *ΠερΔικ* 1/2018, σ. 1

ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ Ε., Πολιτιστική κληρονομιά και αστική και περιφερειακή ανάπτυξη: η περίπτωση του επαναπαρισμού αρχαιοτήτων, *ΠερΔικ* 1/2018, σ. 62

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Θεσμική και οικονομική θεώρηση της υποχρέωσης και των δυνατοτήτων παροχής κρατικών ενισχύσεων για την αποκατάσταση και επανάχρηση των διατηρητέων κτηρίων, *ΠερΔικ* 1/2018, σ. 9

ΤΡΟΒΑ Ε., 2018 – Ευρωπαϊκό Έτος Πολιτιστικής Κληρονομιάς, *ΠερΔικ* 1/2018, σ. 30

ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Ι., Το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 163

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ – ΑΠΟΡΡΗΤΟ

ΔΟΥΚΑ Β., Προσωπικά δεδομένα και εργασιακές σχέσεις: προστασία σύμφωνα με τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων, ΕΕργΔ 6/2018, σ. 641

ΚΙΤΣΟΣ Π. / ΠΑΠΠΑ Π., Οι νέες προκλήσεις της ψηφιακής αγοράς. Ο Γενικός Κανονισμός 2016/679/ΕΕ περί προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα *intra portas*, ΕφημΔΔ 2/2018, σ. 212

ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-73/16, *Ruškár*, 27.09.2017, ECLI:EU:C:2017:725. Υποχρέωση άσκησης διοικητικής προσφυγής για το παραδεκτό των ένδικων βοηθημάτων και ενωσιακό δίκαιο, Διδικ 1/2018, σ. 153

ΡΟΖΗΣ Θ., Τα όρια της γνωμοδοτικής αρμοδιότητας της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα: η υποχρέωση δημοσιοποίησης φαρμακευτικών εταιρειών και η ρύθμιση των ιατρικών συνεδρίων, ΘΠΔΔ 7/2018, σ. 595

ΤΟΜΑΡΑΣ Κ., Είναι πράγματι παράνομα αποδεικτικά μέσα τα μηνύματα κινητού τηλεφώνου (SMS); ΕφΑΔΠολΔ 7/2018, σ. 738

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ Β., Ζητήματα δικαστικής ανεξαρτησίας, ΘΠΔΔ 4-5/2018, σ. 319

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ., Θρησκευτική ισότητα στο Ευρωπαϊκό Συνταγματικό Δίκαιο: ανάγκη εθνικής αναθεώρησης ή μμεθοδολογικής συνταγματικής εναρμόνισης, ΕφημΔΔ 1/2018, σ. 89

ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΛΑΔΑΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 884/2018. Τραπεζικά δάνεια σε ελβετικό φράγκο, ΔΕΕ 6/2018, σ. 776

ΡΕΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΕφΑΘ 1039/2018. Ανάκληση της άδειας λειτουργίας της Α.Ε.Π.Ε.Υ. και θέση της σε καθεστώς εκκαθάρισης, ΕΕμπΔ 2/2018, σ. 411

ΤΣΙΑΦΟΥΤΗΣ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΕφΠειρ 791/2017. Τραπεζικά δάνεια σε ελβετικό φράγκο, ΕλλΔνη 2/2018, σ. 493

ΧΑΣΑΠΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 884/2018. Τραπεζικά δάνεια σε ελβετικό φράγκο, ΕΕμπΔ 2/2018, σ. 377

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

ΚΑΛΑΜΠΑΛΙΚΗ Κ., Η υποχρέωση διορισμού φορολογικού εκπροσώπου υπό το φως του ενωσιακού κανονιστικού πλαισίου, ΔΦΝ 1619/2018, σ. 70

ΤΖΑΚΑΣ Δ.-Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-524/15, *Menci*, 20.03.2018, ECLI:EU:C:2018:197. Σώρευση διοικητικών και ποινικών κυρώσεων επί παράλειψης απόδοσης ή εκπρόθεσμης απόδοσης ΦΠΑ, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 263

ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-64/16, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, 27.02.2018, ECLI:EU:C:2018:117. Δικαστική ανεξαρτησία και μισθολογικές απολαβές των δικαστών, ΕΕΕυρΔ 2/2018, σ. 246

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-577/14, *Gascogne Sack Deutschland και Gascogne κατά Union*, 10.01.2017, ECLI:EU:T:2017:1. Αγωγή αποζημίωσης κατά της Ένωσης για υπέρβαση της εύλογης διάρκειας δίκης, Αρμ 9/2017, σ. 1628

ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ, ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Η διεθνής δικαιοδοσία της προσβολής δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στο διαδίκτυο, ιδίως κατά τη νομολογία του ΔΕΕ (άρθρο 7 σημ. 2 Καν. 1215/2012), Αρμ 11/2017, σ. 1898

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΜΠρΘεσ 16175/2017. Διεθνής Θαλάσσια Μεταφορά, ΕπισκεΔ 1/2018, σ. 155

ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ Α., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-565/16, *Saronaro και Ξυλινά*, 19.04.2018, ECLI:EU:C:2018:265. Η παρέκταση διεθνούς δικαιοδοσίας κατά το άρθρο 12 ΙΙΙ β Καν. 2201/2013, ΕλλΔνη 3/2018, σ. 916

ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ Α., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-289/17, *Collect Inkasso κ.λπ.*, 28.02.2018, ECLI:EU:C:2018:133. Πιστοποίηση ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου στην περίπτωση μη δέουσας ενημέρωσης του οφειλέτη, ΕλλΔνη 2/2018, σ. 616

ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Λ., Η «αγγλική συμφωνία διακανονισμού» («English Scheme of Arrangement») ως εργαλείο αναδιάρθρωσης των οφειλών προβληματικών εταιρειών στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ΝοΒ 2/2018, σ. 362

ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Λ., Το μέλος του οργάνου διοίκησης μιας κεφαλαιουχικής εταιρίας ως εργαζόμενος υπό το πρίσμα του δικονομικού διεθνούς δικαίου και ιδιωτικού διεθνούς

δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης: διαπιστώσεις και εκτιμήσεις υπό το φως της απόφασης Ferho (ΔΕΕ C-47/14, της 10.10.2015), ΔΕΕ 6/2018, σ. 697

ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-64/17, Saey Home & Garden, 08.03.2018, ECLI:EU:C:2018:173. Η σύμβαση εμπορικής αντιπροσωπείας εντάσσεται στην κατηγορία των συμβάσεων παροχής υπηρεσιών. Ρήτρα παρέκτασης σε τιμολόγια, ΕλλΔνη 2/2018, σ. 599

ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Σημείωση στην απόφαση του ΜΕΦΔωδ 302/2017. Μετοικεσία ανήλικων τέκνων στην αλλοδαπή. Νέα συνθήκης διαμονή των τέκνων, ΕλλΔνη 3/2018, σ. 765

ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Ι. Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-649/16, Valach κ.λπ., 20.12.2017, ECLI:EU:C:2017:986. Αποκλεισμός από το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 1215/2012 αγωγής αποζημίωσης λόγω αδικοπραξίας που συνδέεται άμεσα με διαδικασία αφερεγγυότητας, ΕλλΔνη 1/2018, σ. 293

ΔΟΥΒΛΗΣ Β., Η ευρωπαϊκή διαταγή δέσμευσης λογαριασμού και η εφαρμογή της σε σχέση με την ελληνική τραπεζική νομοθεσία, ΔΕΕ 5/2018, σ. 561

ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΟΥ Μ, Οι νέες διατάξεις του συναινετικού διαζυγίου (ΑΚ 1438-1441) υπό το πρίσμα του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, ΕφΑΔΠολΔ 7/2018, σ. 716

ΛΑΓΟΥΔΗ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΜΠρΘεσ 8636/2016. Αγωγή μεταρρύθμισης αλλοδαπής απόφασης – Διατροφή ανήλικου τέκνου, Αρμ 9/2017, σ. 1561

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-274/16, C-447/16 και C-448/16, flightright, 07.03.2018, ECLI:EU:C:2018:160. Αποζημίωση επιβατών αεροπορικών μεταφορών λόγω καθυστέρησης πτήσης, ΕΕΕυρΔ

2/2018, σ. 278

ΜΟΥΖΟΥΡΑ Σ., Διεθνής δικαιοδοσία σε συμβάσεις καταναλωτών με βάση τον Κανονισμό (ΕΕ) 1215/2012, ΕλλΔνη 3/2018, σ. 656

ΜΟΥΖΟΥΡΑ Σ., Σημείωση στην απόφαση του ΑΠ 1611/2017. Κανονισμός (ΕΚ) 1393/2007, ΕλλΔνη 3/2018, σ. 744

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-649/16, Valach κ.λπ., 20.12.2017, ECLI:EU:C:2017:986. Πεδίο εφαρμογής Κανονισμού 1346/2000 (ήδη 2015/848) περί διαδικασιών αφερεγγυότητας και Κανονισμού 1215/2012 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση, ΕλλΔνη 1/2018, σ. 293

ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-498/16, Schrems, 25.01.2018, ECLI:EU:C:2018:37. Έννοια του όρου «καταναλωτής» κατά τον Κανονισμό (ΕΚ) 44/2001, ΧρΙΔ 5/2018, σ. 363

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-565/16, Saronaro και Ξυλινά, 19.04.2018, ECLI:EU:C:2018:265. Αίτηση χορήγησης άδειας αποποίησης κληρονομίας - Παρέκταση διεθνούς δικαιοδοσίας, ΕφΑΔΠολΔ 7/2018, σ. 806

ΤΣΟΛΚΑ Ο., Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης: ο «διάλογος» μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠοινΧρ 6/2018, σ. 425